ЛАУРЕАТИ НОБЕЛІВСЬКОЇ ПРЕМІЇ
1925

БЕРНАРД ШОУ

вибрані твори

том III

ЛАУРЕАТИ НОБЕЛІВСЬКОЇ ПРЕМІЇ
1925

Бернард Шоу

Удостоєний Нобелівської премії

«За творчість, відзначену ідеалізмом і гуманізмом, за влучне поєднання сатири з винятковою поетичною красою»

Bernard Shaw

CHOSEN WORK

VOLUME III

Бернард Шоу

ВИБРАНІ ТВОРИ

ТОМ III

Переклад з англійської

за редакцією
Владислава Носенка

видавництво
жупанського

Київ
2010

ББК 84.4ВЕЛ

Ш81

До третього тому вибраних творів уславленого ірландського драматурга Бернарда Шоу (1856—1950), лауреата Нобелівської премії, ввійшли такі п'єси: «Кандіда», «Майор Барбара», «Лікарева дилема», «Навернення капітана Брасбаунда».

Редакційна колеґія:
Дмитро Затонський, Тетяна Денисова, Дмитро Наливайко, Ольга Сенюк, Григорій Халимоненко, Леонід Череватенко

Художнє оформлення:
Оксани Баратинської

Ireland Literature Exchange
Idirmhalartán Litríocht Éireann

Видавець дякує Обмінові Ірландської Літератури
(Фондові Перекладу), Дублін, Ірландія,
за надану фінансову допомогу.
www.irelandliterature.com
info@irelandliterature.com

© Candida, Major Barbara, The Doctor's Dilemma, Captain Brassbound's Conversion, 1898, 1907, 1911, 1913, 1926, 1928, 1930, 1941, 1944 George Bernard Shaw;
© The Public Trustee as Executor of the Estate of George Bernard Shaw, 1957;
© ФОП Жупанський; О.Мокровольський, переклад; О.Баратинська, художнє оформлення, 2009.

ISBN 978-966-96882-4-8

КАНДІДА

ДІЯ ПЕРША

Погожий жовтневий день 1894 року в північно-східній частині Лондона; це великий район осторонь Мейфера і Сейнт-Джеймса, у нетрях якого немає скупчености, задухи й смороду. В ньому панує по-міщанськи невибагливий стиль життя з широкими вулицями, незліченним населенням, численними відразливими залізними пісуарами, клубами радикалів і трамвайними коліями, по яких безупинним потоком курсують жовті вагони. Головні ж вулиці утопають у розкішних квітучих палісадниках, де не ступить нога людини поза межами доріжки, що веде від воріт до під'їзду, і де пригнічує сумна одноманітність непоказних цегляних будинків, чорних чавунних штахетів, кам'яних тротуарів, шиферних дахів, добропристойність погано вдягнутих і непристойність убого вдягнутих людей, що звикли тут до усього і переважно безкорисливо переймаються чужими справами. Зачатки енергії та заповзятливости виявляють себе лиш у кокнейській жазі наживи й схильності до комерційних оборудок. Навіть полісмени й каплиці, яких тут побачиш чимало, і ті не порушують місцевої одноманітности. Сонце весело сяє, туману немає, і хоча все оповите димом, через що обличчя й руки, тиньк і цегла — геть усе здається брудним і несвіжим, ця заволока не така густа, аби стурбувати пересічного лондонця.

У цій непоказній пустелі є своя оаза. У віддаленій частині Гекні-Роуд розкинувся парк у двісті сімнадцять акрів, обгороджений не штахетами, а дерев'яним парканом; там повно зелені, дерев, озеро для купальників, квітники, що возвеличують славнозвісне кокнейське мистецтво перетворення газонів на справжні килими, а ще піщаний майданчик, чи то пак купа піску, завезеного колись із морського пляжу на втіху дітям, втім, невдовзі покинутий ними після того, як він перетворився на природний розсадник паразитів, притулок для різних представників дрібної фауни Кінгсленда, Гекні й Гокстона. Павільйон для оркестру, трибуна для релігійних, антирелігійних і політичних промовців, без жодних прикрас, поле для крикету, спортивний майданчик і стара кам'яна альтанка — оце й усі його принади. Там, де місцевість урізноманітнюють дерева й зелені пагорби, — краєвид вельми приємний, а там, де гола земля підступає до сірої огорожі, цегли, тиньку, високо розміщених вивісок, скупчення

димарів з їхньою димовою завісою, — краєвид похмурий і одноманітний.

Найкращий краєвид Вікторія-парк відкривається з вікна церкви святого Домініка; звідти не видно жодної цеглини. Парафії належить половина будинку з окремим входом і палісадником. Відвідувачі підіймаються сходами на ґанок, крамарі й рідні священика спускаються сходами до дверей під ґанком і проходять до напівпідвального приміщення, у передній частині якого розташовано їдальню, а в задній — кухню. Нагорі, урівні з вхідними дверима, розташували вітальню з великим дзеркальним вікном, що виходить у парк. Це єдина кімната, куди не дозволено заходити дітям і де не влаштовують трапез, і саме тут працює парафіяльний священик, превелебний Джеймс Мевор Морелл. Він сидить на міцному, обертовому стільці з круглим бильцем, у кінці довгого столу, що стоїть навпроти вікна, з якого можна насолоджуватись парком, варто лиш повернути голову ліворуч. Упритул до протилежного краю стола стоїть маленький столик з друкарською машинкою на ньому. Спиною до вікна, за машинкою сидить друкарка. На великому столі накидано купи брошур, журналів, листів, картотечних ящиків, тут-таки лежать робочий щоденник, поштові ваги та інше. Посеред кімнати, перед столом священика — стілець для відвідувачів. А зовсім близько, так, що можна дістати рукою, етажерка зі світлиною у рамці. Стіна позаду священика заставлена книжковими полицями, і досвідчене око одразу ж може здогадатись, що священик схильний до казуїстики й богослов'я, про що свідчать теологічні есеї Моріса і повне зібрання поезій Браунінґа, а «Прогрес і бідність» з його жовтою спинкою. «Фабіанські есеї», «Мрія Джона Болла», «Капітал» Маркса та ще з десяток інших літературних опусів соціалізму — про його прогресивні переконання. У протилежному кутку кімнати, коло столика з машинкою — двері. А збоку, навпроти каміна, книжкова шафа і поруч канапа. У каміні весело палахкотить вогонь; і цей куточок біля коминка зі зручним кріслом і чорним полив'яним, розписаним квітковим орнаментом горщиком для вугілля з одного боку й низеньким дитячим стільчиком з іншого виглядає дуже затишно. У дерев'яній полірованій рамі каміна вирізані вишукані полички, а у панелі вправлено шматочки дзеркала; на поличці неодмінний подарунок до весілля — будильник у шкіряному футлярі, а на стіні понад каміном — велика репродукція з головної фіґури Тіціанового «Успіння». Загалом, це кімната хорошої господині, над якою, принаймні у межах письмового столу, узяв гору безладний чоловік, утім, поза цими межами жінка цілком володіє становищем. Декоративність меблів підкреслює стиль «гарнітурів вітальні», що їх виготовляє заповзятлива меблева фірма з передмістя; проте в кімнаті немає нічого непотрібного або претензійного — іст-ендському священику не по кишені усілякі снобістські дрібнички.

Превелебний Джеймс Мевор Морелл — християнський соціаліст, священик англіканської церкви і активний член ґільдії святого Матфея й Християнської Соціалістичної Спілки. Йому років сорок і він міцний, дебелий, приємний зовні, бадьорий, життєрадісний, користується загальною любов'ю і підкупає невиснажною енергією, м'якими приємними манерами, сильним, проникливим голосом, що поєднується з розбірливою дикцією досвідченого оратора і чудовим умінням володіти засобами виразности. Він справжній священик, котрий може сказати що завгодно кому завгодно, котрий уміє повчати людей, не налаштовуючи їх проти себе, уміє тримати людей у покорі, не принижуючи їх, і уразі потреби дозволяє собі без будь-якої настирливости втручатися у їхні справи. Джерело ентузіазму й доброзичливости, що міститься у його душі, не вичерпується ані на мить; однак він не забуває добре поїсти і виспатися, аби з тріумфом виходити переможцем у повсякденній боротьбі між фізичним виснаженням і відновленням сил. Разом із тим він — велике дитя, якому пробачають і марнославство, і несвідому самовдоволеність. У нього здоровий колір обличчя, високе чоло, наче підрізані брови, світлі живі очі, рішучий, хоч і не зовсім гарно окреслений рот, і чималенький ніс з рухливими, роздутими, як у драматичного оратора, ніздрями, позбавлений, так само як і всі інші його риси, будь-якої витончености.

Друкарка міс Прозерпіна Гарнетт — маленька моторна жіночка років тридцяти, з міщанської родини, одягнута охайно, але не вишукано у чорну спідницю з мериносової вовни і блузку. Вона вельми метка й гостра на язик, не дуже вихована, проте чуйна й віддана людина. Вона діловито вистукує на машинці, поки Морелл розпечатує останнього листа з вранішньої кореспонденції. Він пробігає листа очима і кумедно зойкає з відчаю.

П р о з е р п і н а. Ще одна лекція?

М о р е л л. Так. Гокстонська спілка борців за свободу запрошує мене виступити у них у неділю вранці. *(Він зробив особливий наголос на слові «неділю», як на чомусь недоладному).* А що вони за одні?

П р о з е р п і н а. Здається, комуністи-анархісти.

М о р е л л. Ці анархісти, певно, не знають, що священик не може виступати на мітингу в неділю! Перекажіть їм, нехай приходять до церкви, як хочуть послухати мене: це буде корисним для них. Перекажіть, що я можу прийти до них у понеділок або у четвер. Календар у вас?

П р о з е р п і н а *(бере календар).* Так.

М о р е л л. У мене є якась лекція наступного понеділка?

П р о з е р п і н а *(заглядає у календар)*. Клуб радикалів у Гемлет-Тауер.

М о р е л л. Ну, а у четвер?

П р о з е р п і н а. Англійська Ліга з благоустрою земель.

М о р е л л. А далі?

П р о з е р п і н а. Гільдія святого Матфея — у понеділок. Незалежна робітнича партія. Гринвіцька філія, — у четвер. У понеділок — соціал-демократична федерація, філія у Майл Енді. Четвер — перший урок з конфірмації. *(Нетерпляче).* О, я ліпше відповім їм, що ви не можете. Ця купка зарозумілих і малограмотних вуличних крамарів не має ані шеляга за душею.

М о р е л л *(насмішкувато)*. Так, але бачте, вони — мої близькі родичі.

П р о з е р п і н а *(зачудовано втупившись у нього)*. Ваші родичі?

М о р е л л. Так, у нас спільний батько — на небесах.

П р о з е р п і н а *(з полегкістю)*. А, тільки й того!

М о р е л л *(з прикрістю, що утішає людину, яка уміє так добре висловити її голосом)*. О, то ви не вірите. Отак і всі — тільки кажуть, а не вірить ніхто, геть ніхто. *(Знову хутко переходить до справи)*. Так, так! Ну, то як, міс Прозерпіно? Невже ви не можете знайти вільний день для крамарів? Що як двадцять п'ятого? Позавчора цей день був вільний.

П р о з е р п і н а *(гортаючи календар)* Зайнятий — Фабіанське товариство.

М о р е л л. Скільки ж клопоту з цим Фабіанським товариством! А двадцять восьмого теж нічого не вийде?

П р о з е р п і н а. Обід у Сіті. Вас запрошено на обід до Клубу сталеливарної компанії.

М о р е л л. Ну, годі з цим: натомість я піду до Гокстонської спілки борців за свободу. *(Прозерпіна мовчки занотовує, і в кожній рисі її обличчя проступає ледь помітне презирство до гокстонських анархістів. Морелл розпечатує конверт з пересланим поштою примірником «Церковного реформатора» і пробігає очима передову статтю містера Стюарта Гедлема й новини гільдії святого Матфея. Це його заняття оживляється приходом помічника Морелла, пре-*

велебного Олександра Мілла, молодого джентльмена, якого Морелл віднайшов у найближчому університетському поселенні, куди цей молодик прийшов з Оксфорда, аби поділитися своїми університетськими знаннями з лондонським Іст-Ендом. Це самовдоволено-добродушний, схильний захоплюватися юнак, позбавлений будь-яких неприємних рис, за винятком хіба що його звички говорити майже не розтуляючи рота, що буцімто сприяє більш вишуканій вимові голосних, чого навчали в університеті, і саме цим поки що обмежуються усі його спроби прищепити оксфордську витонченість (на його погляд) на противагу ґекнійській вульґарності. Морелл, якого він підкорив своєю по-справжньому собачою відданістю, відриває погляд від «Церковного реформатора» і, поблажливо дивлячись на нього, зауважує): Ну, Лексі? Як завжди, спізнюєтесь?

Л е к с і. Боюся, що так. Як би мені хотілося навчитися уставати раніше.

М о р е л л. *(у захваті від енергії, що переповнює його).* Хе-хе! *(З лукавством).* Не спіть, Лексі, й моліться, не спіть і моліться!

Л е к с і. Я знаю. *(Намагається бути дотепним).* Але ж як я можу не спати й молитись, коли я сплю? Чи не так, міс Проссі? *(Прямує до палаючого каміна).*

П р о з е р п і н а *(різко).* Міс Гарнетт, будьте так ласкаві!

Л е к с і. Прошу пробачення! Міс Гарнетт.

П р о з е р п і н а. Сьогодні вам доведеться добряче попрацювати.

Л е к с і *(стоїть біля каміна).* Чому?

П р о з е р п і н а. Не має значення чому. Для вас буде корисно заробити свій обід, перш ніж з'їсти його, так, як це роблю я. Годі байдикувати! Вам слід було узятися до справ ще півгодини тому.

Л е к с і *(вражений).* Вона говорить це серйозно, Морелле?

М о р е л л *(у піднесеному настрої, в очах бісики).* Так. Сьогодні байдикуватиму я.

Л е к с і. Ви! Та ви ж не знаєте як!

М о р е л л *(підводиться)*. Хе-хе! Та невже? Сьогодні я увесь ранок присвячу собі. Скоро приїде моя дружина; вона буде тут об одинадцятій сорок п'ять.

Л е к с і *(здивовано)*. Уже повертається?! З дітьми? А я гадав, вони пробудуть там до кінця місяця.

М о р е л л. Так воно й буде: вона приїжджає тільки на два дні — узяти теплі речі для Джиммі й подивитись, як ми живемо тут без неї.

Л е к с і *(стурбовано)*. Але ж, дорогий мій Морелле, якщо Джиммі й Флаффі насправді хворіли скарлатиною, то чи буде розумно...

М о р е л л. Скарлатина? Пусте! Звичайнісінька червона висипка. Я сам приніс її сюди зі школи з Пікрофт-стріт. Хлопчику мій, священик — це те ж саме що лікар: він не повинен боятися інфекцій, як солдат не боїться куль. *(Рішуче поплескує Лексі по плечу)*. Підчепіть краснуху, Лексі, якщо тільки зумієте, і моя дружина ходитиме коло вас, — ото вам буде щастя, еге ж?!

Л е к с і *(ніяково усміхаючись)*. Вас дуже важко зрозуміти, особливо що стосується місіс Морелл...

М о р е л л *(з ніжністю)*. О, дитино моя, одружуйтеся, одружуйтеся на хорошій жінці, отоді ви усе зрозумієте. Це передчуття тої найвищої насолоди, що чекає на нас у Царстві Небесному, яке ми намагаємося створити на землі. Це вилікує вас від ледарювання. Чесна людина розуміє, що вона мусить платити небесам за кожну годину щастя великою мірою важкої, безкорисливої праці задля того, аби зробити щасливими ближніх. Ми не маємо права користуватися щастям, якщо не ділимося ним, ми не маємо права користуватися багатством, якщо не заробили його. Знайдіть собі таку дружину, як моя Кандіда, і ви завжди будете у боргу! *(Він ласкаво поплескує Лексі по плечу і прямує до дверей)*.

Л е к с і. О, зачекайте хвильку, я забув. *(Морелл зупиняється і, уже тримаючись за ручку дверей, обертається)*. До вас збирається зайти ваш тесть.

Морелл, здивований і неприємно вражений, зачиняє двері.

М о р е л л. Містер Берджесс?

Л е к с і. Так. Я зустрів його у парку, він щось жваво з кимось обговорював. Він просив мене переказати вам, що зайде.

М о р е л л *(трохи недовірливо)*. Але ж він не приходив до нас аж три роки. Ви не помилилися, Лексі? Ви, часом, не жартуєте, га?

Л е к с і *(серйозно)*. Ні, сер, не жартую.

М о р е л л *(задумливо)*. Хм! Пора йому побачити Кандіду, поки вона ще не встигла змінитися так, що він не упізнає її. *(Виходить з виглядом людини, що підкоряється неминучому)*.

Лексі супроводжує його поглядом, сповненим захоплення й обожнення. Міс Гарнетт, яка не може струсонути Лексі, дає вихід своїм почуттям тим, що затято строчить на машинці.

Л е к с і. Яка хороша людина! Яка чутлива й любляча душа! *(Сідає на стілець Морелла біля столу і, влаштувавшись зручніше, дістає цигарку)*.

П р о з е р п і н а *(нетерпляче, висмикуючи з машинки листа, якого щойно дописала, і складаючи його)*. О, можна любити свою дружину і без того, аби геть втратити через неї голову!

Л е к с і *(вражений)*. Міс Проссі!

П р о з е р п і н а *(заклопотано дістає конверт з полички і вкладає у нього листа)*. Тут Кандіда, там Кандіда, Кандіда усюди! *(Лиже краї конверту.)* Так у кого завгодно може урватися терпець *(постукує по конверту кулаком)*, коли чуєш, як геть безглуздо звеличують цілком пересічну жінку тільки тому, що у неї гарне волосся й ставна статура.

Л е к с і *(з докором, поважно)*. Як на мене, вона напрочуд гарна, міс Гарнетт. *(Бере світлину, роздивляється і додає ще більш переконливо)*. На диво гарна, а очі які чудові!

П р о з е р п і н а. У неї очі аж ніяк не кращі за мої, отак! *(Лексі ставить світлину на місце і суворо дивиться на міс Гарнетт)*. А мене ви вважаєте негарною і простачкою.

Л е к с і *(підводиться велично)*. Крий боже подумати отак бодай про якесь створіння Господа! *(Занадто манірно відходить від неї і крокує через кімнату до книжкової шафи)*.

П р о з е р п і н а *(саркастично)*. Дякую вам. Напрочуд люб'язно й утішливо.

Л е к с і *(прикро вражений її зіпсованістю)*. Я навіть не міг собі уявити, що ви налаштовані проти місіс Морелл.

П р о з е р п і н а *(обурено)*. Я проти неї нічого не маю. Вона дуже мила, дуже добросерда і я її дуже люблю. А ще я краще за будь-якого чоловіка здатна оцінити її хороші якості. *(Лексі зажурено хитає головою. Міс Гарнетт схоплюється і підступає до нього у стані крайнього роздратування)*. Ви не вірите мені? Гадаєте, я ревную? Як же глибоко ви пізнали людське серце, містере Лексі Мілл! Як же добре ви розумієтесь на жіночих слабкостях, чи не так? Певно, як добре бути чоловіком і мати витончений, проникливий розум, замість нашої недолугої чутливости, і знати, що причиною того, що ми не поділяємо ваших любовних ілюзій, є та, що ми ревнуємо вас одна до одної! *(Вона різко повертається і, пересмикнувши плечима, підходить до каміна погріти руки)*.

Л е к с і. От якби ви, жінки, вміли підбирати ключі до чоловічої сили, як ви вмієте використовувати чоловічу слабину, отоді, міс Проссі, не було б ніякого жіночого питання.

П р о з е р п і н а *(через плече, нахилившись до вогню і тримаючи над ним руки)*. Де ви таке чули? Чи не від Морелла? Не придумали ж ви це самі: вам для цього бракує тями!

Л е к с і. Цілком правильно: цим я завдячую йому і не соромлюся цього, так само, як я засвоїв завдяки йому чимало інших духовних істин. Він говорив про це на щорічному зібранні Жіночої ліберальної федерації. Дозвольте лиш додати, що хоча жінки не оцінили цього, я, пересічний чоловік, оцінив. *(Знову повертається до шафи, сподіваючись, що цього разу він дав їй відсіч)*.

П р о з е р п і н а *(опоряджуючи свою зачіску перед люстерком, вправленим у камінну рамку)*. Ну, то коли розмовляєте зі мною, постарайтесь висловлювати ваші особисті думки, якими б вони були, а не його. Та на вас же дивитися боляче, коли ви намагаєтесь наслідувати його.

Л е к с і *(ображено)*. Я намагаюсь іти за його прикладом, а не наслідувати його.

П р о з е р п і н а *(знову накидається на Лексі, повертаючись до свого робочого місця).* Саме це ви і робите: наслідуєте його. Чому ви носите парасольку під пахвою, а не в руці, як усі люди? Чому ви ходите, виставивши підборіддя вперед, і з діловим виглядом крокуєте так, наче кудись запізнюєтесь? І таке виробляєте ви, хто не може піднятися з ліжка раніше пів на дев'яту ранку. Чому під час проповіді у церкві ви говорите «пізнання», а у приватній розмові ви завжди вимовляєте «познання»? Ви що, думаєте, я не розумію? *(Сідає за машинку).* Ну, годі! Беріться до роботи: ми з вами змарнували сьогодні чимало часу. Ось вам розклад на сьогодні. *(Простягає йому аркуш паперу).*

Л е к с і *(глибоко ображений).* Дякую вам. *(Бере аркуш і читає розклад, повернувшись до неї спиною. Прозерпіна починає передруковувати на машинці стенограму, не зважаючи на нього з його почуттями).*

Відчиняються двері і входить без доповіді містер Берджес. Це чоловік років шістдесяти, який став черствим і корисливим через одвічну ощадливість, притаманну дрібним торговцям, а згодом завдяки ситому життю і комерційним успіхам, розкохався, розім'як і перетворився на самовдоволеного лінивця. Тупа й неосвічена людина, для якої чи не найважливіше у житті добряче поїсти, груба й зверхня до тих, чия праця ціниться дешево, яка підлещується до багатих і титулованих, а разом із тим цілком щира, позбавлена злоби і заздрощів як до одних, так і до других. Для такого як він не знайшлося у світі іншої високооплачуваної роботи окрім хижацької експлуатації чужої праці, що наклало на нього відбиток тваринної пожадливости й егоїстичности. Та він сам не здогадується про це і щиро вважає, що своїм процвітанням у комерції зобов'язаний неминучому, добродійному для суспільства торжеству старанности, здібностей, хитрощів і досвіду ділової людини, котра у приватному житті поступлива, безтурботна, а до чужих помилок ставиться поблажливо і з гумором. Він маленький на зріст, товстенький, з плескатим носом на пласкому квадратному обличчі; має ріденьку сивувату, схожу на віхоть, борідку; маленькі, голубі водянисті очиці дивляться з жалісно-сентиментальним виразом, і здається, такі ж самі почуття збуджує його голос завдяки звичці говорити пишномовно, співучо розтягуючи слова.

Б е р д ж е с *(зупинившись на порозі й роздивляючись довкола).* Мені сказали, що містер Морелл тут.

П р о з е р п і н а *(підводячись).* Зараз я покличу його.

Б е р д ж е с *(розчаровано дивиться на неї)*. А ви не та молода леді, котра раніше друкувала для нього на машинці?

П р о з е р п і н а. Ні.

Б е р д ж е с *(бурмоче собі під ніс, прямуючи до каміна)*. Ні, та була молодша. *(Міс Гарнетт здивовано дивиться на нього, потім виходить, грюкнувши дверима).* Ідете у справах, містере Мілл?

Л е к с і *(згортаючи розклад і ховаючи його у кишені)*. Так, мені час іти.

Б е р д ж е с *(велично)*. Я не затримую вас, містере Мілл. Я прийшов поговорити з містером Мореллом віч-на-віч.

Л е к с і *(ображено)*. Я не маю наміру заважати вам, не сумнівайтеся, містере Берджес. До побачення.

Б е р д ж е с *(поблажливим тоном)*. До побачення.

Морелл заходить саме тої миті, як Лексі крокує до дверей.

М о р е л л *(до Лексі)*. На роботу?

Л е к с і. Так, сер.

М о р е л л. Візьміть мій шовковий шарф і закутайте ним шию. Сьогодні холодний вітер. Ну, ідіть.

Лексі просяяв, діставши якнайкращу винагороду за грубість Берджеса, і виходить.

Б е р д ж е с . Як завжди, панькаєтеся зі своїми помічниками, Джеймсе. Здрастуйте. Коли я плачу людині гроші і вона залежить від мене, я поводжуся з нею так, що вона знає своє місце.

М о р е л л *(вельми сухо)*. Я завжди поводжуся зі своїми помічниками так, що вони знають своє місце, місце моїх соратників і товаришів. Якби ви могли примусити своїх клерків і робітників працювати так, як я примушую своїх помічників, ви б уже давно розбагатіли. Прошу, сідайте у ваше постійне крісло.

Владним жестом показує йому на крісло біля каміна, потім відсуває від столу вільний стілець і вмощується на ньому підкреслено на віддалі від свого гостя.

Б е р д ж е с *(не рухаючись)*. Ви такий же, яким були раніше, Джеймсе!

М о р е л л. Коли ви востаннє завітали до нас, — здається, років зо три тому, — ви висловились так само, тільки з більшою відвертістю. Ось дослівно, що ви тоді сказали: «Ви такий же бовдур, як завжди, Джеймсе!»

Б е р д ж е с *(заспокійливо)*. Що ж, можливо, я таке сказав, але *(з улесливою благодушністю)* я не хотів сказати нічого образливого. Знаєте, священику личить бути трішечки юродивим, і це притаманно людям його ремесла. Я прийшов сюди не для того, аби розбудити давні суперечки, а для того, аби разом забути про те, що нас розділяло. (*Раптом стає надміру врочистим і рушає до Морелла)*. Джеймсе, три роки тому ви дуже погано пожартували зі мною. Ви зірвали мій контракт; а коли я, природно, через велику прикрість, сказав вам кілька міцних слів, ви налаштували проти мене мою дочку. Отже, так, я чиню як християнин. *(Простягає йому руку)*. Я пробачаю вас, Джеймсе.

М о р е л л *(схоплюється зі стільця)*. Хай вам грець з вашою безсоромністю!

Б е р д ж е с *(задкує від нього, ображений мало не до сліз)*. Хіба священику личать такі висловлювання, Джеймсе? Та ще такому вибагливому, як ви!

М о р е л л *(гнівно)*. Ні, сер, священику не личить так висловлюватися, я вжив не тих слів. Було б мені сказати: провалитися вам у пекло з вашою безсоромністю, і саме так сказав би вам святий Павло або будь-який інший чесний священик. Гадаєте, я забув про ваш підряд на постачання одягу для робітного дому?

Б е р д ж е с *(перейнятий громадянським почуттям)*. Я діяв на користь платників податків, Джеймсе. То був найдешевший підряд, і ви не можете заперечувати цього.

М о р е л л. Так, найдешевший, тому що ви платили робітникам такі копійки, що жоден підприємець не наважився б стільки платити; за ті гроші можна було хіба що не вмерти, втім, і вижити теж було неможливо. Жінки, що шили той одяг, були приречені на такі злидні, що не мали іншого вибору, як іти на вулицю, аби не померти з голоду. *(Дедалі більш роздратовано)*. Ці жінки були моїми парафіянками. Я присоромив опікунів, і ті відмовились від вашого підряду; я

присоромив платників податків через те, що дозволяють вам робити таке; я присоромив усіх, тільки не вас. *(Палає обуренням)*. Як ви насмілились, сер, прийти сюди і сказати, що ви пробачаєте мені, і вести мову про вашу дочку, і...

Б е р д ж е с. Заспокойтеся, Джеймсе! Заспокойтесь, заспокойтесь. Не варто так дратуватися через дрібниці. Я ж визнав, що був неправий.

М о р е л л. Визнали? Щось я цього не почув.

Б е р д ж е с. Звичайно, визнав. Я й зараз готовий це зробити. Отже, слухайте: я прошу у вас пробачення за того листа, що написав вам. Вам цього достатньо?

М о р е л л *(хрускаючи пальцями)*. Це не має жодного значення. Ви підвищили платню?

Б е р д ж е с *(тріумфально)*. Так.

М о р е л л. Що?

Б е р д ж е с *(улесливо)*. Я став зразковим господарем. Я більше не беру на роботу жінок: я їх усіх звільнив; усю роботу у мене виконують машини. Жоден робітник не отримує менше шістьох пенсів за годину, а кваліфіковані майстри отримують за розцінками профспілок. *(З гордістю)*. Що ви на це скажете?

М о р е л л *(вражений)*. Не може бути! Що ж, на небесах буде більше радости через ще одного грішника, що розкаявся... *(Рушає до Берджеса у запалі сердечного каяття)*. Дорогий мій Берджессе, як добре ви вчинили! Від щирого серця прошу вас пробачити мені за те, що погано думав про вас. *(Хапає його за руку)*. А тепер скажіть, хіба ви не відчуваєте себе краще через цю зміну? Ну ж, зізнайтесь: ви відчуваєте себе щасливішим? У вас і вигляд щасливої людини.

Б е р д ж е с *(похмуро)*. Що ж, може й так. Певно, що так воно і є, позаяк ви це помітили. У кожному разі, мій контракт прийняли у муніципальній раді. *(Злостиво)*. Вони не хотіли мати зі мною справи, аж поки я не почав платити як належить. Хай їм біс, цим йолопам, яким до усього є діло!

М о р е л л *(у повному розпачі відпускає його руку)*. Так ось чому ви підвищили платню! *(Похмуро сідає на місце)*.

Б е р д ж е с *(суворо й повчально, поступово підвищуючи тон)*. А чого б іще я це робив? До чого це призводить,

окрім пияцтва й зарозумілости серед робітників? *(Він з поважним виглядом вмощується у кріслі).* Це все дуже добре для вас, Джеймсе: завдяки цьому ви потрапляєте на шпальти газет, які возвеличують вас і роблять із вас знаменитість. Однак вам ніколи не спадає на гадку, якої шкоди ви завдаєте тим, що відбираєте гроші у людей, котрі могли б використати їх з користю, і перекладаєте їх до кишень робітників, які не знають, що з ними робити.

М о р е л л *(важко зітхає і говорить з холодною чемністю).* Що вас сьогодні привело до мене? Не буду удавати, буцімто не розумію, що вас привели сюди не винятково родинні почуття.

Б е р д ж е с *(уперто).* Винятково родинні почуття, і ніщо інше.

М о р е л л *(зі спокоєм утомленої людини).* Я вам не вірю.

Б е р д ж е с *(підводиться із загрозливим виглядом).* Джеймсе Мевор Морелл, більше не говоріть так зі мною.

М о р е л л *(незворушно).* Я буду говорити так доти, доки ви самі не переконаєтеся, що це правда. Я вам не вірю.

Б е р д ж е с *(захлинаючись від почуття образи, що сповнює його).* Он воно як! Якщо ви прагнете продовжувати сварку, я гадаю, мені ліпше піти. *(Неохоче робить крок у напрямку дверей. Морелл сидить незворушно. Берджес зволікає).* Я не сподівався, що ви будете таким непоступливим, Джеймсе. *(Морелл продовжує мовчати. Берджес робить ще кілька нерішучих кроків до дверей, але вертається, скиглячи).* А колись ми з вами жили у злагоді, попри різницю у поглядах. Чому ж ви змінили ставлення до мене? Кажу вам щиро, я прийшов сюди, сповнений дружніх почуттів, бо не хочу продовжувати чвари з чоловіком рідної доньки. Годі вам, Джеймсе, будьте ж християнином, потиснімо один одному руку. *(Сентиментально кладе руку на плече Морелла).*

М о р е л л *(у задумі підводить на нього очі).* Послухайте, Берджесе. Хочете бути у нас таким же бажаним гостем, яким були до того, як ви втратили свій контракт?

Б е р д ж е с. Хочу, Джеймсе. Далебі, хочу.

М о р е л л. Чому тоді ви не поводите себе так, як раніше?

Б е р д ж е с *(обережно знімає руку з плеча Морелла)*. Що ви маєте на увазі?

М о р е л л. Зараз поясню. Ви тоді вважали мене молодим бовдуром.

Б е р д ж е с *(улесливо)*. Та що ви, Джеймсе, я...

М о р е л л *(перебиває його)*. Ні, таки вважали. А я вважав вас старим негідником.

Б е р д ж е с *(бурхливо протестуючи проти такого грубого самообвинувачення Морелла)*. Ні, Джеймсе, це неправда, ви обмовляєте себе.

М о р е л л. Так, я насправді так вважав. Утім, це не заважало нам підтримувати хороші стосунки. Бог створив вас таким, кого я називаю негідником, і він же створив мене таким, кого ви називаєте бовдуром. *(Такий висновок похитнув підвалини моральних засад і понять Берджеса. Він увесь наче обім'як і, безпорадно втупившись у Морелла, виставляє перед собою руку, аби не втратити рівноваги, так наче підлога вислизає у нього з-під ніг. Тимчасом Морелл провадить далі спокійним, переконливим тоном)*. І не мені нарікати на творіння Його рук ні в одному випадку, ні в другому. Якщо ви прийшли сюди чесно, як істинний, переконаний, поважаючий себе негідник, який виправдовує своє негідництво і пишається ним, тоді ласкаво прошу. Однак *(тут голос Морелла стає загрозливим, він підводиться і задля більшої переконливости грюкає кулаком по бильцю стільця) я не можу змиритися з тим, що ви приходите сюди задурювати мені голову своїми байками про те, який ви зразковий господар і добропорядна людина, тимчасом як ви звичайнісінький перевертень, що надягнув овечу шкуру заради вигідного контракту у муніципальній раді. (Енергійно трясе головою, підкріплюючи свої слова; потім підходить до каміна, де зручно розташовується спиною до вогню, і продовжує поважно говорити)*. Ні, я хочу, аби людина залишалася вірною собі навіть у своїх вадах. Отже, так: або беріть капелюха і йдіть геть, або сідайте і постарайтеся відверто дати мені гідне справжнього негідника пояснення:

чого це вам припекло замирятися зі мною? *(Берджес, чиє сум'яття угамувалося такою мірою, що він намагається виразити свої почуття, приголомшено посміхаючись і відчуваючи полегкість від цієї конкретної пропозиції. Він якусь мить обмірковує її, а потім повільно і з великою скромністю сідає на стілець, з якого щойно устав Морелл).* Ось так. А тепер викладайте.

Б е р д ж е с *(мимохіть хихикнувши).* Який бо ви чудний, Джеймсе, що й казати. Однак *(мало не захоплено)* вас не можна не любити, до того ж, як я уже казав раніше, певна річ, усе, що каже священик, не можна сприймати як правду, інакше світ перевернувся б, хіба ні? *(Налаштовується говорити надалі про ще важливіші речі і, втупившись поглядом у Морелла, провадить з тупою серйозністю).* Що ж, я готовий зізнатися, позаяк і ви бажаєте, аби ми були відверті один з одним: я справді колись вважав вас трошечки юродивим, але зараз я починаю думати, що мої погляди, мабуть, дещо застаріли.

М о р е л л *(тріумфально).* Еге! Нарешті ви теж дійшли такого висновку.

Б е р д ж е с *(значуще).* Так, часи настільки змінилися, що мені важко це усвідомити. П'ять років тому жодній розсудливій людині навіть не спало б на гадку рахуватися з вашими ідеями. Сказати по правді, я навіть дивувався, що вам узагалі дозволяють читати проповіді. Та що там! Я знаю одного священика, якого лондонський єпископ кілька років не підпускав до кафедри, хоча той бідолашний тримався за релігію не більше за вас. Однак тепер, якби мені запропонували побитися об заклад на тисячу фунтів, якщо ви коли-небудь самі станете єпископом, я б відмовився. *(Виразно).* Ви й ваші послідовники стаєте впливовішими; я це бачу. І їм доведеться чимось догоджати вам, аби тільки затулити вам рота. Мушу визнати, Джеймсе, ваше чуття, зрештою, не підвело вас: для такого, як ви, ви обрали правильну лінію поведінки, завдяки якій ви у кінцевому підсумку матимете зиск.

М о р е л л *(без жодних вагань, рішуче простягає йому руку).* Вашу руку, Берджесе. От тепер ви кажете чесно. Не

думаю, що мене зроблять єпископом; але якщо зроблять, я познайомлю вас з найбільшими ділками, яких тільки зможу залучити на свої прошені обіди.

Б е р д ж е с *(підводиться з придуркуватою посмішкою на вустах і потискає по-дружньому простягнуту руку).* Який же ви жартівник, Джеймсе. Ну то як, покладемо край нашій сварці?

Ж і н о ч и й г о л о с. Скажи так, Джеймсе.

Здригнувшись від несподіванки, обоє чоловіків обертаються і бачать Кандіду, яка щойно увійшла і дивиться на них з притаманним їй виразом жартівливої материнської поблажливости. Це жінка тридцяти трьох років, ставна, випещена, хіба що трішки схильна до повноти, однак зараз цілком до міри, сповнена чарівности молодости й материнства. З її манери поводження відчувається, що ця жінка здатна прихиляти до себе людей, користуючись їх почуттями до неї, і робить це інстинктивно й без жодних докорів сумління. У цьому вона нічим не відрізняється від будь-якої іншої гарненької жінки, якій не бракує розуму сповна використовувати свої принади задля дрібної егоїстичної мети; втім, ясне чоло Кандіди, сміливий погляд її очей, чітко окреслені рот і підборіддя свідчать про широту поглядів і піднесеність натури, котрі роблять це її лукаве ставлення до людей шляхетнішим. Мудрий знавець людських душ, кинувши на неї погляд, одразу б здогадався, що той, хто повісив над її каміном Діву з «Першої Пречистої», зробив це тому, що помітив певну духовну схожість між ними; проте він навіть не запідозрив би, що така ідея могла народитися у голові її чоловіка або у неї самої, адже ніхто з них не цікавився творчістю Тіціана.

Зараз вона у капелюшку й пелерині; в одній руці у неї підперезаний ремінцями плед, з якого стирчить парасолька, а в другій — саквояж і паки ілюстрованих журналів.

М о р е л л *(приголомшений своєю забудькуватістю).* Кандіда! Як... *(позирає на годинника і жахається того, що вже так пізно.)* Моя любонько! *(Кидається до неї, вихоплює у неї з рук плед, без упину картаючи себе).* Я збирався зустріти тебе на станції, та не помітив, як пролетів час. *(Жбурляє плед на канапу).* Я так захопився розмовами *(обертається до неї)*, що геть забув... Ет! *(Обнімає її з почуттям каяття).*

Б е р д ж е с *(дещо знітившись, не впевнений у тому, як до нього поставляться).* Як живеш, Канді? *(Кандіда усе ще*

перебуває в обіймах Морелла, підставляє йому щоку для поцілунку). Ми з Джеймсом порозумілися і уклали мирову. Почесну мирову, чи не так, Джеймсе?

М о р е л л *(імпульсивно).* Відчепіться з вашою мировою! Через вас я запізнився зустріти Кандіду. *(Із співчутливим завзяттям).* Бідолашна моя, як же ти упоралася із багажем? Як...

К а н д і д а *(зупиняє його, звільняючись з його обіймів).* Ну, годі, годі вже, годі! Я була не одна. У нас був Юджин, і ми подорожували сюди разом.

М о р е л л *(приємно вражений).* Юджин!

К а н д і д а. Так, він, бідолашний хлопчина, порається коло мого багажу. Вийди зараз же до нього, любий, а то він розрахується з візником, а мені б не хотілося цього. *(Морелл квапливо виходить. Кандіда ставить на підлогу саквояж, потім знімає пелерину і капелюшок, кладе їх на канапу поруч із пледом і звертається до батька).* Ну, тату, як вам усім дома ведеться?

Б е р д ж е с. Дома стало зовсім сумно жити, відтоді як ти поїхала від нас, Канді. Хоч би ти коли-не-коли навідалася і побалакала із сестрою. А хто такий цей Юджин, що приїхав із тобою?

К а н д і д а. О, Юджин — одна із Джеймсових знахідок. Він натрапив на нього минулого червня, коли той спав на набережній. А ти помітив нашу нову картину? *(Показує на Діву).* Це він її нам подарував.

Б е р д ж е с *(недовірливо).* Нісенітниця! Ти хочеш сказати мені, твоєму батькові, що цей волоцюга купує такі картини? *(Суворо).* Не вигадуй, Канді: ця картина свідчить про побожність, і вибирав її сам Джеймс.

К а н д і д а. А от і не вгадав: Юджин аж ніяк не волоцюга.

Б е р д ж е с. А що ж він за один? *(Іронічно).* Можна подумати, він знатного роду.

К а н д і д а *(хитає головою у захваті).* Так. Його дядько пер! Справжнісінький живий граф.

Б е р д ж е с *(не наважується вірити такій чудовій новині).* Неймовірно!

К а н д і д а. Це так. Коли Джеймс знайшов його на набережній, у нього в кишені був чек на п'ятдесят п'ять фунтів

терміном на тиждень. Але він думав, що не може отримати по ньому гроші раніше як за тиждень, а просити у борг соромився. Який же чудовий хлопець! Ми дуже полюбили його.

Б е р д ж е с *(удає, що не шанує аристократів, однак у самого загорілися очі).* Хм... Я так думаю, що навряд чи цього племінника графа міг чимось привабити наш Вікторія-парк, якби він не був трошки пришелепуватий. *(Знову роздивляється картину).* Звичайно ж, ця картина не в моєму стилі, Канді, проте вона — довершений витвір мистецтва; на цьому я розуміюсь. Обов'язково познайом мене з ним, Канді. *(Стурбовано позирає на свого годинника).* Я можу побути ще хвилини зо дві.

Морелл повертається з Юджином, на якого Берджес дивиться вологими від захоплення очима. Це дещо дивний, сором'язливий юнак вісімнадцяти років, тендітний, жіночний, зі слабким дитячим голосом; переляканий, напружений вираз його обличчя і звичка знічуватися свідчать про хворобливу чутливість витонченого й гостро сприйнятливого юнака, у якого ще не остаточно склався характер. Він жалюгідно нерішучий і не знає як себе тримати на людях і де йому стати. Хлопець знітився у присутності Берджеса, і, якби йому не забракло рішучости, він уже був готовий утекти й сховатися. Однак та гострота, з якою він переживає навіть найпростіший стан, бере початок від надміру нервової сили, а його ніздрі, рот і очі свідчать про непогамовне, шалене свавілля, яке, судячи з його лоба, позначеного рисами страждання, спрямоване не у гірший бік. Він такий незвичайний, що здається диваком. Люди прозаїчного штибу вбачають у цьому дивацтві щось згубне, тоді як поетичні натури вважають це чимось божественним. У нього вельми неохайне вбрання: ношена розстебнута куртка з синьої саржі, одягнута поверх вовняної тенісної сорочки, шовкова хустка, пов'язана замість краватки, штани з тої-таки матерії, що й куртка, і брунатного кольору парусинові черевики. Ймовірно, він лежав у цьому одязі на траві, ішов бродом через річку і, судячи з вигляду, ніколи не чистив його щіткою.

Побачивши незнайомця, він зупиняється біля дверей, а потім обережно боком ступає уздовж стіни до протилежного краю кімнати.

М о р е л л *(заходить до кімнати).* Ходімо. Принаймні, чверть години ви можете приділити нам. Оце мій тесть. Містер Берджес — містер Марчбенкс.

М а р ч б е н к с *(нервово притискається до книжкової шафи).* Радий познайомитися з вами, сер.

Б е р д ж е с *(прямує до нього через кімнату з почуттям великої приязні, в той час як Морелл підходить до Кандіди, яка стоїть біля каміна).* А я просто щасливий познайомитися з вами, містере Марчбенксе. *(Примушує його обмінятися рукотисканням).* Як вам така погода? Сподіваюсь, ви не дозволяєте Джеймсові забивати вам голову усілякими безглуздими ідеями?

М а р ч б е н к с. Безглуздими ідеями? А, ви маєте на увазі соціалізм? Ні.

Б е р д ж е с. От і добре. *(Знову дивиться на годинник).* Але нічого не вдієш — я мушу іти. Вам зі мною не по дорозі, містер Марчбенкс?

М а р ч б е н к с. А ви у який бік ідете?

Б е р д ж е с. До станції Вікторія-парк. Потяг до Сіті йде о дванадцятій двадцять п'ять.

М о р е л л. Дурниці. Сподіваюсь, Юджин залишиться з нами снідати.

М а р ч б е н к с *(схвильовано перепрошуючи).* Ні... я... я...

Б е р д ж е с. Гаразд, гаразд, я не наполягаю. Звичайно ж, вам хотілося б поснідати з Канді. Сподіваюсь, ви колинебудь пообідаєте зі мною у клубі «Фрімен Фаундерз», що у Нортон Фолгейт.

М а р ч б е н к с. Дякую вам, містере Берджес. А де цей Нортон Фолгейт? Часом, не у Серреї? *(Берджес захлинається від сміху у невимовному захваті.)*

К а н д і д а *(поспішає на допомогу).* Тату, якщо ти зараз же не підеш, запізнишся на потяг. Приходь опівдні, тоді й розкажеш Марчбенксові, де знайти твій клуб.

Б е р д ж е с *(нестримно регоче).* У Серреї! Ні, ви чули таке?! Непогано, еге ж? Я ще не зустрічав людини, яка б не знала, де розташований Нортон Фолгейт. *(Ніяковіє через власну нестриманість).* До побачення, містере Марчбенкс. Я знаю, ваше високе виховання не дозволить вам осудити мене за мої жартівливі вихватки. *(Знову простягає йому руку).*

М а р ч б е н к с *(різко й нервово хапає простягнуту руку).* Ні, жодним чином.

Б е р д ж е с. Ну, до побачення, Канді. Я завітаю пізніше. Бувайте, Джеймсе.

М о р е л л. Таки біжите?

Б е р д ж е с. Та ви не метушіться. *(Виходить з почуттям незворушної благодушности).*

М о р е л л. Я проведу вас. *(Виходить слідом за ним).*

Юджин проводжає їх переляканими поглядом, затамувавши подих, аж поки Берджес не зникає за дверима.

К а н д і д а *(сміється).* Ну, Юджине? *(Юджин здригається, обертається і стрімко рушає до Кандіди, однак нерішуче зупиняється, зустрівшись очима з її насмішкуватим поглядом).* Якої ви думки про мого батька?

М а р ч б е н к с. Я... та ми ж тільки-но познайомились. Як на мене — вельми приємний старий джентльмен.

К а н д і д а *(з легкою іронією).* І ви підете з ним обідати в клубі «Фрімен Фаундерз», еге ж?

М а р ч б е н к с *(розгублено, сприймаючи усе цілком серйозно).* Так, якщо вам це зробить приємність.

К а н д і д а *(зворушена).* Знаєте, Юджине, ви дуже милий хлопчик, дарма що дивакуватий. Якби ви покепкували з мого батька, я б не образилася, однак мені ви подобаєтеся навіть більше тому, що поводилися тактовно із ним.

М а р ч б е н к с. А хіба я мав покепкувати? Здається, він сказав щось кумедне; проте я завжди так ніяковію у присутності незнайомців, а ще я ніколи не розумію жартів. Мені дуже шкода. *(Сідає на канапу, спершись ліктями об коліна, і стискає скроні кулаками з безнадійно страдницьким виглядом).*

К а н д і д а *(добродушно торсає його).* Та годі вже вам! Ви доросле дитя! Ви сьогодні якийсь не такий, як завжди. Чому ви були такий сумний, коли ми їхали у кебі?

М а р ч б е н к с. Та так, пусте. Я просто розмірковував, скільки треба заплатити візникові. Я розумію, це цілковита дурниця, та ви не уявляєте, як я завжди розгублююсь і ніяковію, коли мені доводиться мати справу з незнайомими людьми. *(Поквапливо і заспокійливо).* Та все обійшлося: він радісно засяяв і зняв капелюха, коли Морелл дав йому два шилінги. А я ж був готовий запропонувати йому десять.

Входить Морелл, тримаючи у руках кілька листів і газет, що надійшли з денною поштою.

К а н д і д а. О, милий Джеймсе, він збирався дати візникові десять шилінгів! Десять шилінгів за три хвилини їзди! Що ви скажете!

М о р е л л *(біля столу, переглядаючи листи)*. Не зважайте на неї, Марчбенксе. Інстинкт переплачування притаманний щедрим натурам; він кращий за інстинкт недоплачування і зустрічається не так уже й часто.

М а р ч б е н к с *(знову засмучується)*. Ні — легкодухість, невігластво. Місіс Морелл цілком права.

К а н д і д а. Певна річ, права. *(Бере свій саквояж.)* А тепер я мушу залишити вас наодинці із Джеймсом. Ви занадто поетична натура і навряд чи здатні уявити собі, в якому стані застає жінка свій дім після тритижневої відсутности. Дайте-но мені мій плед. *(Юджин бере з канапи підперезаний ременями плед і подає їй. Вона бере плед лівою рукою, а саквояж тримає у правій).* Тепер накиньте мені на руку пелерину. *(Він підкоряється)*. Тепер подайте капелюха. *(Він вкладає капелюх у ту руку, якою вона тримає саквояж)*. Тепер відчиніть двері. *(Він кидається поперед неї і відчиняє двері)*. Дякую вам. *(Вона виходить; Марчбенкс зачиняє двері)*.

М о р е л л *(продовжує розбирати кореспонденцію на столі)*. Ви, звичайно ж, залишитеся снідати, Марчбенксе?

М а р ч б е н к с *(злякано)*. Я не повинен. *(Кидає швидкий погляд на Морелла, однак одразу ж відводить очі, уникаючи його відвертого погляду, і додає з очевидною нещирістю)*. Тобто, я не можу.

М о р е л л. Ви хочете сказати, що не маєте бажання.

М а р ч б е н к с *(щиро)*. Ні, насправді, я б дуже хотів. Я вам дуже вдячний, але ж... але...

М о р е л л. Але-але-але-але... Нісенітниця! Якщо хочете залишитись, залишайтесь. Якщо вам ніяково, підіть прогулятися до парку, пишіть там вірші до пів на другу, а тоді приходьте і ми добряче поїмо.

М а р ч б е н к с. Дякую вам, я б дуже цього хотів. Та я справді не повинен. Річ у тім, що місіс Морелл сказала мені, що я не повинен. Вона сказала мені, що не думає, що

ви запросите мене залишитися поснідати, а ще мені слід затямити, що навіть якби ви і запропонували, це не означає, що вам насправді хочеться цього. *(Жалібно)*. Вона сказала, що я повинен зрозуміти, однак я все одно не розумію. Прошу вас, не кажіть їй, що я вам сказав.

М о р е л л *(жартівливо)*. Тільки й того? А хіба моя пропозиція прогулятися у парку не може владнати справи?

М а р ч б е н к с. Яким чином?

М о р е л л *(доброзичливо під'юджує)*. Який же ви телепень!... *(Однак такий панібратський тон бентежить як його самого, так і Юджина, і він стримує себе)*. Ні, я не те кажу. *(Пояснює ласкаво і водночас серйозно)*. Любий мій юначе, у щасливому шлюбі, як-от у нашому, є певний глибинний священний зміст у поверненні дружини до рідного дому. *(Марчбенкс крадькома кидає на нього погляд, лише наполовину усвідомлюючи зміст його слів)*. Давній друг або істинно шляхетна й співчутлива душа не можуть стати на заваді у таких випадках, а от випадковий гість може. *(Зацькований, переляканий вираз обличчя Юджина стає дедалі виразнішим, коли він нарешті починає усвідомлювати. Морелл, поглинутий своїми думками, не помічає цього)*. Кандіда думала, що ваша присутність буде небажаною для мене, однак вона помилилася. Я вас дуже люблю, хлопчику мій, і мені хочеться, аби ви самі побачили, яке це щастя — бути у шлюбі, як оце я.

М а р ч б е н к с. Щастя? Ваш шлюб! Ви так вважаєте? Ви вірите в це?!

М о р е л л *(життєрадісно)*. Я це знаю, мій хлопчику. Ларошфуко стверджує, що шлюби бувають зручними, тільки не щасливими. Ви навіть не уявляєте собі, яка то насолода — викрити такого страшенного брехуна й огидного циніка, яким є той приятель. Ха-ха! Ну, гаразд, зараз ідіть до парку складати вірші. Тільки пам'ятайте: рівно до пів на другу, бо ми ніколи нікого не чекаємо.

М а р ч б е н к с *(у нестямі)*. Ні, чекайте, облиште... я спробую пролити світло.

М о р е л л *(спантеличено)*. Га? Пролити на що?

М а р ч б е н к с. Я мушу поговорити з вами. Ми з вами повинні порозумітися.

М о р е л л *(підкреслено кидає погляд на годинник)*. Зараз?

М а р ч б е н к с *(пристрасно)*. Зараз же, перш ніж ви вийдете з цієї кімнати. *(Відступає на кілька кроків і зупиняється, наче готуючись заступити Мореллу дорогу до дверей)*.

М о р е л л *(не зрушує з місця, говорить поважним тоном, відчувши, що справа справді серйозна)*. Я не збираюсь іти звідси, я думав, ви збираєтесь. *(Юджин, приголомшений його рішучим тоном, повертається до нього спиною, ледве стримуючи гнів. Морелл підходить до нього і твердо, але ласкаво кладе йому руку на плече, попри його спроби скинути її)*. Ну, так, сядьте спокійно і розкажіть, у чому річ, і пам'ятайте: ми з вами друзі й нам нема чого боятися, що у когось із нас урветься терпець або забракне співчуття до іншого, про що б не йшлося.

М а р ч б е н к с *(різко обертається до нього усім тілом)*. Не думайте, я цілком при тямі, я просто *(у відчаї закриває обличчя руками)* вжахаюсь. *(Забирає руки з обличчя і, завзято наступаючи на Морелла, загрозливо продовжує)*. Ви побачите, чи захочеться вам тепер виявляти терпіння й співчуття. *(Морелл, твердий, мов скеля, поблажливо дивиться на нього)*. Не дивіться на мене так самовдоволено. Ви вважаєте себе сильнішим за мене, та я здатен вразити вас, якщо тільки ви маєте серце у грудях.

М о р е л л *(непохитно упевнений у собі)*. Вразьте мене, мій хлопчику. Ну ж бо, викладайте.

М а р ч б е н к с. Передовсім...

М о р е л л. Передовсім?

М а р ч б е н к с. Я люблю вашу дружину.

Морелл відступає і, на якусь мить спантеличено втупившись у нього поглядом, раптом вибухає нестримним реготом. Юджин здивований, проте аж ніяк не спантеличений; він одразу ж сповнюється обуренням і презирством.

М о р е л л *(сідає, аби віддихатися)*. Певна річ, любите, дитино моя! Її усі люблять, і не можуть не любити. А я лиш радію цьому. Але ж *(дивиться на нього з жартівливим здивуванням)* послухайте, Юджине, невже ви вважаєте, що

нам з вами необхідно шукати порозуміння з цього приводу? Адже вам ще не виповнилося двадцяти, а їй уже за тридцять. Це не видається вам дитячим коханням?

М а р ч б е н к с *(несамовито)*. Ви наважуєтесь говорити отак про неї! То ось яка ваша думка про любов, яку вона викликає! Ви ображаєте її!

М о р е л л *(рвучко устає і говорить зовсім іншим тоном)*. Її! Юджине, будьте стриманіші. Я був терплячим досі і сподіваюсь не втратити терпіння й надалі. Однак є речі, яких я не можу дозволити. Не вимагайте від мене поблажливости, з якою я міг би поставитися до дитини. Будьте чоловіком.

М а р ч б е н к с *(робить такий жест, наче щось відкидає)*. Облишимо це марнослів'я. Мені просто страшно подумати, скільки їй довелося витерпіти такого ж марнослів'я за всі ці нудні роки, коли ви так егоїстично й сліпо жертвували нею заради того, аби відчувати себе самодостатнім, — ви *(підступає до нього)*... та ви ж не поділяєте ні її думок, ні почуттів; у вас немає нічого спільного з нею.

М о р е л л *(філософськи)*. Схоже, її таке становище цілком влаштовує. *(Дивиться йому просто у вічі)*. Юджине, хлопчику мій, ви втратили розум! Ви просто з'їхали з глузду! Це я вам кажу відверто і щиро. *(Він вичитує його у звичному менторському стилі і, ступивши на килимок біля каміна, гріє руки за спиною)*.

М а р ч б е н к с. Ви гадаєте, я цього не знаю? Невже ви вважаєте, що те, заради чого люди здатні втратити розум, менш реальне і менш істинне, аніж те, до чого вони підходять цілком розважливо? *(В очах Морелла вперше з'являється тінь сумніву. Він забуває про те, що хотів погріти руки, і стоїть, слухаючи стривожено й засмучено)*. Оце і є те справжнє; якщо у житті є щось справжнє, то саме це. Ви занадто спокійні, розсудливі й стримані зі мною, тому що бачите, що я божеволію від почуття до вашої дружини; подібно до цього і той старий, який щойно був тут, так само не переймається вашими соціалістичними ідеями, бо розуміє, що ви на них схибилися. *(Морелл перебуває у дедалі більшій розгубленості. Юджин користується своєю*

перевагою і допікає його гострими запитаннями). Хіба це доводить, що ви неправі? Хіба ваше почуття самовдоволення і вищости наді мною доводить мені, що я неправий?

М о р е л л. Марчбенксе, схоже, сам диявол уклав ці слова у ваші вуста. Як же легко, напрочуд легко похитнути віру людини у себе. І покликання диявола — скористатися цим і здолати дух людини. Поміркуйте над тим, що ви робите. Поміркуйте.

М а р ч б е н к с *(безжально).* Я знаю. Я роблю це зумисно. Я сказав, що здатен похитнути вас.

Якусь мить вони загрозливо дивляться один на одного. Потім Морелл віднаходить почуття власної гідности.

М о р е л л *(зі шляхетною ніжністю).* Послухайте, Юджине. Я сподіваюсь і вірю, що коли-небудь і ви будете таким же щасливим, як оце я. *(Юджин презирливо пирхає, даючи зрозуміти, що для нього це щастя нічого не варте. Морелл, глибоко ображений, стримує себе, виявляючи дивне терпіння, і продовжує спокійно, з неабиякою ораторською майстерністю).* Ви одружитесь і докладете усіх зусиль і таланту до того, аби зробити кожний куточок на землі таким же щасливим, як ваш власний дім. Ви будете одним із творців Царства Божого на землі і — хто зна? — можливо, станете будівничим, майстром там, де я залишатимусь лиш скромним ремісником, бо не гадайте, мій хлопчику, що я не здатний помітити у вас, попри ваш юний вік, великі здібності, яких я ніколи не помічав у собі. Мені добре відомо, що саме у поетів божественний дух людини, бог, який живе в ньому, — найбільшою мірою богоподібний. І ви повинні тремтіти від думки про це — від думки про те, що, можливо, саме ви несете важкий тягар великого поетичного дару.

М а р ч б е н к с *(без докорів сумління і каяття, з хлопчачою прямотою, що повстає проти красномовства Морелла).* Це аж ніяк не примушує мене тремтіти. Радше відсутність цього в інших примушує мене тремтіти.

М о р е л л *(подвоює силу свого красномовства, черпаючи натхнення у щирому почутті й упертості Марчбенкса).* В такому разі допоможіть запалити це в них, у мені,

але не гасіть. У майбутньому, коли ви будете таким же щасливим, як і я, я стану вашим істинним братом у вірі. Я допоможу вам повірити в те, що Бог створив для нас світ, якому заважає стати раєм лише наша власна нерозсудливість. Я допоможу вам повірити в те, що навіть найменша дещиця ваших зусиль сіє зерна щастя для великих жнив, які усі ми — навіть найбільш нікчемні серед нас — колись закінчимо. І нарешті, останнє, проте не менш важливе, — я допоможу вам повірити в те, що ваша дружина любить вас і щаслива у своєму домі. Ми потребуємо такої допомоги, Марчбенксе, ми постійно відчуваємо велику потребу в ній. Є так багато речей, які можуть примусити нас засумніватися — варто лиш дозволити сумнівам похитнути наш душевний спокій. Навіть у себе дома ми живемо немов у таборі, зусібіч оточеному ворожою армією сумнівів. Невже ви здатні стати зрадником і дозволити їм заволодіти мною?

М а р ч б е н к с *(з люттю озирає кімнату).* І ось так вона живе у цьому домі? Жінка щедрої душі, яка прагне реальности, правди, свободи. А її тут начиняють метафорами, проповідями, заяложеними фразами, жалюгідною риторикою. Ви вважаєте, жіноча душа може жити вашим проповідницьким даром?

М о р е л л *(уражений).* Марчбенксе, з вами мені важко стримувати себе. Мій талант подібний до вашого, позаяк він взагалі має бодай якусь ціну. Цей талант — знаходити слова для божественної істини.

М а р ч б е н к с *(запально).* Це дар марнослів'я, не більше й не менше! Але ж до чого тут істина? Ваш дар вправно молоти язиком має до неї не більше відношення, аніж гра на катеринці. Я ніколи не був у вашій церкві, але мені випадало бути присутнім на ваших політичних мітингах, і я спостерігав, як ви викликали так званий ентузіазм у зібрання: ви просто доводили людей до такого збудженого стану, що вони поводилися наче п'яні. А їхні дружини дивилися на них і дивувались тому, що ті перетворились на дурнів. О, це давня історія, про неї написано у Біблії. Мені здається, цар Давид з його нападами шаленства був дуже

схожий на вас. *(Добиває його цитатою).* «Але дружина зневажала його у серці своєму...»

М о р е л л *(гнівно).* Забирайтесь з мого дому! Ви чуєте? *(Загрозливо підступає до нього).*

М а р ч б е н к с *(задкує до канапи).* Дайте мені спокій! Не чіпайте мене! *(Морелл щосили хапає його за комір. Марчбенкс зіщулюється, падає на канапу і несамовито кричить).* Морелле, припиніть, якщо ви ударите мене, я заподію собі смерть! Я не витримаю цього! *(Мало не істерично).* Відпустіть мене! Заберіть від мене ваші руки!

М о р е л л *(повільно, з вираженим презирством).* Ви жалюгідне, легкодухе щеня. *(Відпускає його).* Забирайтеся, поки ви зо страху не вчинили істерики.

М а р ч б е н к с *(на канапі, задихаючись, проте відчуваючи полегкість від того, що Морелл забрав руки).* Я вас не боюся! Навпаки, ви мене боїтеся.

М о р е л л *(спокійно промовляє, стоячи над ним).* Та невже?

М а р ч б е н к с *(із затятою упертістю).* Саме так. *(Морелл з презирством відвертається і йде. Юджин схоплюється і йде за ним слідом).* Ви вважаєте, якщо я не можу терпіти грубого поводження із собою, якщо (*тремтячим голосом)* я здатен лиш на те, аби плакати, коли зустрічаюсь із насильством, якщо не можу зняти важку валізу з кеба, як це робите ви, якщо не можу побитися за вашу дружину, як п'яний матрос, — то це означає, що я вас боюся? Помиляєтесь! Якщо мені бракує того, що називають британською мужністю, то мені не властива й британська легкодухість: я не боюся попівських ідей. Я боротимуся з вашими ідеями. Я визволю її з рабського полону, в якому вони тримають її. Я здолаю їх своїми власними ідеями. Ви женете мене зі свого дому, тому що ви не наважуєтесь дозволити їй обирати між вашими і моїми ідеями. Ви боїтеся дозволити мені ще раз побачити її. *(Морелл, роздратований, раптово повертається до нього. Юджин мимохіть відскакує і з жахом кидається до дверей).* Я кажу, дайте мені спокій. Я іду.

М о р е л л *(з холодним презирством).* Зачекайте хвилинку і не бійтеся: я вас не чіпатиму. Коли моя дружина

повернеться, вона зацікавиться, чому ви пішли. А коли вона дізнається, що ви більше ніколи не переступите порогу нашого дому, вона захоче почути пояснення, чому це так. Але я не хочу засмучувати її розповіддю про те, що ви поводилися як негідник.

М а р ч б е н к с *(повертається, одержимий новим нападом люті)*. Ви розповісте їй. Ви повинні це зробити. Якщо ви дасте їй будь-яке пояснення, тільки не правдиве, — ви брехун і легкодух. Скажіть їй те, що сказав я: і як ви мужньо й рішуче трясли мене, подібно до тер'єра, що трясе пацюка, і як я увесь зіщулився і перелякався, і як ви називали мене жалюгідним, лякливим щеням і прогнали мене з дому. Якщо ви не розкажете їй, розкажу я. Я напишу їй про це у листі.

М о р е л л *(спантеличено)*. Навіщо вам потрібно, аби вона про це знала?

М а р ч б е н к с *(у ліричному запалі)*. Тоді вона зрозуміє мене і знатиме, що я розумію її. Якщо ви приховаєте від неї бодай одне слово з того, що було тут мовлено, якщо ви не готові викласти їй правду, як готовий я, — тоді ви знатимете до кінця ваших днів, що вона по-справжньому належить не вам, а мені. Прощавайте. *(Йде)*.

М о р е л л *(надто стривожений)*. Зачекайте, я не хочу розповідати їй.

М а р ч б е н к с *(біля дверей обертається)*. Якщо я піду, ви повинні сказати їй, чи то правду, чи то неправду.

М о р е л л *(нерішуче)*. Марчбенксе, часом буває виправдано...

М а р ч б е н к с *(різко перебиває його)*. Знаю: виправдано збрехати. Це буде марна справа. Прощавайте, містере священнослужителю!

Коли Марчбенкс повертається, аби піти, двері відчиняються і входить Кандіда у домашньому вбранні.

К а н д і д а. Ви ідете, Юджине? *(Уважніше придивляється до нього)*. Господи, ви тільки подивіться на себе — ідете на вулицю у такому вигляді! Ну, зрозуміло — поет. Ти тільки поглянь на нього, Джеймсе! *(Бере його за куртку і*

тягне показати Мореллу.) Поглянь на його комір, на краватку, на його волосся! Таке враження, що вам хтось дав доброго прочухана. *(Юджин інстинктивно намагається обернутися і подивитися на Морелла, але вона тягне його назад).* Ну ж, стійте сумирно. *(Вона застібає йому комір, зав'язує бантом його нашийну хустку і пригладжує йому волосся).* Ось так. Тепер ви маєте такий гарний вигляд, що вам краще залишитися поснідати, хоча я й казала вам, що ви не повинні залишатися. Сніданок буде готовий за півгодини. *(Вона ще раз поправляє йому бант. Він цілує їй руку).* Не пустуйте.

М а р ч б е н к с. Я, звичайно, хотів би залишитись, якщо високоповажний джентльмен, ваш чоловік, нічого не має проти.

К а н д і д а. Може, хай залишається, Джеймсе, якщо пообіцяє бути хорошим хлопчиком і допоможе мені накрити на стіл?

М о р е л л *(уривчасто).* О так, звичайно, йому ліпше залишитись. *(Підходить до столу і удає, що розбирає свої папери).*

М а р ч б е н к с *(пропонує свою руку Кандіді).* Ходімо накривати на стіл. *(Вона бере його під руку і вони разом прямують до дверей. Уже у дверях він кидає)*:

Я найщасливіший серед смертних.

М о р е л л. Таким був і я — годину тому.

ДІЯ ДРУГА

Того ж дня по обіді. Та сама кімната. Стілець для відвідувачів присунуто до столу. Марчбенкс сам-один, знічев'я намагається навчитися друкувати на машинці. Почувши чиїсь кроки за дверима, він крадькома, з почуттям провини відступає до вікна і удає буцімто роздивляється краєвид. Заходить міс Гарнетт із записником, у якому вона стенографує листи Морелла, сідає за машинку і починає розшифровувати їх. Вона так поглинута роботою, що навіть не помічає Юджина. Вона вже друкує другий рядок, але раптом зупиняється і здивовано дивиться на машинку: щось вийшло з ладу.

П р о з е р п і н а. Ото морока! Ви щось робили з моєю машинкою, містере Марчбенкс; і ви марно удаєте, буцімто не торкалися її.

М а р ч б е н к с *(несміливо).* Мені дуже шкода, місіс Гарнетт, я лишень спробував друкувати. *(Жалібно).* Але вона не друкує.

П р о з е р п і н а. Отак, тепер я не можу зробити інтервал.

М а р ч б е н к с *(щиро).* Запевняю вас, я нічого не торкався. Я лиш прокрутив оце маленьке коліщатко, і воно хруснуло.

П р о з е р п і н а. Ага, тепер зрозуміло. *(Вона поправляє каретку і при цьому без упину говорить).* Ви, мабуть, думали, що машинка — це те саме, що катеринка: варто прокрутити ручку, як вона сама напише для вас чудове любовне послання, еге ж?

М а р ч б е н к с *(серйозно).* Мені здається, можливо зробити таку машинку, яка б сама писала любовні листи. Адже вони усі геть однакові, чи не так?

П р о з е р п і н а *(у її голосі вчуваються нотки обурення: така дискусія, якщо тільки вона не ведеться жартома,*

суперечить її уявленням про хороші манери). Звідки мені знати? Чому ви запитуєте про це мене?

М а р ч б е н к с. Прошу пробачення. Мені здавалось, що розумні люди, люди, які займаються важливими справами, пишуть листи і таке подібне, — вони обов'язково повинні мати любовні романи, щоб не втратити глузду.

П р о з е р п і н а *(ускочила розгнівана).* Містере Марчбенкс! *(Суворо дивиться на нього і з величним виглядом рушає до книжкової шафи).*

М а р ч б е н к с *(сумирно наближається до неї).* Сподіваюсь, я не образив вас? Мені, мабуть, не слід було торкатись ваших любовних справ.

П р о з е р п і н а *(хапає з полички синю книжку й різко обертається до нього).* Я не маю жодних любовних справ. Як ви насмілились сказати мені таке? *(Бере книжку під пахву і повертається до своєї машинки. У Марчбенкса раптом пробуджується цікавість і співчуття, і він звертається до неї).*

М а р ч б е н к с. Он воно що? То ви теж сором'язливі, як і я.

П р о з е р п і н а. Я аж ніяк не сором'язлива. Що ви хочете цим сказати?

М а р ч б е н к с *(щиросердно).* Ні, звичайно ж, це сором'язливість: саме тому на світі так мало любовних романів. Ми всі прагнемо любови, бо це найперша потреба нашого єства, найперша молитва нашого серця; та ми не наважуємось висловити наше прагнення, бо ми занадто сором'язливі. *(У запалі.)* О, міс Гарнетт, що б ви не пошкодували задля того, аби не відчувати ані сорому, ані страху!..

П р о з е р п і н а *(шокована).* Ні, слово чести!

М а р ч б е н к с *(роздратовано й нетерпляче).* Тільки не кажіть мені усі ці нісенітниці: вони не введуть мене в оману, та й нічого путнього від них не буде. Чому ви боїтеся бути зі мною такою, якою ви є насправді? Я ж такий самий, як і ви.

П р о з е р п і н а. Як і я?! Слухайте, кому ви хочете підлестити — мені чи собі? Щось я не можу зрозуміти, кому саме. *(Вона знову намагається повернутися до роботи).*

М а р ч б е н к с *(зупиняє її з таємничим виглядом).* Тс-с... я усюди шукаю любов, і знаходжу її у необмеженій кількості в серцях людей. Та коли я намагаюсь благати про неї, мене стримує страшенна сором'язливість, і я стою німий, ба навіть гірше, аніж німий, і говорю безглузді речі чи просто брешу. І я бачу, що ніжність, якої я прагну, дарують собакам, котам, птахам, тому що вони самі підходять і просять про неї. *(Майже шепоче).* Її треба просити; вона подібна до привида: не може заговорити, допоки до неї не звернуться. *(Звичайним тоном, проте глибоко меланхолійно).* Уся любов у світі прагне заговорити, тільки вона не наважується, тому що соромиться, соромиться, соромиться! І у цьому полягає трагедія світу. *(Глибоко зітхає, сідає на стілець для відвідувачів і закриває обличчя руками).*

П р о з е р п і н а *(вражена, намагається не виказати себе: її перше правило при зустрічі з незнайомими молодими людьми).* Зіпсовані люди час від часу долають цю сором'язливість, чи не так?

М а р ч б е н к с *(схоплюється, мало не шаленіючи).* Зіпсовані люди — ті, котрі не знають любови. Тому вони не мають і сорому. Вони наважуються просити про любов, тому що вона їм не потрібна, вони ладні пропонувати її, тому що їм нема чого запропонувати. *(Опускається на стілець і сумно додає).* Однак ми, які володіють любов'ю і прагнуть поєднати її з любов'ю інших, ми не насмілюємося вимовити бодай слово. *(Боязко).* Ви згодні з цим, адже так?

П р о з е р п і н а. Послухайте, містере Марчбенкс, якщо ви не припините говорити такі речі, я вийду з кімнати. Я вам обіцяю. Це непристойно.

Вона сідає за машинку, відкриває свою синю книжку і готується передруковувати з неї.

М а р ч б е н к с *(безнадійним тоном).* Усе, про що варто говорити, вважається непристойним. *(Устає і йде кімнатою з розгубленим виглядом).* Я не розумію вас, міс Гарнетт. Про що ж мені говорити?

П р о з е р п і н а *(повчально).* Говоріть про неістотні речі. Говоріть про погоду.

М а р ч б е н к с. Чи могли б ви говорити про неістотні речі, якби поруч з вами дитина гірко плакала від голоду?

П р о з е р п і н а. Гадаю, що ні.

М а р ч б е н к с. Отак і я не можу говорити про неістотні речі, коли моє серце гірко плаче від голоду.

П р о з е р п і н а. Ну, то припніть свого язика.

М а р ч б е н к с. Отак завжди цим закінчується. Ми припинаємо свої язики. Та хіба від цього ваше серце перестає плакати? Адже воно плаче, хіба ні? Воно повинно плакати, якщо тільки у вас є серце.

П р о з е р п і н а *(раптом схоплюється, притискаючи руку до серця)*. Немає сенсу намагатись працювати, коли ви ведете такі розмови. *(Вона виходить з-за свого маленького столика і сідає на канапу. Її почуття помітно ображені)*. Вас аж ніяк не обходить, плаче моє серце чи ні, але я все одно хочу сказати вам...

М а р ч б е н к с. Немає потреби, я і без того знаю, що воно повинно плакати.

П р о з е р п і н а. Але пам'ятайте, якщо ви коли-небудь розкажете, що це я вам таке сказала, я зречуся своїх слів.

М а р ч б е н к с *(співчутливо)*. Так, я розумію. Отже, вам бракує сміливости освідчитися йому?

П р о з е р п і н а *(підхоплюється)*. Йому! Кому це?

М а р ч б е н к с. Кому б то не було — людині, яку ви кохаєте. Це може бути хто завгодно. Можливо, містер Мілл, помічник священика.

П р о з е р п і н а *(презирливо)*. Містер Мілл!!! Оце справді гідна людина, варта того, аби через неї розбивати своє серце! Та я радше виберу вас, аніж містера Мілла.

М а р ч б е н к с *(зіщулюється)*. Ні, що ви, мені дуже шкода, але ви не повинні думати про це. Я...

П р о з е р п і н а *(роздратовано прямує до каміна і зупиняється, повернувшись до Марчбенкса спиною)*. О, не лякайтесь. Це не ви. Я не мала на увазі якусь певну людину.

М а р ч б е н к с. Я розумію. Ви відчуваєте, що могли б кохати будь-кого, хто запропонував би...

П р о з е р п і н а *(обертається роздратовано)*. Будь-кого, хто запропонував би! Ні, це не для мене. За кого ви мене маєте?

М а р ч б е н к с *(збентежений)*. Усе марно. Ви не бажаєте мені відповісти по-справжньому, а лише повторюєте ті речі, які говорять усі. *(Він підходить до канапи і, геть знічений, опускається на неї)*.

П р о з е р п і н а *(ужалена тим, що вона вважає презирством аристократа до її особи)*. Що ж, якщо вам потрібні оригінальні розмови, можете розмовляти самі з собою.

М а р ч б е н к с. Так роблять усі поети: вони розмовляють уголос самі з собою, а світ підслуховує їх. Проте як же страшенно самотньо бодай зрідка не чути кого-небудь іншого.

П р о з е р п і н а. Ось зачекайте, прийде містер Морелл. Він поговорить з вами. *(Марчбенкс здригається)*. Тільки не треба кривлятися: він розмовляє краще за вас. *(У запалі)*. Він поговорить з вами так, що вам буде непереливки. *(Вона сердито прямує до свого столика, коли він схоплюється й зупиняє її, наче йому сяйнула якась думка)*.

М а р ч б е н к с. А, розумію.

П р о з е р п і н а *(зашарівшись)*. Що ви розумієте?

М а р ч б е н к с. Вашу таємницю. Скажіть, чи справді жінка може покохати такого, як він?

П р о з е р п і н а *(так наче це виходить за усякі межі)*. Ну, годі!!!

М а р ч б е н к с *(пристрасно)*. Ні, дайте відповідь! Я хочу знати, я повинен знати. Я не розумію цього. Я не бачу в ньому, окрім слів, благочестивих сентенцій і того, що люди називають чеснотою. Але це не можна любити.

П р о з е р п і н а *(намагається дати йому відсіч холодним, повчальним тоном)*. Я просто не знаю, про що ви ведете мову. Я вас не розумію.

М а р ч б е н к с *(роздратовано)*. А от і розумієте. Ви обманюєте.

П р о з е р п і н а. О-о!

М а р ч б е н к с. Ви все розумієте і знаєте. *(Відважується домогтися від неї відповіді)*. Чи може жінка по-справжньому любити його?

П р о з е р п і н а *(дивиться йому просто у вічі)*. Так. *(Він закриває обличчя руками)*. Та що це з вами? *(Він забирає руки і вона, побачивши трагічну маску замість його*

обличчя, лякається і прослизає повз нього на якомога більшій відстані, не відводячи від нього погляду, допоки він не повертається до неї спиною і рушає до дитячого стільчика біля каміна, де сідає, охоплений глибоким відчаєм. Коли вона підходить до дверей, двері відчиняються і заходить Берджес. Побачивши його, вона скрикнула). Дякувати Богові, хтось прийшов. *(Вона відчуває себе у безпеці, знову сідає на своє місце за столиком і вставляє у машинку чистий аркуш паперу. Тимчасом Берджес крокує до Юджина).*

Б е р д ж е с *(шанобливо схиляючись перед титулованим гостем).* Он як вони ставляться до вас, містере Марчбенкс: залишають вас одного. Я прийшов підтримати вам компанію. *(Марчбенкс дивиться на нього з жахом, однак той не помічає цього).* Джеймс приймає депутацію у вітальні, а Канді нагорі займається дівчинкою-швачкою, якою вона опікується. *(Співчутливо).* А вам, мабуть, нудно тут одному, і нема з ким поговорити, окрім друкарки. *(Він підсуває до себе крісло і сідає).*

П р о з е р п і н а *(геть роздратована).* Тепер йому буде дуже весело, позаяк він матиме змогу насолоджуватися вашими вишуканими розмовами. Це його потішить. *(Починає шалено стукати по клавішах машинки).*

Б е р д ж е с *(вражений її зухвалістю).* Я не до вас звертаюся, дамочко, будьте певні.

П р о з е р п і н а Ви бачили у когось гірші манери, містере Марчбенкс?

Б е р д ж е с *(набундючившись.)* Містер Марчбенкс — джентльмен і знає своє місце, чого не скажеш про декого.

П р о з е р п і н а *(ущипливо).* Але ми з вами аж ніяк не леді й джентльмени. Якби тут не було містера Марчбенкса, я б поговорила з вами відверто. *(Вона так різко висмикує аркуш паперу з машинки, що той рветься).* От і маєш! Зіпсувала листа, тепер доведеться друкувати знову. О, це понад мої сили. Старий товстий бовдур!

Б е р д ж е с *(підводиться, палаючи обуренням).* Що-о?! То це я старий бовдур? Я? Ні, це вже занадто. *(Хапає ротом повітря).* Ну, гаразд, панночко, гаразд! Стривайте, ось

я поговорю з вашим хазяїном. Ви мене запам'ятаєте, я вам дам науку. Не я буду, якщо не дам.

П р о з е р п і н а *(відчуває, що переступила межу).* Я...

Б е р д ж е с *(перебиває її).* Ні, годі вже. Нам з вами нема про що говорити. Я вам покажу, хто я такий. *(Прозерпіна гучно переміщує каретку своєї машинки і з викликом продовжує друкувати).* Не зважайте на неї, містере Марчбенкс, вона цього не вартує. *(Знову з величним виглядом вмощується у кріслі).*

М а р ч б е н к с *(нервується і виглядає жалюгідно знніченим).* Може, нам краще змінити тему розмови? Я... я гадаю, міс Гарнетт не мала на думці нічого поганого...

П р о з е р п і н а *(цілком переконано).* Не мала! Ще б пак! Саме це й мала.

Б е р д ж е с. Я не буду принижувати себе тим, що зважатиму на неї.

Лунають два дзвінки.

П р о з е р п і н а *(бере свій нотатник і папери).* Це мене. *(Поспіхом виходить).*

Б е р д ж е с *(кричить їй навздогін).* Ми і без вас обійдемося. *(Дещо потішений усвідомленням того, що останнє слово залишилося за ним, утім, не полишаючи думки розвинути успіх, деякий час дивиться їй услід, а потім опускається у крісло поруч з Юджином і говорить з ним конфіденційним тоном).* Тепер, коли ми залишилися удвох, містере Марчбенкс, дозвольте мені сказати вам по-дружньому те, що я не сказав би нікому. Ви давно знайомі з моїм зятем Джеймсом?

М а р ч б е н к с. Не знаю. Я ніколи не пам'ятав чисел. Вірогідно, кілька місяців.

Б е р д ж е с. І ви ніколи не помічали в ньому нічого дивного?

М а р ч б е н к с. Здається, ні.

Б е р д ж е с *(поважно).* У тім-то й річ, що ні. Саме це і є небезпечним. Тож знайте — він несповна розуму.

М а р ч б е н к с. Несповна розуму!?

Б е р д ж е с. Геть збожеволів. Ось придивіться до нього і переконаєтеся самі.

М а р ч б е н к с *(невпевнено).* Може, це тому, що його переконання...

Б е р д ж е с *(вказівним пальцем торкається його коліна і натискає ним, аби примусити слухати себе).* Це саме те, про що я завжди думав, містере Марчбенкс. Я тривалий час вважав, що це лиш його переконання, але будьте певні: переконання стають чимось вельми серйозним, коли люди починають поводитися так, як він. Та я не про це. *(Він роззирається навкруги, аби переконатись, що вони самі, і, нахилившись до самого Юджинового вуха, шепоче).* Як ви гадаєте, що він сказав мені сьогодні вранці тут, саме у цій кімнаті?

М а р ч б е н к с. Що?

Б е р д ж е с. Він сказав мені — і у цьому немає жодного сумніву, як у тому, що ми з вами зараз отут сидимо, — він мені сказав: «Я — бовдур, — так він сказав, — а ви — негідник». Ви уявляєте, я — негідник! І тут-таки потис мені руку, наче сказав щось похвальне! І ви вважаєте, що після цього можна сказати, що ця людина зі здоровим глуздом?

М о р е л л *(прочиняє двері й гукає до Прозерпіни).* Запишіть їхні імена та адреси, міс Гарнетт.

П р о з е р п і н а *(за сценою).* Так, містере Морелл.

Морелл заходить з паперами, що йому принесла депутація.

Б е р д ж е с *(до Марчбенкса).* Ось і він сам. Ви тільки придивіться до нього пильніше, і переконаєтесь. *(Підводиться і говорить поважно).* Мені дуже шкода, Джеймсе, але я мушу поскаржитися вам. Я не хочу цього робити, але цього вимагає моє почуття справедливости й обов'язку.

М о р е л л. А що трапилося?

Б е р д ж е с. Містер Марчбенкс був свідком і не відмовиться підтвердити. *(Вельми урочисто).* Ця ваша панянка настільки безвідповідальна, що обізвала мене старим товстим бовдуром.

М о р е л л *(надміру добросердно).* Як це схоже на Проссі! Вона така безпосередня! Не вміє стримувати себе! Бідолашна Проссі! Ха-ха-ха!

Б е р д ж е с *(аж тремтить від люті).* І ви вважаєте, я повинен терпіти таке від цієї особи?

М о р е л л. Пусте! Не надавайте цьому великого значення! Не звертайте уваги. *(Підходить до шафи і кладе папери в одну з шухляд).*

Б е р д ж е с. Я не звертаю уваги. Я вищий за це. Але хіба це справедливо? Ось що мені потрібно знати: хіба це справедливо?

М о р е л л. Це питання стосується церкви, а не мирян. Чи заподіяла вона вам якоїсь шкоди? Ось яке питання стосується вас, еге ж? Звісно, ні. Тож не думайте більше про це. *(Він рушає до столу і починає розбирати пошту, даючи у такий спосіб зрозуміти, що питання вичерпано).*

Б е р д ж е с *(стиха до Марчбенкса).* А що я вам казав? Геть збожеволів. *(Підходить до столу і запитує з кислим виразом обличчя людини, що зголодніла).* Коли обід, Джеймсе?

М о р е л л. Не раніше як години за дві.

Б е р д ж е с *(з тужливою покірністю).* Дайте мені якусь хорошу книжку, Джеймсе, щоб почитати біля каміна. Якщо ваша ласка.

М о р е л л. Яку книжку вам дати? Справді хорошу?

Б е р д ж е с *(мало не протестує).* Та ні-і! Щось цікаве, аби згаяти час. *(Морелл бере зі столу ілюстрований журнал і подає йому. Той покірно приймає).* Дякую, Джеймсе. *(Повертається до свого крісла біля каміна, вмощується зручніше і починає читати).*

М о р е л л *(говорить і одночасно щось пише).* Кандіда зараз прийде і буде до ваших послуг. Вона вже провела свою ученицю, а зараз наповнює лампи.

М а р ч б е н к с *(підхоплюється мов ужалений).* Та вона ж забруднить собі руки! Я цього не стерплю, Морелле, це ганьба. Краще я піду і наповню сам. *(Рушає до дверей).*

М о р е л л. Ліпше не робіть цього. *(Марчбенкс нерішуче зупиняється).* Вона може примусити вас почистити мої черевики, аби позбавити мене від цього клопоту вранці.

Б е р д ж е с *(суворо й несхвально).* Хіба ви більше не тримаєте служницю, Джеймсе?

М о р е л л. Тримаємо, але ж вона не рабиня; у нашому домі так усе робиться, наче ми маємо щонайменше трьох служниць. Тож кожному і доводиться виконувати якусь ро-

боту. Але це аж ніяк не погано: ми з Проссі можемо обговорювати справи після сніданку, коли миємо посуд. Мити посуд не так уже й важко, якщо робити це удвох.

М а р ч б е н к с *(пригнічено)*. Ви вважаєте, що всі жінки такі ж неотесані, як міс Гарнетт?

Б е р д ж е с *(натхненно)*. Щира правда, містере Марчбенкс, щира правда. Вона таки неотесана.

М о р е л л *(спокійно і значуще)*. Марчбенкс!

М а р ч б е н к с. Що?

М о р е л л. Скільки душ служників у вашого батька?

М а р ч б е н к с *(невдоволено)*. О, я цього не знаю. *(Він прямує до канапи, немовби намагаючись уникнути розпитувань з боку Морелла, і сідає, гризучи себе думкою про гас)*.

М о р е л л *(вельми значуще)*. Так багато, що ви навіть не знаєте скільки? *(Більш аґресивним тоном)*. А коли треба зробити щось неотесаними руками, ви дзвоните і віддаєте наказ, аби це зробив хтось інший, га?

М а р ч б е н к с. О, не гризіть мене! Ви ж навіть і не дзвоните. А ось прекрасні пальці вашої дружини брудняться гасом, поки ви зручно влаштувались тут і проповідуєте: тільки те й робите, що проповідуєте, проповідуєте! Слова, слова, слова!

Б е р д ж е с *(палко схвалює цю відповідь)*. Оце, хай йому біс, відмінно! *(Тріумфуюче.)* Що, Джеймсе, дістали на горіхи?

Входить Кандіда у фартусі з почищеною й наповненою гасом настільною лампою у руках. Вона ставить лампу на столі біля Морелла, і її залишається тільки запалити.

К а н д і д а *(тре кінчики своїх пальців і морщить носика)*. Якщо ви залишитесь у нас, Юджине, я, мабуть, доручу опікуватись лампами вам.

М а р ч б е н к с. Я залишуся за умови, що ви доручите мені усю чорну роботу.

К а н д і д а. Дуже мило, але спершу я б хотіла побачити, як ви з цим упораєтесь. *(Обертаючись до Морелла)*. Джеймсе, а ти кепсько порядкував у домі.

М о р е л л. А що ж такого я наробив, або — чого я не зробив, моя люба?

К а н д і д а *(з щирою прикрістю)*. Моєю улюбленою щіткою чистили брудні каструлі. *(Марчбенкс несамовито кричить. Берджес, вражений, роззирається довкола. Кандіда поспішає до канапи)*. Що сталося? Вам зле, Юджине?

М а р ч б е н к с. Ні, мені не зле. Але це жах! Жах! Жах! *(Обхоплює голову руками)*.

Б е р д ж е с *(вражений)*. Що?! Вам не дають спокою жахи, містере Марчбенкс?! У вашому віці це недобре. Вам треба якимось чином позбутися їх.

К а н д і д а *(заспокоюючись)*. Пусте, тату. Це лиш поетичні жахи, адже так, Юджине? (*Поплескує його по плечу)*.

Б е р д ж е с *(спантеличено)*. Он воно як, поетичні. В такому разі, прошу пробачити. *(Знову повертається до каміна, засоромившись своїх поспішних висновків)*.

К а н д і д а. Ну, то в чому річ, Юджине? У щітці? *(Він здригається)*. Та годі вже вам, не журіться. *(Сідає біля нього)*. Коли-небудь ви подаруєте мені гарненьку нову щіточку зі слонової кістки, оздоблену перлами.

М а р ч б е н к с *(м'яко і мелодійно, проте сумно і замріяно)*. Ні, не щітку, а човна, крихітного човника, в якому ми попливемо далеко-далеко, подалі від світу — туди, де мармурову підлогу обмивають дощі й сушить сонце, де південний вітер підмітає пишні зелені й пурпурові килими... Або колісницю, котра понесе нас аж до самого неба, де лампи — це зорі, і їх не треба щодня наповнювати гасом.

М о р е л л *(різко)*. І де буде нічого робити, хіба що байдикувати, гайнувати час, насолоджуватися життям і нічим не перейматися.

К а н д і д а *(ображена)*. О, Джеймсе, як же ти міг так усе зіпсувати?

М а р ч б е н к с *(у запалі)*. Саме так, насолоджуватися життям і нічим не перейматись. Тобто бути прекрасним, вільним і щасливим. Хіба кожен чоловік не бажає цього усією душею жінці, яку він кохає? Це мій ідеал. А який ідеал у вас і у всіх тих людей, що живуть у потворних, безбарвних будинках, які вишикувались довгими одноманітними рядами? Проповіді й щітки! Вам — проповідувати, вашій дружині — скребти щітками.

К а н д і д а *(вражена)*. Він сам чистить свої черевики, Юджине. А за те, що ви таке кажете про нього, завтра будете їх чистити ви.

М а р ч б е н к с. Годі говорити про черевики. Ваші ніжки були б такі гарні на тлі гірського пейзажу.

К а н д і д а. Мої ніжки були б не зовсім гарні на Гекні-Роуд без черевиків.

Б е р д ж е с *(вражений)*. Послухай, Канді, не будь такою вульґарною. Містер Марчбенкс не звик до такого. Ти знову доведеш його до жахів — я маю на увазі до поетичних.

Морелл мовчить. Складається враження, що він зайнятий листами; насправді ж його пригнічує і не дає спокою зроблене нове сумне відкриття: що більш упевнено він виголошує свої моралізаторські промови, то більш невимушено й ефектно спростовує їх Юджин. Думка про те, що він починає боятися людини, яку не поважає, сповнює його гіркотою.

Входить міс Гарнетт з телеграмою.

П р о з е р п і н а *(простягає телеграму Мореллу)*. Відповідь сплачено. Посильний чекає. *(Підходить до своєї машинки, сідає і звертається до Кандіди)*. Марія чекає вас на кухні, місіс Морелл. *(Кандіда підводиться)*. Цибулю уже принесли.

М а р ч б е н к с *(здригається)*. Цибулю?

К а н д і д а. Так, цибулю. І навіть не іспанську, а огидні маленькі червоні цибулинки. Ви допоможете мені покришити їх. Ходімо. *(Вона хапає його за руку і тягне за собою. Берджес, приголомшений, схоплюється і, застигши на килимку біля каміна, ошелешено дивиться їм услід)*.

Б е р д ж е с. Канді не слід було так поводитися з племінником пера. Вона занадто багато дозволяє собі. Слухайте-но, Джеймсе, а він завжди такий дивний?

М о р е л л *(уривчасто, пишучи текст телеграми)*. Не знаю.

Б е р д ж е с *(зворушливо)*. Він говорити мастак. У мене завжди була схильність до ... як її? — поезії. А Кенді у цьому вдалася у мене. Вона завжди примушувала мене розказувати їй казки, коли була ще зовсім крихіткою. *(Показує зріст дитини, приблизно футів зо два від підлоги)*.

М о р е л л *(занепокоєний)*. Справді? *(Розмахує телеграмою, щоб висохло чорнило, і йде).*

П р о з е р п і н а. І ви самі придумували ті казки, брали їх з голови?

Берджес не вважає за потрібне відповідати їй і прибирає зневажливо-презирливу поставу.

(Спокійним тоном.) Ніколи б не подумала, що ви приховуєте такі таланти. Між іншим, позаяк у вас спалахнуло таке ніжне почуття до містера Марчбенкса, я хочу попередити вас: він не сповна розуму.

Б е р д ж е с. Не сповна розуму! Як, і він теж?!

П р о з е р п і н а. Геть збожеволів. Він мене так налякав, що й сказати не можу, саме перед тим, як ви прийшли. Ви не помітили, які чудні речі він говорить?

Б е р д ж е с. То он що означають оті його поетичні жахи! Чорт забирай, але ж і справді так! Мені кілька разів сяйнула думка, що у нього трохи той... *(Іде через усю кімнату до дверей і промовляє, поступово підвищуючи голос).* Що й казати, потрапиш до такої божевільні, і ніхто про тебе не подбає, хіба що ви!

П р о з е р п і н а *(коли він проходить повз неї).* Уявіть собі! Який жах, коли щось станеться з вами!

Б е р д ж е с *(бундючно).* Ваші зауваження тримайте при собі. Перекажіть вашому господареві, що я вийшов до саду перекурити.

П р о з е р п і н а *(насмішкувато).* О!

Перш ніж Берджес пішов, заходить Морелл.

Б е р д ж е с *(сентиментально).* Іду, Джеймсе, у садок прогулятися, перекурити.

М о р е л л *(різко).* От і добре. Чудово. *(Берджес виходить, підкреслено прибираючи вигляд старезної людини. Морелл стоїть біля столу і перекладає свої папери. Напівжартома, мимохідь звертається до Прозерпіни).* Ну, міс Проссі, чого це раптом ви почали клеїти ярлики моєму тестеві?

П р о з е р п і н а *(паленіє, наливаючись яскравим рум'янцем, швидко кидає на нього погляд, сповнений переляку й*

докору одночасно). Я... (Починає плакати).

М о р е л л *(нахиляється до неї через стіл і заспокоює її ніжно-жартівливо).* Ну, годі, годі, годі! Годі вам, Проссі! Він просто старий товстий бовдур, хіба ні?

Голосно схлипуючи, вона кидається до виходу і, грюкнувши дверима, зникає за ними. Морелл скрушно хитає головою, зітхає, стомлено іде до свого стільця, сідає і починає працювати. У нього вигляд літньої людини, якій не дають спокою проблеми.

Входить Кандіда. Вона закінчила хатні справи й зняла фартух. Вона одразу ж помічає його пригнічений вигляд, тихенько сідає на стілець для відвідувачів й, не промовивши бодай слова, уважно дивиться на Морелла.

М о р е л л *(зводить на неї очі, але не випускає з рук пера, готовий продовжувати роботу.)* Ну, а де Юджин?

К а н д і д а. Миє руки у буфетній під краном. З нього буде чудовий кухарчук, якщо тільки він подолає свій страх перед Марією.

М о р е л л *(уривчасто).* Гм! Немає сумніву. *(Знову починає писати).*

К а н д і д а *(підходить до нього ближче, м'яко торкається своєю рукою його руки, щоб привернути його увагу).* Ходи-но сюди, любий, я хочу подивитися на тебе. *(Він кладе перо й скоряється її бажанню. Вона змушує його підвестися, відводить трохи подалі від столу і не зводить з нього критичного погляду).* Повернися обличчям до світла. *(Ставить його навпроти вікна).* Мій хлопчик виглядає так собі. Може, він перевтомився?

М о р е л л. Я працював не більше, ніж завжди.

К а н д і д а. Він такий блідий, сивий, зморшкуватий і підстаркуватий. *(Він стає ще сумнішим, а вона продовжує підкреслено-жартівливо).* Ну, так! *(Тягне його до крісла).* На сьогодні писати годі. Нехай замість тебе дописує Проссі, а ти іди побалакай зі мною.

М о р е л л. Але ж...

К а н д і д а *(настійливо).* Ти повинен поговорити зі мною. *(Примушує його сісти й сама вмощується біля його ніг на килимку).* Ну, так. *(Поплескує його по руці).* Ось зараз у тебе кращий вигляд. Для чого ти щовечора ходиш чи-

тати лекції й виступати на зборах? Ми майже не буваємо разом вечорами. Певна річ, усе, що ти кажеш, цілком слушно, та все це марно: їм геть байдуже усе те, що ти промовляєш. Вони начебто і погоджуються із тобою, та яка користь від того, що вони з усім згодні, якщо варто лиш тобі відвернутися, як вони починають робити усе не так, як ти їх повчав. Візьмімо для прикладу наших парафіян церкви святого Домініка! Чому вони приходять щонеділі слухати твої проповіді? Та тільки тому, що протягом шести днів вони тільки те й роблять, що переймаються справами й загрібають гроші, а тому на сьомий день їм хочеться розслабитися й відпочити, аби потім зі свіжими силами продовжувати загрібати гроші з іще більшим завзяттям! А ти, замість стримувати їх, тільки допомагаєш їм у цьому.

М о р е л л *(рішуче й серйозно)*. Тобі ж добре відомо, Кандідо, що їм нерідко перепадає від мене на горіхи. Однак якщо для них відвідання церкви є лиш розвагою і відпочинком, чому вони не шукають якоїсь більш легковажної розваги, чогось такого, що більше відповідало б їхнім забаганкам? Добре уже те, що вони віддають перевагу недільним відвідинам церкви святого Домініка, аніж якихось кубел.

К а н д і д а. Але ж кубла зачинені у вихідні, а навіть якби і не були зачинені, вони не наважуються ходити туди через побоювання, що їх там побачать. Окрім того, любий Джеймсе, ти так блискуче проповідуєш, що для них це все одно що піти на якусь виставу. Чому, на твою думку, жінки слухають тебе з таким захопленням?

М о р е л л *(вражений)*. Кандідо!

К а н д і д а. О, кому, як не мені, знати! Дурненький хлопчику, тобі здається, що усе це через твій соціалізм і релігію? Але ж якби це було так, вони робили б те, що ти їм кажеш, замість приходити тільки, аби подивитися на тебе. Та у них усіх та ж хвороба, що у Проссі.

М о р е л л. У Проссі? Яка хвороба? Що ти маєш на увазі, Кандідо?

К а н д і д а. Так, у Проссі й у всіх інших твоїх секретарок, які працювали у тебе. Чому б це Проссі опускатися до того, аби мити посуд, чистити картоплю і виконувати робо-

ту, яка могла б здаватися їй принизливою, і отримувати за все це на шість шилінгів менше, аніж вона отримувала б, працюючи у конторі? Вона закохана у тебе, Джеймсе, ось у чому річ. Усі вони закохані у тебе. Але ти закоханий у свої проповіді, бо ти так чудово проповідуєш. І ти гадаєш, що вони пойняті таким ентузіазмом через царство Боже на землі. Вони теж так гадають. Дурнесенький ти мій!

М о р е л л. Кандідо, який жахливий, згубний для душі цинізм! Ти що, жартуєш? Хіба таке можливо? — ти ревнуєш?

К а н д і д а *(з дивною задумливістю)*. Так, інколи я відчуваю, що трошки ревную.

М о р е л л *(недовірливо)*. До Проссі?

К а н д і д а *(зі сміхом)*. Ні, ні, ні! Ні до кого я не ревную, я прикро вражена тим, що декого люблять не такою мірою, як мали б любити.

М о р е л л. Ти про мене?

К а н д і д а. Про тебе! Одначе ти так розбещений любов'ю і обожненням, що їх навіть забагато для тебе! Ні, я мала на увазі Юджина.

М о р е л л *(вражений)*. Юджина?

К а н д і д а. Мені здається несправедливим те, що всю любов віддають тобі, а йому — нічого, хоча він потребує її значно більшою мірою, аніж ти. *(Обличчя Морелла невимушено смикнулося)*. Що з тобою? Я чимось прикро вразила тебе?

М о р е л л *(поквапливо)*. Зовсім ні. *(Дивиться на неї стривожено і настійливо)*. Ти ж знаєш, Кандідо, я цілком упевнений у тобі.

К а н д і д а. Ото хвалько! Ти так упевнений у своїй привабливості?

М о р е л л. Кандідо, ти мене вражаєш. У мене й гадки не було про мою привабливість. Я веду мову про твої чесноти й чистоту. Саме на них я і покладаюсь.

К а н д і д а. Та як тільки у тебе повертається язик говорити мені такі огидні, неприємні речі! Ти таки справді піп, Джеймсе, справжнісінький піп!

М о р е л л *(вражений, відвертається від неї)*. От і Юджин каже те ж саме.

К а н д і д а *(щиро зацікавившись, прихиляється до нього, поклавши йому руку на коліно)*. Юджин завжди правий. Який чудовий хлопчина! Я дуже прив'язалася до нього за той час, поки була у селі. Знаєш, Джеймсе, хоч він сам ще нічого не запідозрює, проте готовий закохатися в мене до безтями.

М о р е л л *(похмуро)*. То він нічого не підозрює?

К а н д і д а. Анітрохи. *(Забирає руку з його коліна й, умощуючись зручніше, заглиблюється в думки, склавши руки на колінах)*. Свого часу він це зрозуміє, коли буде дорослим і досвідченим, як ось ти. І тоді він зрозуміє, що я знала про це. Цікаво, що він тоді думатиме про мене?

М о р е л л. Нічого поганого, Кандідо. Сподіваюся і вірю — нічого поганого.

К а н д і д а *(з сумнівом)*. Це залежатиме...

М о р е л л *(геть збитий з пантелику)*. Залежатиме! Від чого?

К а н д і д а *(дивлячись на нього)*. Це залежатиме від того, як у нього складеться життя далі. *(Морелл розгублено дивиться на неї)*. Невже ти не розумієш? Усе залежатиме від того, як він пізнає, що таке кохання. Я маю на увазі — від тієї жінки, яка навчить його цьому.

М о р е л л *(геть розгублено)*. Так... ні... я не розумію, що ти хочеш сказати.

К а н д і д а *(пояснює)*. Якщо він навчиться цього від хорошої жінки, тоді все буде добре: він пробачить мені.

М о р е л л. Пробачить?

К а н д і д а. А уяви собі, він навчиться цього від поганої жінки, як це трапляється з багатьма чоловіками, особливо з поетичними натурами, яким здається, що всі жінки янголи! Уяви, що він відкриє для себе ціну кохання лише після того, як відкине його і занепаде у нерозумінні його сутности! Чи пробачить він тоді мені, як гадаєш?

М о р е л л. Пробачить тобі — за що?

К а н д і д а *(усвідомлюючи його недолугість, з розчаруванням, проте незмінно ніжно)*. Невже не розумієш? *(Він хитає головою. Вона знову звертається до нього з сердечною довірливістю)*. Я хочу сказати, чи пробачить він мені те, що не я відкрила цього йому сама? Що підштовхнула

його в обійми поганих жінок в ім'я моєї доброчесности, моєї чистоти, як ти це називаєш? О, Джеймсе, як погано ти розумієш мене, якщо кажеш, що покладаєшся на мою доброчесність і чистоту! Я б радо поділилася і тим, і другим з бідолашним Юджином, так само, як я віддала б свою шаль жебракові, що замерзає, якби ніщо інше не стримувало мене. Покладайся на те, що я люблю тебе, Джеймсе, бо якщо любов зів'яне, то навіщо мені твої проповіді? Вони лиш порожні фрази, якими ти щодня обманюєш себе й інших. *(Збирається підвестися).*

М о р е л л. Його слова!

К а н д і д а *(зупиняється, не устигши підвестися).* Чиї слова?

М о р е л л. Юджина.

К а н д і д а *(захоплено).* Він завжди правий. Він розуміє тебе, розуміє мене, розуміє Проссі, а ти, мій любий, не розумієш нічого. *(Вона сміється й цілує його, аби втішити. Він відсахується, наче його вдарили, й підхоплюється).*

М о р е л л. Як ти можеш робити таке, в той час коли... О, Кандідо! *(Його голос сповнений стражданням).* Краще б ти прохромила мені серце розпеченим залізом, аніж подарувала цей поцілунок.

К а н д і д а *(вражено).* Любий мій, що сталося?

М о р е л л *(шалено відмахуючись від неї).* Не торкайся мене!

К а н д і д а. Джеймсе!

Їх перебиває поява Марчбенкса й Берджеса, які зупиняються у дверях і стоять, витріщивши очі.

М а р ч б е н к с. Щось трапилося?

М о р е л л *(пополотнів, однак докладає надзусиль, аби стриматися).* Нічого, за винятком того, що ви або були праві сьогодні вранці, або Кандіда збожеволіла.

Б е р д ж е с *(гучно протестуючи).* Як? Канді теж збожеволіла?! Оце так! *(Він перетинає усю кімнату, прямуючи до каміна, гнівно протестуючи, зупиняється і вибиває об решітку попіл з люльки).*

Морелл з безнадійним виглядом сідає за стіл, опускає голову, аби не бачили виразу його обличчя, і міцно сплітає пальці рук, щоб не тремтіли.

К а н д і д а *(до Морелла, сміючись і з полегкістю)*. То ти тільки вражений! Тільки й того? Які ж ви усі залежні від умовностей, люди з незалежними поглядами! *(Вона сідає на бильце крісла, потішена тим, що сказала.)*

Б е р д ж е с. Послухай, Канді, поводься пристойно. Що про тебе подумає містер Марчбенкс?

К а н д і д а. Ось що випливає з повчань Джеймса, який каже, що треба жити своїм розумом, не лукавити, побоюючись того, що можуть подумати про тебе інші люди. І все котиться як по маслу, поки я думаю те саме, що думає він. Але ось, — варто було мені подумати щось інше, — і подивіться на нього! Ви тільки подивіться! *(Вельми потішена, вона показує на Морелла)*.

Юджин кидає погляд на Морелла й тої ж миті притискає руку до серця, буцімто відчув гострий біль. Він сідає на канапу з виглядом людини, яка щойно стала свідком трагедії.

Б е р д ж е с *(біля каміна)*. І справді, Джеймсе, у вас сьогодні далеко не такий поважний вигляд, як завжди.

М о р е л л *(зі сміхом, схожим на схлипування)*. Гадаю, ні. Прошу всіх пробачити мені. Я не усвідомлював, що опинився у центрі уваги. *(Опановує себе)*. Ну гаразд, гаразд, гаразд! *(Він знову рішуче сідає за стіл і з бадьорим виглядом береться до роботи)*.

К а н д і д а *(підходить до канапи і сідає поруч з Марчбенксом, перебуваючи у тому ж таки жартівливому настрої)*. Ну, Юджине, чому ви такий сумний? Може, вас примусила плакати цибуля?

М а р ч б е н к с *(тихо, до неї)*. Ні, ваша жорстокість. Ненавиджу жорстокість. Це жахливо — бачити, як одна людина примушує іншу страждати.

К а н д і д а *(іронічно поплескує його по плечу)*. Бідолашний хлопчик! Я повелася з ним жорстоко? Я змусила його чистити ці огидні червоні цибулини?!

М а р ч б е н к с *(палко)*. О, облиште, облиште, я мав на увазі

не себе. Ви примусили його страшенно страждати. Я відчуваю його біль у своєму серці. Я знаю, що це не ваша вина, — так мало статися. Та не жартуйте із цим. Мені усередині щось обривається, коли ви отак мордуєте його і кепкуєте з нього.

К а н д і д а *(спантеличено)*. Я мордую Джеймса? Яка нісенітниця, Юджине. Ото ви мастак перебільшувати! Дурненький! *(Підводиться і стривожено прямує до столу)*. Годі тобі працювати, любий. Іди до нас побалакати.

М о р е л л *(з гіркотою, втім, ніжно)*. Ні, ні, я не вмію говорити, я можу лиш проповідувати.

К а н д і д а *(погладжуючи його по руці)*. Що ж, іди прочитай нам проповідь.

Б е р д ж е с *(рішуче протестує)*. О ні, Канді, цього ще тільки бракувало!

Заходить Лексі Мілл, стривожений і заклопотаний.

Л е к с і *(поспішає поздоровкатися з Кандідою)*. Як ся маєте, місіс Морелл? Радий знову бачити вас дома.

К а н д і д а. Дякую, Лексі. Ви знайомі з Юджином, чи не так?

Л е к с і. О так. Як ся маєте, Марчбенксе?

М а р ч б е н к с. Дякую, чудово.

Л е к с і *(до Морелла)*. Я щойно повернувся з гільдії святого Матфея. Вони там у повному сум'ятті через вашу телеграму.

К а н д і д а. А що ти їм телеграфував, Джеймсе?

Л е к с і *(до Кандіди)*. Містер Морелл мав виступати перед ними сьогодні ввечері. Вони орендували велику залу на Мер-стріт і витратили чималі гроші на плакати. А Морелл сповістив їх телеграмою, що сьогодні не зможе приїхати. Це було для них наче грім з ясного неба.

К а н д і д а *(вражена і починає підозрювати, що тут щось негаразд)*. Відмовився від обіцянки виступити?

Б е р д ж е с. Схоже, це з ним таке вперше у житті, еге ж, Канді?

Л е к с і *(до Морелла)*. Вони надумали послати вам термінову телеграму, аби дізнатися, чи не зміните ви свого рішення. Ви отримали її?

М о р е л л *(ледве стримуючи нетерпіння)*. Так, так, отримав.

Л е к с і. Телеграма була зі сплаченою відповіддю.

М о р е л л. Так, я знаю. Я телеграфував, що сьогодні не можу.

К а н д і д а. Але чому, Джеймсе?

М о р е л л *(мало не з люттю)*. Тому що не бажаю. Ці люди забувають, що я теж людина. Вони думають, що я така собі машина, що говорить, яку можна щовечора заводити задля їхнього задоволення. Невже я не можу провести один вечір дома з дружиною і друзями?

Усі вражені цим вибухом гніву, за винятком Юджина, вираз обличчя якого навіть не змінився.

К а н д і д а. Послухай, Джеймсе, не надавай значення тому, що я сказала, адже якщо ти не підеш, завтра тобі не даватимуть спокою докори сумління.

Л е к с і *(ніяково, втім настійливо)*. Я, звичайно, розумію, що їхня вимога геть безпідставна, але ж вони телеграфували по всіх усюдах у пошуках іншого оратора, та не змогли знайти нікого, окрім голови ліги аґностиків.

М о р е л л *(жваво)*. Що ж, чудовий оратор, чого їм ще потрібно?

Л е к с і. Проте він настійливо твердить про несумісність соціалізму і християнства. Він зведе нанівець усе те хороше, що ми робимо. Звичайно, вам краще знати, але ж... *(стенає плечима й прямує до каміна, де стоїть Берджес)*.

К а н д і д а *(умовляючи)*. Прошу, Джеймсе, піди. Ми всі підемо.

Б е р д ж е с *(буркотливо)*. Послухай-но, Канді! Як на мене, то краще посидіти дома, зручно вмостившись біля коминка. Адже він там пробуде години зо дві, не більше.

К а н д і д а. Тобі буде так само добре і на мітингу. Ми всі вмостимося на трибуні, як поважні персони.

М а р ч б е н к с *(перелякано)*. Прошу, тільки не на трибуні — ні, бо всі витріщатимуться на нас. Я так не можу. Я сяду десь позаду, подалі від їхніх поглядів.

К а н д і д а. Не бійтесь, вони будуть так витріщатися на

Джеймса, що й не помітять вас.

М о р е л л. Хвороба Проссі — еге ж, Кандідо?

К а н д і д а *(весело)*. Так, хвороба Проссі.

Б е р д ж е с *(зацікавився)*. Хвороба Проссі? Про що це ви, Джеймсе?

М о р е л л *(не зважаючи на нього, устає, йде до дверей і, відчинивши їх, владно гукає)*. Міс Гарнетт!

П р о з е р п і н а *(віддалік)*. Так, містере Морелл, іду.

Усі чекають, за винятком Берджеса, який крадькома звертається до Лексі.

Б е р д ж е с. Послухайте-но, містере Мілл, а на що хворіє Проссі? Що з нею таке?

Л е к с і *(конфіденційно)*. Далебі, не знаю. Вона якось дивно розмовляла зі мною сьогодні вранці. У мене таке враження, що вона трошки несповна розуму.

Б е р д ж е с *(сторопіло)*. Що? Певно, ця штука заразна! Четверо в одному домі!

П р о з е р п і н а *(з'являється на порозі)*. Що таке, містере Морелл?

М о р е л л. Телеграфуйте до гільдії святого Матфея, що я приїду.

П р о з е р п і н а *(здивовано)*. А хіба вони не чекають на вас?

М о р е л л *(владно)*. Робіть те, що я вам кажу.

Прозерпіна, геть перелякана, покірно сідає за машинку. Морелл, дивним чином знову сповнений енергією і рішучістю, підходить до Берджеса. Кандіда стежить за його рухами з дедалі більшим здивуванням і передчуттям чогось недоброго.

Берджесе, у вас немає бажання іти?

Б е р д ж е с с. Не кажіть так, Джеймсе. Просто сьогодні не неділя, ви ж знаєте.

М о р е л л. Шкода. А я думав, вам буде приємно познайомитися з головою гільдії. Він член комітету громадських робіт при муніципальній раді й має певний вплив на розподіл підрядів. *(Берджес миттєво отямлюється)*. То ви прийдете?

Б е р д ж е с *(у запалі)*. Звичайно, прийду, Джеймсе. Ще б пак, для мене справжня насолода слухати вас!

М о р е л л *(повертається до Проссі)*. Я хочу, аби ви дещо занотували на мітингу, міс Гарнетт, якщо тільки ви сьогодні нічим не зайняті. *(Прозерпіна киває головою, побоюючись вимовити бодай слово)*. Сподіваюсь, ви підете, Лексі?

Л е к с і. Певна річ.

К а н д і д а. Ми всі йдемо, Джеймсе.

М о р е л л. Ні, ти не підеш, і Юджин теж не піде. Ти залишишся тут і розважатимеш його — щоб відсвяткувати твоє повернення додому. *(Юджин підводиться; йому перехоплює подих)*.

К а н д і д а. Але, Джеймсе...

М о р е л л *(владно)*. Я наполягаю. Тобі нема чого іти, і йому теж нема чого. *(Кандіда намагається заперечити)*. Можете не перейматися, послухати мене прийде багато людей і без вас, а ваші стільці більше знадобляться комусь із тих, хто ще не навернувся до християнства і кому ще не доводилося слухати моїх проповідей.

К а н д і д а *(стривожено)*. Юджине, хіба ви не хочете піти?

М о р е л л. Я побоююсь виступати перед Юджином, бо він дуже критично налаштований до моїх проповідей. *(Кидає на нього погляд)*. Він знає, що я побоююся його: він сам сказав мені про це сьогодні вранці. Отож я хочу показати йому, як я його боюсь, а відтак залишаю його під твоє опікування, Кандідо.

М а р ч б е н к с *(про себе, з палким почуттям)*. Це сміливо! Це чудово!

К а н д і д а *(стривожено, з передчуттям чогось поганого)*. Але ж... але... що трапилося. Джеймсе? *(Вельми занепокоєно)*. Я нічого не розумію...

М о р е л л *(ніжно обіймає її і цілує у лоба)*. А я думав, люба, що це я нічого не тямлю.

ДІЯ ТРЕТЯ

Час — по десятій вечора. Фіранки опущено, лампи запалено. Друкарська машинка стоїть зачохлена. З великого столу усе прибрано. Усе говорить про те, що діловий день закінчено.

Кандіда й Марчбенкс сидять біля каміна. Настільна лампа стоїть на камінній поличці угорі над Марчбенксом, який сидить на маленькому стільці й читає уголос. На килимі біля нього стос рукописних паперів і кілька томів поезій. Кандіда сидить у кріслі. У руці вона тримає легеньку мідну коцюбу. Вона сидить наче у напівсні, відкинувшись на бильце крісла, витягши ноги до вогню, перебуваючи думками десь далеко від усього, що її оточує, і геть забувши про Юджина.

М а р ч б е н к с *(припиняючи декламувати)*. Кожен поет, що колись жив на землі, намагався втілити цю думку в сонеті. Це неминуче, і він нічого не може із цим вдіяти. *(Він дивиться на Кандіду в очікуванні її згоди і помічає, що вона зосереджено дивиться на коцюбу)*. Ви не слухаєте? *(Відповіді немає)*. Місіс Морелл!

К а н д і д а *(отямившись)*. Га?

М а р ч б е н к с. Ви не слухаєте?

К а н д і д а *(з відчуттям своєї провини й перебільшеною ввічливістю)*. Та ні, слухаю. Усе це дуже мило. Продовжуйте, Юджине. Мені кортить дізнатися, що сталося з янголом.

М а р ч б е н к с *(випускає списаний аркуш з руки, і той падає на підлогу)*. Даруйте мені, але я бачу, що набрид вам.

К а н д і д а. Запевняю вас, ви аж ніяк не набридли мені. Продовжуйте, будь ласка. Читайте, Юджине.

М а р ч б е н к с. Я закінчив читати вірш про янгола щось із чверть години тому. Після того я прочитав ще кілька віршів.

К а н д і д а *(з розкаянням у голосі)*. Мені дуже соромно, Юджине. Я гадаю, це мене коцюба так загіпнотизувала. *(Кладе коцюбу на підлогу)*.

М а р ч б е н к с. Мене вона теж страшенно бентежила.

К а н д і д а. Чому ж ви не сказали про це мені? Я б одразу ж поклала її.

М а р ч б е н к с. А я не наважувався бентежити вас. Коцюба здавалася мені якоюсь зброєю. Якби я був героєм стародавньої леґенди, я б поклав між нами свій видобутий меч. А якби увійшов Морелл, він подумав би, що ви узяли коцюбу тому, що між нами не лежить видобутий меч.

К а н д і д а *(здивовано)*. Що? *(Спантеличено дивиться на нього)*. Я щось не зовсім розумію. Я геть нічого не можу збагнути через ваші сонети. Чому межи нами має бути меч?

М а р ч б е н к с *(ухильно)*. Та нічого. *(Нахиляється, аби підняти аркуш)*.

К а н д і д а. Покладіть його на місце, Юджине. У мого захоплення поезією є певна межа, навіть якщо йдеться про вашу поезію. Ви читаєте мені ось уже понад дві години, відтоді як пішов Джеймс. Я хочу поговорити.

М а р ч б е н к с *(підводиться з переляканим виразом обличчя)*. Ні, мені не можна розмовляти. *(Розгублено озирається довкола і раптово випалює)*. Думаю, я піду до парку прогулятися. *(Прямує до дверей)*.

К а н д і д а. Дурниці. Парк уже давно зачинено. Ідіть і сядьте на килимку біля каміна, і розказуйте мені усілякі нісенітниці, що ви їх завжди розказуєте. Я хочу розважитися. Ну, то як, хочете?

М а р ч б е н к с *(зі змішаним почуттям переляку і захоплення)*. Так!

К а н д і д а. Ну то ходіть сюди. *(Вона відсуває свого стільця, звільняючи місце)*.

Юджин вагається, потім нерішуче простягається горілиць на килимі, кладе голову їй на коліна і дивиться вгору на неї.

М а р ч б е н к с. Ох, яким же нещасним я почувався увесь вечір через те, що поводився так, як треба. А зараз я поводжуся так, як не треба, — і щасливий.

К а н д і д а *(ніжно потішаючись)*. Ще б пак. Переконана, що ви відчуваєте себе дуже дорослим, зухвалим і грішним дурисвітом. І вельми пишаєтеся цим, еге ж?

М а р ч б е н к с *(хутко підводить голову і повертається обличчям до неї)*. Стережіться! Якби ви тільки знали, що я набагато старший за вас. *(Стає перед нею на коліна, міцно стискає руки, кладе їх їй на коліна і промовляє з дедалі більшим запалом, відчуваючи, що кров у ньому починає закипати)*. Можна мені сказати вам дещо зухвале?

К а н д і д а *(без щонайменшого страху або прохолодности, з глибокою повагою до його щирого почуття, втім, з відтінком мудрої материнської жартівливости)*. Ні. Однак ви можете сказати мені все, що ви по-справжньому, щиро відчуваєте. Все що завгодно, що б то було. Я не боюся, якщо це буде виявом вашого справжнього «я», а не позуванням задля демонстрації ґалантности, зухвальства або навіть поетичности. Я покладаюсь на вашу шляхетність і правдивість. А тепер кажіть усе, що хочете.

М а р ч б е н к с *(вираз нетерплячости сходить з його обличчя, губи й ніздрі не виявляють напруження, а в очах спалахує вогонь патетичного піднесення)*. О, тепер я нічого не можу сказати. Усі слова, що я знаю, свідчитимуть про певне позування. Всі, за винятком одного.

К а н д і д а. І що ж це за слово?

М а р ч б е н к с *(м'яко, поринаючи у музику цього імені)*. Кандіда, Кандіда, Кандіда, Кандіда, Кандіда... Я мушу тепер називати вас так, тому що ви звеліли мені бути шляхетним і правдивим, а у моїх думках і почуттях немає місця для місіс Морелл, є лиш для Кандіди.

К а н д і д а. Звичайно. І що ви хочете сказати Кандіді?

М а р ч б е н к с. Нічого — тільки повторювати ваше ім'я тисячу разів. Невже ви не відчуваєте, що кожного разу це як молитва до вас?

К а н д і д а. А ви щасливі тим, що маєте змогу молитися?

М а р ч б е н к с. Так, дуже.

К а н д і д а. Отже, це щастя є відповіддю на вашу молитву. А ви прагнете ще чогось?

М а р ч б е н к с. Ні, я на небі, де не відчувають бажань.

Входить Морелл. Він зупиняється на порозі й одразу ж помічає цю сцену.

М о р е л л *(поважно і стримано)*. Сподіваюсь, я не заважаю вам?

Кандіда від несподіванки схоплюється, втім, не виявляє жодних ознак збентеження і сміється над собою. Юджин простягається на підлозі від її різкого руху, потім опановує себе і сідає на підлозі, обхопивши руками коліна; його вигляд теж не свідчить про ніяковість.

К а н д і д а. О, Джеймсе, як же ти мене налякав! Я так захопилася розмовою з Юджином, що не почула, як ти відчиняв двері. Ну, як пройшов мітинг? Ти добре говорив?

М о р е л л. Так добре, як ніколи у житті.

К а н д і д а. От і чудово! А який же був збір?

М о р е л л. Забув спитати.

К а н д і д а *(до Юджина)*. Він, мабуть, говорив чудово, інакше нізащо не забув би. *(До Морелла)*. А де ж решта людей?

М о р е л л. Вони пішли задовго до того, як мені вдалося вибратися звідти. Я вже думав, мені не пощастить піти. Я гадаю, вони пішли кудись повечеряти.

К а н д і д а *(заклопотаним домашнім тоном)*. У цьому разі Марія може лягати спати. Я перекажу їй. *(Прямує до кухні)*.

М о р е л л *(дивиться суворо згори на Марчбенкса)*. Ну?

М а р ч б е н к с *(сидить скоцюрбившись на килимі, схрестивши ноги; він тримається цілком невимушено з Мореллом і навіть лукаво підсміюється)*. Ну?

М о р е л л. Ви маєте щось сказати мені?

М а р ч б е н к с. Тільки те, що я клеїв із себе дурня тут цілком усамітнено, тимчасом як ви робили це публічно.

М о р е л л. Думаю, дещо іншим способом?

М а р ч б е н к с *(підхоплюється і говорить у запалі)*. Достоту, достоту, достоту таким же самим! Я удавав із себе доброчесну людину, достеменно як це робили ви. Коли ви почали розводити свої героїчні теревені про те, щоб залишити мене наодинці з Кандідою...

М о р е л л *(мимохіть)*. З Кандідою?!

М а р ч б е н к с. О так, я далеко зайшов! Але не бійтеся. Героїка — хвороба заразна, і я заразився цією недугою від вас. Я заприсягнувся не вимовити за вашої відсутности бодай одного слова, яке я не міг би вимовити місяць тому при вас.

М о р е л л. І ви дотримали свого слова?

М а р ч б е н к с *(раптово схоплюється і сідає на бильце крісла)*. Я дотримував його ще близько десяти хвилин тому. А до тої хвилини я у відчаї читав їй вірші — свої, ще чиїсь, — тільки аби не заговорити. Я стояв перед воротами раю, не намагаючись увійти. Ви не уявляєте собі, як це було героїчно і водночас нестерпно. А потім...

М о р е л л *(ледве контролюючи свою стурбованість)*. Потім?

М а р ч б е н к с *(цілком прозаїчно з'їжджаючи з бильця крісла на сидіння)*. А потім їй геть набридло слухати вірші.

М о р е л л. І ви, нарешті, наблизилися до воріт раю?

М а р ч б е н к с. Так.

М о р е л л. Ну ж? *(Несамовито)*. Продовжуйте далі! Невже у вас немає співчуття до мене?

М а р ч б е н к с *(м'яко і мелодійно)*. А потім вона перетворилася на янгола, і спалахнув вогняний меч, що осяяв все довкола, тож я не міг увійти, бо побачив, що ті ворота були насправді воротами до пекла.

М о р е л л *(тріумфально)*. Вона відштовхнула вас!

М а р ч б е н к с *(схоплюється з гнівним презирством)*. Та ні! Який же ви бовдур! Якби вона це зробила, як би я міг відчувати себе у раю? Відштовхнула! Ви думаєте, це врятувало б нас! Яке доброчесне обурення! Та ви просто не гідні того, аби існувати поруч із нею в одному світі! *(Він з презирством відвертається і прямує до протилежного кутка кімнати)*.

М о р е л л *(спостерігає за ним, не рухаючись з місця)*. Ви вважаєте, вас робить більш гідними те, що ви ображаєте мене, Юджине?

М а р ч б е н к с. На цьому і закінчується ваше тисяча перше повчальне слово, Морелле! Зрештою, я не у захопленні від ваших проповідей: я гадаю, що сам міг би робити

це ліпше. Людина, з якою я хотів би позмагатися, це той, за кого вийшла заміж Кандіда.

М о р е л л. Людина... за кого?... Ви маєте на увазі мене?

М а р ч б е н к с. Я маю на увазі не високоповажного Джеймса Мевора Морелла, мораліста й пустомелю. Я маю на увазі справжню людину, яку високоповажний Джеймс, певно, сховав десь під своєю чорною рясою. Людину, яку кохала Кандіда. Адже не могла така жінка, як Кандіда, покохати вас тільки за те, що ви застібаєте свій комір не спереду, а ззаду.

М о р е л л *(сміливо й врівноважено)*. Коли Кандіда пообіцяла стати моєю дружиною, я був таким же моралістом і пустомелею, як оце зараз. Я носив оцю чорну сутану і застібав свій комір не спереду, а ззаду. Ви гадаєте, вона покохала б мене дужче, якби був нещирим і своїй професії?

М а р ч б е н к с *(на канапі, обхопивши руками коліна)*. О, вона пробачила вам це так само, як пробачає мені те, що я боягуз і тюхтій, і те, що ви називаєте жалюгідним, легкодухим щеням, і таке інше. *(Замріяно)*. Така жінка, як вона, наділена божественним даром ясновидиці: вона любить наші душі, а не наші безумства, примхи або ілюзії, не наші комірці й одяг, і не ганчір'я й дрантя, що прикривають наші тіла. *(Він на мить замислюється, потім рішуче звертається до Морелла)*. От що я хотів би знати, то це як вам пощастило переступити через вогняний меч, який зупинив мене?

М о р е л л. Може, усе пояснюється тим, що мене не переривали через десять хвилин?

М а р ч б е н к с *(обурено)*. Що?!

М о р е л л. Людина може зійти на найвищі вершини, але не може перебувати там довгий час.

М а р ч б е н к с *(підхоплюючись)*. Це неправда. Людина може перебувати там і тільки там вічно. А в інші миттєвості вона не знаходить спокою і не відчуває тихої величі життя. Де ж, по-вашому, мені бути, якщо не на вершині?

М о р е л л. На кухні, кришити цибулю й наповнювати лампи гасом.

М а р ч б е н к с. Або на кафедрі, займатися чищенням дешевих череп'яних душ?

М о р е л л. Так, і там теж. Саме там я заслужив свою золоту мить і право у таку мить домагатися її кохання. Я не брав ці миттєвості у борг і не користувався ними, аби красти чуже щастя.

М а р ч б е н к с *(з огидою відвертається і йде до каміна)*. Не сумніваюсь, що ця оборудка була здійснена вами з такою чесністю, з якою ви купуєте фунт сиру. *(Зупиняється поблизу килима і, повернувшись спиною до Морелла, промовляє задумливо, наче сам до себе)*. А я міг тільки благати її, мов жебрак.

М о р е л л *(дивиться невідпорно)*. Замерзлий жебрак, який просить у неї шаль.

М а р ч б е н к с *(повернувшись, здивовано)*. Я вдячний вам, що згадали мої вірші. Так, як вам завгодно: замерзлий жебрак, який просить у неї шаль.

М о р е л л *(збуджено)*. І вона відмовила вам. Хочете, я вам скажу, чому вона відмовила? Я можу вам це сказати, спираючись на її ж слова. Вона відмовила тому, що...

М а р ч б е н к с. Вона не відмовляла.

М о р е л л. Ні?

М а р ч б е н к с. Вона пропонувала мені все, що я тільки бажав: свою шаль, свої крила, зоряний вінець на її голові, лілеї у неї в руці, серп місяця під її ногами...

М о р е л л *(хапаючи його)*. Говоріть відверто, чоловіче: моя дружина — це, зрештою, моя дружина. З мене годі ваших поетичних викрутасів. Я знаю одне — якщо я втратив її кохання, а ви завоювали його, то жоден закон не утримає її.

М а р ч б е н к с *(як на диво, без страху або спротиву)*. Хапайте мене за барки, Морелл, — вона потім розправить мені комір, як робила це сьогодні вранці. *(З тихим екстазом)*. Я відчуватиму, як її руки торкатимуться мене.

М о р е л л. Ви, малолітнє бісеня, як ви смієте казати мені таке? Чи може *(з раптовим поганим передчуттям)* щось зробило вас сміливішим?

М а р ч б е н к с. Я тепер нічого не боюся. Я не любив вас раніше, тому мене тіпало від вашого доторку. Але сьо-

годні, коли вона мучила вас, я зрозумів, що ви любите її. З тієї хвилини я став вашим другом: можете задушити мене, якщо хочете.

М о р е л л *(відпускаючи його)*. Юджине, якщо це не безсердечна брехня, якщо у вас збереглася бодай іскорка людського почуття, скажіть мені, що тут відбувалося, поки мене не було?

М а р ч б е н к с. Що відбувалося? Ну, палаючий меч... *(Морелл нетерпляче тупає ногою)*. Гаразд, я говоритиму пісною прозою: я кохав її до нестями, так, що не прагнув жодної іншої насолоди, за винятком тої, яку я діставав від цієї закоханости. Але перш ніж я устиг спуститися з цих запаморочливих висот, увійшли ви.

М о р е л л *(зі страдницьким почуттям)*. Отже, ще нічого не вирішено? Усе ті самі нестерпні муки сумнівів?

М а р ч б е н к с. Муки!? Та я найщасливіший серед людей. Я не бажаю нічого іншого, тільки щастя для неї. *(Охоплений почуттям)*. О, Морелле, ми обидвоє повинні відмовитися від неї. Навіщо змушувати її вибирати між жалюгідним неврастенічним хлопчиськом, як оце я, і тупоголовим попом на кшталт вас? Ходімо на прощу — ви на схід, а я на захід — у пошуках гідного коханця для неї, якого-небудь прекрасного багрянокрилого архангела!

М о р е л л. Якого-небудь пройдисвіта! О, якщо вона геть втратила здоровий глузд і може кинути мене заради вас, хто ж тоді захистить її? Хто допоможе їй? Хто працюватиме задля неї? Хто буде батьком її дітей? *(Прикро вражений, сідає на канапу й, спершись ліктями об коліна, підпирає голову стиснутими кулаками).*

М а р ч б е н к с *(шаленіючи, хрускає пальцями)*. Вона не задає таких дурних запитань. Вона сама хоче захищати кого-небудь, комусь допомагати, працювати задля когось, і щоб цей хтось дав їй дітей, яких вона могла б захищати, допомагати їм і працювати задля них. Дорослу людину, що знову стала дитиною. От ви бовдур, бовдур, тричі бовдур! Я — саме ця людина, Морелл, я — ця людина. *(Пританцьовує від збудження, вигукуючи)*. Ви не розумієте, що таке жінка. Покличте її, Морелле, покличте її, і нехай вона ви-

бере когось із... *(Двері відчиняються і заходить Кандіда. Він зупиняється, мов скам'янів).*

К а н д і д а *(стоїть на порозі, вражена).* Юджине, що з вами сталося?

М а р ч б е н к с *(пустотливо).* Ми з Джеймсом змагались у майстерності проповідування, і я дав йому прикурити.

Кандіда хутко оглядається на Морелла. Побачивши, що він засмучений, вона поспішає до нього, прикро вражена.

К а н д і д а. Ви ображали його?! Я не потерплю цього, Юджине, чуєте? *(Вона кладе руку на плече Морелла і у гніві навіть забуває про почуття подружньої тактовности).* Мій хлопчик може не турбуватися: я буду захищати його.

М о р е л л *(гордо підводиться).* Захищати!

К а н д і д а *(не дивлячись на нього, до Юджина).* Що ви тут йому наговорили?

М а р ч б е н к с *(перелякано).* Нічого. Я...

К а н д і д а. Юджине! Нічого?

М а р ч б е н к с *(жалісно).* Я хочу сказати... я... мені дуже шкода... Я більше так не буду. Слово чести, не буду. Я не чіплятимуся більше до нього.

М о р е л л *(обурений, із загрозливим виглядом підступає до Юджина).* Не будете чіплятися до мене!? Ви, малолітнє щеня!...

К а н д і д а *(зупиняючи його).* Цить! Не треба. Я сама поговорю з ним, Джеймсе.

М а р ч б е н к с. О, ви не сердитеся на мене, еге ж?

К а н д і д а *(суворо).* Серджуся, ще й як серджуся. Я навіть налаштована прогнати вас геть із дому.

М о р е л л *(вражений різкістю Кандіди і аж ніяк не схильний опинитися у становищі врятованого нею від іншого чоловіка).* Заспокойся, Кандідо, заспокойся. Я сам спроможний дати відсіч.

К а н д і д а *(погладжуючи його по плечу).* Звичайно, любий, звичайно, ти спроможний. Однак ніхто не має права дратувати тебе й завдавати болю.

М а р ч б е н к с *(мало не схлипуючи, прямує до дверей).* Я піду.

К а н д і д а. Можете залишитись. Я не можу вигнати вас з дому в таку пізню годину. *(Сердито)*. Яка ганьба! Вам має бути соромно!

М а р ч б е н к с *(відчайдушно)*. Але що я такого зробив?

К а н д і д а. Я знаю, що ви зробили, знаю так добре, наче я увесь час була тут із вами. Як це негідно! Ви наче мале дитя: не спроможні тримати язика за зубами.

М а р ч б е н к с. Я б радше десять разів помер, аніж бодай на одну мить зробив вам боляче.

К а н д і д а *(сповнена презирства до цієї пустотливости)*. Який мені зиск з того, що ви будете помирати за мене!?

М о р е л л. Кандідо, люба моя, подібні суперечки стають геть непристойними. Цю справу повинні залагодити між собою чоловіки, отже, я і займуся цим.

К а н д і д а. Чоловіки!? Ти вважаєш його чоловіком? Паскудний хлопчисько!

М а р ч б е н к с *(стає від цієї нагінки якимсь на диво норовливим і зворушливо хоробрим)*. Якщо мені дають нагінку, як хлопчиськові, отже, я можу виправдовуватись, як хлопчисько. Він перший почав! А ще він старший за мене.

К а н д і д а *(трохи втрачає свою самовпевненість, щойно у неї виникає підозра, що Морелл міг втратити гідність)*. Цього не може бути. *(До Морелла)*. Джеймсе, ти не починав перший, ні?

М о р е л л *(з презирством)*. Ні!

М а р ч б е н к с *(обурено)*. Оце так!

М о р е л л *(до Юджина)*. Ви почали це сьогодні ранком.

Кандіда одразу ж пов'язує ці слова з тими таємничими натяками, які Морелл робив ще вранці, дивиться на Юджина з підозрою. Морелл тимчасом продовжує з пафосом ображеної вищости.

Однак в іншому ви праві. З нас двох я більший і, сподіваюсь, сильніший, Кандідо. А тому для тебе ж ліпше залишити залагоджувати цю справу мені.

К а н д і д а *(знову заспокоює його)*. Так, любий. Але... *(стурбовано)* я не зрозуміла твоїх слів про сьогоднішній ранок.

М о р е л л *(м'яко обриває її)*. Тобі й не треба розуміти, люба.

К а н д і д а. Але Джеймсе, я... *(лунає дзвінок).* Як прикро! Вони прийшли! *(Іде відчиняти двері).*

М а р ч б е н к с *(підбігаючи до Морелла).* Ой, Морелле, хіба це не жахливо? Вона сердиться на нас! Вона ненавидить мене. Що мені робити?

М о р е л л *(з невластивим для нього відчаєм ходить туди й сюди по кімнаті).* Юджине, у мене голова йде обертом. Здається, я зараз почну реготати!

М а р ч б е н к с *(занепокоєно ходить за ним слідом).* Ні, ні, вона подумає, що це я довів вас до істерики. Прошу, не смійтесь.

Наближаючись, лунають дзвінкі голоси, сміх. Лексі Мілл, сяючі очі якого і поведінка свідчать про піднесений настрій, заходить одночасно з Берджесом, у якого лискуче обличчя й самовдоволений вигляд, проте він цілком володіє собою. Міс Гарнетт, у своєму найбільш чепурному капелюшку і жакетці, входить слідом за ними, і хоча її очі сяють яскравіше, аніж будь-коли, вочевидь, почувається ні в тих ні в сих. Вона стає спиною до свого столика з друкарською машинкою, спирається на нього однією рукою для стійкости, а другою — проводить по лобі, буцімто відчуває втому й запаморочення. Марчбенкс знову почувається ніяково, відступає у куток біля вікна, де стоять книжки Морелла.

Л е к с і *(збуджено).* Морелле, я хочу привітати вас! *(Міцно потискає йому руку).* Яка блискуча, натхненна, чудова промова! Ви перевершили самого себе.

Б е р д ж е с. Це правда, Джеймсе! Я прослухав її від першого до останнього слова, і мені навіть спати не хотілося. Адже так, міс Гарнетт?

П р о з е р п і н а *(з серцем).* Мені тільки й було клопоту, що дивитися на вас: я ледве устигала стенографувати. *(Видобуває свого записника, переглядає свої записи, від одного вигляду яких у неї мало не навертаються сльози на очах.)*

М о р е л л. Я надто швидко говорив, Проссі?

П р о з е р п і н а. Надто! Ви ж знаєте, я не можу записувати більше дев'яноста слів за хвилину. *(Дає вихід своїм почуттям тим, що спересердя жбурляє записника на стіл біля машинки, на якій друкуватиме завтра вранці.)*

М о р е л л *(заспокійливо).* Ну годі, годі, годі. Не журіться. Ви всі повечеряли?

Л е к с і. Містер Берджес був такий люб'язний, що пригостив нас розкішною вечерею у «Белгрейв».

Б е р д ж е с *(з надмірною великодушністю)*. Не варто про це говорити, містере Мілл. *(Скромно)*. Я дуже радий, що вам сподобалося моє скромне частування.

П р о з е р п і н а. Ми пили шампанське. Я ніколи раніше не пила його. У мене геть паморочиться голова.

М о р е л л *(здивовано)*. Вечеря з шампанським! Це ж просто чудово. Чи не моє красномовство стало причиною такої надмірности?

Л е к с і *(риторично)*. Ваше красномовство і добре серце містера Берджеса. *(У запалі піднесення)*. Знали б ви, Морелле, яка чудова людина цей головуючий! Він вечеряв разом із нами.

М о р е л л *(промовисто дивлячись на Берджеса)*. Он воно що! Головуючий! Тепер я розумію.

Берджес своїм стриманим кашлем намагається приховати задоволення від отриманої ним дипломатичної перемоги. Лексі, схрестивши руки, з піднесенням прихиляється до голови канапи, аби не втратити рівноваги. Заходить Кандіда з тацею, на якій склянки, цитрини і глечик з гарячою водою.

К а н д і д а. Хто хоче лимонаду? Ви знаєте, як у нас заведено: цілковите утримання від спиртного. *(Ставить тацю на стіл і бере вичавлювач для цитрин, обводячи присутніх запитливим поглядом)*.

М о р е л л. Усе марно, люба. Вони всі пили шампанське. Прозерпіна порушила свою обітницю.

К а н д і д а *(до Прозерпіни)*. Невже ви справді пили шампанське?

П р о з е р п і н а *(з викликом)*. Так, пила. Я давала обітницю не пити пиво, а не шампанське. Я не люблю пива. У вас є листи, що потребують відповіді, містере Морелл?

М о р е л л. Ні, сьогодні вже нічого робити не потрібно.

П р о з е р п і н а. От і чудово. Ну, то всім на добраніч.

Л е к с і *(ґалантно)*. Може, вас провести, міс Гарнетт?

П р о з е р п і н а. Ні, дякую. Сьогодні я нікому не довірюсь. Ліпше б я не пила цього пійла. *(Якось невпевне-*

но націлюється на двері й рвучко кидається у отвір, мало не забившись об одвірок).

Б е р д ж е с *(гнівно).* Пійло! Чули таке?! Та це дівчисько нічого не тямить у шампанському! «Поммері й Гріно» за дванадцять шилінгів шість пенсів пляшка. Вона майже одним духом випила два келихи.

М о р е л л *(занепокоєно).* Лексі, підіть проведіть її.

Л е к с і *(стривожено).* А якщо вона насправді... Що як вона раптом почне співати на вулиці або ще щось устругне?

М о р е л л. У тім-то й річ: усяке може статися, а тому вам слід довести її без пригод додому.

К а н д і д а. Якщо ваша ласка, Лексі! Будьте добрим хлопчиком. *(Потискає йому руку і злегка підштовхує до дверей).*

Л е к с і. Вочевидь, мій обов'язок — піти. Сподіваюсь, у цьому не буде потреби. На добраніч, місіс Морелл. *(До решти).* До побачення. *(Йде).*

Кандіда зачиняє за ним двері.

Б е р д ж е с. Після кількох ковтків з нього почав бити фонтан благочестя. Ні, тепер люди геть розучилися пити! *(Швидко прямує до каміна).* Що ж, Джеймсе, пора розходитись. Містере Марчбенкс, чи не хочете для компанії піти зі мною, адже ви теж ідете додому?

М а р ч б е н к с *(перелякано).* Так, мені краще піти. *(Квапливо рушає до дверей, однак Кандіда стає перед дверима, заступаючи йому дорогу).*

К а н д і д а *(спокійно і владно).* Сядьте. Вам ще не час іти.

М а р ч б е н к с *(злякавшись).* Та я... я і не збирався. *(З жалюгідним виглядом сідає на канапу).*

К а н д і д а. Тату, містер Марчбенкс залишиться ночувати у нас.

Б е р д ж е с. От і чудово. Тож на добраніч усім. Бувайте, Джеймсе. *(Потискає руку Мореллу й підходить до Юджина).* Попросіть, аби вам дали нічник, містер Марчбенкс, на той випадок, якщо ви прокинетеся серед ночі від того, що вас переслідують жахи. Добраніч!

М а р ч б е н к с. Дякую вам. Я попрошу. На добраніч, містере Берджес!

Вони потискають один одному руки. Берджес крокує до дверей.

К а н д і д а *(гукає Морелла, який супроводжує Берджеса до дверей)*. Залишайся тут, любий, я сама допоможу татові надягти пальто. *(Виходить слідом за Берджесом)*.

М а р ч б е н к с *(устає з канапи й крадькома підходить до Морелла)*. Морелле, зараз буде щось страшне. Ви не боїтеся?

М о р е л л. Анітрохи.

М а р ч б е н к с. Я дотепер жодним чином не заздрив вашій мужності. *(Він благально кладе свою руку на плече Морелла)*. Може, станете на захист мене?

М о р е л л *(рішуче відсторонюючи його)*. Кожен сам за себе, Юджине. Зараз їй належить вибирати між нами.

Кандіда повертається. Юджин задкує до канапи, немов провинний школяр.

К а н д і д а *(стає поміж них і звертається до Юджина)*. Ви шкодуєте про свій вчинок?

М а р ч б е н к с *(палко)*. Так, від щирого серця.

К а н д і д а. Гаразд, я пробачаю вам. А зараз ідіть спати, як маленький слухняний хлопчик. Я хочу поговорити про вас із Джеймсом.

М а р ч б е н к с *(заціпеніло зводиться на ноги)*. О, я не можу зробити цього, Морелле! Я мушу залишатися тут. Я звідси нікуди не піду. Скажіть їй.

К а н д і д а *(її підозра справджується)*. Сказати мені? Що сказати? *(Він відводить погляд, намагаючись не дивитися їй у вічі. Вона обертається і з німим запитанням дивиться на Морелла)*.

М о р е л л *(готуючись до можливої катастрофи)*. Мені нічого сказати їй, окрім... *(при цьому його голос стає глибоким і в ньому вчуваються нотки зворушливої ніжности)* того, що вона мій найбільший скарб на землі — якщо вона справді моя.

К а н д і д а *(прохолодно, ображена тим, що він вдається до свого ораторського тону і ставиться до неї так,*

буцімто вона аудиторія гільдії святого Матфея). Я не сумніваюсь, що Юджин може сказати мені аж ніяк не менше, якщо до сказаного додати нічого.

М а р ч б е н к с *(збентежено).* Морелле, вона сміється з нас обох.

М о р е л л *(готовий обуритися).* Тут нема над чим сміятися. Хіба ти смієшся над нами, Кандідо?

К а н д і д а *(з ледве стримуваним гнівом).* Юджин дуже меткий, Джеймсе, — я сподіваюсь, зараз найліпша нагода посміятися, однак я не впевнена, що мені не доведеться всерйоз розсердитися. *(Іде до каміна і зупиняється, спершись рукою об камінну дошку і поставивши ногу на решітку, тоді як Юджин тихцем підходить до Морелла й смикає його за рукав).*

М а р ч б е н к с *(шепоче).* Зупиніться, Морелле, не будемо нічого говорити.

М о р е л л *(відштовхує Юджина, навіть не глянувши на нього).* Сподіваюсь, це не погроза, Кандідо?

К а н д і д а *(із неприхованим застереженням).* Стережися, Джеймсе! Юджине, я просила вас піти. Ви ідете?

М о р е л л *(тупаючи ногою).* Він нікуди не піде! Я хочу, аби він залишився.

М а р ч б е н к с. Я піду. Я зроблю усе, що вона хоче. *(Повертається до дверей, щоб іти).*

К а н д і д а. Зупиніться!

Юджин підкоряється.

Хіба ви не чули, що Джеймс сказав, аби ви зупинилися? Тут господар Джеймс. Невже ви цього не знаєте?

М а р ч б е н к с *(спалахує гнівом проти тиранії, притаманним юному поетові).* За яким це правом він тут господар?

К а н д і д а *(спокійно).* Скажи йому, Джеймсе.

М о р е л л *(ніяковіючи).* Люба, я не знаю, за яким правом я тут господар. Я не претендую на такі права.

К а н д і д а *(з безмірним докором).* Ти не знаєш! О, Джеймсе! Джеймсе! *(Дивлячись у задумі на Юджина).* Ну, а ви, Юджине, усвідомлюєте це?

Юджин безпорадно хитає головою, не наважуючись поглянути на неї.

Ні, ви занадто молоді. Гаразд, я дозволяю вам залишитися. Залишитися, щоб навчатися. *(Вона відходить від каміна і стає між ними).* Ну, Джеймсе, у чому річ? Ну ж бо, розкажи.

М а р ч б е н к с *(уривчасто шепоче до Морелла).* Не розказуйте!

К а н д і д а. Ну ж, починай.

М о р е л л *(повільно).* Я хотів обережно підготувати тебе, Кандідо, аби не виникло жодних непорозумінь.

К а н д і д а. Так, любий, я переконана, що ти саме цього хотів. Однак це не має значення. Я зрозумію тебе так, як треба.

М о р е л л. Отже... е-е... *(Вагається, намагаючись придумати грунтовне пояснення, яке, на його думку, мало б вийти переконливим).*

К а н д і д а. Ну то що?

М о р е л л *(випалює навпростець).* Юджин стверджує, що ти закохана в нього.

М а р ч б е н к с *(несамовито).* Ні, ні, ні, ні — ніколи! Я цього не казав, місіс Морелл, це неправда! Я сказав, що я люблю вас. Я сказав, що я розумію вас, а от він не може зрозуміти вас. І усе оце я говорив не після того, що сталося тут, біля каміна, — повірте мені на слові, це було сьогодні вранці.

К а н д і д а *(усвідомлюючи).* Сьогодні вранці!

М а р ч б е н к с. Так. *(Дивиться на неї з благанням про довіру, а потім додає просто).* Так ось чому мій комір мав такий жалюгідний вигляд.

К а н д і д а. Ваш комір? *(Вона раптово починає усвідомлювати зміст його слів і, вражена, обертається до Морелла).* О Джеймсе, невже ти...? *(Замовкає).*

М о р е л л *(присоромлений).* Ти знаєш, Кандідо, я не завжди можу приборкувати свій норов. А він сказав *(здригаючись)*, що ти зневажаєш мене у серці своєму.

К а н д і д а *(рвучко обертається до Юджина).* Ви так сказали?

М а р ч б е н к с *(перелякано).* Ні.

К а н д і д а *(майже з люттю)*. Отже, Джеймс щойно збрехав мені? Ви це мали на увазі?

М а р ч б е н к с. Ні, ні. Я... я... *(у відчаї випалює)*. Це Давидова дружина. І це було не дома. Це було, коли вона бачила, як він танцює перед усім народом.

М о р е л л *(хапається за підказку зі спритністю удатного сперечальника)*. Танцює перед усім народом, Кандідо, і думає, що він зачіпає їхні серця своїм мистецтвом, тоді як вони страждають тільки... від тієї ж хвороби, що й Проссі. *(Кандіда хотіла було запротестувати, та він піднімає руку, аби змусити її мовчати)*. Не намагайся удавати з себе обурену, Кандідо!

К а н д і д а. Удавати!

М о р е л л *(продовжує)*. Юджин правий. Як ти мені сказала кілька годин тому, він завжди правий! Він не каже нічого, що ти не говорила б ліпше за нього. Він поет, який бачить усе, а я бідний піп, котрий не розуміє нічого.

К а н д і д а *(з розкаянням)*. І ти надаєш значення тому, що каже цей божевільний хлопчисько, тому що я жартома кажу щось подібне?

М о р е л л. Цей божевільний хлопчисько може говорити з натхненням дитини й мудрістю змії. Він казав, що ти належиш йому, а не мені; і, правий він чи неправий, я починаю боятися, що це може виявитися правдою. Я не хочу гризти себе сумнівами й підозрами. Я не хочу жити поруч з тобою і щось приховувати від тебе. Я не хочу піддавати себе принизливим тортурам ревнощів. Ми домовилися з ним, він і я, що ти вибереш одного з нас. Я чекаю на твоє рішення.

К а н д і д а *(поволі робить крок назад із запеклим серцем через цю риторику, попри щире почуття, що вчувається в ній)*. Он як! Отже, мені доведеться вибирати! Я припускаю, що це питання цілком вирішене і я неодмінно повинна належати одному з вас?

М о р е л л *(твердо)*. Неодмінно. Ти повинна зробити остаточний вибір.

М а р ч б е н к с *(схвильовано)*. Морелле, ви не розумієте: вона хоче сказати, що належить сама собі.

К а н д і д а *(обертаючись до нього)*. Так, я хочу сказати саме це, і ще багато чого, мій володарю Юджине, про що ви обидва скоро дізнаєтеся. А зараз, мої лорди й володарі, що ви запропонуєте за мій вибір? Здається, мене виставлено на продаж з аукціону. Що ти даєш за мене, Джеймсе?

М о р е л л *(докірливо)*. Канді... *(Сили залишають його, на очі навертаються сльози, до горла підступає клубок, а сам оратор перетворюється на поранену тварину)*. Я не можу говорити...

К а н д і д а *(імпульсивно поривається до нього)*. Любий мій!...

М а р ч б е н к с *(стривожений до нестями)*. Стійте! Це нечесно. Ви не повинні показувати їй, що страждаєте, Морелле. Мене теж зараз розпинають, та я не бідкаюся.

М о р е л л *(збираючись з усіма своїми силами)*. Так, ви праві. Я прошу не про жалість. *(Відсторонює Кандіду від себе)*.

К а н д і д а *(трохи охолонувши, відходить від нього)*. Даруй, Джеймсе, я тебе не чіпаю. Я хочу почути, що ти за мене даси.

М о р е л л *(з великою покірністю)*. Мені нічого запропонувати тобі, окрім моєї сили для захисту тебе, моєї чесности для твоєї упевнености, моїх здібностей і заповзяття заради твого існування, мого авторитету і становища задля твоєї гідности. Це все, що чоловікові належить запропонувати жінці.

К а н д і д а *(геть незворушно)*. А ви, Юджине, що ви можете запропонувати?

М а р ч б е н к с. Мою слабкість. Мою самотність. Моє нерозважне серце.

К а н д і д а *(під враженням від почутого)*. Це хороша ціна, Юджине. Тепер я знаю, кого виберу.

Вона замовкає і з цікавістю позирає то на одного, то на другого, наче зважуючи їх обох. Морелл, чия пихата самовпевненість поступається місцем невимовному жахові, коли він чує, що пропонує за Кандіду Юджин, уже неспроможний приховувати свого відчаю. Юджин, страшенно напружений, стоїть непорушно.

М о р е л л *(здушеним голосом, з благанням, що рветься із глибин його відчаю)*. Кандідо!

М а р ч б е н к с *(убік, спалахуючи презирством)*. Боягуз!

К а н д і д а *(значуще)*. Я віддам себе найслабкішому з вас двох.

Юджин одразу ж здогадується, що вона хотіла цим сказати, його обличчя стає блідим, мов сталь у плавильній печі.

М о р е л л *(схиляє голову і стоїть сумирно, мов заціпенів)*. Я погоджуюся з твоїм вироком, Кандідо.

К а н д і д а. Ви мене зрозуміли, Юджине?

М а р ч б е н к с. О, я відчуваю, що приречений! А йому не до снаги нести цей тягар.

М о р е л л *(піднімає голову і промовляє з якоюсь комічною уривчастістю, не ймучи віри тому, що почув)*. То ти мала на увазі мене, Кандідо?

К а н д і д а *(робить спробу усміхнутися)*. Нумо сядьмо й поговорімо спокійно, як троє хороших друзів. *(До Морелла)*. Сядь, любий.

Морелл, геть розгублений, присуває від каміна дитячий стільчик.

Принесіть-но мені оте крісло, Юджине! *(Вона вказує рукою на крісло)*.

Він мовчки приносить крісло, сповнений якоїсь холодної мужности, ставить його біля Морелла, трохи позад нього. Вона сідає. Він сам вмощується на стільці для відвідувачів, усе такий же непроникливий. Коли всі вони посідали, вона починає говорити, і її рівний, тверезий і ніжний голос діє на них заспокійливо.

Ви пам'ятаєте, що ви мені розповідали про себе, Юджине? Як ніхто не дбав про вас після смерти вашої старенької няньки, як ваші розумні, світські левиці-сестри й процвітаючі брати були улюбленцями ваших батьків, яким нещасним ви відчували себе в Ітоні, як ваш батько позбавив вас засобів до існування, намагаючись повернути вас до Оксфорда, як вам доводилося жити без розради, втіхи, без притулку, самотнім і майже завжди таким, якого не люблять і не розуміють, ви, бідолашний хлопчику?

М а р ч б е н к с *(переконаний у величі долі, що випала йому)*. У мене були мої книги. У мене була природа. І, нарешті, я зустрів вас.

К а н д і д а. Не будемо зараз говорити про це. Тепер я хочу, аби ви подивилися на цього іншого хлопчика — на мого хлопчика, розпещеного від сповитку. Ми двічі на місяць навідуємо його батьків. Вам слід було б якось поїхати разом із нами, Юджине, і подивитися світлини цього героя сім'ї. Джеймс-бебі — найчудовіший серед усіх бебі. Джеймс, що отримує свою першу шкільну нагороду у зрілому восьмирічному віці! Джеймс у величі своїх одинадцяти років! Джеймс у своєму першому сурдуті! Джеймс за усіляких славних обставин свого життя! Ви знаєте, який він сильний, — сподіваюсь, він не нам'яв вам боки, — який він розумний, який удатний! *(Дедалі серйозніше).* Спитайте матір Джеймса і трьох його сестер, чого їм вартувало зробити так, аби Джеймс позбувся клопоту і не займався нічим іншим, окрім одного — бути дужим, розумним і щасливим! Спитайте мене, чого це вартує — бути Джеймсові матір'ю, трьома його сестрами, дружиною і матір'ю його дітей — усім одночасно! Спитайте Проссі й Марію, скільки клопоту дома, навіть коли у нас немає гостей, які допомагають кришити цибулю. Спитайте крамарів, які не проти того, аби зіпсувати Джеймсові настрій і його блискучі проповіді, хто жене їх геть? Коли треба дати гроші — дає він, а коли треба відмовити у них — відмовляю я. Я створила для нього фортецю спокою, поблажливости, любови й постійно стою на чатах, оберігаючи його від надокучливих щоденних турбот. Я зробила його тут господарем, а він навіть не здогадується про це і ще хвилину тому не міг сказати вам, як це сталося. *(З ніжною іронією).* А коли йому здалося, що я можу піти від нього з вами, його гризла лише одна думка: що буде зі мною?! І щоб спокусити мене залишитись, він запропонував мені *(схиляється над Мореллом і ніжно погладжує його по голові при кожній фразі)* свою силу задля мого захисту, свої здібності задля мого існування, свою гідність задля мого становища, свою... *(затинаючись.)* Ох, я сплутала всі твої прекрасні фрази і зруйнувала їх гармонійність і тональність, правда ж, любий? *(Ніжно притискається щокою до його щоки).*

М о р е л л *(приголомшений, опускається на коліна біля крісла Кандіди і обіймає її з юнацькою щиросердістю)*. Це все правда до останнього слова. Те, чим я є, створила з мене ти своїми руками і любов'ю свого серця. Ти — моя дружина, моя мати і мої сестри. Ти для мене поєднання усіх турбот любови.

К а н д і д а *(у його обіймах, усміхаючись, до Юджина)*. Юджине, а чи можу я для вас бути матір'ю і сестрами?

М а р ч б е н к с *(підхоплюється з жестом страшенної огиди)*. Ні! Ніколи! Геть, геть звідси! І нехай мене поглине ніч!

К а н д і д а *(швидко підводиться)*. Ви ж не підете, Юджине, еге ж?

М а р ч б е н к с *(його слова засвідчують, що він уже не хлопчик, а мужчина)*. Я знаю свій час — і він настав. Мені кортить якнайшвидше зробити те, що я маю зробити.

М о р е л л *(теж зводиться з колін)*. Кандідо, не дозволяй йому нічого утнути.

К а н д і д а *(упевнено, усміхаючись до Юджина)*. Можна нічого не боятися. Він навчився жити без щастя.

М а р ч б е н к с. Я більше не хочу щастя: життя шляхетніше за це. Священику Джеймсе, я віддаю вам своє щастя обома руками, — я люблю вас, бо ви наповнили серце жінки, яку я кохав. Прощавайте! *(Прямує до дверей)*.

К а н д і д а. Ще одне, останнє слово.

Він зупиняється, не обертаючись. Кандіда підходить до нього.

Скільки вам років, Юджине?

М а р ч б е н к с. Я зараз старий, як світ. Сьогодні вранці мені виповнилося вісімнадцять.

К а н д і д а. Вісімнадцять! Ви могли б скласти для мене маленького віршика з двох фраз, які я вам зараз скажу? І пообіцяйте мені повторювати їх про себе щоразу, як згадуватимете про мене?

М а р ч б е н к с *(не поворухнувшись)*. Кажіть фрази.

К а н д і д а. Коли мені виповниться тридцять — їй буде сорок п'ять. Коли мені виповниться шістдесят — їй буде сімдесят п'ять.

М а р ч б е н к с *(обертаючись до неї)*. Через сто років ми будемо одного віку. Однак я зберігаю у серці таємни-

цю, кращу за цю. А тепер дозвольте мені піти. Ніч ніяк не дочекається мене.

К а н д і д а. Прощавайте. *(Бере його обличчя своїми обома руками і, коли він, здогадавшись про її намір, падає перед нею на коліна, цілує його у лоба. Відтак він виходить і розтає у нічній темряві. Вона обертається до Морелла, простягаючи до нього руки).* О, Джеймсе!

Вони обіймаються. Проте вони не знають таємниці, що її поніс у своєму серці поет.

МАЙОР БАРБАРА

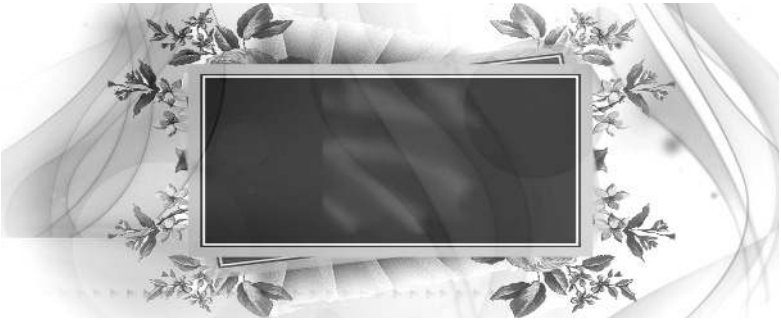

ДІЯ ПЕРША

Пообідня година січневого вечора 1906 року. Бібліотека в господі леді Брітомарт Андершафт у Вілтон-Кресчент. Посеред кімнати широка зручна канапа, оббита темною шкірою. Особа, що сидить на канапі (зараз на ній нікого нема), мала б праворуч письмовий стіл, що біля нього працює леді Брітомарт, ліворуч іззаду другий письмовий стіл меншого розміру; біля леді Брітомарт у задній стінці — двері й безпосередньо ліворуч — вікно з широкою луткою. Поблизу вікна стоїть крісло.

Леді Брітомарт — жінка років п'ятдесяти; одягнена добре, але недбало; гарно вихована, але не надає жодного значення своїй вихованості; має чудові манери, але жахаюче щиро висловлює свої думки й цілком байдуже ставиться до думок своїх співрозмовників; люб'язна, але не терпить сперечань, деспотична й запальна надмірно. Заразом типовий зразок жінки вищого товариства, що вміло господарює. До неї ставилися, як до вередливої дитини, аж поки сама вона стала сувора матір і, маючи великий практичний хист і життєвий досвід, нарешті влаштувала собі власне кубло. Проте світогляд її якось чудно обмежений родинними й класовими забобонами, і світ вона уявляє як щось подібне до великого будинку на Вілтон-Кресчент, але своїм куточком у ньому керує дуже спритно. Книжки в бібліотеці, картини по стінах, ноти в теках і статті в журналах виявляють достатню її освіченість і певну широту поглядів.

Увіходить Стівен, її син. Це молодий чоловік, років двадцяти п'яти, суворо коректний; він надає сам собі великої ваги, проте все ще відчуває деякий острах перед матір'ю; це можна пояснити більше звичкою дитячою й юнацькою соромливістю, аніж хиткістю вдачі.

Стівен. Що сталося?

Леді Брітомарт. Зараз я тобі відповім, Стівене. *(Стівен покірно підходить до канапи, сідає й бере газету).*

Леді Брітомарт. Не берися до читання, Стівене! Мені потрібна вся твоя увага.

Стівен. Я хотів почитати, поки ви звільнитеся.

Л е д і Б р і т о м а р т. Не треба, Стівене, перепрохувань. *(Він відкладає газету).* Ну, ось. *(Закінчивши писати, встає й підходить до канапи).* Я не примусила тебе довго чекати, сподіваюся.

С т і в е н. О, ні, мамо.

Л е д і Б р і т о м а р т. Принеси мені мою подушку. *(Він бере подушку з крісла біля письмового стола й кладе її на канапу, де вона сідає).* Сідай. *(Він сідає й починає нервово смикати краватку).* Не шарпай краватки, Стівене; з нею все гаразд.

С т і в е н. Пробачте. *(Шарпає ланцюжок од годинника).*

Л е д і Б р і т о м а р т. Ти мене слухаєш, Стівене?

С т і в е н. Звісно, мамо.

Л е д і Б р і т о м а р т. Ет, не досить мені цього «звісно». Мені потрібно, щоб ти взичив мені значно більше уваги, аніж завжди — я маю дуже серйозно поговорити з тобою, Стівене. Дай спокій ланцюжкові.

С т і в е н *(поквапливо випускає з рук ланцюжок).* Чи не прогнівив я вас чимось, мамо? Коли так, то це сталося мимоволі.

Л е д і Б р і т о м а р т *(здивовано).* Дурниці! *(Вже трохи каючись).* Мій бідний хлопчику, невже ти думаєш, що я на тебе гніваюсь?

С т і в е н. У чому річ, мамо? Ви примушуєте мене непокоїтись.

Л е д і Б р і т о м а р т *(звертаючися до нього з войовничим виглядом).* Стівене, хотіла б я знати, коли ти нарешті зрозумієш, що ти дорослий чоловік, а я — тільки жінка?

С т і в е н *(збентежений).* Тільки...

Л е д і Б р і т о м а р т. Не повторюй моїх слів, прошу тебе; це надзвичайно неприємна звичка. Ти повинен навчитися серйозно ставитися до життя, Стівене. Справді, я не можу нести на собі увесь тягар наших родинних справ. Ти повинен дати мені пораду, ти повинен узяти на себе відповідальність.

С т і в е н. Я?

Л е д і Б р і т о м а р т. Так, авжеж ти. Тобі виповнилося двадцять чотири роки в червні. Ти вчився в Гарров і Кембріджі. Ти був в Індії та Японії. Ти тепер мусиш багато

знати, а як ні, то скандально змарнував свій час. Отже, дай мені пораду.

С т і в е н *(цілком розгубившись)*. Ви знаєте, що я ніколи не втручаюся в господарство...

Л е д і Б р і т о м а р т. Річ певна, ні. Я й не маю на думці, щоб ти замовляв обід.

С т і в е н. Я хотів сказати, що ніколи не втручався в наші родинні справи.

Л е д і Б р і т о м а р т. Так, але тепер ти повинен втрутитися, бо я не можу дати собі ради.

С т і в е н *(збентежений)*. Я іноді думав, що повинен був би втрутитися, але справді, мамо, я так мало про них знаю. А те, що я знаю, таке важке й так тяжко говорити про деякі речі з вами... *(Він зупиняється, засоромлений)*.

Л е д і Б р і т о м а р т. Ти, певне, говориш про свого батька?

С т і в е н *(ледве чутно)*. Так.

Л е д і Б р і т о м а р т. Любий мій, ми не можемо цілісіньке життя не згадувати його. Звичайно, ти чинив цілком правильно, не здіймаючи сам цієї розмови, поки я тебе не попросила. Але ти вже досить дорослий на те, щоб мати мою довіру й допомогти мені провадити з ним перемови про дівчат.

С т і в е н. Але з дівчатами все гаразд. Адже вони заручені?

Л е д і Б р і т о м а р т *(дещо задоволено)*. Так, я знайшла цілком гідну партію для Сари. На тридцять п'ятому році Чарлз Ломакс буде мільйонер. Але це станеться тільки за десять років. А до того часу його опікуни, на підставі батькового заповіту, не можуть дати йому більше, ніж 800 фунтів на рік.

С т і в е н. Так, але ж у заповіті зазначено також, що вони можуть подвоювати цю суму, якщо він власними зусиллями збільшить свій прибуток.

Л е д і Б р і т о м а р т. Але зусилля Чарлза Ломакса, мабуть, зменшать його прибуток, а не збільшать. Найближчими десятьма роками Сарі доведеться додавати принаймні ще 800 фунтів на рік, але й тоді вони будуть бідні, як цер-

ковні миші. А що буде з Барбарою? Я гадала, що з усіх вас Барбара зробить найблискучішу кар'єру. А тимчасом що вона робить? Вступає до Армії Спасіння, відмовляє своїй покоївці, витрачає тільки фунт стерлінгів на тиждень і одного чудового вечора з'являється з якимось професором грецької мови, що його вона підібрала десь на вулиці й що видає себе теж за прихильника Армії Спасіння та навіть б'є заради неї у великий барабан, коли вони виступають привселюдно, бо аж по вуха закоханий у неї.

С т і в е н. Одверто кажучи, я був трохи здивований, коли почув, що вони заручилися. Казенс, справді, дуже славний. Ніхто й не подумає, що він родом з Австралії, але...

Л е д і Б р і т о м а р т. О, Адольф Казенс буде прекрасний чоловік. До того ж ніхто не може перечити проти грецької мови. Вона дає чоловікові марку освіченої людини. І моя родина, хвала небові, ніколи не належала до тупоголових торіїв. Ми всі віґі й стоїмо за волю. Нехай сноби кажуть усе, що їм завгодно: Барбара вийде заміж не за того, хто подобається їм, а за того, хто подобається мені.

С т і в е н. Я мав на оці тільки його прибутки. Проте, навряд чи він буде марнотратний.

Л е д і Б р і т о м а р т. Не будь цього такий певний, Стівене. Я добре знаю, що такі спокійні, прості, витончені й поетичні вдачі, як Адольф... завжди задовольняються з найкращого. Вони витрачають значно більше, ніж марнотратні, що завжди такою ж мірою дріб'язкові, як і вульґарні. Ні, Барбарі потрібно не менш ніж 2000 на рік. Бачиш, це значить, що додасться ще два господарства. До того ж, любий мій, ти мусиш теж швидко одружитися. Я не схвалюю сучасну моду на пізні шлюби, й мені не до вподоби парубки-гультяї, отже, я намагаюся підшукати щось і для тебе.

С т і в е н. Це дуже люб'язно з вашого боку, мамо, але може краще було б мені самому щось для себе підшукати?

Л е д і Б р і т о м а р т. Дурниці! Ти надто молодий, щоб сам міг думати про шлюб, і тебе зловить у свої тенета перша-ліпша гарненька нікчемниця. Певна річ, це не значить, що я не спитаю твоєї згоди, адже ти це знаєш так само, як і я. *(Стівен стулює ґуби й мовчить).* Тільки не дуйся, Стівене.

С т і в е н. Я не дуюся, мамо. Якою мірою це все стосується... мого батька?

Л е д і Б р і т о м а р т. Любий Стівене, звідки ж узяти гроші? Вам усім легко жити на мої кошти, поки ми живемо в одному домі. Але я не можу втримувати чотири родини в чотирьох окремих господах. Ти знаєш, який бідний мій батько. Він тепер ледве має сім тисяч на рік; і справді, якби він не був граф Стівєнедж, то мусив би зректися товариства. Він нічого для нас не може зробити. Він каже — і це цілком зрозуміло — що безглуздо вимагати від нього, щоб він дбав за дітей чоловіка, який просто купається в грошах. Бачиш, Стівене, твій батько багатій казковий, бо завжди десь точиться війна.

С т і в е н. Ви можете мені про це не нагадувати, мамо. Щоразу, розгорнувши газету, мені на очі потрапляє наше ім'я: міноноски Андершафта! кулемети Андершафта! десятицалеві гармати Андершафта! підводні човни Андершафта! А тепер військовий дирижабль Андершафта! В Гарров мене прозвали «немовлятко з Вулвіча». В Кембріджі було те ж саме. В школі один маленький негідник зіпсував мою Біблію, ваш перший подарунок у день мого народження, написавши під моїм ім'ям «син і спадкоємець Андершафта й Лазаруса, що гендлюють Смертю й Руїною; адреса — Християнський Світ і Юдея». Але це було ніщо проти того, як усі підлещувалися до мене, тому що мій батько заробляв мільйони, продаючи гармати.

Л е д і Б р і т о м а р т. Не тільки продажем гармат, а також військовими позиками, що їх улаштовує Лазарус, мотивуючи це потребою кредиту для гармат. Знаєш, Стівене, це справді обурливо. Ці двоє людей, Андрю Андершафт і Лазарус, впрост тримають усю Європу під чоботом. Ось чому твій батько може поводитися так, як він поводиться. Він вищий за закон. Чи уявляєш ти собі, щоб Бісмарк, Гледстон або Дізраелі могли протягом усього свого життя так одверто нехтувати всіма громадськими і моральними обов'язками, як це робить твій батько? Вони просто не насмілилися б так робити. Я просила Гледстона втрутитися. Я просила «Таймс» втрутитися. Я просила лорда канцлера втрутитися.

Але це було однаково, що просити їх оголосити війну султанові. Вони не хотіли, вони сказали, що не можуть на нього вплинути. Мені здається, вони його бояться.

С т і в е н. Але що фактично вони могли зробити? Адже він не порушує закону?

Л е д і Б р і т о м а р т. Не порушує закону? Він завжди порушує закон. Він порушив його, коли народився, бо батьки його не були повінчані.

С т і в е н. Мамо! Невже це правда?

Л е д і Б р і т о м а р т. Авжеж; тому ми й розлучилися.

С т і в е н. Він одружився з вами, не сказавши вам про це?

Л е д і Б р і т о м а р т *(трохи збентежена цим висновком)*. О, ні. Треба віддати йому належне: Андрю так не зробив. До того ж ти знаєш гасло Андершафтів «Без сорому». Всі про це знали.

С т і в е н. Але ви сказали, що це спричинилося до вашої розлуки.

Л е д і Б р і т о м а р т. Так, бо не досить було йому, що сам він підкидьок, а ще хотів він тебе позбавити спадщини заради другого підкидька. Цього я не могла стерпіти.

С т і в е н *(засоромлений)*. Ти хочеш сказати, заради... заради...

Л е д і Б р і т о м а р т. Не затинайся, Стівене. Кажи виразно.

С т і в е н. Але це так жахливо для мене, мамо. Розмовляти з вами про такі речі!

Л е д і Б р і т о м а р т. Мені це теж неприємно, надто, що ти поводишся, як дитина, і своїм збентеженням тільки ускладнюєш справу. Лише люди середнього класу, Стівене, німіють у безпорадному жаху, виявивши, що на світі існують нікчемники. Люди нашого кола повинні вирішити, що зробити з негідниками, ані трохи не втрачаючи самовладання. Тепер постав просто своє запитання.

С т і в е н. Мамо, ви зовсім на мене не вважаєте. Бога ради, або поводьтеся зо мною, як із дитиною, як ви завжди це робите, і не розповідайте мені нічого, або розкажіть усе й дозвольте мені сприйняти це, як я зумію.

Л е д і Б р і т о м а р т. Я поводжуся з тобою, як із дитиною? Що ти хочеш цим сказати? Дуже неввічливо й невдячно з твого боку казати такі речі. Ти знаєш, що я ніколи з жодним із вас не поводилася, як з дітьми. Я завжди вважала вас за своїх друзів і товаришів і давала вам повну волю робити й казати все, що заманеться, аби воно було гідне моєї ухвали.

С т і в е н *(у відчаї)*. Я гадаю, що ми були негідні діти найгіднішої матері. Але прошу вас цього разу дати мені спокій і розповісти жахливу історію мого батька й про те, як він хотів усунути мене заради іншого сина.

Л е д і Б р і т о м а р т *(вражена)*. Іншого сина? Я ніколи нічого подібного не казала! Мені це й не снилося! Ось що трапляється, коли ти мене перебиваєш!

С т і в е н. Але ви сказали...

Л е д і Б р і т о м а р т *(перебиваючи його)*. Будь хорошим хлопцем, Стівене, вислухай мене терпляче. Андершафти походять від одного підкидька, що його знайшли в парафії св. Андрю Андершафта. Це було дуже давно, за царювання Якова I. Отже, цього підкидька взяв за сина один зброяр. Згодом цей підкидьок дістав у спадщину діло, і, щоб віддячити або додержати, може, обітниці якоїсь, він і собі взяв у прийми підкидька, якому теж у спадщину залишив своє діло. Цей підкидьок учинив так само. Відтоді гарматна виробня завжди переходила до підкидька, що його брали у прийми й давали йому ім'я Андрю Андершафт.

С т і в е н. Але невже вони ніколи не одружувалися? Невже вони не мали законних дітей?

Л е д і Б р і т о м а р т. О так, вони всі одружувалися, як і твій батько; і вони були досить заможні, щоб придбати землі для своїх дітей і достатньою мірою забезпечити їх цим. Але вони завжди брали в прийми й виховували якогось підкидька, що йому передавали своє діло. І, звичайно, через це вони жорстоко сварилися зі своїми дружинами. Твого батька взяли в прийми, і він запевняє, що вважає за свій обов'язок підтримувати ту традицію, що існує, і взяти в прийми когось іншого, що йому він міг би передати своє багатство. Я, звісно, не могла на це погодитися. Можливо,

що це мало деяку рацію за тих часів, коли Андершафтам вільно було одружуватися тільки з жінками свого класу, що їх сини не здатні були керувати великим майном. Але не було жодних підстав обминути мого сина.

С т і в е н *(непевно).* Я боюся, що не спромігся б керувати гарматною виробнею.

Л е д і Б р і т о м а р т. Дурниці! Ти міг би найняти управителя за платню.

С т і в е н. Мій батько, очевидячки, був невисокої думки про мої здібності.

Л е д і Б р і т о м а р т. Дурниці, дитино моя! Адже ти був ще дитинча. Твої здібності не відігравали тут жодної ролі. Андрю чинив так з принципу, бо з принципу чинив усі свої погані й паскудні безглуздя. Коли мій батько намагався заперечувати, Андрю заявив йому одверто, що в історії відомі тільки два випадки вмілого керування: фірма Андершафт і Римська імперія за часів Антонінів. І пояснює це тим, що імператори з роду Антонінів завжди мали приймака за спадкоємця. Яка нісенітниця! Рід Стівенеджів, я гадаю, не згірший за Антонінів, а ти ж із роду Стівенеджів. Але це було характерно для Андрю. Тут він себе виявив цілком. Він завжди був розумний і в доводах непереможний, коли обстоював якусь нісенітницю або поганий вчинок; і завжди бентежився і бурчав, коли повинен був поводитися розумно й пристойно.

С т і в е н. Отже, ваше родинне життя було розбите через мене, мамо? Я дуже шкодую!

Л е д і Б р і т о м а р т. Бачиш, любий мій, у нас були й інші незгоди. Я не можу миритися з неморальною людиною. Сподіваюся, я не належу до фарисеїв, і байдуже було б мені, коли б він тільки чинив хибно: ніхто з нас не може бути довершеним. Але, власне, не вчинки твого батька були погані, а його думки й слова, і це було найжахливіше — він, справді, визнавав якусь релігію неморальности. Звичайно людям дарують, коли вони, живучи неморально, визнають себе винними у тому, що проповідують мораль; отож, і я не могла дарувати Андрю, що він, проповідуючи неморальність, сам поводиться дуже морально. Коли б він

лишився жити вдома, ви всі виросли б, не знаючи, що таке принципи, не знаючи, що таке добро й зло. Бачиш, мій любий, твій батько був дуже привабливий у дечому. Діти почували до нього певну прихильність, і він з цього користувався, щоб прищеплювати їм найпорочніші думки й розвивати в них непослух. Я сама далека була від того, щоб почувати до нього антипатію, дуже далека, але незгоди в питаннях моралі утворюють прірву між людьми.

С т і в е н. Усе це мене дуже вражає, мамо! Люди можуть розходитися думками, навіть щодо релігійних питань, але як можна розходитися в питаннях про добро й зло? Добро завжди є добро, а зло — зло, і коли людина не бачить між ними різниці, то вона або дурна, або негідна,— ось і все.

Л е д і Б р і т о м а р т *(зворушена)*. У цьому я пізнаю свого сина! (Вона гладить його по щоці). Твій батько ніколи не вмів на це відповісти: він звичайно сміявся й ухилявся од відповіді та плів якусь ніжну нісенітницю. Отже, тепер, коли ти знаєш про становище, що ти порадиш мені зробити?

С т і в е н. Гаразд, що ви можете зробити?

Л е д і Б р і т о м а р т. Я повинна якось роздобути грошей.

С т і в е н. Але ми не можемо брати гроші в нього. Я волів би переїхати в якесь недороге місце, ось як Бедфорд Сквер або навіть Гемпстед, аніж узяти в нього хоч один пенні.

Л е д і Б р і т о м а р т. Але ж як не як, Стівене, Андрю й тепер дає нам на прожиття.

С т і в е н *(вражений)*. Я цього не знав.

Л е д і Б р і т о м а р т. Але не міг же ти думати, що твій дід має що-небудь давати мені. Стівенеджі не можуть усе для вас робити. Ми дали вам становище в суспільстві. Андрю повинен був теж щось докинути. Я гадаю, що для нього це була досить вигідна угода

С т і в е н *(гірко)*. Отже, ми цілком залежимо від нього та його гармат!

Л е д і Б р і т о м а р т. Нічого подібного! Гроші покладено на наше ім'я. Але дав їх він. Отож, бачиш, питання стоїть не про те, брати в нього гроші чи ні, а про те, скільки брати. Мені особисто більше грошей не потрібно.

С т і в е н. І мені також!

Л е д і Б р і т о м а р т. Але Сарі й Барбарі вони потрібні. Цебто Чарлз Ломакс і Адольф Казенс коштуватимуть їм зайвих грошей. Отож, гадаю, що мені доведеться перемогти мою гордість і попросити в нього ці гроші. Оце твоя порада, чи не так, Стівене?

С т і в е н. Ні!

Л е д і Б р і т о м а р т *(гостро)*. Стівене!

С т і в е н. Якщо ви твердо вирішили...

Л е д і Б р і т о м а р т. Я нічого не вирішила. Я прошу твоєї поради й чекаю на неї. Я не хочу, щоб уся відповідальність лягла на мої плечі.

С т і в е н *(уперто)*. Я волів би померти, аніж просити в нього хоч один пенні.

Л е д і Б р і т о м а р т *(покірно)*. Ти хочеш сказати, що просити в нього гроші мушу я? Гаразд, Стівене, я зроблю так, як ти хочеш. Тобі приємно буде знати, що дід поділяє твою думку. Але він вважає, що я повинна запросити Андрю сюди, щоб він міг побачити дівчат. Адже він напевно почуває природну до них прихильність.

С т і в е н. Запросити його сюди?!!

Л е д і Б р і т о м а р т. Не повторюй моїх слів, Стівене. Куди ще я можу його запросити?

С т і в е н. Я ніколи не думав, що ви його запросите.

Л е д і Б р і т о м а р т. Не дратуй мене, Стівене! Послухай! Адже ти розумієш, що потрібно, щоб він нас відвідав, чи не так?

С т і в е н *(з неохотою).* Я гадаю, що так, коли дівчата не можуть обійтися без його грошей.

Л е д і Б р і т о м а р т. Дуже тобі вдячна, Стівене. Я знала, що ти даси мені пораду до діла, якщо тобі пояснити, в чому справа. Я запросила твого батька прийти сьогодні ввечорі. *(Стівен схоплюється з місця)*. Не схоплюйся, це дратує мене!

С т і в е н *(у повному відчаї)*. Невже ви хочете сказати, що батько з'явиться сюди сьогодні ввечорі, що він може бути тут кожної хвилини?

Л е д і Б р і т о м а р т *(поглянувши на годинника)*. Я просила його прийти о дев'ятій. *(Він ледве переводить ди-*

хання, вона підводиться). Подзвони, будь ласка. *(Стівен підходить до письмового стола, натискає кнопку дзвоника і, вражений та знищений, сідає біля столу, спершися на нього ліктями й опустивши голову на руки).* За десять хвилин дев'ята, а я ще маю підготувати дівчат. Я запросила Чарлза Ломакса й Адольфа на обід, навмисне, щоб вони були присутні. Краще, щоб Андрю з ними зустрівся й не мав жодних ілюзій, ніби вони можуть утримувати своїх дружин. *(Входить шафер, леді Брітомарт підходить до нього).* Моррісон, підіть до вітальні й попросіть усіх негайно спуститися вниз! *(Моррісон виходить. Леді Брітомарт звертається до Стівена).* Пам'ятай, Стівене, я повинна буду звернутися до твоєї підтримки й твого авторитету. *(Він устає і намагається виявити деяку наявність згаданих якостей).* Подай мені стілець, любий мій! *(Він підсуває стільця до маленького письмового столика, що біля нього вона стоїть. Вона сідає, він кидається в крісло).* Я не знаю, як Барбара поставиться до цього. Відтоді, як стала майором в Армії Спасіння, вона почала виявляти охоту робити, як їй хочеться, й верховодити, — охоту, що іноді мене лякає. Це не властиве добре вихованій дівчині. І справді, я не знаю, де вона цього навчилася. В кожному разі, Барбара не буде мною командувати; але все ж таки добре, що твій батько прийде сюди раніш, ніж вона встигне відмовитися від зустрічі з ним, або зчинити бучу. Не нервуйся, Стівене. Це тільки дасть привід Барбарі ускладнити справу. Бачить Бог, я сама досить нервуюся, але я не показую цього.

Сара й Барбара входять разом зі своїми нареченими Чарлзом Ломаксом і Адольфом Казенсом, Сара — тонка світська панночка, що завжди нудиться. Барбара — міцніша, веселіша й значно енергійніша. Сара вдягнена за останньою модою. Барбара — у формі Армії Спасіння. Ломакс — світський молодик, як усі інші світські молодики. Він відзначається трохи легкодумним почуттям гумору, що призводить його в найменш слушні хвилини до сміху, якого даремно намагається приглушити. Казенс — учений; він носить окуляри, худорлявий; рідке волосся й приємний голос; має такий самий нахил, як і Ломакс, але в складнішій формі. Йому властиве тонке й одухотворене почуття гумору, і він надзвичайно запальний. Довгочасна боротьба м'якої вдачі й високої порядности проти нахилу до жорстоких знущань і

лютої нетолерантности утворило нервове напруження, що, очевидячки, підірвало його здоров'я. Він — людина незламна, рішуча, вперта й нетолерантна, але завдяки своїй міцній вдачі здається — і такий він і є суттю своєю — уважним, м'яким, ба навіть лагідним. Він здатний, може, навіть на вбивство, але не на жорстокість і неввічливість. Через якийсь інстинкт, проте не досить міцний, щоб затуманити його ілюзіями кохання, він уперто прагне одружитися з Барбарою. Ломаксові подобається Сара, і він гадає, що втішно буде одружитися з нею. Тому він не опирається намаганням леді Брітомарт, що спрямовані до цієї мети.

Усі четверо мають такий вигляд, ніби вони дуже весело збули час у вітальні. Дівчата входять перші, залишивши своїх закоханців за дверима. Сара підходить до канапи. Барбара входить за нею й зупиняється біля дверей.

Б а р б а р а. Чи можуть Чоллі й Доллі ввійти?

Л е д і Б р і т о м а р т *(гостро)*. Барбаро, я не можу припустити, іцоб Чарлза називали Чоллі. Вульґарність цього виразу цілком псує мені нерви.

Б а р б а р а. Це нічого, мамо. Тепер Чоллі цілком коректне ім'я. Чи можна їм увійти?

Л е д і Б р і т о м а р т. Так, якщо вони будуть поводитись, як годиться.

Б а р б а р а *(у двері)*. Увійдіть, Доллі, і поводьтесь, як годиться.

Барбара підходить до письмового столу матері. Казенс увіходить, посміхаючися, й прямує до леді Брітомарт.

С а р а *(кличе)*. Увійдіть, Чоллі!

Входить Ломакс даремно намагаючися надати своєму обличчю серйозного виразу, і зупиняється між Сарою й Барбарою.

Л е д і Б р і т о м а р т *(владно)*. Прошу вас усіх сісти. *(Вони сідають. Казенс підходить до вікна й сідає на підвіконня. Ломакс сідає на стілець. Барбара сідає біля столу, а Сара на канапі)*. Не можу собі уявити, чого ви смієтеся, Адольфе? Ви мене просто дивуєте, хоч від Чарлза Ломакса я нічого іншого й не сподівалася.

К а з е н с *(надзвичайно м'яким голосом)*. Барбара пробувала навчити мене маршу Армії Спасіння.

Л е д і Б р і т о м а р т. Я не вбачаю в цьому нічого

смішного; і не повинні були б вбачати й ви, якщо тільки вас справді навернули.

К а з е н с *(лагідно).* Ви при цьому не були. Справді, було дуже кумедно.

Л о м а к с. Надзвичайно!

Л е д і Б р і т о м а р т. Мовчіть, Чарлзе! Вислухайте мене, діти. Ваш батько прийде сюди сьогодні ввечорі. *(Загальне нерозуміння).*

Л о м а к с *(заперечуючи).* От тобі й на!

Л е д і Б р і т о м а р т. Я не просила вас висловлювати вашу думку, Чарлзе.

С а р а. Ви кажете серйозно, мамо?

Л е д і Б р і т о м а р т. Так, я кажу серйозно. Це заради тебе, Саро, а також заради Чарлза. *(Мовчанка. З обличчя Чарлзового видно, що він почуває, що негідний такої шани).* Сподіваюся, що ти не будеш заперечувати, Барбаро?

Б а р б а р а. Я? Навіщо мені заперечувати? Мій батько має душу, що її можна спасти так само, як душу кожної людини. Щодо мене, то я ладна його вітати.

Л о м а к с *(усе ще заперечуючи).* Це штука! От тобі й на!

Л е д і Б р і т о м а р т *(холодно).* Що ви хочете сказати, Чарлзе?

Л о м а к с. Ви повинні визнати, що таку піґулку важко проковтнути.

Л е д і Б р і т о м а р т *(звертається зловісно м'яко до Казенса).* Адольфе, ви професор грецької мови. Чи не можете ви перекласти зауваження Чарлза Ломакса зрозумілою для нас мовою?

К а з е н с *(обережно).* Якщо ви дозволите мені це сказати, леді Брітомарт, то я вважаю, що Чарлз досить удало висловив те, що ми всі почуваємо. Гомер, кажучи про Автоліка, вжив цього самого виразу... рукіnon domoп eltheïn означає «така піґулка».

Л о м а к с *(великодушно).* Я не заперечую, якщо Сара нічого не має проти.

Л е д і Б р і т о м а р т *(зневажливо).* Дякую вам! Чи ви, Адольфе, також дозволите мені прийняти мого чоловіка в моїй власній господі?

К а з е н с *(ґалантно)*. Я цілком ухвалюю те, що ви робите.

Л е д і Б р і т о м а р т. Саро, невже тобі нема чого сказати?

С а р а. Чи буде він завжди жити тут?

Л е д і Б р і т о м а р т. Та ні. Йому призначать кімнату для гостей, якщо він захоче пробути тут кілька днів і ближче познайомитися з вами; але всьому є межа.

С а р а. В кожному разі, я гадаю, він нас не з'їсть. Я не заперечую.

Л о м а к с *(посміхаючися)*. Цікаво, як старий до цього ставиться.

Л е д і Б р і т о м а р т. Напевно, так само, як і стара, Чарлзе?

Л о м а к с *(зніяковілий)*. Я не те хотів сказати... себто...

Л е д і Б р і т о м а р т. Ви просто не думали, Чарлзе. Ви ніколи не думаєте, і через те ваші слова не мають жодного змісту. А тепер вислухайте мене, діти. Ваш батько буде для нас цілком чужий.

Л о м а к с. Він, напевно, не бачив Сари відтоді, як вона була ще маленьким цапенятком.

Л е д і Б р і т о м а р т. Так, відтоді, коли вона була ще цапенятком, як ви висловлюєтеся з властивою вам вишуканістю мови й витонченістю думки, які, здається, ніколи вас не кидають. *(Нетерпляче)*. Ну, тепер я забула, що я мала сказати! Ось що виходить, коли ви викликаєте мене на сарказми, Чарлзе! Адольфе, будьте ласкаві, нагадайте мені, про що я говорила.

К а з е н с *(солодко)*. Ви говорили про те, що містер Андершафт не бачив своїх дітей відтоді, коли вони були малятками, і з того, як вони поводитимуться сьогодні, він судитиме про те, як ви їх виховали, а тому ви бажаєте, щоб ми всі поводилися зразково, особливо Чарлз...

Л о м а к с. Послухайте, леді Брітомарт цього не казала.

Л е д і Б р і т о м а р т *(запально)*. Ні, казала, Чарлзе. Адольф пригадав мої слова цілком правильно. Надзвичайно важливо, щоб ви всі поводились добре. І я прошу вас хоч цього разу не ховатися по куточках, і не хихотати, і не шеп-

татися, коли я розмовлятиму з вашим батьком.

Барбара. Добре, мамо. Покладіться на нас.

Леді Брітомарт. Пам'ятайте, Чарлзе, що Сара хоче вами пишатися, а не соромитися вас.

Ломакс. Ну, скажу я вам! Немає, власне, чим пишатися, чи не так?

Леді Брітомарт. А ви надавайте собі такого вигляду, ніби є чим пишатися.

Моррісон, блідий і розгублений, вдирається до кімнати дуже схвильований.

Моррісон. Дозвольте дещо вам сказати, міледі.

Леді Брітомарт. Дурниці! Ведіть сюди!

Моррісон. Слухаю, міледі. *(Виходить).*

Ломакс. Чи знає Моррісон, хто це з'явився?

Леді Брітомарт. Звісно, знає. Моррісон завжди жив у нас.

Ломакс. Це йому, мабуть, добра заморока!

Леді Брітомарт. Чарлзе, ви могли б у таку хвилину не дратувати мене вашими образливими виразами.

Ломакс. Але це ж, справді, щось надзвичайне...

Моррісон *(обіля дверей).* Містер... А... А... Андершафт. *(Збентежений, виходить).*

Увіходить Андрю Андершафт. Всі підводяться. Леді Брітомарт зустрічає його посеред кімнати за канапою.

Андрю на вигляд кремезний компанійський літній чоловік, що має м'які спокійні манери й принадливу простоту вдачі. Але обличчя його виявляє спостережливість, тверду рішучість, вміння вичікувати й прислухатися; його широкі груди й довгастий череп указують на винятковий запас розумових і фізичних сил. Його м'якість можна пояснити тим, що він, як міцна людина, переконався, що із звичайними людьми треба поводитися обережно, щоб не завдати їм болю потиском своєї руки, а почасти вибачливістю, що властива його вікові й успіхам у житті. Окрім того, він почуває деяку засоромленість, що її спричинило те двозначне становище, в якому він зараз перебуває.

Леді Брітомарт. Добрий вечір, Андрю.

Андершафт. Як живете, люба моя?

Леді Брітомарт. Ви дуже постаріли.

А н д е р ш а ф т *(вибачливим тоном)*. Я справді трохи постарів. *(Ґалантно)*. Але вас час пошанував.

Л е д і Б р і т о м а р т *(поквапливо)*. Дурниці! Ось ваша родина. Андершафт *(здивовано)*. Така велика? На жаль, мушу визнати, де в чому пам'ять мене зраджує. *(З батьківською ніжністю простягає руку Ломаксові)*.

Л о м а к с *(конвульсійно стискаючи його руку)*. Доброго здоров'я!

А н д е р ш а ф т. Я бачу, що це мій старший син. Дуже радий бачити тебе знову, мій хлопче!

Л о м а к с *(заперечуючи)*. Але ж послухайте-но... *(Пригнічений)*. От тобі й на!

Л е д і Б р і т о м а р т *(що до неї знов повернувся дар мови)*. Андрю, невже ви хочете сказати, що не пам'ятаєте, скільки у вас дітей?

А н д е р ш а ф т. Боюся, що я... Вони так виросли. Невже я так безглуздо помиляюся? Мушу зізнатися, я пригадую, що мав тільки одного сина. Але з того часу відбулося стільки подій, шо, звичайно...

Л е д і Б р і т о м а р т *(рішучим тоном)*. Андрю, ви кажете дурниці. Ви мали тільки одного сина.

А н д е р ш а ф т. Чи не будете ви так ласкаві рекомендувати мене, моя люба?

Л е д і Б р і т о м а р т. Це Чарлз Ломакс, наречений Сари.

А н д е р ш а ф т. Пробачте мені, любий мій.

Л о м а к с. Дурниці. Дуже радий познайомитися!

Л е д і Б р і т о м а р т. А ось Стівен.

А н д е р ш а ф т *(вклоняючися)*. Радий із вами познайомитися, містере Стівен. У такому разі *(підходить до Казенса)* це, очевидячки, мій син. *(Стискає руки Казенса)*. Як живеш, молодий друже? *(До леді Брітомарт)*. Він дуже на вас схожий, моя люба.

К а з е н с. Ви мене улещуєте, містере Андершафт. Мене зовуть Казенс, я наречений Барбари. *(Каже дуже чітко)*. Це майор Барбара Андершафт із Армії Спасіння. Це Сара, друга ваша дочка. Це Стівен Андершафт, ваш син.

А н д е р ш а ф т. Мій любий Стівене, прошу тебе, даруй мені!

С т і в е н. Дурниці.

А н д е р ш а ф т. Містере Казенс! Я вам дуже вдячний за ваше докладне пояснення. *(Повертається до Сари).* Барбаро, дорога моя...

С а р а *(підказує йому).* Сара.

А н д е р ш а ф т. Ну, звичайно, Саро. *(Вони стискають одне одному руки. Він підходить до Барбари).* Барбаро... Сподіваюся, я не помилився цього разу?

Б а р б а р а. Цілком правильно! *(Тиснуть руки).*

Л е д і Б р і т о м а р т *(знову говорить владно).* Прошу вас усіх сісти. Сідайте, Андрю. *(Сідає на канапу. Казенс приносить свій стілець і сідає ліворуч від неї. Барбара й Стівен сідають на свої старі місця. Ломакс поступається своїм стільцем для Сари та йде по другого стільця для себе).*

А н д е р ш а ф т. Дякую вам, люба.

Л о м а к с *(приносить стілець, поставивши між столом і канапою, пропонує його Андершафтові й намагається почати розмову).* Вам потрібний буде час на те, щоб розібратися в цій справі, чи не так?

А н д е р ш а ф т *(бере у нього стільця).* Не це мене бентежить, містере Ломакс. Мене бентежить, що, коли я гратиму роль батька, то справлятиму враження настирливої сторонньої людини; коли ж я гратиму роль стриманої, сторонньої людини, то здаватимуся бездушним батьком.

Л е д і Б р і т о м а р т. Вам не потрібно грати жодної ролі, Андрю. Значно краще тримати себе природно й просто.

А н д е р ш а ф т *(покірно).* Так, моя дорога. Гадаю, що це буде найкраще. *(Сідає зручно).* Отже, я тут. Що ж я можу для вас усіх зробити?

Л е д і Б р і т о м а р т. Вам нічого не треба робити, Андрю. Ви належите до нашої родини й можете посидіти тут і приємно провести час.

У Л о м а к с а, що намагається приглушити сміх, вихоплюються звуки, які нагадують придушене іржання.

Л е д і Б р і т о м а р т *(обурена)*. Чарлзе Ломакс! Якщо можете поводити себе пристойно, то будь ласка. Якщо ні, то залишіть кімнату.

Л о м а к с. Пробачте, леді Брітомарт, але справді, присягаюся небом... *(Він сідає на канапу між леді Брітомарт і Андершафтом, цілком пригнічений)*.

Б а р б а р а. Чому ви не смієтеся, якщо вам цього хочеться, Чоллі? Це сприяє травленню.

Л е д і Б р і т о м а р т. Барбаро, ти здобула виховання світської панночки. Прошу тебе, дай батькові переконатися в цьому й не плещи язиком, як вуличне дівчисько!

А н д е р ш а ф т. Не вважайте на мене, моя дорога. Адже ви знаєте, що я не джентльмен і не здобув жодного виховання.

Л о м а к с *(похвальним тоном)*. І ніхто цього не подумав би, запевняю вас. Ви, знаєте, справляєте прекрасне враження.

К а з е н с. Дозвольте мені порадити вам, містере Андершафт, вивчати грецьку мову. Люди, що вивчають грецьку мову, перебувають у привілейованому становищі. Не багато з них знають грецьку мову й ніхто з них не знає чогось іншого, але становище їхнє — непохитне. Знання інших мов є відмінна ознака слуг і комівояжерів. Грецька мова для людини, що посідає становище, це те саме, що проба для срібла.

Б а р б а р а. Доллі, не брешіть. Чоллі, принесіть вашу концертину й заграйте нам щось.

Л о м а к с *(із сумнівом звертаючися до Андершафта)*. Може, така музика вам не до смаку?

А н д е р ш а ф т. Я надзвичайно люблю музику.

Л о м а к с *(захоплений)*. Невже? В такому разі я її принесу. *(Іде нагору по інструмент)*.

А н д е р ш а ф т. А ти граєш, Барбаро?

Б а р б а р а. Тільки на тамбурині. Але Чоллі вчить мене грати на концертині.

А н д е р ш а ф т. Чоллі теж належить до Армії Спасіння?

Б а р б а р а. Ні, він каже, що незручно повставати проти загальної думки. Але я не втрачаю надії щодо Чоллі. Я

примусила його прийти на збори біля входу, доки я збирала пожертвування в його капелюх.

Л е д і Б р і т о м а р т. Це не моя провина, Андрю. Барбара досить доросла на те, щоб іти своїм шляхом. Вона не має батька, який міг би допомагати їй порадами.

Б а р б а р а. О ні, вона має батька. В Армії Спасіння немає сиріт.

А н д е р ш а ф т. Твій батько має багато дітей і великий досвід, чи не так?

Б а р б а р а *(поглянувши на нього зі жвавою цікавістю, потакує головою)*. Цілком слушно. Звідки ви це знаєте?

Чути, як за дверима Ломакс настроює концертину.

Л е д і Б р і т о м а р т. Увійдіть, Чарлзе. Заграйте нам щось зараз же.

Л о м а к с. Згоден. *(Він сідає на старе місце й грає вступ)*.

А н д е р ш а ф т. Хвилиночку, містере Ломекс. Я до деякої міри цікавлюся Армією Спасіння. Її гасло могло б бути моїм гаслом: «Вогонь і кров».

Л о м а к с *(зачеплений)*. Але це не той вогонь і не та кров, що про них ви кажете.

А н д е р ш а ф т. Кров, що про неї я кажу, омиває; кров, що про неї я кажу, очищає.

Б а р б а р а. Те ж саме у нас. Приходьте завтра до мого притулку в Вест-Гемі й подивіться, що ми там робимо. Ми збираємося вирушити на великі збори в Ассемблі-Голл у Майл-Енд. Приходьте, подивитеся на мій притулок і вирушите з нами. Це принесе вам величезну користь. Чи вмієте ви грати на чомусь?

А н д е р ш а ф т. Замолоду, мавши природжені здібності до танців, я заробляв, виступаючи на вулицях, у пивничках. Згодом я почав брати участь в оркестрі Андершафта й непогано грав на тромбоні.

Л о м а к с *(шокований)*. От тобі й на!

Б а р б а р а. Чимало грішників, граючи на тромбоні, попадали на небеса, дякуючи Армії Спасіння.

Л о м а к с *(звертаючися до Барбари, все ще не заспокоївшися)*. Так, але що ви скажете про виробництво гармат,

га? *(Звертаючися до Андершафта)*. Навряд чи ви прагнете до того, щоб попасти на небо, чи не так?

Л е д і Б р і т о м а р т. Чарлзе!!!

Л о м а к с. Але це логічно, чи не так? Виробництво гармат може бути конче потрібно: ми не можемо існувати без гармат, але разом з тим це не на добре. З другого боку, може й чимало дурниць проповідують в Армії Спасіння — я сам належу до панівної церкви — але не можна відкидати, що вона проповідує релігію. Не можна повставати проти релігії, чи не так? Хіба що ви морально цілком занепали.

А н д е р ш а ф т. Ви не дуже цінуєте моє становище, містере Ломакс...

Л о м а к с *(поквапливо)*. Я нічого не кажу про вас особисто.

А н д е р ш а ф т. Звичайно, звичайно. Але поміркуйте хвилину: я виготовляю знаряддя каліцтва й вбивства. Зараз у мене особливо чудовий настрій тому, що сьогодні вранці на заводі ми рознесли на дріб'язки 27 солдатських опудал пострілом з гармати, яка раніше знищувала тільки 13.

Л о м а к с *(вибачливо)*. Що згубливішою стає війна, то швидше вона буде знищена, чи не так?

А н д е р ш а ф т. Ані трохи. Що згубливішою стає війна, то привабливіша вона нам здається. Ні, містере Ломакс, я вам вдячний за спроби знайти звичайне виправдання моєму ділу. Але я не соромлюся. Я не належу до тих людей, що відокремлюють свою моральність непроникливими перегородками від свого діла. Усі ті зайві гроші, що їх мої конкуренти витрачають на лікарні, церкви та інші установи, на які їх спонукає жертвувати сумління, я вживаю на експерименти й досліди, шукаючи досконаліших методів знищувати життя й власність. Я завжди так робив і буду робити. А тому ваші проповіді, що змістом нагадують благочестиві написи на різдвяних листівках, мені не потрібні. Ваша християнська релігія, що навчає вас не противитися лихому й підставляти другу щоку, зробила б із мене банкрота. У моїй моралі, в моїй релігії повинно бути місце для гармат і міноносок.

С т і в е н *(майже вороже)*. Ви говорите так, ніби існує з півдесятка різних видів моралі й релігії, що з них люди-

на вибирає першу-ліпшу, тоді як існує тільки одна істинна мораль, одна істинна релігія.

А н д е р ш а ф т. Для мене існує тільки одна істинна мораль, але може, для тебе вона буде непридатна, бо ти не будуєш військових дирижаблів. Для кожної людини існує тільки одна істинна мораль, але не всі люди визнають ту саму мораль.

Л о м а к с *(через силу розважуючи)*. Чи не будете ви такі ласкаві повторити ще раз. Я не цілком вас зрозумів.

К а з е н с. А тимчасом це дуже просто. Як сказав Евріпід: «Що для одного хліб, то для другого отрута», як у дослівному розумінні, так і переносно.

А н д е р ш а ф т. Щира правда.

Л о м а к с. Ах, так. Так, так. Правдиво, правдиво.

С т і в е н. Іншими словами: є чесні люди, є й негідники.

Б а р б а р а. Нісенітниця. Негідників не існує.

А н д е р ш а ф т. Невже? А чи існують порядні люди?

Б а р б а р а. Ні. Не існує ані того, ані другого. Нема ані чесних людей, ані мерзотників: усі вони діти одного батька, і що швидше покинуть прозивати один одного різними образливими назвиськами, то буде краще. Не намагайтеся мене переконати, я добре їх знаю. Через мої руки перейшла безліч людей: негідники, злочинці, невірні, філантропи, місіонери, державні радники, усякого ґатунку люди. Всі вони однакові грішники, і для всіх існує один шлях спасіння.

А н д е р ш а ф т. Дозволь мені спитати, чи спасла ти хоч одного фабриканта гармат?

Б а р б а р а. Ні. Дозвольте мені спробувати це зробити.

А н д е р ш а ф т. Я складу з тобою угоду. Якщо я прийду завтра до твого притулку, чи прийдеш ти другого дня до мене на мою гарматну виробню?

Б а р б а р а. Стережіться. Може закінчитися тим, що ви покинете свої гармати задля Армії Спасіння.

А н д е р ш а ф т. Чи певна ти того, що не покинеш Армії Спасіння задля гармат?

Б а р б а р а. Я готова йти на цей ризик.

А н д е р ш а ф т. Я також готовий. *(Тиснуть одне одному руки)*. Де твій притулок?

Б а р б а р а. На Вест-Гемі. Під знаком хреста. Спитайте першу-стрічну людину в Кеннінґ-Таун. А де ваша виробня?

А н д е р ш а ф т. У Перівейл Ст. Андрю. Під знаком меча. Спитай першу-стрічну людину в Європі.

Л о м а к с. Чи не краще мені щось заграти?

Б а р б а р а. Так. Заграйте нам: «Уперед, християнські вої».

Л о м а к с. Це надто важко для початку Чи не заграти краще: «Ти йдеш від нас, брате мій». Це майже той самий мотив.

Б а р б а р а. Ні, це надто сумно. Спочатку подбайте про своє спасіння, Чоллі, і ви підете від нас, брате мій, без жодного шуму.

Л е д і Б р і т о м а р т. Справді, Барбаро, ти розмовляєш так, ніби релігія — приємна тема для розмови. Навчися нарешті поводитися пристойно.

А н д е р ш а ф т. Я не вважаю, що релігія неприємна тема для розмови, моя дорога. Це єдина тема, що нею розумні люди справді цікавляться.

Л е д і Б р і т о м а р т *(поглянувши на годинника)*. Ну що ж, коли ви вирішили говорити про релігію, я бажаю, щоб розмова точилася добропристойно. Чарлзе, подзвоніть, щоб усі зібралися на молитву.

Загальне здивування. С т і в е н устав збентежений.

Л о м а к с (підводячися). От тобі й на!..

А н д е р ш а ф т *(підводячися)*. Боюся, що мені вже час іти.

Л е д і Б р і т о м а р т. Ви не можете тепер піти, Андрю. Це було б надто непристойно. Сідайте. Що подумають слуги?

А н д е р ш а ф т. Моя дорога, я почуваю скруху. Я хочу запропонувати вам компроміс. Якщо Барбара буде правити службу Божу в другій кімнаті, а м-р Ломакс буде за органіста, я охоче буду присутній. Я навіть візьму участь, якщо можна дістати тромбон.

Л е д і Б р і т о м а р т. Не смійтеся, Андрю.

А н д е р ш а ф т *(глибоко зачеплений, до Б а р б а р и)*. Я сподіваюся, ти не береш мої слова за насмішку, моя любонько?

Б а р б а р а. Звісно, ні. А коли б ви й сміялися, це не має ваги. Половина Армії Спасіння з'явилася на перші збори, щоб посміятися. *(Встає)*. Ходім. Ходімо, Доллі. Ходімо, Чоллі. *(Виходить з кімнати разом з Андершафтом, який відчиняє перед нею двері. Казенс устає)*.

Л е д і Б р і т о м а р т. Я не попущу, щоб усі перестали мене слухатися. Адольфе, сідайте. Ви можете йти, Чарлзе. Ви не можете бути на молитві, бо не вмієте володіти собою.

Л о м а к с. От тобі й на!.. *(Виходить)*.

Л е д і Б р і т о м а р т *(продовжує)*. Але ви, Адольфе, вмієте поводити себе пристойно, коли захочете. Я бажаю, щоб ви лишилися тут.

К а з е н с. Дорога леді Брітомарт! У родинній Біблії є речі, що їх я не можу чути з ваших уст.

Л е д і Б р і т о м а р т. Які речі будьте ласкаві сказати?

К а з е н с. Вам доведеться сказати в присутності всіх слуг, що ми чинили багато дечого, що не повинні були чинити, й не робили того, що повинні були робити, й що ми не чисті серцем. Я не можу припустити, щоб ви були так несправедливі до себе й до Барбари. Щодо мене, то я категорично відкидаю таке обвинувачення: я робив те, що міг. Я не наважився б одружитися з Барбарою, я не насмілився б дивитися вам у вічі, коли б це була правда. І тому я повинен піти у вітальню.

Л е д і Б р і т о м а р т *(ображена)*. Ну що ж, ідіть. *(Він прямує до дверей)*. Але пам'ятайте, Адольфе. *(Він повертається, щоб вислухати її)*. Я дуже підозріваю, що ви вступили до Армії Спасіння тільки тому, щоб упадати за Барбарою, та й годі. І я віддаю належне тому тонкому вмінню, з яким ви систематично мене обманюєте. Адже я вас розкусила. Стережіться, щоб не розкусила й Барбара. Ось і усе.

К а з е н с *(незмінно лагідно)*. Не виказуйте мене. *(Виходить)*.

Л е д і Б р і т о м а р т. Саро, якщо ти бажаєш піти звідси, іди. Це буде краще, аніж сидіти тут з таким виглядом, ніби ти прагнеш опинитися за тисячу миль звідси.

С а р а *(мляво)*. Добре, мамо! *(Виходить)*.

Л е д і Б р і т о м а р т *(несподівано починає плакати)*.

С т і в е н *(підходить до неї)*. У чому річ, мамо?

Л е д і Б р і т о м а р т *(витираючи сльози хусточкою)*. Нічого. Дурниці. Можеш і ти приєднатися до них, якщо бажаєш, і залишити мене одну із слугами.

С т і в е н. Не думайте так, мамо. Я... я... не люблю його.

Л е д і Б р і т о м а р т. Але інші його люблять. Яка несправедлива доля до жінок. Жінці доводиться виховувати дітей. А це значить, що вона повинна їх стримувати, не дозволяти їм багато дечого з того, що їм подобається, загадувати їм лекції, карати їх, коли вони чинять не гаразд, одне слово — брати на себе всі неприємні турботи. А коли її робота закінчена, з'являється батько, що йому нічого не лишається робити, а тільки пестити й псувати їх, і грабує в неї любов дітей.

С т і в е н. Він не забрав у вас нашої любови. Він тільки збудив цікавість.

Л е д і Б р і т о м а р т. Я не хочу, щоб ти мене втішав, Стівене. Я почуваюся чудово. *(Вона встає й іде до дверей)*.

С т і в е н. Куди ви йдете, мамо?

Л е д і Б р і т о м а р т. У вітальню, звичайно. *(Вона виходить. Коли вона відчиняє двері, чути звуки гімну: «Уперед, християнські вої», що його грають на концертині з акомпаніментом тамбурина)*. Ти йдеш, Стівене?

С т і в е н. Ні. Певне, ні. *(Вона виходить. Він сідає на канапу, стиснувши губи з виразом огиди на обличчі)*.

ДІЯ ДРУГА

Подвір'я перед притулком Армії Спасіння у Вест-Гемі. Холодний січневий ранок. Будинок, що являє собою стару комору, недавно вибілений. Одна його частина з мезоніном виступає на середину подвір'я; одні двері внизу, другі на верхньому поверсі; немає ані балкона, ані зовнішніх сходів, є тільки блок, щоб піднімати нагору лантухи. Якщо зайти на подвір'я з цього боку, то ліворуч буде вихід на вулицю й кам'яне водоймище, що з нього поять коней; праворуч повітка, що захищає стіл, який стоїть під нею, від негоди. Біля столу стоять лави. На них сидять чоловік і жінка; видко, що обидва вони підтоптані й занепали морально. Вони кінчають їсти. Кожний із них має великий шматок хліба, що його намазано марґарином і патокою, і п'є молоко, розведене водою.

Чоловік — безробітний майстровий, молодий, моторний, балакучий, любить позувати й такий хитрий, що здатний на все, що завгодно, тільки не на прояву чесности й альтруїзму. Жінка — проста вбога істота, стара й виснажена працею. Вона виглядає на шістдесят років, хоча їй напевно не більш як сорок п'ять. Якби це були люди заможні, закутані в хутра, одягнені в теплі пальта, рукавички з муфтами, вони, без сумніву, змерзли б, почували б, що вони дуже нещасні, бо січневий день пронизливо холодний і суворий. Одного погляду вглиб подвір'я на похмурі комори й олив'яне небо, що його видко над вибіленими стінами, було б досить, щоб негайно погнати всяку заможну нетрудящу людину на Середземне море. Але цих двоє, що стільки ж мріють про Середземне море, як про місяць, і що примушені більшу частину свого одягу взимку заставляти, лишаючи собі тільки найпотрібніше, ані трохи не страждають від холоду. Навпаки, вони ще жвавіші, сидячи за їжею, що надає їм певної веселости. Чоловік ковтає із свого кухля, потім встає й походжає по подвір'ю, встромивши руки в кишені й час від часу пританцьовуючи.

Ж і н к а. Почуваєте себе краще після їди?

Ч о л о в і к. Ні. Яка це їда. Може, вона досить добра для вас, але не для мене, інтеліґентного трудівника.

Ж і н к а. Трудівника? Хто ж ви такий?

Ч о л о в і к. Художник.

Ж і н к а *(скептично)*. Ще б пак.

Ч о л о в і к. Так, ще б пак. Я знаю, в чому річ. Кожний ледар, що нічого не вміє робити, називає себе художником. Але я справжній художник, умію малювати під дерево й робити тонку роботу, а дістаю за свою працю тридцять вісім шилінґів на тиждень, коли пощастить.

Ж і н к а. Чому ж ви тепер не дістаєте?

Ч о л о в і к. Я вам скажу, чому. По-перше: я інтеліґент. Бррр... Тут бісів холод. *(Він злегка пританцьовує)*. Так, я надто інтеліґентний, щоб стояти на тому життєвому щаблі, де капіталісти зволили мене поставити. А вони не люблять людей, що бачать їх наскрізь. По-друге: інтеліґент — це істота, що потребує подвійної частки щастя. Тому, як пощастить, я добре напиваюся. По-трете: я обстоюю інтереси свого класу й працюю якнайменше, щоб не відбивати всю роботу у товаришів. По-четверте — я досить розумний, щоб знати, що дозволяє закон, а що ні; а за законом я роблю точнісінько так, як капіталісти: хапаю все, що мені трапить під руку. За належного суспільного ладу я тверезий, чесний і працьовитий. У Римі я, так би мовити, чиню, як усі римляни. Що ж з цього виходить? Коли справи кепські — а зараз вони до біса кепські — хазяям доводиться звільняти половину своїх робітників; звичайно, вони починають з мене.

Ж і н к а. Як вас звуть?

Ч о л о в і к. Прайс. Бронтер О'Брайєн Прайс. Зазвичай мене скорочено звуть Сноббі Прайс.

Ж і н к а. Але ж Сноббі значить тесляр, чи не так*? А ви казали, що ви художник.

П р а й с. Я з другої породи снобів, із шляхетної. Я надто високої думки про себе, бо інтеліґентний; до того ж мій батько був чартист, людина, що багато читала й мислила; ще й мав він паперову крамницю. Я не який-небудь дроворуб або водовіз, прошу вас не забувати цього. *(Вертається на своє місце біля столу, бере кухоль)*. А як вас звуть?

---

* Гра слів, що не дається до перекладу. Сноб англійською мовою означає — людина, що пишається своїм походженням, а народною говіркою це означає тесляр *(Перекл.)*.

Ж і н к а. Роммі Мітченз, сер.

П р а й с *(піднімаючи кухоль з рештками молока)*. Ваше здоров'я, міс Мітченз.

Р о м м і. *(виправляючи його)*. Місіс Мітченз.

П р а й с. Що! О, Роммі, Роммі! Поважна заміжня жінка Роммі, що вдає з себе пропащу жінку, щоб Армія Спасіння могла навернути її на путь істинний. Завжди та сама історія.

Р о м м і. Але що ж мені робити? Не можу ж я вмерти з голоду. Панночки з Армії Спасіння славні, добрі дівчата. Але що ліпші ви тепер, то більше їм хочеться думати, що ви були порочні перед тим, як вони вас навернули. Чому ж би їм, бідненьким, не приписувати собі деяких заслуг? Адже вони втомлюються від роботи, і звідки вони роздобули б грошей для нашого рятунку, коли б ми визнали, що ми не гірші за інших? Чи знаєте ви, ким є усі ці леді й джентльмени?

П р а й с. Злодіями й негідниками. Проте, Роммі, я з ними помінявся б. Що означає Роммі? Пестливе ім'я, напевно?

Р о м м і. Пестливе ім'я від Ромола.

П р а й с. Від чого?

Р о м м і. Ромола. Це взято з якоїсь нової книги. Ім'я героїні, що на неї я мала бути схожою, як того хотілося матері...

П р а й с. Ми товариші по нещастю, Роммі. Ми обоє маємо такі ймення, що їх ніхто не може вимовити. Я Сноббі, а ви Роммі, тому що ймення Білл і Саллі здавалися нашим батькам не досить шляхетні. Таке життя!

Р о м м і. Хто навернув вас, містере Прайс? Чи не майор Барбара?

П р а й с. Ні! Я прийшов сюди добровільно. Я маю стати художником Бронтером О'Брайєном Прайсом, що його навернули на путь істини. Я знаю, це їм потрібно. Я розповім їм, як я гудив Бога, захопювався грою й лупцював мою бідну стару матір.

Р о м м і *(обурено)*. Ви били вашу матір?

П р а й с. Нічого подібного. Вона мене била. Але не в цьому річ. Приходьте й послухайте оповідання художника, що його навернули; ви почуєте, що вона була побожна жінка, яка навчила мене молитися, ставши навколішки, і

що я, вертаючи додому п'яний, стягав її з ліжка за сиве волосся й лупив її коцюбою.

Р о м м і. Як це неправдиво щодо нас, жінок. Ваші сповіді така ж брехня, як і наша. Так само, як і ми, ви не розповідаєте того, що ви справді чинили. Але ж ви, чоловіки, можете одверто на зборах виголошувати свою брехню, і за це вас тільки похвалять, а ми повинні пошепки сповідатись кожній пані зокрема. Це несправедливо, незважаючи на все їхнє благочестя.

П р а й с. Справедливо! Невже ви думаєте, що Армії Спасіння дозволили б існувати, коли б там усе відбувалося справедливо. Нічого подібного! Вони нас гладять по голівці й роблять із нас добрих малих, щоб потім обманювати нас і визискувати. Але я провадитиму гру не згірше за кожного з них. Я побачу людину, вражену блискавкою, або почую голос, що покликає: «Сноббі Прайс, подумай про вічність». Я то потішуся, будьте певні.

Р о м м і. Але вам не дозволять пити.

П р а й с. Зате я себе нагороджу, читаючи Біблію... Мені не потрібно пити, якщо я можу весело збути час якось інакше.

Д ж е н н і Г і л л, бліда, втомлена, гарненька, вісімнадцяти років дівчина з Армії Спасіння входить у ворота, ведучи за собою П і т е р а Ш е р л і, розлюченого й виснаженого літнього чоловіка, що охляв з голоду.

Д ж е н н і *(підтримуючи його)*. Підбадьортеся! Я принесу вам їжу. Ви почуватимете себе краще.

П р а й с *(підводиться й послужливо підтримує старого, допомагаючи Дженні)*. Бідаха! Підбадьортеся, брате! Ви знайдете тут спокій, мир, щастя. Покваптеся з їжею, міс, він дуже виснажений. *(Дженні поквапливо входить в будинок)*. Міцніше, старий! Вона зараз принесе вам великий шматок хліба з патокою й кухоль розведеного молока. *(Він садовить його за стіл)*.

Р о м м і *(весело)*. Кріпіться! Не треба зневірятися!

Ш е р л і. Я не старий. Мені тільки сорок шість років. Я такий само бадьорий, як і давніше. Сиве пасмо в моєму волоссі з'явилося, коли мені ще не було тридцяти років. Усе, що мені потрібно, це фарби для волосся на три пенні. Не-

вже з~за цього мене викинуть на вулицю, щоб там я помер з голоду? О Боже! Я працював від десяти до дванадцяти годин на добу з тринадцяти років і заробляв собі на шматок хліба. Невже мене тепер мають викинути, а мою роботу віддадуть молодій людині, що робитиме її не краще за мене, і все це через те, що моє чорне волосся посивіло?

П р а й с *(підбадьорюючи)*. Не варто про це розводитися. Адже ви тільки нікуди не придатний, викинутий на вулицю, хворий старий робітник, хто про вас дбає? Га? Нехай ці злодії й негідники нагодують вас, вони чимало вкрали у вас. Дістанете хоч трохи від них назад. *(Дженні вертається із звичайною порцією їжі)*. Ось вам, брате! Помоліться й беріться до їжі.

Ш е р л і *(дивлячися на їжу пожадливо, але не доторкуючись до неї й плачучи, як дитина)*. Я ніколи ще не одержував милостині.

Д ж е н н і *(втішаючи його)*. Ну, годі, годі. Це вам посилає Господь. Він не соромився брати хліб у своїх друзів. Навіщо ж вам соромитися? До того ж, коли ми знайдемо вам роботу, ви заплатите нам за це, якщо захочете.

Ш е р л і *(палко)* Так, так, це правда. Я поверну вам. Це тільки позика. *(Зіщулившись від холоду)*. О Боже, Боже! *(Повертається до столу й жадібно накидується на їжу)*.

Д ж е н н і. Ну, Роммі, чи почуваєте ви себе тепер краще?

Р о м м і. Хай благословить вас Господь, дорога! Ви нагодували моє тіло й спасли мою душу, чи не так? *(Дженні зворушена, цілує її)*. Сядьте й відпочиньте трохи. Ви, певно, з ніг валитеся від утоми?

Д ж е н н і. Я без перерви працюю із самого ранку. Але роботи більше, ніж ми можемо виконати. Я не можу відпочивати.

Р о м м і. Спробуйте помолитися зо дві хвилини. Вам буде легше працювати після цього.

Д ж е н н і *(з палкими очима)*. О, як на диво цілюще впливає молитва! До дванадцяти години мені морочилася голова від утоми, але майор Барбара послала мене помолитися на п'ять хвилин, і це дало мені змогу продовжувати

роботу так, ніби я тільки-но почала. *(Звертаючися до Прайса)*. Чи одержали ви шматок хліба?

П р а й с *(єлейно)*. Так, міс; але я одержав те, що для мене дорожче за хліб; це душевний мир, що вище за нього нема нічого в світі.

Р о м м і *(палко)*. Алілуя!

Б і л л В о к к е р, грубий паруб'яга років двадцяти п'яти, з'являється біля воріт і вороже дивиться на Д ж е н н і.

Д ж е н н і. Це дає мені таке щастя. Коли ви це говорите, я почуваю, що грішу, стоячи тут без діла. Я повинна знову взятися до роботи. *(Вона похапцем прямує до будинку, але той, що допіру прийшов, швидко підходить до дверей і заступає їй дорогу. Його манери такі загрозливі, що вона відступає: він люто наступає, переслідуючи її вздовж двору)*.

Б і л л. Я вас знаю. Ви та, що переманила в мене мою дівчину. Ви настренчили її проти мене. Ну, так я хочу знову її повернути собі. Не тому, що я хоч трохи цікавлюся нею чи вами, розумієте? Але я хочу провчити її й провчити вас! Я покажу їй, як тікати від мене. Тепер слухайте й скажіть їй, щоб вона вийшла сюди, а то я зайду й виштурхну її стусанами. Скажіть їй, що її питає Білл Вокер. Вона зрозуміє, що це значить. Якщо вона мене примусить чекати, буде гірше. Спробуйте тільки затримати її або заперечувати мені, і я почну з вас, чуєте? Нумо, йдіть! *(Він хапає її за руку й штовхає до дверей. Вона падає на одну руку й коліно. Роммі допомагає їй підвестися)*.

П р а й с *(підводячись й нерішуче прямуючи до Білла)*. Полегше, друзяко. Адже вона тобі ніякої шкоди не вчинила.

Б і л л. Кого ти звеш друзякою? *(Підходить до нього загрозливо)*. Ти за неї хочеш заступатись, чи що? Геть руки!

Р о м м і *(обурена підбігає до нього й починає лаяти його)*. О ти, грубіяне... *(Він одразу заміряється на неї лівою рукою і вдаряє її по обличчі. Скрикнувши, вона відхиляється й сідає на край водоймища, затуливши забите обличчя руками, хитається й стогне з болю)*.

Д ж е н н і *(підходячи до неї)*. О, хай простить вам Господь! Як ви могли вдарити стару жінку?

Б і л л *(хапає її за волосся; вона теж скрикує, і він тоді відтягає її від старої).* Ви тільки скажіть іще раз: «хай простить вам Господь!» — і я вам зверну щелепу так, що не зможете молитися протягом тижня. *(Повертається люто до Прайса).* Ти що-небудь хочеш заперечити проти цього, га?

П р а й с *(зляканий).* Ні, друже; вона зо мною не має нічого спільного.

Б і л л. Твоє щастя. Я примусив би тебе проковтнути два обіди, а потім поборов би тебе одним пальцем, голодний собако. *(Звертаючися до Дженні).* Ну, чи йдете ви по Моґ Габбіджем, або ж мені доведеться дати вам по зубах і піти самому?

Д ж е н н і *(корчучись в його руках).* О, будь ласка, нехай хто-небудь піде й скаже майорові Барбарі! *(Знову скрикує, коли він пригинає їй голову до землі. Прайс і Роммі прожогом кидаються до будинку).*

Б і л л. Ви хочете піти й поскаржитися на мене вашому майорові, га?

Д ж е н н і. О, будьте ласкаві, не тягніть мене за волосся. Відпустіть мене!

Б і л л. Відповідайте, так чи ні? *(Вона придушує крик).* Так чи ні?

Д ж е н н і. Боже, дай мені сили!

Б і л л *(ударяючи їй кулаком в обличчя).* Підіть і покажіться їй, і якщо вона хоче дістати те саме, що й ви, нехай вийде до мене й спробує мені заперечувати. *(Дженні, плачучи з болю, йде в будинок. Він прямує до лави й звертається до старого).* Гей, ти, кінчай їсти й забирайся з дороги!

Ш е р л і *(схоплюється й звертається до нього з люттю, тримаючи в руках кухоль).* Якщо ти дозволиш собі якусь грубість щодо мене, я вдарю тебе по обличчі цим кухлем і виб'ю тобі око. Мало з вас, таких молодчиків як ти, що вириваєте хліб із рота у старих, які вас вигодували й працювали на вас! Ви ще приходите бешкетувати й скандалити тут, де нам у горлі застрявав хліб, якого нам подають з милосердя.

Б і л л *(презирливо, проте відступаючи).* Яка з тебе користь, стара руїно? Яка користь?

Ш е р л і. Така, як з тебе, навіть більша. Я виконаю пер-

шу-ліпшу роботу незгірш за тебе або за іншого ситого п'яницю твоїх років. Піди-но спробуй виконати мою роботу в Горокса, де я працював десять років. Їм тепер потрібні молоді люди: вони не можуть тримати людей, що мають понад сорок п'ять років. Вони дуже шкодують, дають вам рекомендацію, і раді допомогти вам знайти щось відповідне для ваших років; певні, що людина, яка не п'є, не лишиться довго без роботи. Ну що ж, нехай вони спробують найняти тебе. Вони побачать різницю. Що ти знаєш? Ти навіть не знаєш, як треба поводити себе — порядну жінку своїм брудним кулаком б'єш по обличчі.

Б і л л. Мовчи, а то й тебе влуплю, чуєш?

Ш е р л і *(з гострим презирством)*. Так, ти не від того, щоб ударити старого, покінчивши з жінками. Я ще не бачив, щоб ти намагався вдарити молодого.

Б і л л *(зачеплений)*. Ти брешеш, старий підлизо. Тут був молодий, чоловік. Загрожував я його набити чи ні?

Ш е р л і. А чи не помирав він з голоду? Чи був це справжній чоловік, чи тільки злодій і ледащо? Чи насмілився б ти побити брата мого зятя?

Б і л л. Хто він такий?

Ш е р л і. Тоджер Фермайл з Болз-Понда. Той, що виграв двадцять фунтів у японського борця в мюзик-холі, поклавши його за сімнадцять хвилин чотири секунди.

Б і л л *(похмуро)*. Я не борець із мюзик-холу. Чи вміє він боксувати?

Ш е р л і. Так. А ти не вмієш?

Б і л л. Що? Я не вмію, я? Що ти сказав? *(Загрозливо підходить до нього)*.

Ш е р л і *(не відступаючи ані на крок)*. Чи будеш ти боксувати з Тоджером Фермайлом, якщо я вас зведу? Кажи!

Б і л л *(знизивши тон)*. Я буду боротися з першимліпшим, хоч би він був у десять разів дужчий за Тоджера Фермайла. Але я не вважаю себе за професійного борця.

Ш е р л і *(дивлячися на нього з неприхованим презирством)*. Куди тобі боксувати! Ти здатний на те, щоб ударити стару жінку кулаком. Тобі не вистачило розуму вдарити її так, щоб суддя не міг побачити слідів од удару, молодий

дурню, повний зарозумілости й невігластва. Ударити дівчину по обличчі й тільки примусити її плакати! Коли б це зробив Тоджер Фермайл, вона не змогла б підвестися протягом десятьох хвилин, точнісінько так, як і ти, коли б він до тебе взявся. У!!!... Я сам до тебе взявся б, якби мені з тиждень добре похарчуватися, а то ж я два місяці голодував. *(Вертається до столу, щоб кінчити їсти).*

Б і л л *(іде за ним і нахиляється до нього, намагаючися якнайбільш дійняти його)*. Ти брешеш. Ти наївся хліба та патоки, що їх тут виканючив.

Ш е р л і *(зі сльозами)*. О, Боже! Це правда: я тільки старий жебрак, що його викинули на смітник. *(Гнівно)*. Але й ти дійдеш до цього й тоді побачиш. Ти дійдеш до цього раніш, ніж такий тверезий, як я; ти, що з самого дитинства наливаєшся джином.

Б і л л. Я не п'ю джину, старий брехуне. Але коли я хочу як слід провчити своє дівчисько, я повинен підбурити себе, розумієш? І ось я стою й розмовляю з такою нікчемною старою руїною, як ти, замість вишпетити її як слід. *(Поволі доходячи до сказу)*. Я піду й витягну її звідти! *(Люто прямує до дверей)*.

Ш е р л і. Ти швидше на ношах вирушиш до поліції, а коли там опинишся, вони швидко виженуть з тебе й джин, і чорта. Думай про те, що ти хочеш робити: тутешній майор — онука лорда Стівенеджа.

Б і л л *(збентежений)*. Сто чортів!

Ш е р л і. Ось побачиш!

Б і л л *(його рішучість підупала)*. Ну, що ж, я їй нічого не зробив.

Ш е р л і. А якщо вона скаже, що зробив, хто тобі повірить?

Б і л л *(дуже схвильований, відступає до повітки)*. Господи, в цій країні немає правди. Подумати тільки, що ці люди можуть зробити! Я анітрохи не гірший за них.

Ш е р л і. Скажи їй це. Це якраз те, що такий дурень, як ти, повинен зробити. *(Барбара жваво й діловито виходить із дому з блокнотом у руці й звертається до Шерлі. Білл, збентежений, сідає на лаві в кутку й повертається до неї спиною).*

Б а р б а р а. Доброго ранку!

Ш е р л і *(встає й знімає капелюха)*. Доброго ранку, міс!

Б а р б а р а. Сідайте. Улаштовуйтеся, як удома. *(Він вагається, але вона дружньо кладе руку йому на плече й примушує його скоритися)*. Ну, ось! Що ви з нами потоваришували, то ми хочемо знати про вас усе. Ім'я, адреса, праця.

Ш е р л і. Пітер Шерлі. Монтер. Викинутий на вулицю два місяці тому, бо виявилося, що я застарий.

Б а р б а р а *(анітрохи не здивувавшись)*. Ви можете видати себе за молодого. Чому ви не фарбуєте волосся?

Ш е р л і. Я це робив, але мій вік з'ясували на допиті у слідчого в справі моєї дочки.

Б а р б а р а. Не п'єте?

Ш е р л і. Ані краплини. Ніколи раніше не був безробітний. Добрий робітник. А зараз мене відіслали на шкуродерню, як стару шкапу.

Б а р б а р а. Це неважлио. Якщо ви виконали свій обов'язок, Господь виконає свій.

Ш е р л і *(вперто)*. Моя релігія нікого, окрім мене, не стосується.

Б а р б а р а *(догадавшися)*. Розумію. Матеріаліст?

Ш е р л і *(палко)*. Хіба я це заперечував?

Б а р б а р а. Навіщо вам заперечувати? Мій батько теж матеріаліст. До нашого небесного батька можна прийти різними шляхами, і я гадаю, він знав, що творив, зробивши вас матеріалістом. Отже, піднесіться душею, Пітере. Ми завжди зможемо знайти роботу для людини, що не п'є — такої, як ви. *(Шерлі обеззброєний з пошаною доторкується до свого капелюха. Вона повертається до Білла)*. Як вас звуть?

Б і л л *(зухвало)*. А вам яке діло?

Б а р б а р а *(спокійно занотовує в блокнот)*. Боїться назвати своє ім'я. Праця?

Б і л л. Хто боїться назвати своє ім'я? *(Уперто, почуваючи, що він сміливо кидає виклик усій палаті лордів в особі лорда Стівенеджа)*. Якщо хочете розпочати проти мене справу, робіть це. *(Вона спокійно чекає)*. Моє ім'я Білл Вокер.

Б а р б а р а *(так, ніби це ім'я їй знайоме; намагається пригадати, де вона його чула)*. Білл Вокер? *(Згадуючи)*. О,

я знаю, ви та людина, що за неї Дженні Гілл молиться там у будинку зараз. *(Записує його ім'я в блокнот).*

Б і л л. Хто це Дженні Гілл? І хто просив її молитися за мене?

Б а р б а р а. Не знаю. Напевно, це ви розсікли їй губу?

Б і л л *(підозріло).* Так, це я розсік їй губу. Я вас не боюся.

Б а р б а р а. Як можете ви боятися мене, коли ви не боїтеся Бога? Ви смілива людина, містере Вокер. Треба мати певну мужність, щоб працювати тут; але ніхто з нас не насмілився б підняти руку на дівчину, як це зробили ви, бо боявся б кари Отця її небесного.

Б і л л *(похмуро).* Киньте цю лицемірну балаканину. Ви думаєте, напевно, що я прийшов сюди просити у вас милостині, як ось ці голодранці. Нічого подібного! Не потрібно мені вашого хліба й вашої юшки. Я не вірю у вашого Бога, так само, як і ви.

Б а р б а р а *(сяючи й ніби з великою гідністю звертається до нього, цілком змінивши тон).* О, пробачте, містере Вокер, що я записала ваше ім'я. Я вас не зрозуміла. Я його викреслю.

Б і л л *(уважає це за образу, глибоко зачеплений).* Що! Ви викреслите моє ім'я? Воно не гідне того, щоб потрапити до вашої записної книжки?

Б а р б а р а *(роздумуючи).* Бачите, яка рація записувати ваше ім'я, коли я для вас нічого не можу зробити. Де ви працюєте?

Б і л л *(все ще зачеплений).* Це не ваша справа.

Б а р б а р а. Цілком слушно. *(Діловито).* Я запишу *(пише)* вас як людину, що вдарила бідну маленьку Дженні Гілл по обличчю.

Б і л л *(встає, похмуро).* Послухайте. Досить про це!

Б а р б а р а *(осяйна, смілива).* По що ж ви до нас прийшли?

Б і л л. Я прийшов по мою дівчину, розумієте? Я прийшов, щоб забрати її звідси й звернути їй щелепи.

Б а р б а р а *(вибачливо).* Бачите, я правильно визначила вашу професію.

Б і л л *(що збирався грубо відповісти, раптом почуває, на свій жах і сором що він ладний замість цього заплакати. Він знову сідає).*

Б а р б а р а. Як її звуть?

Б і л л *(похмуро).* Її звуть Моґ Аббіджам. Це її ім'я.

Б а р б а р а. О, вона вирушила до наших бараків у Кенінґ-Таун.

Б і л л *(перейнятий іще більшим обуренням проти Моґ за її зраду).* Ах, так! *(Загрозливо).* Тоді й я піду за нею в Кенінґ-Таун. *(Прямує до воріт, вагається й нарешті повертається до Барбари).* Чи не брешете ви мені, щоб відчепитися від мене?

Б а р б а р а. Я не хочу від вас відчепитися. Я хочу, щоб ви лишилися тут, і хочу врятувати вашу душу. Краще лишайтеся: матимете сьогодні важкий день.

Б і л л. Хто в цьому буде винний? Ви, напевно?

Б а р б а р а. Дехто, що в нього ви не віруєте. Але після ви втішитеся.

Б і л л *(відходячи).* Я піду в Кенінґ-Таун, щоб не чути вашої балаканини. *(Раптово повертається до неї з ґлибокою ненавистю).* І коли я там не знайду Моґ, я вернуся сюди й розправлюся з вами, хоч би за це мені довелося відсидіти два роки; побий мене Бог, якщо я цього не зроблю!

Б а р б а р а *(ще ласкавіше, ніж раніш).* Це даремно, Білле, у неї є новий друг.

Б і л л. Що?

Б а р б а р а. Один із тих, кого вона навернула на путь істини. Він полюбив її, коли побачив, що душа її врятована, обличчя чисте й волосся вимите.

Б і л л *(здивовано).* Навіщо вона помила їх, це руде дівчисько?

Б а р б а р а. Її волосся тепер чудесне, тому що вираз очей у неї зробився інший. Шкода, що ви з'явилися надто пізно. Новий друг остаточно виставив вас, Білле!

Б і л л. Це я його виставлю. Не тому, що я хоч трохи нею цікавлюся, запам'ятайте це. Але я провчу її за те, що вона покинула мене, ніби я сміття якесь. А його я навчу, як відбивати моїх дівчат. Як звуть цього негідника?

Б а р б а р а. Сержант Тоджер Фермайл.

Ш е р л і *(схоплюючися, зловтішно)*. Я з ним піду, міс, я хочу подивитися, як вони зустрінуться. І я відведу його до лікарні, коли все закінчиться.

Б і л л *(ввертаючися до Шерлі, з неприхованим острахом)*. Це той, що про нього ви казали?

Ш е р л і. Так, це він.

Б і л л. Той, хто виступав у мюзик-холі?

Ш е р л і. Він, беручи участь у змаганнях при Національному Спортивному Клубі, заробляв близько ста фунтів на рік. Тепер він зрікся цього заради релігії; тому тепер набрався свіжих сил і, за відсутністю звичайної практики, радий буде вас бачити. Ходімо.

Б і л л. Скільки він важить?

Ш е р л і. Тринадцять стон чотири фунти.

Білл утрачає останню надію.

Б а р б а р а. Ідіть, побалакайте з ним, Білле. Він наверне вас.

Ш е р л і. Він зробить з твоєї голови картопляне пюре.

Б і л л *(похмуро)*. Я не боюся його. Я нікого не боюся. Але він може мене подолати. Вона доконала мене. *(Похмуро сідає край водоймища)*.

Ш е р л і. Ти не йдеш? Я так і думав. *(Сідає)*.

Б а р б а р а *(кличе)*. Дженні!

Дженні з'являється біля дверей; на кутку рота в неї пластир.

Д ж е н н і. Я тут, майоре!

Б а р б а р а. Пришліть Роммі Мітченз, щоб вона тут прибрала.

Д ж е н н і. Вона, здається, боїться сюди йти.

Б а р б а р а *(на хвилину стає надзвичайно схожа на свою матір)*. Дурниці, вона повинна робити те, що їй кажуть!

Д ж е н н і *(кличе)*. Роммі! Майор каже, що ви повинні вийти.

Дженні підходить до Барбари, навмисно намагаючись стати

коло Білла, щоб він не подумав, що вона його боїться або гнівається на нього.

Б а р б а р а. Бідна маленька Дженні! Ви втомилися? *(Оглядає її поранену щоку).* Болить?

Д ж е н н і. Ні, тепер усе минуло. Це дурниці.

Б а р б а р а *(розглядаючи забите місце).* Напевно, він ударив з усієї сили. Бідний Білле! Ви на нього не гніваєтеся, чи не так?

Д ж е н н і. О, ні, ні, ні. Анітрохи, майоре! Хай благословить його Бог, бідолаху. *(Барбара цілує її, і вона весело біжить у будинок. Білл змагається з напливом нових почуттів, що турбують його, але нічого не каже. Роммі Мітченз виходить з будинку).*

Б а р б а р а *(йде назустріч Роммі).* Ну, Роммі, поквапте ся. Візьміть помийте ці кухлики й тарілки. І киньте кришки пташкам.

Роммі бере три тарілки й кухлики, але Шерлі забирає в неї свій кухлик, тому що там лишилося ще трохи молока.

Р о м м і. Нема жодних кришок. Тепер не такий час, щоб кидати хліб пташкам.

П р а й с *(з'являючись у дверях).* Якийсь джентльмен бажає оглянути притулок, майоре. Він каже, що він ваш батько.

Б а р б а р а. Добре! Іду! *(Сноббі заходить у будинок. Барбара йде за ним).*

Р о м м і *(підкрадаючися до Білла й звертаючися до нього тихо, але надзвичайно переконливо).* Я б з тобою розправилася, свиняче рило, негіднику, коли б вона мені тільки дозволила! Ти не джентльмен, коли б'єш жінку по обличчі. *(Білл не звертає на неї уваги, опанований глибшими почуттями).*

Ш е р л і *(йде за нею).* Послухайте, йдіть-но швидше в будинок, а то матимете ще неприємності за свою балаканину.

Р о м м і *(зарозуміло).* Якщо не помиляюся, я не мала приємности бути з вами знайома. *(Вона йде в будинок, забравши посуд).*

Ш е р л і. Це...

Б і л л *(грубо)*. Не розмовляй зі мною, чуєш? Дай мені спокій, або я тебе поб'ю! Вже тобі я не дозволю топтати мене ногами.

Ш е р л і *(спокійно)* Не турбуйся. Ти не такий приємний співрозмовник, щоб шукати знайомства з тобою. *(Коли він збирається увійти в будинок, з'являється Барбара з Андершафтом)*.

Б а р б а р а. О, ви тут, містере Шерлі! *(Зупиняється між ними)*. Це мій батько. Я казала вам, що він матеріаліст, чи не так? Ви напевно зможете зрозуміти один одного.

А н д е р ш а ф т *(вражений)*. Матеріаліст! Нічого подібного, навпаки, переконаний містик!

Б а р б а р а. Дуже шкода. Між іншим, тату, в чому є ваша релігія — на випадок, якщо мені доведеться ще раз знайомити вас з ким-небудь?

А н д е р ш а ф т. Моя релігія? Ну, моя люба, я мільйонер, і це моя релігія.

Б а р б а р а. В такому разі, я боюся, що ви й містер Шерлі не зможете зрозуміти один одного. Ви не мільйонер, Пітере, чи не так?

Ш е р л і. Ні, і пишаюся цим.

А н д е р ш а ф т *(серйозно)*. Злиднями, мій друже, нема чого пишатися.

Ш е р л і *(сердито)*. Хто заробив для вас мільйони? Я, і такі, як я. Де причина наших злиднів? У вашому багатстві! Я не хотів би помінятися з вами сумлінням, незважаючи на всі ваші прибутки.

А н д е р ш а ф т. Я не хотів би мати ваших прибутків, навіть заради вашого сумління, містере Шерлі. *(Прямує до повітки й сідає на лаві)*.

Б а р б а р а *(спритно зупиняючи Шерлі, коли він саме хоче продовжувати)*. Ви не подумали б, що це мій батько, чи не так, Пітере? Чи не зайдете ви в будинок, щоб трохи допомогти дівчатам? Ми збилися з ніг від роботи.

Ш е р л і *(гірко)*. Так, я їм зобов'язаний за те, що вони мене нагодували, чи не так?

Б а р б а р а. О, не тому, що ви їм зобов'язані, а з любови до них, Пітере, з любови до них! *(Він її не розуміє, і його аж*

кидає від її слів). Ну, не дивіться так на мене. Ідіть і дайте змогу вашому сумлінню відпочити. *(Штовхає його в будинок).*

Ш е р л і *(ідучи).* Шкода, що вас не навчили пристосовувати ваші здібності, міс! Ви могли б із захватом проповідувати вільнодумство.

Б а р б а р а *(повертається до батька).*

А н д е р ш а ф т. Не зважай на мене, дорога. Продовжуй свою працю й дозволь мені деякий час спостерігати вашу роботу.

Б а р б а р а. Добре.

А н д е р ш а ф т. Наприклад, що сталося ось з цим пацієнтом?

Б а р б а р а *(дивлячися на Б і л л а, що не змінив своєї пози й що його обличчя виявляє ще більшу похмурість та злобу).* О, ми вилікуємо його дуже швидко. Подивіться. *(Підходить до Білла й чекає. Він зводить очі на неї, але потім знову опускає їх, почуваючи неспокій, сам похмуріший, ніж будь-коли).* Було б непогано знівечити Моґ Габбіджем, чи не так, Білле?

Б і л л *(розгублено схоплюючися з водоймища).* Це брехня, я ніколи цього не казав. Хто розповів вам, що в мене на думці? *(Вона хитає головою).*

Б а р б а р а. Ваш новий друг.

Б і л л. Який новий друг?

Б а р б а р а. Диявол, Білле. Коли він опанує людину, вона почуває себе нещасною, точнісінько, як почуваєте себе зараз ви.

Б і л л *(уживаючи останнього засобу, щоб здаватися безтурботним і веселим).* Я не нещасний! *(Він знову сідає й витягає ноги, надаючи собі байдужого вигляду).*

Б а р б а р а. Якщо ви щасливий, чому ви не виглядаєте таким щасливим, як ми?

Б і л л *(мимоволі підбираючи ноги).* Я щасливий, кажу вам! Чому ви не дасте мені спокою? Що я вам зробив? Я не вдарив вас по лиці, чи не так?

Б а р б а р а *(м'яко, намагаючися вплинути на його душу).* Це не я не даю вам спокою, Білле.

Б і л л. А хто ж тоді?

Б а р б а р а. Це той, хто не бажає, щоб ви били жінок по

лиці. Так я гадаю. Це той, хто хоче зробити з вас людину.

Б і л л *(гороїжиться)*. Зробити з мене людину? Хіба я не людина? Не людина? Хто каже, що я не людина?

Б а р б а р а. У вас десь ховається людина, я гадаю. Але ж як вона допустила, щоб ви вдарили бідну маленьку Дженні Гілл? Це було не цілком гідно людини, чи не так?

Б і л л *(змучений)*. Облиште, кажу я вам; замовчіть. Мені надокучила ваша Дженні Гілл із своїм дурним обличчям.

Б а р б а р а. Чого ж ви тоді не кинете думати про неї? Чому ця думка проти вашої волі турбує вас? Адже ви ще не вступили на путь істинний, чи не так?

Б і л л *(переконано)*. О, ні! Нічого подібного, анітрохи!

Б а р б а р а. Правильно, Білле. Боріться проти нас. Напружте всі ваші сили. Не дайте нам легко опанувати вас. Тоджер Фермайл каже, що протягом трьох ночей він опирався наверненню лютіше, аніж будь-коли боровся з японцем у мюзик-холі. Він піддався японцеві тільки тоді, коли відчув, що той ладний зламати йому руку. Але він не піддався наверненню, поки не відчув, що серце його готове розбитися. З вами цього, може, не буде. Адже ви не маєте серця, чи не так?

Б і л л. Що ви хочете сказати? Чому в мене немає серця, як у всіх людей?

Б а р б а р а. Людина, що має серце, не вдарила б бідну Дженні Гілл по лиці, чи не так?

Б і л л *(майже плачучи)*. О, дайте мені спокій. Хіба я коли-небудь збирався вас зачепити, що ви так гризете й дратуєте мене? *(Він конвульсійно корчиться)*.

Б а р б а р а *(доторкуючись до нього ніжно й заспокійливо, говорить м'яким голосом, що проникає в саму душу)*. Вас мучить ваша душа, Білле, а не я. Ми всі пройшли через це. ідіть з нами, Білле! *(Він оглядається розгублено)*. Простуймо до мужнього життя на землі й до вічної слави на небесах! *(Він готовий піддатися)*. Ходімо. *(З будинку чути звуки барабана, й Білл, глибоко зітхаючи, струшує з себе чари. Барбара повертається до будинку. Виходить Адольф з великим барабаном)*. О, це ви, Доллі! Дозвольте познайомити вас з моїм новим другом, містером Біллем Вокером. Це мій наречений, Білле,

містер Казенс. *(Казенс салютує барабанною паличкою).*

Б і л л. Збираєтеся вийти за нього заміж?

Б а р б а р а. Так.

Б і л л *(палко)*. Допоможи йому, Господи! Допоможи йому, Господи!

Б а р б а р а. Чому? Ви думаєте, що він не буде щасливий зі мною?

Б і л л. Я змушений був слухати ваші розмови протягом одного ранку; йому доведеться терпіти це цілісіньке життя.

К а з е н с. Це жахлива думка, містере Вокер, проте я не можу розлучитися.

Б і л л. Ну, а я можу. *(До Барбари)*. Чи знаєте ви, куди я попростую зараз і що я зроблю?

Б а р б а р а. Так, ви звернетеся до неба й ви повернетеся сюди ще перед кінцем цього тижня, щоб розповісти мені про це.

Б і л л. Ви брешете! Я піду до Кеннінґ-Таун, щоб плюнути Тоджерові Фермайлові в очі. Я розквасив обличчя Дженні Гілл. А тепер я доб'юся, щоб мені його розквасили, і тоді вернуся й покажуся їй. Він поб'є мене дужче, аніж я його. Так ми поквитаємося. *(До Адольфа)* Чи гаразд воно так, чи ні? Ви джентльмен, ви повинні це знати.

Б а р б а р а. Два підбиті ока не замінять одного здорового, Білле.

Б і л л. Я вас не питаю! Невже ви не можете помовчати? Я питав джентльмена.

К а з е н с *(задумливо)*. Так, я гадаю, що ви маєте рацію, містере Вокер. Я зробив би точнісінько так. Це надзвичайно, але це якраз те, ще зробив би давній грек.

Б а р б а р а. Але яку користь це дасть?

К а з е н с. Ну, що ж? Це дасть можливість містерові Фермайлові повпразляти свої сили й заспокоїти душу містера Вокера.

Б і л л. Дурниці. Душі не існує. Звідки ви знаєте, чи є в мене душа, чи немає? Ви ніколи її не бачили.

Б а р б а р а. Я бачила, що вона завдавала вам страждань, коли ви йшли проти її волі.

Б і л л *(придушуючи роздратовання)*. Коли б ви були моя дівчина й отак мене перебивали, я провчив би вас, що

ви запам'ятали б це, будьте певні. *(До Адольфа).* Послухайте моєї поради, друзяко: припиніть її балаканину, а то вона ще спричиниться до вашої передчасної смерти. *(Настирливо).* Вона вам збавить життя, ось до чого це призведе! *(Виходить через ворота).*

К а з е н с *(дивиться йому вслід).* Побачимо!

Б а р б а р а. Доллі! *(У своєму обуренні стає схожа на матір).*

К а з е н с. Так, моя люба, кохати вас дуже втомливо. Якщо це триватиме довго, я справді боюся, що вмру молодий.

Б а р б а р а. А вам це було б тяжко?

К а з е н с. Анітрохи. *(Раптом розніжується, нахиляється до неї й цілує її через барабан; очевидячки, це відбувається не вперше, бо без практики дуже важко цілуватися через великий барабан. Андершафт покашлює).*

Б а р б а р а. Добре, тату! Ми про вас не забули. Доллі, дайте татові пояснення щодо нашого притулку, — я не маю часу. *(Поквапливо йде в будинок; Андершафт і Адольф лишаються самі надворі. Андершафт сидить на лаві, як і раніше, уважно за всім спостерігаючи, і пильно дивиться на Адольфа. Адольф і собі пильно дивиться на нього).*

А н д е р ш а ф т. Я думаю, ви здогадуєтеся про мої думки, містере Казенс. *(Казенс розмахує паличкою від барабана, так ніби вибиває дрібушечки, але не видає жодних звуків).* Так... але що, коли Барбара вас розкусить?

К а з е н с. Бачите, я не вважаю, що обманюю Барбару. Я щиро цікавлюся планами Армії Спасіння. Річ у тому, що я ніби колекціонер різних релігій. І найцікавіше те, що я міг би визнавати першу-ліпшу з них. Між іншим, чи визнаєте ви якусь релігію?

А н д е р ш а ф т. Так!

К а з е н с. Це якась своєрідна релігія?

А н д е р ш а ф т. Я вірю в те, що тільки дві речі потрібні, щоб спасти душу.

К а з е н с *(розчаровано, але ввічливо).* Ах, це з церковного катехізису. Чарлз Ломакс теж належить до панівної церкви.

А н д е р ш а ф т. Ці дві речі...

К а з е н с. Хрищення і...

А н д е р ш а ф т. Ні! Гроші й порох!

К а з е н с *(здивовано, але зацікавлено)*. Це переконання, що панує серед наших керівних класів. Нове тільки те, що ви одверто це визнаєте.

А н д е р ш а ф т. Ось власне!

К а з е н с. Пробачте, але чи є місце у вашій релігії для чести, справедливости, істини, любови, милосердя та іншого?

А н д е р ш а ф т. Так, все це є тільки прикраса й розкіш повного, яскравого й забезпеченого життя.

К а з е н с. Але що, коли доводиться робити вибір між усім цим і грішми та порохом?

А н д е р ш а ф т. Вибирайте гроші та порох, бо, не маючи досить того й другого, ви не спроможетеся на все інше.

К а з е н с. І це ваша релігія?

А н д е р ш а ф т. Так! *(Тон цієї відповіді приводить розмову до кінця, Казенс кривиться, висловлюючи цим свій сумнів, і дивиться на Андершафта; той дивиться на нього)*.

К а з е н с. Барбара на це не погодиться. Вам доведеться вибирати між вашою релігією й Барбарою.

А н д е р ш а ф т. Так само, як і вам, мій друже. Вона швидко виявить, що ваш барабан порожній усередині.

К а з е н с. Шановний містере Андершафт, ви помиляєтесь. Я щирий прихильник Армії Спасіння. Ви не розумієте Армії Спасіння. Вона втілює в собі радість, любов і мужність. Вона вигнала страх, каяття й відчай, що панували в колишніх євангельських сектах, які жахалися пекла. Вона виступає на боротьбу з дияволом, під звуки труб і барабанів, з музикою й танками, з прапорами, пальмовим віттям, як годиться небесному військові, що спустилося на землю. Вона витягає з шинка п'яницю й робить з нього людину, вона знаходить хробака, що плазував у кухні на задвір'ях — і ось перед нами жінка. І ці чоловіки й жінки — люди вищого ранґу, бо це сини й дочки Всевишнього. Вона бере бідного професора грецької мови, найштучнішу і найпригніченішу з усіх людських істот, що годувався пнями слів, і робить з нього поета, навіює йому істинний культ Діоніса й посилає його на вулицю ба-

рабанити дифірамби. *(Оглушливо вистукує дрібушки на барабані).*

А н д е р ш а ф т. Ви перелякаєте ввесь будинок.

К а з е н с. О, вони звикли до цих раптових проявів релігійного екстазу! Проте, якщо барабан вас дратує... *(кладе в кишеню палички, скидає барабан і ставить його на землю проти воріт).*

А н д е р ш а ф т. Дякую вам!

К а з е н с. Чи пам'ятаєте ви, що сказав Евріпід про гроші й порох?

А н д е р ш а ф т. Ні.

К а з е н с *(декламує)*:

Грішми і зброєю
В борні не важко брата подолати.
Надії, прагнення і сподівання
Людей з землі до неба поривають;
Один мети досягне, інший схибить.
Надія згине, або знов повабить.
І тільки той
Знайшов свій рай,
Хто зрозумів, що жити — це блаженство.

Це мій переклад, якої ви думки про нього?

А н д е р ш а ф т. Я думаю, друже мій, що коли ви хочете збагнути, що життя — це блаженство, ви спочатку повинні заробити досить грошей, щоб існувати пристойно, і придбати певної влади, щоб бути сам собі паном.

К а з е н с. Ви мене в біса розчаровуєте! *(Далі декламує)*:

Невже кому-небудь незрозуміло, що всім світом
Одвічний править дух, що в світі все ж незмінно
Його закон панує і межі нема
Його могутності? А людська мудрість — маячня,
Коли вона мовчить про волю Провидіння.
Що в світі є добріше, ніж Божа благодать?
Не боячися смерти, сумирно мусим ждать,
Що принесе нам Рок,
Чи ж не повік кохатимуть Барбару?

А н д е р ш а ф т. Евріпід згадує про Барбару?

К а з е н с. Це вільний переклад. Грецькою мовою це слово означає «краса».

А н д е р ш а ф т. Чи можу я запитати вас, як батько Барбари, скільки вона мусить мати річного прибутку, щоб її повік кохали?

К а з е н с. Як батько Барбари, ви мусите за це більше подбати, ніж я. Я можу прогодувати її, даючи лекції грецької мови. Це приблизно все.

А н д е р ш а ф т. Чи не вважаєте ви, що ви для неї гідна партія?

К а з е н с *(увічливо, але вперто)*. Містере Андершафт, багатьма сторонами я квола боязка людина, почасти невдаха, і здоров'я моє зовсім не таке міцне. Але коли я відчуваю, що мушу чогось дійти, я досягаю цього рано чи пізно. Я це відчуваю щодо Барбари. Я ворог шлюбу, я його дуже боюся й не знаю, що я буду робити з Барбарою, а вона зі мною; але я відчуваю, що тільки я, а не хтось інший, має з нею одружитися. Отже, прошу вас вважати, що це питання вирішено. Не думайте, що я хочу виявляти деспотизм, але навіщо витрачати час, сперечаюсь про те, що є неминуче?

А н д е р ш а ф т. Ви хочете сказати, що ви ні перед чим не спинитеся, навіть перед тим, щоб навернути Армію Спасіння на культ Діоніса?

К а з е н с. Завдання Армії Спасіння — рятувати людей, а не сперечатися про ім'я того, хто їх веде за собою. Діоніс чи хтось інший — яку це має вагу?

А н д е р ш а ф т *(устає й підходить до нього)*. Професоре Казенс, ви мені до вподоби!

К а з е н с. Містере Андершафт, ви, як я встиг помітити, неприторенний шахрай. Але властиве мені почуття гумору дозволяє мені оцінити вас як слід.

Андершафт мовчки простягає йому руку; вони тиснуть руки один одному.

А н д е р ш а ф т *(раптово зосередившися)*. А тепер до справи!

К а з е н с. Пробачте, ми говорили про релігію; навіщо ж повертатися до такої нецікавої й незначної розмови, як розмова про справу?

А н д е р ш а ф т. Релігія тепер є наша справа, бо тільки через релігію ми зможемо завоювати Барбару.

К а з е н с. Ви теж полюбили Барбару?

А н д е р ш а ф т. Так, любов'ю батька.

К а з е н с. Любов батька до дорослої дочки — найнебезпечніше з усіх захоплень. Я прошу дарувати мені те, що я порівняв це чуття до мого блідого, несміливого й недовірливого почуття до неї.

А н д е р ш а ф т. Не ухиляйтеся від теми! Нам треба завоювати її, а ми обидва не методисти.

К а з е н с. Це нічого не важить. Ця сила, що нею тут володіє Барбара, те, що має силу над нею, це не кальвінізм, не пресвітеріанство й не методизм.

А н д е р ш а ф т. І не поганська віра давніх греків, чи не так?

К а з е н с Припускаю, Барбара має свою цілком своєрідну релігію.

А н д е р ш а ф т *(тріумфуючи)*. Ага, Барбара Андершафт і повинна бути така! Її натхнення виходить з неї самої.

К а з е н с. Як ви гадаєте, воно зародилося в ній?

А н д е р ш а ф т *(із запалом, що все збільшується)*. Вона дістала це в спадщину від Андершафтів. Я передам свій смолоскип дочці, і вона вербуватиме мені прихильників та проповідуватиме мою євангелію.

К а з е н с. Яку? Гроші й порох?

А н д е р ш а ф т. Так. Гроші й порох! Воля й могутність! Влада над життям і смертю!

К а з е н с *(чемно, але намагаючись вернути його на землю)*. Це надзвичайно цікаво, містере Андершафт. Ви, звичайно, усвідомлюєте, що ви божевільний?

А н д е р ш а ф т *(з подвоєною силою)*. А ви?

К а з е н с. О, божевільний до останньої міри. Я нічого не маю проти того, що ви відгадали мою таємницю, бо я знаю вашу. Але я вражений: невже божевільний може стояти на чолі гарматного виробництва?

А н д е р ш а ф т. А хто, окрім божевільного, здатний на це діло? А тепер *(зі збільшеною силою)* — питання за питання! Чи може нормальна людина перекладати Евріпіда?

К а з е н с. Ні!

А н д е р ш а ф т *(схоплює його за плече)*. Чи може нормальна жінка перетворити неробу в людину й хробака — на жінку?

К а з е н с *(пригнічений цим натиском)*. О, могутній батько, великий мільйонере!

А н д е р ш а ф т *(наступаючи на нього)*. Скажіть мені: тут, у цьому притулкові Армії Спасіння, зараз перебуває двоє чи троє божевільних?

К а з е н с. Ви вважаєте, що Барбара така ж божевільна, як і ми?

А н д е р ш а ф т *(легенько відштовхує його й раптово вертається до свого звичайного спокою й душевної рівноваги)*. Ну, професоре, будемо називати речі їхніми іменами. Я мільйонер, ви поет, Барбара — рятівниця душ. Що ми маємо спільного з вульґарною юрбою рабів та ідоловірців? *(Знову сідає, презирливо знизуючи плечима на згадку про чернь)*.

К а з е н с. Стережіться. Барбара любить простий люд. І я також. Невже ви ніколи не відчували поезії такої любови?

А н д е р ш а ф т *(холодно й сардонічно)*. Чи любили ви коли-небудь бідність, як святий Франциск? Чи любили ви коли-небудь бруд, як святий Сімеон? Чи любили ви коли-небудь хвороби й страждання, як наші сестри-жалібниці й філантропи? Такі примхи — не чесноти, а найнеприродніші з усіх пороків. Така любов до простого люду може втішити онуку графа або якогось професора університету. А я сам був простий чоловік і бідар, отже, для мене вона не мала в собі нічого чарівного. Хай бідарі запевняють, що бідність є благословенням неба; хай боягузи утворюють із своєї полохливости релігію, проповідуючи покору. Але ми інакше мислимо. Ми троє повинні стояти вище за простий люд. Інакше як змогли б ми допомогти дітям цього люду піднятися до нас? Барбара мусить належати нам, а не Армії Спасіння.

К а з е н с. У такому разі, я повинен вам сказати: ви не знаєте Барбари, коли сподіваєтеся відтягти її від Армії Спасіння отакими балачками, як зі мною.

А н д е р ш а ф т. Друже мій, я ніколи не прошу там, де можна купити.

К а з е н с. Чи повинен я це зрозуміти як натяк на те, що ви можете купити Барбару?

А н д е р ш а ф т. Ні, але я можу купити Армію Спасіння.

К а з е н с. Це зовсім неможливо!

А н д е р ш а ф т. Ви побачите. Всі релігійні організації існують тільки тому, що продаються багатіям.

К а з е н с. Але не Армія Спасіння. Це пристановище бідарів.

А н д е р ш а ф т. То більше підстав купити її.

К а з е н с. Певне, що ви не знаєте, як Армію опікують бідні.

А н д е р ш а ф т. О, я знаю! Бона вириває в них зуби. Цього для мене, як для ділової людини... цілком досить.

К а з е н с. Дурниці! Через Армію вони стають тверезі.

А н д е р ш а ф т. Я надаю перевагу тверезим робітникам. Вони дають більше прибутку.

К а з е н с. Чесні...

А н д е р ш а ф т. Чесні робітники виходять дешевші за інших.

К а з е н с. Прив'язані до дому...

А н д е р ш а ф т. То краще. Вони підуть на що завгодно, легше, ніж перемінити місце.

К а з е н с. Щасливі...

А н д е р ш а ф т. Неоцінна ґарантія проти революції.

К а з е н с. Вона відучує їх від егоїзму.

А н д е р ш а ф т. Навчає їх бути байдужими до їх власницьких інтересів, а це мені якраз підходить.

К а з е н с. Скеровує їхні думки до неба.

А н д е р ш а ф т *(устає)*. А не до професійних спілок і соціалізму. Чудово!

К а з е н с *(обурений)*. Справді, ви невиліковний старий шахрай.

А н д е р ш а ф т *(указуючи на Пітера Шерлі, що якраз вийшов із будинку й понуро блукає по подвір'ї)*. Ось чесна людина!

Ш е р л і. Так. І чого я цим досяг? *(Він говорить із гіркотою, підходить і сідає на лаві в кутку під повіткою)*.

Сноббі Прайс з єлейносяйним обличчям і Дженні Гілл з тамбурином, що повний мідних монет, виходять із дому й прямують до барабана, на якому Дженні починає рахувати гроші.

А н д е р ш а ф т *(відповідаючи Шерлі).* О, ваші хазяї свого часу, напевно, чимало користувалися з цього! *(Він сідає на стіл і ставить одну ногу на лаву. Казенс, приголомшений, сідає на цій самій лаві ближче до будинку. Барбара виходить із будинку на середину подвір'я. Вона збуджена й трохи втомлена).*

Б а р б а р а. У нас допіру були блискучі пробні збори біля другого входу в Крилс-Лейн. Я ніколи ще не бачила, щоб люди були так зворушені, як у час вашої сповіді, м-ре Прайс.

П р а й с. Я ладен радіти з того, що грішив раніше, коли б вірив, що це допоможе іншим стати на путь істинний.

Б а р б а р а. О, це допоможе, Сноббі. Скільки, Дженні?

Д ж е н н і. Чотири шилінґи десять пенсів, майоре.

Б а р б а р а. О, Сноббі, коли б ви завдали ще один удар вашій бідній матері, ми зібрали б повних п'ять шилінґів!

П р а й с. Коли б вона чула ваші слова, міс, вона, напевно, пошкодувала б, що я цього не зробив. Але я задоволений. О, яка щаслива буде вона, коли довідається про моє навернення.

А н д е р ш а ф т. Чи не додати мені тих двох пенсів, що їх не вистачає, Барбаро? Пожертва мільйонера, га? *(Витягає два пенси з кишені).*

Б а р б а р а. Як ви заробили ці гроші?

А н д е р ш а ф т. Як звичайно. Продаючи гармати, міноносці, підводні човни й нові патентовані ручні гранати.

Б а р б а р а. Покладіть їх назад до кишені. Ви не можете купити тут порятунку за два пенси. Ви повинні заслужити його.

А н д е р ш а ф т. Значить, двох пенсів замало. Я можу витратити більше, якщо хочеш.

Б а р б а р а. Якщо ви дасте два мільйони мільйонів, то й цих мільйонів не буде досить. Ваші руки закривавлені нечистою кров'ю, і ніщо, окрім праведної крови, не зможе їх очистити. Гроші марні. Заберіть їх! *(Звертається до Казенса).* Доллі, ви повинні написати для мене ще один лист до

газети. *(Він робить незадоволене обличчя).* Так, я знаю, що ви цього не любите, але це треба зробити. Цієї зими ми засуджені на голод, усі безробітні! Генерал каже, що ми змушені будемо зачинити притулок, якщо не зберемо більше грошей. На зборах я мушу вимагати пожертви, аж мені соромно стає. Чи не так, Сноббі?

П р а й с. Дуже приємно бачити, як ви це робите. Спосіб, що ним ви збільшили суму з трьох шилінґів шести пенсів до чотирьох шилінґів десяти пенсів, примушуючи їх прибавляти по пенсові після кожної строфи цього гімну, був просто надзвичайний. Жодний продавець з аукціону в Майл-Енд-Вест не міг би вам дорівняти.

Б а р б а р а. Так, але я хотіла б, щоб ми могли обійтися без цього. Останнього часу мені більш доводиться думати про збір грошей, аніж про порятунок душ. І що нам дають ці зібрані мідяки? Нам потрібні тисячі, десятки, сотні тисяч. Я хочу навертати людей, а не просити милостиню для армії в такий спосіб, що, якби це було для мене самої, я воліла б умерти.

А н д е р ш а ф т *(з глибокою іронією).* Щира самовідданість здатна на все, моя люба!

Б а р б а р а *(не помічаючи його іронії, прямує до барабана, щоб узяти гроші й покласти їх до сумки, що вона носить при собі)* Так, хіба це неправда? *(Андершафт насмішкувато дивиться на Казенса).*

К а з е н с *(у бік Андершафта).* Мефістофель! Макіавеллі!

Б а р б а р а *(зі сльозами на очах, зав'язуючи сумку й поклавши її в кишеню).* Як нам годувати їх? Я не можу говорити людям про релігію, коли я бачу в їхніх очах фізичний голод. *(Близька до відчаю).* Це жах!

Д ж е н н і *(підбігаючи до неї).* Майоре, дорога!..

Б а р б а р а *(піднесшися душею).* Ні, не втішай мене! Все буде гаразд. Ми дістанемо грошей!

А н д е р ш а ф т. Як?

Д ж е н н і. Молячися, певне. Місіс Бейнз каже, що молилася про це минулої ночі. А її молитва ніколи не була марна. *(Іде до воріт і визирає на вулицю).*

Б а р б а р а *(витерши сльози й опанувавши себе).* До

речі, тату, місіс Бейнз прийшла сюди, щоб іти з нами на наші великі збори сьогодні надвечір. І вона чомусь дуже хоче зустрітися з вами. Мабуть, вона намагатиметься навернути вас.

А н д е р ш а ф т. Я буду захоплений, люба!

Д ж е н н і *(біля воріт, дуже схвильована)*. Майоре, майоре, цей чоловік повернувся!

Б а р б а р а. Який чоловік?

Д ж е н н і. Той, що мене вдарив. О, я сподіваюся, він вертається, щоб приєднатися до нас.

Білл Вокер у вкритій снігом куртці ввіходить у двір. Руки його застромлені в кишені; голова низько похилена, як у картяра, що програвся. Він зупиняється між Барбарою й барабаном.

Б а р б а р а. Добридень, Білле. Вже повернулися?

Б і л л *(буркотливо)*. Ви не припиняли балаканини з того часу, як я пішов?

Б а р б а р а. Так, майже що так. Ну що ж, чи відплатив вам Тоджер за удар, що ви його завдали бідній Дженні?

Б і л л. Ні, не відплатив.

Б а р б а р а. Мені здавалося, що ваша куртка в снігу.

Б і л л. Так, вона вкрита снігом. Ви хочете знати, звідки цей сніг, чи не так?

Б а р б а р а. Так.

Б і л л. Ну, що ж, ним укрита земля в Паркінзес Корнер у Кенінґ-Таун. І сліди його лишилися в мене на плечах, як бачите.

Б а р б а р а. Шкода, що ви не маєте таких слідів на колінах, Білл, це було б для вас дуже корисно.

Б і л л *(понуро з безрадісним гумором)*. О, ні, я зробив послугу колінам іншої людини! Він стояв коліньми на моїй голові, ось як це було.

Д ж е н н і. Хто стояв коліньми на вашій голові?

Б і л л. Тоджер. Він молився за мене, зручно вмостившися на мені, як на килимі. А також і Моґ. Так було протягом усієї проклятої зустрічі. Моґ казала: «О, Боже, зломи його непокірний дух, але не завдавай страждань його душі». А цей молодець, що важить тринадцять стон чотири фунти,

стояв на колінах, навалившись на мене всією своєю вагою. Смішно, чи не так?

Д ж е н н і. О, ні. Ми так засмучені, містере Вокер!

Б а р б а р а *(одверто тішачися з цього)*. Дурниці, звичайно, це смішно! Так вам і треба, Білл, ви, мабуть, перший зачепили його.

Б і л л *(уперто)*. Я зробив те, що збирався зробити. Я плюнув йому в лице. Він звів очі до неба й промовив: «О Господи, я заслужив на те, щоб мене обплювали заради віри». Так він промовив. А Моґ промовила: «Хвала Богові, алілуя». Потім він назвав мене братом і почав пестити мене, так ніби я дитина, а він моя матір, що збирається мити мене суботнього вечора. Жодної сварки між нами не було. Половина вулиці молилася, а друга половина вмирала зо сміху. *(До Барбари)*. Ну, тепер ви задоволені?

Б а р б а р а *(сміючися очами)*. Хотіла б я бути там, Білле!

Б і л л. Так, ви мали б привід виголосити ще одну зайву промову щодо мене, чи не так?

Д ж е н н і. Я так засмучена, містере Вокер!

Б і л л *(гостро)*. Не подумайте жаліти мене, ви не маєте на це жодних підстав... Послухайте, адже я розбив вам щелепу.

Д ж е н н і. Ні, це не завдало мені болю, справді не завдало! Може, тільки на мить. Я лише злякалася.

Б і л л. Я не хочу, щоб мене прощали ви або будь-хто інший. За те, що я зробив, я заплачу. Я намагався, щоб і мені розбили щелепу, щоб потішити вас.

Д ж е н н і *(засмучена)*. О, ні...

Б і л л *(нетерпляче)*. Кажу вам, що я цього хотів; невже ви не чуєте того, що вам кажуть? І ось чого я досяг своїм старанням; з мене зроблено посміховище для цілої вулиці. Ну що ж, коли я не можу задовольнити вас так, я зроблю це інакше. Послухайте-но, я зібрав за зиму два соверени, і з них у мене лишився один фунт. Один мій приятель минулого тижня дав прочухана дівчині, що з нею він збирався одружитися. Він побив її й повинен був сплатити п'ятнадцять шилінґів штрафу. Він мав право побити її, бо збирався з нею одружитися. Але я не мав права набити вас,

отже, додамо ще п'ять шилінґів, і, скажімо, я даю фунт. *(Витягає золоту монету).* Ось гроші! Беріть їх і припиніть ваші розмови про прощення, ваші молитви й балаканину вашого майора. Будемо вважати, що я розплатився за те, що зробив, і будемо вважати, що питання вичерпане.

Д ж е н н і. О, я не можу взяти їх, містере Вокер. Краще дайте один або два шилінґи бідній Роммі Мітченз, ви справді завдали їй болю, а вона ж стара жінка.

Б і л л *(презирливо).* Нічого подібного! Я її знову поб'ю, якщо тільки побачу. Нехай вона скаржиться на мене так, як погрожувала. Адже вона цього мені не забула, авжеж! Те, що я її побив, турбує моє сумління — як вона *(вказує на Барбару)* це зве — не більш аніж коли б я заколов свиню. Я тільки не бажаю, щоб ви далі провадили зо мною цю гру в християнське прощення; ваші чіпляння й балаканина до того зморює людину, що вона життю своєму не рада. Я не хочу цього більше, кажу вам. Беріть ваші гроші й припиніть кожну хвилину нагадувати мені про ваше дурне побите обличчя!

Д ж е н н і. Майоре, чи можна мені взяти трохи грошей на користь Армії?

Б а р б а р а. Ні, Армію не можна купити. *(Звертаючись до Білла).* Нам потрібна ваша душа, Білле, а на менше ми не згодні.

Б і л л *(гірко).* Я знаю. Цих грошей замало. Я й мої декілька шилінґів для вас надто мізерні. Адже ви онука лорда. Ви не візьмете менш ніж сто фунтів.

А н д е р ш а ф т. Слухай-но, Барбаро, ти могла б зробити чимало добра, маючи сто фунтів. Якщо ти згодна заспокоїти сумління цього джентльмена, взявши в нього один фунт, я готовий дати дев'яносто дев'ять, що їх не вистачає.

Білл, уражений з такої щедрости, інстинктивно доторкується до шапки.

Б а р б а р а. О, ви надто марнотратні, тату. Білл пропонує двадцять срібняків, вам лишається запропонувати десять, що їх не вистачає. Це звичайна ціна, що за неї можна купити кожного, хто продає себе. Але не мене й не Армію Спасіння *(Звертаючися до Білла).* Ви не матимете жодної спокійної

хвилини, Білле, поки не прийдете до нас. Ви не маєте сили опиратися тому, щоб навернути вас на путь істинний.

Б і л л *(похмуро)*. Я не маю сили опиратися борцям із мюзик-холу й жінкам, що багато плещуть язиком. Я запропонував заплатити. Більше я нічого не можу зробити. Беріть гроші або не беріть. Ось вони! *(Він кидає соверен на барабан і сідає біля водоймища. Монета притягає увагу Сноббі Прайса, що при першій нагоді кидає на неї свою шапку. Місіс Бейнз виходить із дому. Вона одягнена в форму Армії Спасіння, що її носять вищі чини. Ця жінка має років сорок, серйозне обличчя, ласкавий голос і закрадливі манери)*.

Б а р б а р а. Це мій батько, місіс Бейнз. *(Андершафт відходить від столу й скидає капелюха підкреслено чемно)*. Спробуйте на ньому свої сили. Мене він не послухає, тому що пам'ятає, яка дурненька я була з дитинства. *(Лишає їх і розмовляє з Дженні)*.

М і с і с Б е й н з. Чи оглядали ви наш притулок, містере Андершафт? Ви, напевне, знаєте, в чому полягає наша робота?

А н д е р ш а ф т *(дуже чемно)*. Це знає вся нація, місіс Бейнз.

М і с і с Б е й н з. Ні, сер, уся нація цього не знає, інакше ми не були б у такому скрутному становищі через брак грошей, що потрібні нам, аби розгорнути нашу роботу по всій країні. Дозвольте мені сказати, що коли б нас не було, в Лондоні відбувалися б заколоти цієї зими.

А н д е р ш а ф т. Ви справді так думаєте?

М і с і с Б е й н з. Я знаю це. Я пам'ятаю 1886 рік, коли ви, багатії, знемилосердили свої серця до зойків бідарів. Вони тоді били вікна у ваших клубах у Пел Мел.

А н д е р ш а ф т *(захоплено ухвалюючи такий спосіб поводження)*. І акції будівельного фонду другого дня підскочили з тридцяти тисяч до сімдесяти дев'яти тисяч. Я це чудово пам'ятаю.

М і с і с Б е й н з. Чи не хочете ви допомогти мені зговоритися з народом? Вони не будуть тоді бити вікна. Підійдіть сюди, Прайсе. Дайте мені рекомендувати вас цьому джентльменові. *(Прайс підходить)*. Чи пам'ятаєте ви, як ви били вікна?

П р а й с. Мій старий батько думав, що це була революція, добродійко.

М і с і с Б е й н з. А тепер чи били б ви вікна?

П р а й с. О ні, добродійко. Переді мною відчинилися вікна небесні. Я знаю тепер, що багатій такий само грішник, як я.

Р о м м і *(з'являючися нагорі в дверях другого поверху)*. Сноббі Прайс!

С н о б б і. Що таке?

Р о м м і. Ваша мати просить вас вийти. Вона біля других воріт у Кріпсіс Лейн. Вона довідалася про вашу сповідь. *(Прайс блідне)*.

М і с і с Б е й н з. Ідіть, містере Прайс, і помоліться разом із нею.

Д ж е н н і. Ви можете пройти через будинок, Сноббі.

П р а й с *(звертаючися до місіс Бейнз)*. Я не можу тепер дивитись їй у вічі, добродійко. Тягар моїх гріхів все ще тяжить наді мною. Скажіть їй, що вона знайде свого сина вдома, який буде чекати її молячись. *(Він прокрадається до воріт і, між іншим, краде соверен, витягши його з барабана разом із шапкою)*.

М і с і с Б е й н з *(очі її повні сліз)*. Бачите, як ми очищуємо їхні серця від вічного гніву й гіркоти проти вас, м-ре Андершафт?

А н д е р ш а ф т. Це, звичайно, дуже зручно й дуже вигідно для всіх великих підприємців, місіс Бейнз.

М і с і с Б е й н з. Барбаро, Дженні, я маю хороші новини, дивні новини! *(Дженні підбігає до неї)*. Бог почув мої молитви. Адже я казала вам, що так буде, чи не так, Дженні?

Д ж е н н і. Так, так.

Б а р б а р а *(наближаючись до барабана)*. Чи одержали ви досить грошей для нашого притулку?

М і с і с Б е й н з. Я сподіваюся, що ми матимемо досить грошей для всіх притулків. Лорд Сексмендгем обіцяв нам п'ять тисяч фунтів...

Б а р б а р а. Слава!

Д ж е н н і. Хвала Богові!

М і с і с Б е й н з. Якщо...

Б а р б а р а. Якщо...

М-с Б е й н з. Якщо п'ять інших джентльменів дадуть кожний по тисячі, щоб це разом становило десять тисяч.

Б а р б а р а. Хто цей лорд Сексмендгем? Я ніколи про нього не чула!

А н д е р ш а ф т *(нашорошив вуха, коли згадали це ім'я, і тепер із цікавістю спостерігає за Барбарою)*. Це новий титул, моя дорога. Чи чула ти про сера Горейса Боджера?

Б а р б а р а. Боджер. Ти кажеш про винокура? Горілка Боджера!

А н д е р ш а ф т. Ось власне. Це один із наших найвідоміших філантропів. Він відбудував собор у Гекінґтоні. За це він одержав титул баронета. Він пожертвував півмільйона в фонд своєї партії. За це він одержав барона.

Ш е р л і. Що йому дадуть за ці п'ять тисяч?

А н д е р ш а ф т. Йому вже нема чого більш одержувати. Тому я гадаю, що ці п'ять тисяч підуть на порятунок його душі.

М і с і с Б е й н з. Нехай пошле йому небо цей порятунок. О, містере Андершафт, ви маєте заможних друзів. Чи не можете ви допомогти нам одержати інші п'ять тисяч? Ми скликаємо сьогодні великі збори в Ассемблі Голі на Майл-Енд-Род. Коли б я тільки могла оголосити, що один джентльмен висловив згоду підтримати лорда Сексмендгема, інші пішли б за його прикладом. Чи знаєте ви кого-небудь? Чи можете це зробити? Чи хочете це зробити? *(Очі її наповнюються слізьми)*. О, подумайте про цих бідарів, містере Андершафт, подумайте, як це багато для них і як це мало для такої заможної людини, як ви!

А н д е р ш а ф т *(насмішкувато, але ґалантно)*. Місіс Бейнз, вам не можна противитися. Я не можу розчарувати вас і не можу зректися радости примусити Боджера заплатити. Ви одержите ваші п'ять тисяч фунтів.

М і с і с Б е й н з. Дяка Богові!

А н д е р ш а ф т. Мені ви не дякуєте?

М і с і с Б е й н з. О сер, не намагайтеся бути цинічним. Не соромтеся своєї доброти. Бог відплатить вам стократно, а наші молитви непохитним муром оточать усі дні життя вашого. *(З певною передбачливістю)*. Ви дасте мені чека, щоб

я могла показати його на зборах, чи не так? Дженні, підіть принесіть перо й чорнило. *(Дженні біжить додому).*

А н д е р ш а ф т. Не турбуйтеся, міс Гілл, я маю самописне перо. *(Дженні зупиняється. Він сідає до столу й виписує чек. Казенс устає, щоб було йому більше місця. Всі вони мовчки спостерігають).*

Б і л л *(цинічно звертаючися до Барбари, вкрай грубо).* Яка ціна тепер вашому спасінню?

Б а р б а р а. Спиніться! *(Андершафт перестає писати. Усі здивовано повертаються до неї).* Місіс Бейнз, чи справді ви хочете взяти ці гроші?

М і с і с Б е й н з *(уражена).* Чому ж ні, люба?

Б а р б а р а. Чому ні? Чи знаєте ви, хто такий мій батько? Невже ви забули, що лорд Сексмендгем — це Боджер, фабрикант горілки? Чи пригадуєте ви, як ми благали міську раду заборонити Боджерові рекламувати свою горілку вогняними літерами на небі? Бідні, пияцтвом виснажені створіння, що куняли на надбережжях, щоразу, прокидаючись, читали на небі ці підступницькі знаки, що нагадували їм ізнову про пекучу жагу. Чи знаєте ви, що найбільша небезпека, яку довелось мені поборювати, це не диявол, а Боджер? Боджер, Боджер, з його горілкою, з його ґуральнями та шинками. Чи не хочете ви перетворити наш притулок на один з його шинків і запропонувати мені завідувати ним?

Б і л л. До того ж у нього паскудна горілка!

М і с і с Б е й н з. Люба Барбаро, лорд Сексмендгем, так само як кожний із нас, має душу, яку можна спасти. Коли небо вказує нам, як з користю вжити його гроші, невже ми повстанемо проти того, що послано нам у відповідь на наші молитви?

Б а р б а р а. Я знаю, що він має душу, яку треба спасти. Нехай він прийде сюди, й я вживу всіх заходів, щоб його спасти. Але він хоче прислати сюди чек, щоб купити нас, і грішити так само, як раніше.

А н д е р ш а ф т *(врозумливо, причому один Казенс убачає в його словах іронію).* Моя люба Барбаро, алкоголь конче потрібний. Він зціляє хворих...

Б а р б а р а. Нічого подібного.

А н д е р ш а ф т. У кожному разі, він допомагає лікареві; проти цього напевно буде менше заперечень. Він полегшує життя мільйонам людей, що не могли б його стерпіти, бувши цілком тверезі. Він дає парламентові змогу об одинадцятій годині вечора розв'язувати такі питання, що жодна нормальна людина не розв'язала б їх об одинадцятій годині ранку. Чи винний Боджер у тому, що цим неоціненним даром обурливо зловживають менш ніж один відсоток бідарів?

Він ізнову повертається до столу, підписує чек і перекреслює його.

М і с і с Б е й н з. Барбаро, чи будуть більше чи менше пиячити, коли всі ці бідарі, яких ми рятуємо, прийдуть завтра й знайдуть двері нашого притулку зачиненими? Лорд Сексмендгем дає нам ці гроші, щоб ми стримували людей від пияцтва й таким чином руйнували його власне діло.

К а з е н с *(єхидно)*. Чиста саможертва Боджера, це ясно. Хай благословенний буде Боджері. *(Барбара приходить у відчай, коли Адольф теж зраджує її)*.

А н д е р ш а ф т *(вириває чек, кладе чекову книжку в кишеню, підводиться й прямує, минаючи Казенса, до місіс Бейнз)*. Я так само, місіс Бейнз, маю деякі претензії на безкорисливість. Подумайте про моє діло! Про вдів, сиріт. Про дорослих чоловіків і юнаків, що їх розшматувала шрапнель і отруїв лідит!

Місіс Бейнз здригається, але він провадить нещадно.

А н д е р ш а ф т. Подумайте про океани пролитої крови, що жодна крапля її не пролита в ім'я справедливости! Про зруйновані поля! Про мирних селян, чоловіків і жінок, що мусять, щоб не вмерти з голоду, обробляти свої ниви під ворожим вогнем! Про тих жорстоких нікчемних боягузів, що, сидячи вдома, підохочують інших битися, щоб задовольнити свій національний гонор! Усе це постачає мені гроші. Я маю найбільше прибутків тоді, коли всі газети повні цього. Ну що ж, ваша робота в тому, щоб проповідувати мир на землі й благовоління між людьми. *(Обличчя місіс Бейнз ізнов прояснюється)*. Кожний навернений воїн буде голосувати проти війни! *(Її губи шепочуть молитву)*. І

проте я даю вам ці гроші, щоб допомогти вам і прискорити свій власний розор. *(Дає їй чек).*

К а з е н с *(у захваті вискакує на лаву, пройнятий злорадістю).* Наше тисячоліття буде відзначене безкорисливістю Андершафта й Боджера! О, радійте! *(Витягає з кишені палички до барабана й розмахує ними).*

М і с і с Б е й н з *(бере чека).* Що довше я живу, то більше бачу доводів того, що є безкрая добрість, яка рано чи пізно обертається на користь справі спасіння. Хто подумав би, що війна й пияцтво можуть зробити добро? А тимчасом прибутки від них сьогодні складено до ніг Армії Спасіння, щоб вона могла продовжувати своє благословенне діло. *(Вона зворушена до сліз).*

Д ж е н н і *(підбігаючи до місіс Бейнз і обіймаючи її).* О дорога, як прекрасно, як чудово це все!

К а з е н с *(іронічно).* Скористуємося з цього незвичайного моменту. Рушаймо зараз же на збори. Пробачте мені, я зараз повернуся. *(Кидається в будинок. Дженні знімає свій тамбурин з барабана).*

М і с і с Б е й н з. Містере Андершафт, чи бачили ви, щоб тисячна юрба впала навколішки, молячись й пройнята одним поривом? Ходімо з нами на збори. Барбара скаже їм, що Армію врятовано, і врятовано завдяки вам!

К а з е н с *(швидко вертаючись з будинку з прапором і тромбоном, стає між місіс Бейнз і Андершафтом).* Ви будете нести прапор першу частину дороги, місіс Бейнз *(подає їй прапор).* Містер Андершафт чудово грає на тромбоні; він надасть олімпійської величности Вест-Гемівському маршові Армії Спасіння. *(Тихо до Андершата, нав'язуючи йому тромбон).* Сурміть, Макіавеллі, сурміть!

А н д е р ш а ф т *(бере тромбон, тихо до Казенса).* Сурма Сіону. *(Казенс кидається до барабана й надягає на шию ремінь від нього. Андершафт голосно).* Я зроблю все, що можу. Я міг би виконати басову партію, коли б знав мелодію.

К а з е н с. Це весільний хор із одної з опер Доніцетті. Але ми змінили його. Ми тут усе змінюємо на краще, включаючи й Боджера. Пам'ятаєте цей хор: Immenso giubilo — immenso giubilo! *(Б'є в барабан).* Рам, там, ті, там, там, там.

Б а р б а р а. Доллі, ви розбиваєте моє серце!

К а з е н с. Що важить тут одне зайве розбите серце? До нас зійшов Діоніс у подобі Андершафта. Я в надпориві!

М і с і с Б е й н з. Ходімо, Барбаро; мій дорогий майор повинен нести прапор разом зі мною.

Д ж е н н і. Так, так, дорогий майоре!

Казенс вихоплює тамбурин у Дженні й мовчки простягає його Барбарі.

Б а р б а р а *(виходить наперед; здригаючись, відхиляє тамбурин; тоді К а з е н с недбало кидає тамбурин назад Дженні й прямує до воріт)*. Я не можу піти.

Д ж е н н і. Не підете?

М і с і с Б е й н з *(зі сльозами на очах)*. Барбаро, ви думаєте, що я не маю рації, беручи ці гроші?

Б а р б а р а *(поривчасто підходить до неї й цілує її)*. Ні, ні, допоможи вам Бог, дорога, ви повинні взяти їх; ви рятуєте Армію. Ідіть, і нехай ваші збори будуть надзвичайно вдалі.

Д ж е н н і. А ви не підете?

Б а р б а р а. Ні. *(Відстібає брошку, яка має форму літери S, що нею був застібнутий її комір)*.

М і с і с Б е й н з. Барбаро, що ви робите?

Д ж е н н і. Чому ви скидаєте наш значок? Не може цього бути, щоб ви збиралися нас покинути, майоре! Барбара *(спокійно)*. Тату, підійдіть сюди!

А н д е р ш а ф т *(підходячи до неї)*. Моя дорога... *(Бачачи, що вона збирається приколоти значок до його коміра, він до деякої міри тривожно відходить до повітки)*.

Б а р б а р а *(йдучи за ним)*. Не бійтеся. *(Вона приколює значок і підходить до столу, вказуючи іншим на нього)*. Ось це небагато за п'ять тисяч фунтів, чи не так?

М і с і с Б е й н з. Барбаро, якщо ви не підете, щоб молитися разом з нами, обіцяйте мені, що ви будете молитися за нас.

Б а р б а р а. Я не можу тепер молитися. Можливо, що я вже ніколи не молитимуся.

М і с і с Б е й н з. Барбаро!

Д ж е н н і. Майоре!

Б а р б а р а *(не тямлячись)*. Я не можу більше цього терпіти. Ідіть швидше!

К а з е н с *(кличе всіх з вулиці)*. Ходімо! Грайте! *(Вибиває такт на барабані, і загін починає марш, що його звуки стихають у міру того як процесія швидко віддаляється)*.

М і с і с Б е й н з. Я повинна йти, дорога. Ви перевтомлені. Завтра ви очумаєтесь. Ми ніколи з вами не розлучимося. Ну, Дженні, виходьте з нашим старим прапором «Вогонь і кров». *(Вона виходить із воріт, несучи прапор)*.

Д ж е н н і. Хвала Богові! Алілуя! *(Маршує, розмахуючи тамбурином)*.

А н д е р ш а ф т *(до Казенса, проходячи повз нього й попускаючи ремінь від тромбона)*. «Мої дукати й моя дочка»!

К а з е н с *(ідучи за ним)*. Гроші й порох!

Б а р б а р а. Алкоголь і вбивство! О, Боже, навіщо ти мене покинув? *(Сідає на лаву, затуляючи обличчя руками. Звуки маршу стихають здаля. Білл Вокер підкрадається до неї)*.

Б і л л *(ущипливо)*. За яку ціну ви тепер продаєте спасіння?

Ш е р л і. Не бий її, коли вона й без того розбита.

Б і л л. Вона так зробила зо мною. Чому ж мені не відплатити їй хоч трохи?

Б а р б а р а *(підводячи голову)*. Я не брала ваших грошей, Білле.

Вона йде через подвір'я в напрямку воріт і повертається спиною до обох чоловіків, щоб сховати від них своє обличчя.

Б і л л *(глузливо їй услід)*. Ну, бо вам цих грошей було замало! *(Повертається до барабана й помічає, що монета зникла)*. Гей, якщо ви їх не взяли, то це зробив хтось інший. Куди вона зникла? Хай мене Бог поб'є, якщо Дженні Гілл не забрала її нарешті.

Р о м м і *(кричить йому з верхнього поверху)*. Брешеш, брудний негіднику! Сноббі Прайс поцупив їх з барабана, коли брав свою шапку. Я була тут нагорі ввесь час і бачила, як він це зробив.

Б і л л. Що? Вкрав мої гроші? Чому ж ти не крикнула йому, що він злодій, дурна бабо!

Р о м м і. Щоб відплатити тобі за те, що ти вдарив мене по обличчі. Це тобі коштувало один фунт *(зловтішно тріумфуючи)*. Я відплатила тобі! Я з тобою розрахувалася! Ти за це заплатив! *(Білл хапає кухлик Шерлі й кидає його в неї. Вона зачиняє двері й зникає. Кухлик ударяється в двері й, падаючи, розбивається на друзки)*.

Б і л л *(хихотить)*. Скажіть, старий, о котрій годині сьогодні вранці навернули того, кого вони звуть Сноббі Прайс?

Б а р б а р а *(повертаючись до нього, спокійніше, незмінно лагідно)*. Це було близько пів на дванадцяту, а за п'ятнадцять хвилин він украв ваші гроші Я знаю. Ну що ж, вам тяжко втратити ці гроші, я пришлю їх вам.

Б і л л *(його голос і вираз обличчя помітно м'якшають)*. Я не взяв би їх, навіть якби вмирав з голоду. Мене не можна купити.

Ш е р л і. Справді? Ти продав би себе дияволові за кварту пива. Тільки немає такого чорта, що запропонував би тобі це.

Б і л л *(не соромлячися)*. Так, я зробив би це, товаришу, й часто робив це з охотою. Але вона мене не купить. *(Підходить до Б а р б а р и)*. Вам потрібна була моя душа, чи не так? Але ви її не здобули.

Б а р б а р а. Я майже здобула її, Білле. Але ми вернули її вам назад за десять тисяч фунтів.

Ш е р л і. І дорого заплатили!

Б а р б а р а. Ні, Пітере, вона була дорожча за гроші.

Б і л л *(загартований проти спасіння)*. Це даремно! Тепер ви мене не можете перехитрувати. Я в це не вірю й переконався сьогодні, що маю рацію. *(Відходячи)*. Прощавай, старий похлібець! Усього найкращого, майоре! Онука лорда! *(Біля воріт обертається)*. За яку ціну продаєте тепер спасіння душі? За ціну Сноббі? Ха, ха, ха*.

Б а р б а р а *(простягаючи до нього руку)*. До побачення, Білле!

Б і л л *(збентежений береться за шапку, щоб її скинути,*

---

* Гра слів, що не піддається перекладу. Сноб англійською мовою означає — людина, що пишається своїм походженням, а народною говіркою це означає тесляр. *(Перекл.)*

потім визивно насуває її знову). Відчепіться! *(Барбара, збентежений, опускає руку. Він почуває каяття).* Але це, неважно, справді! Я проти вас нічого не маю! Жодної злоби! Прощавайте! *(Йде геть).*

Б а р б а р а. Жодної злоби! Прощайте, Білле!

Ш е р л і *(хитаючи головою).* Ви через свою недосвіченість, міс, звертаєте на нього багато уваги.

Б а р б а р а *(підходячи до нього).* Пітере, я тепер у такому самому становищі, як ви. Звільнена й позбулася роботи.

Ш е р л і. Ви маєте молодість і надії. Ви маєте дві переваги проти мене.

Б а р б а р а. Я дістану вам роботу, Пітере. Хай це буде для вас надія. А мені доведеться задовольнитися свідомістю того, що я молода. *(Вона рахує свої гроші).* У мене якраз вистачить грошей на дві чашки чаю в Локгарта, на вашу ночівлю в Роутона, на мій проїзд додому трамваєм і автобусом. *(Він насуплюється й підводиться, маючи вигляд ображеної гордости. Вона бере його за руку).* Не будьте гордий, Пітере! Це дільба між друзями. І обіцяйте, що будете розмовляти зі мною й не дасте мені плакати. *(Вона тягне його до воріт).*

Ш е р л і. Я не звик розмовляти з такими людьми, як ви...

Б а р б а р а *(настирливо).* Так, так. Ви повинні розмовляти зі мною. Розкажіть мені про книги Тома Пейна й про лекції Бредлафа. Ходімо!

Ш е р л і. Ах, коли б ви тільки могли прочитати Тома Пейна, маючи потрібний для цього настрій, міс!

ДІЯ ТРЕТЯ

Другого дня після сніданку леді Б р і т о м а р т пише в бібліотеці на Вілтон Крессент. С а р а читає, сидячи в кріслі біля вікна. Б а р б а р а в звичайній сукні, бліда й задумлива, сидить на канапі. Увіходить Ч а р л з Л о м а к с. Він зупиняється між канапою й письмовим столом і робить здивований рух, помітивши, що Барбара одягнена в модну сукню й має сумний вигляд.

Л о м а к с. Ви зняли свою форму?

Барбара не відповідає, але вираз страждання з'являється в неї на обличчі.

Л е д і Б р і т о м а р т *(тихо просить його бути обережним).* Чарлзе!

Л о м а к с *(дуже засмучений, з виглядом співчуття на обличчі, сідає поруч Барбари).* Я дуже зажурений, Барбаро! Ви знаєте, я допомагав вам як тільки міг, граючи на концертині і т. ін. *(Пишномовно).* Проте я ніколи не закривав очей на те, що в Армії Спасіння є багато безглуздого. Щодо основ англіканської церкви...

Л е д і Б р і т о м а р т. Досить, Чарлзе! Кажіть краще про те, що відповідає вашим розумовим здібностям.

Л о м а к с. Але ж англіканська церква, без сумніву, відповідає всім нашим здібностям.

Б а р б а р а *(стискаючи йому руку).* Дякую за ваше співчуття, Чоллі. Тепер ідіть і повпадайте біля Сари!

Л о м а к с *(устає й підходить до Сари).* Як почуває себе сьогодні, моя неоцінна?

С а р а. Я хотіла би, Барбаро, щоб ти не вказувала Чоллі, що йому робити. Він завжди виконує це достотно. Чоллі, ми збираємося поїхати сьогодні по обіді до виробні в

Перівейл-Сент-Андрю.

Л о м а к с Яка виробня?

С а р а. Гарматна

Л о м а к с. Що? Виробня вашого батька?

С а р а. Так.

Л о м а к с. От тобі й на!

Казенс входить, маючи досить непринадний вигляд. Він також помітно вражений, побачивши Барбару не у формі.

Б а р б а р а. Я чекала на вас сьогодні зранку, Доллі. Невже ви не догадалися про це?

К а з е н с *(сідаючи поруч неї)*. Я дуже шкодую. Але я допіру закінчив перший сніданок.

С а р а. А ми допіру закінчили другий сніданок.

Б а р б а р а. Ви знову, як звичайно, погано провели ніч?

К а з е н с. Ні, я добре провів ніч. Це, справді, була одна з моїх найнезвичайніших ночей.

Б а р б а р а. На зборах.

К а з е н с. Ні, після зборів.

Л е д і Б р і т о м а р т. Ви мали піти спати після зборів. А що ви робили?

К а з е н с. Пив.

Л е д і Б р і т о м а р т } *(водночас)*. Адольфе!
С а р а } Доллі!
Б а р б а р а } Доллі!
Л о м а к с } От тобі й на!

Л е д і Б р і т о м а р т. Чи можна спитати, що ви пили?

К а з е н с. Якийсь проклятий ґатунок іспанського бурґундського з ґарантією, що воно без алкоголю; справжнє бурґундське для тверезих. Та природна кількість алкоголю, що є в ньому, дозволяє не додавати нічого більш.

Б а р б а р а. Ви жартуєте, Доллі?

К а з е н с *(терпляче)*. Ні. Я просто гуляв усю ніч з тим, кого офіційно вважають за голову цього дому, ось і все.

Л е д і Б р і т о м а р т. Андрю вас напоїв?

К а з е н с. Ні, він тільки заплатив за вино. Я вважаю, що мене сп'янив Діоніс. *(Звертаючися до Б а р б а р и)*. Я казав вам, що я одержимий.

Л е д і Б р і т о м а р т. Ви й зараз не цілком тверезий. Ідіть додому й одразу лягайте в ліжко.

К а з е н с. Я ніколи до цього часу не насмілювався чимось докоряти вам, леді Брітомарт, але як могли ви вийти заміж за князя темряви?

Л е д і Б р і т о м а р т. Далеко краще було вийти за нього заміж, аніж напиватися разом із ним. До речі, це новий талант у Андрю, раніше він не пив.

К а з е н с. Він і тепер не п'є. Він тільки сидів біля мене, докінчуючи руйнувати всі мої моральні основи, викорінюючи мої переконання, купуючи мою душу. Він вас любить, Барбаро, тому він такий небезпечний для мене!

Б а р б а р а. Що це важить, Доллі? Є далеко вища любов й далеко вищі мрії, аніж мрії біля родинного вогнища. Ви це напевно знаєте, чи не так?

К а з е н с. Так! У цьому ми сходимося. Я це знаю. Я в це вірю. Неспроможний перемогти мене на бойовищі цих високих ідей, він, мабуть, мене розважатиме деякий час; але не здолає глибше мене захопити, дарма, що дужий.

Б а р б а р а. Дотримуйтеся цих переконань, і все закінчиться добре. Тепер розкажіть мені, що було на зборах.

К а з е н с. Це були надзвичайні збори. Місіс Бейнз ледве не вмерла з хвилювання. Дженні Гілл цілком збожеволіла з істерії. Князь темряви грав на тромбоні, як божевільний, і ревіння мідного інструмента звучало, ніби регіт тих, що засуджені на довічні муки. Тут же було сто сімнадцять випадків навернення грішників. Вони молилися так щиро й вдячно за Боджера й анонімного благодійника, що пожертвував п'ять тисяч фунтів! Ваш батько не хотів, щоб його ім'я стало відоме.

Л о м а к с. Це було шляхетно з боку старого. Більшість людей прагнула б реклами.

К а з е н с. Він сказав, що всі добродійні установи накинулися б на нього, як круки на поле бою, коли б він назвав своє ім'я.

Л е д і Б р і т о м а р т. Це характерно для Андрю. Він ніколи не зробить шляхетного вчинку, не пояснивши його нешляхетним мотивом.

К а з е н с. Він переконав мене, що я все своє життя робив недобре через добру спонуку.

Л е д і Б р і т о м а р т. Адольфе, тепер, коли Барбара покинула Армію Спасіння, вам теж слід було б вийти з неї. Я не хочу, щоб ви грали на барабані по вулицях.

К а з е н с. Ваш наказ уже виконано, леді Брітомарт.

Б а р б а р а. Доллі, чи ставилися ви коли-небудь до цього серйозно? Чи вступили б ви до Армії Спасіння, коли б не зустріли мене?

К а з е н с *(нещиро)*. Ну гм... ну... можливо, як колекціонер різних релігій.

Л о м а к с *(хитро)*. Проте не як барабанник, чи не так? Ви дуже розумна, прониклива людина, Доллі, і ви повинні були бачити, що у всьому цьому є багато безглуздого!

Л е д і Б р і т о м а р т. Якщо ви хочете верзти дурниці, то робіть це як доросла людина, а не як школяр.

Л о м а к с *(розгубившись)*. Але ж дурниці лишаються дурницями, незалежно від віку того, хто говорить.

Л е д і Б р і т о м а р т. В Англії в пристойному товаристві, Чарлзе, люди всякого віку верзуть дурниці, повторюючи нікчемні афоризми з мудрим виглядом. А школярі особливою говіркою виголошують власні афоризми, як це робите ви. Коли вони доходять вашого віку й дістають посаду особистих секретарів міністрів або щось до того подібне, вони залишають свій жарґон і запозичають свої афоризми з «Спектейтора» або «Таймса». Найкраще довіртеся «Таймсові». Ви помітите, що й «Таймс» верзе чимало нісенітниць, але принаймні стиль цієї газети цілком пристойний.

Л о м а к с *(незадоволений)*. Ви маєте такі тверді принципи, леді Брітомарт.

Л е д і Б р і т о м а р т. Дурниці. *(Входить Моррісон)*. У чому річ?

М о р р і с о н. Дозвольте доповісти міледі, що містер Андершафт щойно під'їхав.

Л е д і Б р і т о м а р т. Добре! Просіть! *(Моррісон вагається)*. Що з вами?

М о р р і с о н. Чи повинен я доповідати про нього міледі, чи вважається, що він тут у себе вдома?

Л е д і Б р і т о м а р т. Доповідайте.

М о р р і с о н. Дякую, міледі. Сподіваюся, ви не гніваєтеся, що я про це спитав? Становище до деякої міри цілком незвичайне для мене.

Л е д і Б р і т о м а р т. Чудово. Ідіть і просіть його сюди.

М о р р і с о н. Дякую вам, міледі. *(Виходить).*

Л е д і Б р і т о м а р т. Діти, підіть і одягніться! *(Сара й Барбара йдуть нагору, щоб одягнутися для виходу).* Чарлзе, підіть і скажіть Стівенові, щоб він за п'ять хвилин був тут, ви знайдете його у вітальні! *(Чарлз виходить).* Адольфе, накажіть, щоб екіпаж подали за п'ятнадцять хвилин! *(Адольф виходить).*

М о р р і с о н *(в дверях).* Містер Андершафт.

Андершафт входить, Моррісон виходить.

А н д е р ш а ф т. Ви на самоті! Як це добре.

Л е д і Б р і т о м а р т *(підводиться).* Не будьте сентиментальні, Андрю. Сідайте. *(Вона сідає на канапі, він сідає поруч неї. Вона, не давши йому перевести дух, одразу починає з питання, що її цікавить).* Сара мусить одержати вісімсот фунтів на рік, поки Чарлз Ломакс не одержить своєї спадщини. Барбарі потрібна буде більша сума, та ще постійна, бо Адольф не має жодного майна.

А н д е р ш а ф т *(скорившись долі).* Добре, люба, я подбаю про це. Ще щось? Для вас особисто, наприклад?

Л е д і Б р і т о м а р т. Я хочу поговорити з вами про Стівена.

А н д е р ш а ф т *(утомлено).* Не треба, люба, Стівен мене не цікавить!

Л е д і Б р і т о м а р т. Але він цікавить мене. Адже це наш син.

А н д е р ш а ф т. Ви цього певні? Він примусив нас народити його на світ, але насправді він дуже невдало вибрав собі батьків. Я не бачу в ньому жодної подібности до мене, а ще менше до вас.

Л е д і Б р і т о м а р т. Андрю, Стівен чудовий син і надзвичайно урівноважений, здібний і шляхетний юнак. Ви просто намагаєтеся знайти привід позбавити його спадщини.

А н д е р ш а ф т. Моя люба Бідді, його позбавляє спадщини традиція роду Андершафтів. З мого боку було б нечесно лишати гарматну виробню синові.

Л е д і Б р і т о м а р т. Було б надзвичайно неприродно й непристойно з вашого боку лишати її комусь іншому. Андрю, Андрю, невже ви гадаєте, що ця дурна й неморальна традиція існуватиме повік?.. Невже ви стверджуєте, що Стівен не міг би керувати виробнею так, як сини власників інших великих торговельних фірм?

А н д е р ш а ф т. Так, він міг би засвоїти шаблон конторської праці, не розуміючи суті справи, точнісінько як це роблять інші сини, і фірма далі існувала б за заведеним ладом, поки справжній Андершафт — мабуть, якийсь італієць або німець — не винайшов би якоїсь нової методи й не витиснув би його.

Л е д і Б р і т о м а р т. Жодний італієць або німець не міг би зробити того, на що не спромігся б Стівен. Стівен, принаймні, шляхетного походження.

А н д е р ш а ф т. Син підкидька? Яка нісенітниця!

Л е д і Б р і т о м а р т. Це мій син, Андрю. І у вас, може, — хоч це невідомо вам самому, — в жилах тече шляхетна кров.

А н д е р ш а ф т. Це правда. Можливо, що й так. Це є зайвий арґумент на користь підкидька.

Л е д і Б р і т о м а р т. Андрю, не будьте такий нетерпелячий, не будьте неморальний. Зараз ви й те й друге.

А н д е р ш а ф т. Ця розмова, Бідді, також належить до традиції роду Андершафтів. Відтоді як заснували фірму, жінки всіх Андершафтів провадили такі розмови. Але це марнування слів. І якщо цю традицію коли-небудь порушать, то для людини здібнішої, аніж Стівен.

Л е д і Б р і т о м а р т *(розгнівавшись)*. У такому разі йдіть!

А н д е р ш а ф т *(благаючи)*. Піти?

Л е д і Б р і т о м а р т. Так, ідіть. Якщо ви нічого не хочете зробити для Стівена, ви тут непотрібні. Ідіть до вашого підкидька, хай би хто він там був, і дбайте про нього.

А н д е р ш а ф т. Річ у тому, Бідді...

Л е д і Б р і т о м а р т. Не називайте мене Бідді! Адже я не називаю вас Анді!

А н д е р ш а ф т. Я не хочу називати свою дружину Брітомарт... Це безглуздо! Серйозно, люба, традиція Андершафтів ставить мене в неприємне становище. Я старішаю, а мій спільник Лазарус нарешті вимагає, щоб я так чи так вирішив питання про свого спадкоємця, і, звичайно, він цілком має рацію. Але, бачите, я ще не знайшов гідного спадкоємця.

Л е д і Б р і т о м а р т *(уперто)*. Ви забуваєте про Стівена!

А н д е р ш а ф т. У тім-то й річ. Усі найди, що я їх маю на оці, дуже скидаються на Стівена.

Л е д і Б р і т о м а р т. Андрю!

А н д е р ш а ф т. Я шукаю людину, яка не має жодних зв'язків і не дістала жодної освіти. Інакше кажучи, людину, що не могла б досягнути чогось у житті, коли б вона не була сильною особою. І я не можу її знайти. Кожного найду за наших часів забирає якась добродійна установа, і, коли він виявляє хоч найменші здібности, до нього беруться вчителі; його муштрують, як перегонового коня, щоб він одержав стипендію, йому набивають голову дешевими думками, дисциплінують його, навівають йому покору й так званий пристойний тон і калічать його на все життя так, що він стає нездатний ні до чого, крім науки. Якщо ви хочете зберегти гарматну виробню для своєї родини, подбайте про те, щоб знайти гідного найду й одружити його з Барбарою.

Л е д і Б р і т о м а р т. О, Барбара! Ваша улюбленка! Ви здатні принести Стівена в жертву Барбарі!

А н д е р ш а ф т. З радістю. А ви, моя люба, погодилися б зварити Барбару в казані, щоб почастувати Стівена супом!

Л е д і Б р і т о м а р т. Андрю! В цьому випадку питання не йдеться про наші симпатії та антипатії. Це питання обов'язку. Ваш обов'язок зробити Стівена своїм спадкоємцем.

А н д е р ш а ф т. Точнісінько, як ваш обов'язок підкорятися чоловікові. Послухайте, Бідді, всі ці виверти, що їх вживають люди панівного класу, марні щодо мене. Я сам належу до панівного класу, а давати місіонерові релігійні

трактати — марна трата часу. Сила в цій справі на моєму боці, і ви не змусите мене чинити у ваших інтересах.

Л е д і Б р і т о м а р т. Андрю! Говоріть скільки хочете, а ви не зміните думки моєї про добро й зло. І ваша краватка з'їхала на бік, поправте її.

А н д е р ш а ф т *(ніяково)*. Вона не тримається, якщо не приколоти її шпилькою.*(Мацає краватку, кривиться, як мала дитина. Увіходить Стівен)*.

С т і в е н *(біля дверей)*. Пробачте! *(Хоче піти)*.

Л е д і Б р і т о м а р т. Ні, заходь, Стівене.

Стівен підходить до письмового материного столика.

А н д е р ш а ф т *(не дуже привітно)*. Добридень!

С т і в е н *(холодно)*. Добридень!

А н д е р ш а ф т *(до леді Брітомарт)*. Він, гадаю, знає все щодо існуючої традиції?

Л е д і Б р і т о м а р т. Так! *(До Стівена)*. Це те, про що я тобі вчора розповідала, Стівене.

А н д е р ш а ф т *(незадоволено)*. Як я зрозумів, ти хочеш увійти в моє діло?

С т і в е н. Узятися до торгівлі? Нічого подібного!

А н д е р ш а ф т *(широко розплющивши очі, відчуваючи велику полегкість)*. О, в такому разі...

Л е д і Б р і т о м а р т. Виробництво гармат — це не торгівля, Стівене. Це — підприємство.

С т і в е н. Я, в кожному разі, не маю наміру стати за комерсантом, у хоч би якому розумінні. Я не маю жодних ділових здібностей і не маю до цього нахилу. Я маю намір присвятити себе політиці.

А н д е р ш а ф т *(підводиться)*. Мій дорогий хлопчику, це для мене величезна полегкість, і я сподіваюся, що це буде також дуже корисно для держави. Я боявся, що ти вважатимеш себе за ображеного й ошуканого. *(Підходить до Стівена, збираючися потиснути йому руку)*.

Л е д і Б р і т о м а р т *(устає й втручається)*. Стівене, я не можу дозволити тобі зректися такого величезного майна.

С т і в е н *(сухо)*. Мамо, прошу вас, припиніть поводитися зі мною як з дитиною! *(Леді Брітомарт одступає,*

глибоко ображена його тоном). До вчорашнього вечора я не надавав серйозного значення вашому поводженню зі мною, бо думав, що й ви самі не надаєте цьому серйозного значення. Але тепер я бачу, що ви таїли від мене речі, що їх ви повинні були пояснити мені ще багато років тому. Я надзвичайно ображений цим. Дальші обмірковування моїх планів на майбутнє мають відбуватися між мною й моїм батьком — двома чоловіками.

Л е д і Б р і т о м а р т. Стівене! *(Вона сідає, й очі її сповнюються слізьми).*

А н д е р ш а ф т *(із глибоким співчуттям).* Бачите, люба моя, тільки з дорослими чоловіками можна поводитися як з дітьми!

С т і в е н. Я дуже шкодую, мамо, що ви мене примусили...

А н д е р ш а ф т *(перебиваючи його).* Так, так, так — це все цілком правильно, Стівене! Вона не буде більше втручатися у твої справи. Ти завоював свою незалежність. Ти одержав право на власний ключ від вхідних дверей. Не зловживай цим, а головне, не перепрошуй. *(Сідає).* Тепер поговоримо про твоє майбутнє, як годиться двом чоловікам. Прошу пробачити, Бідді, — як годиться двом чоловікам і одній жінці.

Л е д і Б р і т о м а р т *(мужньо опанувавши себе).* Я цілком розумію Стівена. Бога ради, йди своїм шляхом, якщо ти почуваєш, що досить міцний.

Стівен урочисто, ніби підкреслюючи, що він дійшов повноліття, сідає в крісло біля письмового столу.

А н д е р ш а ф т. Отже, вирішено, що ти не маєш претензій на те, щоб одержати у спадщину гарматну виробню.

С т і в е н. Сподіваюся, що питання про те, що я цієї спадщини зрікаюся, вже з'ясоване.

А н д е р ш а ф т. Годі, годі! Не будь такий упертий. Це по-дитячому. Воля повинна робити людину великодушною. До того ж я повинен полегшити перші твої кроки в житті за те, що позбавив тебе спадщини. Ти не можеш одразу бути прем'єр-міністром. Чи не маєш ти нахи-

лу до чогось? Якої ти думки щодо літератури, мистецтва тощо.

С т і в е н. Хвалити Бога, я не маю нічого спільного з художником ні здібностями, ані вдачею.

А н д е р ш а ф т. Ну, а як щодо філософії, га?

С т і в е н. Я не маю таких безглуздих претензій.

А н д е р ш а ф т. Виходить, лишається ще армія, флот, церква й суд. Юриспруденція вимагає певних здібностей. Що ти скажеш на це?

С т і в е н. Я не працював над юридичними науками й боюся, що мені не вистачить настирливости, — так, здається, юристи звуть своє нахабство, яке потрібне, щоб мати успіх у виступах.

А н д е р ш а ф т. Досить тяжка справа. Ледве чи ще щось лишається, окрім сцени, чи не так? *(Стівен робить нетерплячий рух)*. А проте адже є що-небудь, що ти знаєш і до чого ти почуваєш нахил?

С т і в е н *(підводячись й пильно дивлячись на нього)*. Я знаю різницю між добром і злом.

А н д е р ш а ф т *(захоплений)*. Невже? Як?! Ти не маєш жодних комерційних здібностей, жодних юридичних знань, жодної здібности до мистецтва, жодного потягу до філософії, але тобі відома таємниця, що хвилювала всіх філософів, що завдавала стільки сумнівів усім юристам, що завдавала стільки клопоту всім діловим людям і що занапастила більшість художників: таємниця добра і зла! Але в такому разі, ти геній, мудрець з наймудрішіх, бог! Тобі ж тільки 24 роки!

С т і в н *(ледве стримуючи себе)*. Ви бажаєте виявити вашу дотепність? Я претендую тільки на те, що в Англії кожний джентлмен вважає за своє природжене право... *(Сідає, маючи сердитий вигляд)*.

А н д е р ш а ф т. О, це право кожного! Згадай бідну маленьку Дженні Гілл з Армії Спасіння. Вона вважала б, що ти просто глузуєш із неї, коли б ти запропонував їй стати серед вулиці й викладати граматику, географію, математику або хоча б салонні танці; але в неї не виникає навіть сумнівів у тому, що вона може проповідувати моральність

і релігію — ви всі однакові, ви, пристойні люди. Ти не зумів би визначити міру стійкости десятицалевої гармати перед вибухом, що дуже просто, але ви всі гадаєте, що можете визначити міру стійкости людської натури перед спокусою. Ви не наважилися б мати справу з вибуховими речовинами, але ви всі ладні орудувати чесністю, істиною, справедливістю й всіма обов'язками людини, знищуючи один одного. Що за країна! Що за світ!

Л е д і Б р і т о м а р т. *(збентежено)*. Що, ви гадаєте, він міг би робити, Андрю?

А н д е р ш а ф т О, якраз те, що він хоче робити! Він нічого не знає, а думає, що знає все. Це ясно вказує на нахил до політичної діяльности. Знайдіть йому посаду особистого секретаря в особи, що могла б допомогти йому стати за помічника міністра, а потім хай він здасться на себе самого. Він закінчить тим, що матиме належне для нього місце в скарбівні.

С т і в е н *(знову схоплюється з місця)*. Я дуже шкодую, сер, що ви примушуєте мене забути про ту повагу, що її я повинен був би мати до вас як до батька. Я англієць, і я не дозволю, щоб у моїй присутності ображали уряд моєї країни! *(Засовує руки до кишень і, маючи сердитий вигляд, підходить до вікна)*.

А н д е р ш а ф т *(до деякої міри грубо)*. Уряд твоєї країни? Я є урядом твоєї країни — я й Лазарус! Чи не думаєш ти, що ти и півдесятка таких, як ти, що сидять у цій дурній говорильні, можете керувати Андершафтом і Лазорусом? Ні, друже мій, ви будете робити те, що нам корисно! Ви будете воювати, коли це буде потрібно нам, і будете додержувати мирного ладу, коли ми вважатимемо це за потрібне. Ви дійдете висновку, що торгівля потребує деяких заходів, коли ми вирішимо, що ці заходи конче потрібні. Коли мені потрібно буде щось, щоб підвищити мої дивіденди, ви вважатимете, що моя вимога — це державна потреба. Коли інші люди вимагатимуть чогось іншого, щоб мої дивіденди впали, ви закличите на допомогу поліцію й військо. І за це ви матимете підтримку й хвалу преси й задоволення від того, що уявлятиме-

те, що ви великі політичні діячі. Уряд твоєї країни! Іди, мій хлопче, бався своїми партійними зборами, передовими статтями, великими лідерами, пекучими питаннями та іншими вашими цяцьками. А я повернуся до своєї контори, щоб оплачувати музикантів і замовляти музику на свій смак.

С т і в е н *(вибачливо посміхається й протекційно кладе руку на плече батькові)*. Справді, дорогий тату, на вас не можна гніватися. Він не можете собі уявити, яким безглуздям це все мені здається. Ви цілком маєте рацію, пишаючись, що ваша працьовитість дозволила вам заробити багато грошей; і це ваша велика заслуга, що вам пощастило заробити так багато. Але ви обертаєтеся в оточенні, де за гроші вас цінують і коряться вам, а я придбав свої звички й свій світогляд у безсумнівно консервативних і далеко не сучасних школах та університеті. Цілком природно, що ви думаєте, ніби Англією керують гроші, але дозвольте мені думати, що я розуміюся на цьому краще.

А н д е р ш а ф т. А що ж, у такому разі, керує Англією, скажіть, будь ласка?

С т і в е н. Вдача, тату, вдача!

А н д е р ш а ф т. Чия вдача? Твоя чи моя?

С т і в е н. Ані ваша, ані моя, тату, але це сукупність усіх кращих відмінних рис англійської національної вдачі.

А н д е р ш а ф т. Стівене, я знайшов відповідну для тебе професію! Ти природжений журналіст. Я дам тобі змогу почати кар'єру у високоморальному щотижневому журналі. Ухвалено! *(С т і в е н підходить до маленького письмового столу й розбирає свої листи. Увіходить Сара, Барбара, Ломак с, К а з е н с, одягнені для прогулянки. Б а р б а р а підходить до вікна й виглядає з нього. К а з е н с підходить, посміхаючись, до крісла. Л о м а к с лишається біля дверей, а С а р а підходить до матері)*.

С а р а. Ідіть, одягніться, мамо; екіпаж чекає. *(Леді Брітомарт виходить)*.

А н д е р ш а ф т *(до С а р и)*. Добридень, люба. Доброго здоров'я, містере Ломакс.

Л о м а к с *(невиразно)*. Добридень.

А н д е р ш а ф т *(до Казенса)*. Чи добре себе почуваєте після вчорашньої ночі, Евріпіде?

К а з е н с. Так, добре, як цього слід було чекати.

А н д е р ш а ф т. Чудово! *(До Б а р б а р и).* Отже, ти хочеш оглянути мою фабрику смерти й руїни?

Б а р б а р а *(біля вікна)*. Адже ви оглядали вчора мою фабрику Спасіння. Я обіцяла вам візит у відповідь.

Л о м а к с *(виходить наперед і стає між Сарою й Андершафтом).* Ви побачите, що вона надзвичайно цікава. Я був в Арсеналі у Вульвічи і там, знаєте, відчув надзвичайний спокій на згадку про те, яку безліч людей ми могли б убити, коли б нам довелося воювати. *(До Андершафта, несподівано урочисто)*. Але для вас ця думка мусить бути жахлива з погляду релігії? Вам добре ведеться, чи не так?

С а р а. Ви не звертаєте уваги на ідіотизм Чоллі, чи не так, тату?

Л о м а к с *(ніяково)*. От тобі й на!

А н д е р ш а ф т. Містер Ломакс розглядає це питання цілком правильно, моя люба.

Л о м а к с. Ось власне! Це й я хотів сказати!

С а р а. Чи їдеш ти з нами, Стівене?

С т і в е н. Річ у тому, що я трохи зайнятий, гм... *(Великодушно)*. Ну що ж, добре, я поїду. Звісно, якщо для мене є місце в екіпажі.

А н д е р ш а ф т. Двох я можу взяти з собою в мій маленький автомобіль, що призначений для польової служби й що я його тепер випробовую. Він не цілком презентабельний, бо ще не пофарбований, але жодна куля його не проб'є.

Л о м а к с *(наляканий тільки думкою про те, щоб проїхатися по Вілтон Крос-сент непофарбованим автомобілем)*. От тобі й на!

С а р а. Я їду екіпажем, дякую. Ось Барбарі байдуже, в якому автомобілі її побачать.

Л о м а к с. Послухайте, Доллі, друзяко, може, вам неприємно їхати таким бридким автомобілем? Якщо так, тоді я поїду ним... Проте...

К а з е н с. Я надаю перевагу автомобілеві.

Л о м а к с. Дуже вам вдячний, друже! Ходімо, Саро!

(Поспішає зайняти місце в екіпажі. Сара йде за ним).

К а з е н с *(похмуро підходячи до столика леді Брітомарт).* Навіщо нам з вами їхати в цей фабричний департамент Пекла? Ось питання, що я собі ставлю.

Б а р б а р а. Я завжди уявляла собі цю виробню у вигляді якоїсь величезної ями, де пропащі створіння з почорнілими лицями роздмухують димуче полум'я, і де мій батько підганяє й мучить їх. Чи схоже це на правду, тату?

А н д е р ш а ф т *(обурений).* Моя люба! Це бездоганно чисте й гарне місто, що лежить на узгір'ї горба.

К а з е н с. І там є каплиця методистів? О, скажіть, що там є каплиця методистів!

А н д е р ш а ф т. Там є дві: одна примітивна, друга для сектантів. Є навіть товариство, що вивчає етику; але воно не має великої популярности, бо мої робітники всі дуже релігійні. У цехові, де мають справу з вибуховими речовинами, не допускають агностиків, вважаючи їхнє перебування там небезпечним.

К а з е н с. А тим часом вони не перечать проти вас?

Б а р б а р а. Чи виконують вони всі ваші накази?

А н д е р ш а ф т. Я ніколи не даю наказів. Коли я звертаюся до когось із них, то ми провадимо таку розмову: «Ну, Джонзе, як живе дитина, чи одужала місіс Джонз?» — «Усе гаразд, дякую, сер». І це все.

К а з е н с. Але Джонза треба тримати в покорі. Як ви підтримуєте дисципліну серед ваших людей?

А н д е р ш а ф т. Я цього не роблю. Це роблять вони самі. Бачите, єдине, чого Джонз не попустить, це неслухняности від людини, що йому підлегла, а також не попустить він, щоб дружина людини, яка заробляє за тиждень на 4 шилінги менше, аніж він, претендувала на однакове громадське становище з його дружиною. Звичайно, всі вони теоретично повстають проти мене. А на практиці всі вони тримають у покорі тих, хто нижчий за них на один щабель. Я ніколи не втручаюся в їхні справи. Я ніколи не буваю з ними грубий. Я не буваю грубий навіть з Лазарусом. Я тільки кажу, що певні речі треба виконувати, але я ніколи не даю розпоряджень виконувати їх. Але майте на оці, я не

запевняю, що на виробні ніхто не видає наказів, не поводиться з іншими зарозуміло або навіть грубо. Дорослі робітники грубі з хлопцями й наказують їм; візники грубі з прибиральниками, кваліфіковані робітники грубі з некваліфікованими, доглядачі підганяють і гримають і на тих, і на тих; молодші інженери звинувачують доглядачів; старші інженери нападають на молодших і собі одержують зауваження від завідувачів відділів, а щодо клерків, то вони носять циліндри на голові й молитовники в руках і підтримують своє громадське становище тим, що відмовляються бути з будь-ким на рівній нозі. Наслідком є величезний зиск, що його дістаю я.

К а з е н с. *(обурений)* Ви справді...е...е те, як я вас учора назвав.

Б а р б а р а. Як він вас учора назвав?

А н д е р ш а ф т. Це не має ваги, дорога моя. Він думає, що я з тебе зробив нещасну. Чи правда це?

Б а р б а р а. Невже ви думаєте, що я можу почувати себе щасливою в цьому дурному вульгарному вбранні? Я, що носила раніше форму Армії Спасіння! Чи розумієте ви, що ви зі мною зробили? Вчора я тримала душу людини в своїх руках. Я вказувала їй путь у житті й навертала їй думки до спасіння. Але коли ми взяли у вас гроші, вона знову вернулася до свого старого цинізму й пияцтва. *(Глибоко переконана)*. Я ніколи вам цього не прощу! Коли б я мала дитину, і ви вбили б її вашими набоями, або коли б ви вбили Доллі вашими жахливими гарматами, я могла б вам це дарувати, знаючи, що це відкрило б для вас ворота раю. Але вирвати в мене людську душу й перетворити її на душу звіра! О, це гірш, аніж убивство!

А н д е р ш а ф т. Невже моя дочка так легко впадає в розпач? Чи можливо це — сягнути аж у глиб людської душі й не лишити там жодного сліду?

Б а р б а р а *(з проясненим обличчям)*. О, ви маєте рацію, він не може тепер загинути; де була моя віра?

К а з е н с. О, розумний, розумний дияволе!

Б а р б а р а. Може, ви диявол, але іноді Бог говорить вашими устами *(схоплює батькові руки й цілує їх)*. Ви вер-

нули мені щастя, я глибоко відчуваю його, але душа моя збентежена.

А н д е р ш а ф т. Ти дечого навчилася. А це спочатку справляє таке враження на людину, ніби вона щось утратила.

Б а р б а р а. Ну що ж, поведіть мене на вашу фабрику смерти й дайте мені можливість ще дечого навчитися. Можливо, що за цією жорстокою іронією ховається якась вища правда. Ходімо, Доллі. *(Виходить).*

К а з е н с. Мій янгол-охоронець! *(До Андершафта).* Геть! *(Іде за Барбарою).*

С т і в е н *(спокійно біля письмового стола).* Ви не повинні звертати уваги на Казенса, тату! Він дуже симпатичний, добрий малий, але він вивчає грецьку мову й, природно, трохи ексцентричний.

А н д е р ш а ф т. Так, це цілком правильно! Дякую, Стівене, дякую! *(Виходить; С т і в е н, протекційно посміхаючись, поважно застібає пальто й іде до дверей. Леді Брітомарт, одягнена для виходу, відчиняв двері, раніш ніж він устигає підійти до них. Вона оглядається, шукаючи інших, дивиться на С т і в е н а й, не кажучи ні слова, повертається, щоб піти).*

С т і в е н. *(збентежено).* Мамо...

Л е д і Б р і т о м а р т. Не перепрошуй, Стівене, і не забувай про те, що ти переріс свою матір! *(Виходить).*

Перівейл-Сент-Андрю лежить між двома горбами в Мідлсексі; воно розташоване на узгір'ї горба, що лежить ближче до півночі. Це місто, де майже нема диму, з білими будинками, дахами із зеленого шиферу або червоних черепиць, з високими деревами, лазнями, дзвіницями й стрункими димарями, мальовничо розташоване й мальовниче само по собі. Кращий вигляд на місто відкривається з узгір'я, що лежить на віддалі півмилі на схід, де відбуваються проби вибухових речовин. Фабрика сховалася в глибині долини, й верхівки її димарів підносяться, як величезні кеглі. Уздовж гребеня цього узгір'я йде бетонна площадка з бруствером, що нагадує фортецю, бо на ній стоїть величезна гармата здавненого Вульвіцького зразку, що обернена в бік міста. З внутрішнього боку бруствера є високі східці, що на них можна сидіти. Барбара спирається на поруччя й дивиться на містечко. Праворуч неї стоїть гармата, ліворуч — кут майстерні, що збудована на палях; до дверей цієї май-

стерні йдуть сходи, що мають троє або четверо східців. Двері відчиняються наверх, і біля порога є невеличка дерев'яна площадка, в кутку на ній стоїть пожежний бак. Бруствер стрімко уривається біля майстерні й лишає вузький прохід, що є початком дороги, яка веде через фабрику в місто. Ззаду гармати стоїть тачка з величезним конічним набоєм, що на ньому намальована червона смуга. Далі від бруствера з того ж боку, біля дверей у контору, що так само, як майстерня, є найлегшим типом будови, стоїть крісло.

Б а р б а р а. Ну що?

К а з е н с. Ані проблиску надії! Все довершено, надзвичайно, реально. Не вистачає тільки собору, щоб перетворити це пекельне місто на місто небесне.

Б а р б а р а. Чи довідалися ви, чи зробили щось для старого Пітера Шерлі?

К а з е н с. Йому дали роботу сторожа й табельника. Він дуже нещасний. Він вважає роботу табельника за розумову працю й каже, що він до цього не звик. І його житло таке розкішне, що він не наважується користуватися з кімнат і ховається в комірці.

Б а р б а р а. Бідний Пітер!

Стівен наближається з міста. Він несе польовий бінокль.

С т і в е н *(із захватом)*. Чи оглянули ви все? Чому ви нас залишили?

К а з е н с. Я хотів оглянути все, що не призначено для моїх очей, а Барбара хотіла заохотити робітників до балачки.

С т і в е н. Чи знайшли ви що-небудь, варте догани?

К а з е н с. Ні. Вони звуть його «Денді Анді» і пишаються з того, що він спритний старий шахрай. Але тут усе жахливе, дивоглядне, неморальне, невимовно довершене.

С а р а *(входить)*. Боже, що за місце! *(Підходить до тачки)*. Чи бачили ви лікарню? *(Сідає на набій)*.

С т і в е н. Чи бачили ви бібліотеки й школи?

С а р а. Чи бачили ви танцювальну залу для бенкетів у Таун-Голі?

С т і в е н. Чи були ви в страховій касі, в пенсійній касі, в будівельному об'єднанні, в різних кооперативних організаціях?

Андершафт виходить із контори з пакою телеграм у руках.

А н д е р ш а ф т. Ну що ж, чи все ви оглянули? Шкодую, що мене відкликали *(вказуючи на телеграми)* вісті з Манджурії.

С т і в е н. Добрі вісті, сподіваюся?

А н д е р ш а ф т. Чудові!

С т і в е н. Нова перемога японців?

А н д е р ш а ф т. О, не знаю! Хто перемагає, нас це не стосується. Ні, добрі вісті в тому, що військовий дирижабль дав блискучі наслідки. Після першого використання він знищив ущент форт, де було триста солдатів.

К а з е н с *(з майданчика).* Це були опудала?

А н д е р ш а ф т. Ні, справжні солдати. *(Казенс і Барбара обмінюються поглядами. Потім Казенс сідає на східці й затуляє обличчя руками. Барбара серйозно кладе руку йому на плече, а він підводить на неї очі, де вираз іронії та відчаю).* Ну, Стівене, якої ти тепер думки про це місце?

С т і в е н. О, надзвичайної! Це найвище досягнення щодо організованости. Одверто кажучи, любий тату, я був дурень. Я ніколи не думав про те, чим це все є: про цю надзвичайну передбачливість, про організаційний талант, про адміністративні здібності, про фінансового генія, про величезний капітал, витрачений на це все. Я повторював сам собі, проходячи вашими вулицями: «Мир має свої перемоги, не менш уславлені, ніж війна». У мене виникає тільки одне побоювання щодо цього всього.

А н д е р ш а ф т. Вислови його.

С т і в е н. Я не можу не думати про те, що ця дбайливість, яка передбачає всі потреби ваших робітників, може підточити їхню незалежність і послабити в них почуття відповідальності! І хоч який смачний чай, що його нам подали в цьому розкішному ресторані — як тільки вони умудрилися дати нам за три пенси таку розкіш, як тістечка, варення й вершки, я не можу зрозуміти! — проте ви повинні пам'ятати, що ресторани підривають родинне життя. Погляньте, наприклад, на континент. Чи певні ви, що таке пещення справді добре відіб'ється на вдачі ваших робітників?

А н д е р ш а ф т. Бачиш, мій любий хлопче, якщо ти будуєш цивілізацію, ти повинен вирішити, чи турботи й хвилювання бажані, чи ні. Якщо вирішити, що вони бажані, то, я гадаю, просто не слід сприяти розвиткові цивілізації; і в такому разі турбот і хвилювань буде досить на те, щоб перетворити нас усіх на янголів. Але коли ти приходиш до іншого висновку, ти маєш бути послідовний. Проте, Стівене, нашим вдачам тут ніщо не загрожує. Досить тривоги завдає те, що ми можемо щохвилини злетіти в повітря.

С а р а. До речі, тату, де ви виготовляєте вибухові речовини?

А н д е р ш а ф т. В окремих маленьких майстернях, таких, як ця. Якщо одна з них злетить у повітря, то втрати не дуже великі, і це вбиває тільки тих, хто перебуває дуже близько.

Стівен, що стоїть біля майстерні, дивиться на неї злякано і швидко відходить до гармати. У цей час раптом відчиняються двері майстерні, і старший майстер в робочому одязі й повстяних черевиках виходить на майданчик й розчиняє двері, щоб пропустити Ломакса, що з'являється на порозі.

Л о м а к с *(з удаваною байдужістю)*. Друже, вам не слід було так хвилюватися. З вами нічого не трапиться, а коли б і трапилося, то це не спричинилось би до кінця світу. Вам трохи не вистачає британської мужности, старий! *(Спускається й підходить до С а р и)*.

А н д е р ш а ф т *(звертається до робітника)*. Щось не гаразд, Білтоне?

Б і л т о н *(зі спокійною іронією)*. Добродій зайшов у відділ вибухових речовин і запалив цигарку, сер; це все.

А н д е р ш а ф т. Ах, так! *(До Л о м а к с а)*. Може, ви пригадаєте, що ви зробили з сірником?

Л о м а к с. О, облиште! Я не такий дурний! Я старанно загасив його, раніш ніж кинув.

Б і л т о н. Але голівка його ще жевріла, сер.

Л о м а к с. Припустимо, що так. Адже я не кинув його у вашу замішку.

А н д е р ш а ф т. Забудьте про це, містере Ломакс Між іншим, чи не можете ви позичити мені ваші сірники?

Л о м а к с *(простягаючи свою коробочку)*. Прошу!

А н д е р ш а ф т. Дякую! *(Кладе сірники до кишені)*.

Л о м а к с *(навчально звертаючися до всіх присутніх)*. Чи знаєте ви, що вибухові речовини вибухають як порох, тільки тоді, коли вони перебувають у жерлі гармати? Якщо вони лежать просто, ви можете піднести до них сірника без найменшого ризику: вони просто згорять, як шматок паперу. *(З запалом трактуючи питання з наукового погляду)*. Чи відомо це вам, Андершафте? Чи робили ви коли-небудь такі досліди?

А н д е р ш а ф т. Не в широкому масштабі, містере Ломакс. Білтон, якщо ви його попросите, дасть вам піроксилін, коли ви будете йти звідси. Ви можете робити з ним досліди вдома. *(Білтон здивовано дивиться)*.

С а р а. Білтон не зробить нічого подібного, тату. Я вважаю, що ваша справа є в тому, щоб висаджувати в повітря росіян та японців, але, справді, ви не повинні цього робити з бідним Чоллі! *(Білтон нічого не розуміє й виходить в майстерню)*.

Л о м а к с. Моя неоціненна, немає жодної небезпеки! *(Сідає поруч неї на набій)*.

Л е д і Б р і т о м а р т *(увіходить з боку міста з букетом, підходить рвучко й зупиняється між Андершафтом і кріслом)*. Андрю, ви не повинні були показувати мені це місце!

А н д е р ш а ф т. Чому, люба?

Л е д і Б р і т о м а р т. Все одно чому, але ви не повинні були цього робити, ось і все. тільки подумати, що це все (вказує на місто) належить вам! І ви зберігали це для себе протягом усіх цих років.

А н д е р ш а ф т. Це не належить мені. Я цьому належу. Це спадщина Андершафтів.

Л е д і Б р і т о м а р т. Це не так. Ваші безглузді гармати й ця гомінлива, гуркітлива фабрика, може, і є спадщина Андершафтів. Але ввесь цей посуд, уся ця білизна, вся ця обстава й всі ці будинки, городи й сади належать нам. Вони належать мені. Це не чоловіча справа. Я від них не відмовлюся. Мабуть, збожеволіли, коли думаєте віддати

їх; і коли ви й далі стоятиме на своєму, я покличу лікаря.

А н д е р ш а ф т *(нахиляючись, щоб понюхати букет).* Звідки у вас ці квіти, люба?

Л е д і Б р і т о м а р т. Ваші люди подарували їх мені у вашій робітничій церкві імени Вільяма Морріса.

К а з е н с *(схоплюючися).* О, тільки цього бракувало! Робітнича церква?

Л е д і Б р і т о м а р т. І навкруги лазні величезними літерами з мозаїки увічнені слова Морріса: «Немає людини гідної того, щоб бути господарем іншої». Що за цинізм!

А н д е р ш а ф т. Боюся, що давніше це вражало робітників, але тепер вони звергають на це так само мало уваги, як на десять заповідей у церкві.

Л е д і Б р і т о м а р т. Андрю, ви намагаєтеся відвести мене від розмови про спадщину блюзнірськими жартами, але це вам не вдасться. Я більше не прошу за Стівена. Він дістав у спадщину від вас надто багато неґативних рис, щоб бути придатним до цієї ролі. Але Барбара має такі ж права, як Стівен. Чому б Адольф не міг бути вашим спадкоємцем? Я могла б наглядати місто замість нього, а він може дбати про гармати, якщо вони, справді, потрібні.

А н д е р ш а ф т. Я не бажав би нічого кращого за те, щоб Адольф був найда. У нього в жилах тече якраз та нова кров, що потрібна англійській промисловості. Але він не найда, тому нема чого про це говорити.

К а з е н с *(дипломатично).* Не цілком! *(Усі повертаються, здивовано дивлячися на нього. Він спускається з майданчика, проходить повз майстерню й підходить до Андершафта).* Я вважаю — майте на оці — що я не передрішаю моєї поведінки надалі, але я вважаю, що тяжке питання з найдою можна розв'язати.

А н д е р ш а ф т. Що ви цим хочете сказати?

К а з е н с. Річ у тому, що я маю розповісти щось, що є до деякої міри сповіддю.

С а р а
Л е д і Б р і т о м а р т
Б а р б а р а
С т і в е н
} *(усі разом).* Сповіддю?

Л о м а к с. От тобі й на!

К а з е н с. Так! Сповіддю! Слухайте мене всі! Оскільки я зустрів Барбару, я вважав себе за людину порядну й чесну, бо здебільшого намагався чинити так, як вимагало моє сумління. Але відтоді, як я зустрів Барбару, вона стала для мене дорожча за моє сумління.

Л е д і Б р і т о м а р т. Адольфе!

К а з е н с. Це правда. Ви самі закидали мені, леді Брітомарт, що я вступив до Армії Спасіння тільки тому, щоб поклонятися Барбарі, і так воно й було. Вона купила мою душу, як купують квітку на вулиці, але вона купила її для себе.

А н д е р ш а ф т. Як? Не для Діоніса або когось іншого?

К а з е н с. Діоніса й всіх інших вона містить у собі. Я поклонявся тому, що було божественного в ній, і тому я був істинно вірний. Але я був також романтик у всьому, що стосувалося Барбари. Я гадав, що вона жінка з народу, й гадав, що шлюб із професором грецької мови далеко перевершить її найсміливіші мрії.

Л е д і Б р і т о м а р т. Адольфе!

Л о м а к с. От тобі й на!

К а з е н с. Коли я довідався про жахливу істину...

Л е д і Б р і т о м а р т. Що ви розумієте під жахливою істиною, дозвольте спитати?

К а з е н с. Те, що вона володіє величезним майном, що дід її граф, а батько — князь темряви.

А н д е р ш а ф т. Замовчіть!

К а з е н с. І що я, авантурник, що намагається вловити заможну наречену, тоді спустився до того, що обманув її щодо свого походження.

Б а р б а р а. Доллі!

Л е д і Б р і т о м а р т. Ваше походження? Послухайте, Адольфе, не намагайтеся вигадати якусь безглузду історію з-за цих гармат. Пам'ятайте, що я бачила портрети ваших батьків, і що представник англійського уряду в Південно-Західній Австралії знає їх особисто й запевняв мене, що вони цілком гідне подружжя.

К а з е н с. Так, їхній шлюб цілком визнають в Австралії, але не в Англії. Моя мати — рідна сестра померлої жінки

мого батька, і на цьому острові виходить, що я є підкидьок. *(Його слова роблять сенсацію).* Чи досить з вас цього викруту, Макіавеллі?

А н д е р ш а ф т. Бідді, це може бути виходом із становища!

Л е д і Б р і т о м а р т. Дурниці! Чоловік не буде краще робити гармати тільки тому, що він доводиться собі братом у перших, а не є сам по собі. *(Вона різко сідає в крісло, ніби висловлюючи цим повне презирство до їхньої казуїстики).*

А н д е р ш а ф т *(до Казенса).* Ви освічена людина, а це суперечить традиції.

К а з е н с. З десяти тисяч випадків буває один, коли виявляється, що учень — природжений знавець того, чого його намагаються вчити. Вивчення грецької мови не згубило мого розуму — воно дало йому поживу. До того ж я не вивчав її в англійській громадській школі.

А н д е р ш а ф т. Гм! Ну що ж, я не можу собі дозволити бути надто перебірливим. Ви спритно обійшли питання про спадкоємця. Залишимо це. Ви відповідний кандидат, Евріпіде! Ви відповідний кандидат!

Б а р б а р а *(спускаючися з майданчика й втручаючись у розмову між Казенсом і Андершафтом).* Доллі, вчора вранці, коли Стівен розповів нам про цю традицію, ви зробилися мовчазний, і відтоді ви увесь час перебуваєте в якомусь дивному й збудливому стані. Чи не подумали ви тоді про ваше походження?

К а з е н с. Коли перст долі несподівано вказує на людину під час її сніданку, це примушує її замислитися.

Барбара сумно відвертається й, ставши біля матері, схвильовано прислухається до розмови.

А н д е р ш а ф т. Ага! Вам спало на думку взяти участь у справі, мій юний друже, чи не так?

К а з е н с. Стережіться. Мене відділяє від ваших проклятих військових дирижаблів ціла прірва моральної огиди.

А н д е р ш а ф т. Дамо зараз цій прірві спокій. Поговоримо краще про практичні деталі, а питання про ваше ос-

таточне вирішення може лишатися поки що не розв'язане. Ви знаєте, що вам доведеться змінити ім'я? Ви проти цього не заперечуєте?

К а з е н с. Чи може чоловік, що має ім'я Адольф, чоловік, що його звуть Доллі, заперечувати проти того, щоб його звали інакше?

А н д е р ш а ф т. Чудово! Тепер щодо грошей. Я хочу з самого початку дати вам пристойне утримання. Перший час ви діставатимете тисячу на рік.

К а з е н с *(з раптовим запалом, очі йому злісно блищать крізь окуляри).* Тисячу! Ви смієте пропонувати якусь мізерну тисячу зятеві мільйонера? Ні, присягаюся небом, Макіавеллі, вам не пощастить мене ошукати. Ви без мене не можете обійтися. А я можу обійтися без вас. Я мушу мати дві з половиною тисячі на рік протягом двох років. Коли після цього терміну виявиться, що я непридатний, я піду собі геть. Але коли я буду на висоті й залишуся, ви повинні дати мені п'ять тисяч решти.

А н д е р ш а ф т. Які це п'ять тисяч решти?

К а з е н с. П'ять тисяч, що мені будуть належати за два роки, щоб моє утримання за цей час становило п'ять тисяч на рік. Дві з половиною тисячі становлять тільки половину моєї платні на той випадок, коли виявиться, що я непридатний. На третій рік я маю діставати десять відсотків з усього прибутку.

А н д е р ш а ф т *(уражений).* Десять відсотків? Чи знаєте ви, яку суму становить мій прибуток?

К а з е н с. Він колосальний, я сподіваюся; інакше я вимагатиму двадцять п'ять відсотків.

А н д е р ш а ф т. Але, містере Казенс, це серйозна ділова справа. Ви не вносите жодного капіталу в підприємство.

К а з е н с. Що? Жодного капіталу? Хіба моє знання грецької мови не є капітал? Хіба моє прозирання в найглибші думки, в найвеличнішу поезію, що її створило людство, не капітал? Моя вдача? Мій інтелект? Моє життя? Моя кар'єра? Те, що Барбара зве моєю душею? Хіба це все не капітал? Скажіть ще одне слово, і я вимагатиму подвійної винагороди!

А н д е р ш а ф т. Будьте розсудливі...

К а з е н с *(владно)*. Містере Андершафт, вам відомі мої умови. Прийміть їх або відмовтеся.

А н д е р ш а ф т *(опанувавши себе)*. Я беру до уваги ваші умови й пропоную вам половину.

К а з е н с *(з огидою)*. Половину?

А н д е р ш а ф т *(твердо)*. Половину.

К а з е н с. Ви звете себе джентльменом і пропонуєте мені половину!

А н д е р ш а ф т. Я не зву себе джентльменом, але я пропоную вам половину.

К а з е н с. Своєму майбутньому спільникові? Своєму спадкоємцеві? Своєму зятеві?

Б а р б а р а. Ви продаєте свою душу, Доллі, а не мою. Прошу не включайте мене до цієї угоди.

А н д е р ш а ф т. Ну що ж, заради Барбари я піду ще на поступки. Я дам вам три п'ятих, але це моє останнє слово.

К а з е н с. По руках!

Л о м а к с. По руках! Але ж я одержую тільки вісімсот фунтів на рік.

К а з е н с. До речі, Маке, адже ж я вивчаю класиків, а не математику. Три п'ятих більш ніж половина, чи менше?

А н д е р ш а ф т. Атож, більше.

К а з е н с. Я погодився б і на двісті п'ятдесят. Як ви можете мати поспіх у справі, коли погоджуєтеся платити стільки грошей професорові університету, що, очевидячки, не заслуговує навіть платні молодшого клерка? Ну, що ж скаже на це Лазарус?

А н д е р ш а ф т. Лазарус — романтичний єврей з м'якою вдачею, що його не цікавить ніщо, окрім струнних квартетів і модних театрів. Він матиме для себе зиск з вашої неситости на гроші, як до цього часу він мав з моєї. Ви шахрай вищої марки, Евріпіде. То краще для фірми.

Б а р б а р а. Угоду укладено, Доллі. Ваша душа належить тепер йому?

К а з е н с. Ні, ми тільки обумовили ціну: це все. Справжній бій ще попереду. Як щодо морального боку справи?

Л е д і Б р і т о м а р т. У цій справі немає морального боку, Адольфе. Ви просто маєте продавати гармати й

зброю всім, хто б'ється за праве діло, й відмовляти чужоземцям і злочинцям.

А н д е р ш а ф т *(рішуче)*. Ні, нічого подібного! Ви повинні визнавати справжню віру фабриканта зброї, або вам тут не місце.

К а з е н с. У чому ж, однак, полягає справжня віра фабриканта зброї?

А н д е р ш а ф т. Постачати зброю всім тим, хто дає за неї пристойну ціну, не зважаючи на особи або принципи: аристократові й республіканцеві, нігілістові, цареві, капіталістові, соціалістові, протестантові й католикові, грабіжникові й поліцаєві, людям чорної, білої й жовтої раси, людям усякого сорту й становища, людям усіх національностей, усіх вір, для кожного безумства, всякої мети, усякого злочину. Перший Андершафт написав у своїй крамниці: «Якщо Господь дав людині руку, хай людина не відкидає меча». Другий мав таке гасло: «Кожний має право битися, ніхто не має права судити». Третій написав: «Людині зброя — небесам перемога». Четвертий не мав літературного хисту, він не написав нічого. Але він продавав гармати Наполеонові під самим носом Ґеорґа IV. П'ятий написав: «Мир може панувати, тільки тримаючи меч у руці». Шостий, мій учитель, був кращий із них. Він написав: «Ніщо не може відбутися в цьому світі, якщо люди не готові вбити один одного, щоб дійти свого». Після цього сьомому нічого не лишається додати. Тому він написав просто: «Без сорому».

К а з е н с. Мій добрий Макіавеллі, я, певна річ, напишу щось на стіні, але тому, що я напишу це грецькою мовою, ви не спроможетесь цього прочитати. Щодо віри, що її визнають фабриканти зброї, то, коли я звільнюся від пут своєї моралі, я не маю наміру зв'язувати себе вашою. Я буду продавати гармати, кому захочу, й одмовляти, кому схочу. Ось як!

А н д е р ш а ф т. З того моменту, як ви станете Андрю Андершафт, ви ніколи не зможете робити так, як вам схочеться. Не прагніть до влади, приходячи сюди, юначе!

К а з е н с. Коли б я поривався до влади, я не прийшов би сюди шукати її. Ви не маєте жодної влади.

А н д е р ш а ф т. Власної влади, звичайно, не маю.

К а з е н с. Я маю більше влади й більше волі, аніж ви. Не ви керуєте цією фабрикою. Вона керує вами. Але щось керує, проте, цією фабрикою.

А н д е р ш а ф т *(загадково)*. Воля, що її частиною є я.

Б а р б а р а *(вражена)*. Тату, чи знаєте ви, що кажете, чи ви ставите пастку для моєї душі.

К а з е н с. Не слухайте його метафізику, Барбаро. Заводом керує найнеморальніша частина суспільства, ті, що гоняться за грішми, за втіхами, за чинами, а він їхній раб.

А н д е р ш а ф т. Це не так. Згадайте символ віри фабриканта зброї. Я з такою ж охотою прийму замовлення від хорошої людини, як і від поганої. Але коли ви, хороші люди, волієте читати проповіді й уникаєте купувати зброю й битися з негідниками, то не дорікайте мені. Я вмію робити гармати, але не вмію виробляти мужности й переконань. Ба! Ви втомлюєте мене, Евріпіде, вашими розмовами про мораль. Спитайте Барбару, вона розуміє. *(Він раптово бере Барбару за руки й владно дивиться їй у вічі)*. Скажи Йому, люба, що означає істинна влада.

Б а р б а р а *(загіпнотизована)*. До мого вступу до Армії Спасіння я корилася своїй власній владі. Наслідком було, що я ніколи не знала, що з собою робити. Коли я вступила до Армії, мені не вистачало часу на все те, що я мала зробити.

А н д е р ш а ф т *(похвально)*. Так, це так. А як ти гадаєш, чому це так було?

Б а р б а р а. Учора я пояснила б це тим, що я була під владою Бога. *(Вона опановує себе й вириває в нього свої руки з силою, що дорівнює його силі)*. Але ви з'явилися й показали мені, що я під владою Боджера й Андершафта. Сьогодні я почуваю — о, як висловити це? Сара, чи пригадуєш ти землетрус у Каннах, де ми були за нашого дитинства? Подив від першого струсу був ніщо проти жаху, коли ми чекали другого! Те ж саме я відчуваю тут сьогодні. Я стояла на скелі, що її вважала за непохитну, і без жодного слова остороги вона захиталася й повалилася піді мною... Я була в безпеці, коли одвічна Мудрість охороняла мене, і ціла

армія йшла разом зі мною шляхом Спасіння. І в одну мить, через один порух вашого пера в чековій книжці, я стала самотня, і небеса спорожніли. Це був перший удар землетрусу, я чекаю на другий.

А н д е р ш а ф т. Заспокойся, доню моя. Не надавай надто великої ваги своїй особистій маленькій трагедії. Що ми робимо, коли витрачаємо роки роботи й досліджень, тисячі фунтів твердих грошей на нову гармату або військовий дирижабль, і кінець кінцем виявляється, що через якусь дрібницю він непридатний? Ми викидаємо його, не витрачаючи на нього більше жодної години, жодного фунта. Ти створила для себе щось, що ти звала мораллю, релігією, або ще інакше. Вона не відповідає обставинам. Ну що ж, відкинь її. Відкинь її й створи собі таку релігію, щоб була придатніша. Це якраз хиба сучасного суспільства: воно відкидає свої застарілі парові казани й динамомашини, але не хоче відкинути своїх старих забобонів, старої моралі, старих релігійних переконань і старого політичного ладу. Який же наслідок? У галузі механіки поспіх, а в галузі моралі, релігії й політики втрати, що з кожним роком наближають суспільство до повного банкрутства. Не будь уперта в своєму безумстві. Якщо твоя стара релігія вчора зазнала поразки, створи собі нову, кращу на майбутні дні.

Б а р б а р а. О, з якою радістю я відкрила б свою душу для кращої релігії, але ви пропонуєте мені гіршу! *(Повертаючись до нього з раптовим захватом).* Знайдіть собі виправдання: покажіть мені проблиск світла в темряві цього жахливого міста, що має прекрасні, чисті майстерні, поважних робітників і зразкові будинки.

А н д е р ш а ф т. Чистота й статечність не потребують виправдання, Барбаро. Вони самі себе виправдовують. Я тут не бачу ані темряви, ані жаху. У твоєму притулкові Армії Спасіння я бачив злидні, холод і голод. Ви давали їм хліб з патокою, а також мрії про небо. Я даю їм від тридцяти шилінґів на тиждень до дванадцяти тисяч на рік. Вони самі творять свої мрії, а я дбаю про те, щоб спрямувати ці мрії певним річищем.

Б а р б а р а. А їхні душі?

А н д е р ш а ф т. Я рятую їхні душі точнісінько так, як врятував твою.

Б а р б а р а *(обурена)*. Ви врятували мою душу? Що ви хочете цим сказати?

А н д е р ш а ф т. Я годував тебе, одягав, давав тобі захист. Я дбав про те, щоб ти мала досить грошей для хорошого життя, більш ніж досить; щоб ти могла бути марнотратною, безтурботною й великодушною. Це врятувало твою душу від семи смертельних гріхів.

Б а р б а р а *(вражена)*. Семи смертельних гріхів!

А н д е р ш а ф т. Так, семи смертельних гріхів. *(Рахуючи по пальцях)*. Їжа, одяг, опалення, прибутки, податки, шана суспільства й діти. Ніщо, окрім грошей, не може полегшити ваги цих млинових жорен, що висять на шиї людини. А дух не може витати у височині, поки людина не позбавиться цих жорен. Я визволив від них твою душу. Я дав можливість Барбарі стати майором Барбарою, й я врятував її від злиднів, які є злочин.

К а з е н с. Ви кажете, що злидні є злочин?

А н д е р ш а ф т. Найгірший із злочинів. Усі інші злочини ніби доброчесність супроти цього. Усяка інша ганьба є лицарством проти цього. Бідність побиває цілі міста, поширює жахливі пошесті, вбиває душу кожного, хто бачить, чує або почуває її. Те, що ви звете злочином, ніщо проти неї: вбивство тут, грабіж там, іноді удар або прокляття — яку це має вагу? Це тільки випадковість і потворні явища життя: у цілому Лондоні не знайти п'ятдесятьох справжніх злочинців з покликання. Але є мільйони бідних людей, гидких людей, брудних людей, людей, що погано харчуються й погано одягаються. Вони труять нас морально й фізично. Вони вбивають у суспільстві почуття радости. Вони примушують нас зрікатися власних привілеїв і організувати неприродні й жорстокі кари, боячись того, що вони повстануть проти нас і потягнуть нас за собою в прірву. Тільки дурні бояться злочинів, але всі ми боїмося злиднів. Ось *(повертаючись до Барбари)* ти кажеш про свого наполовину врятованого негідника з Вест-Гема, ти обвинувачуєш мене в тому, що я вернув його душу на путь до загибелі. Гаразд:

приведи його сюди, і я заради тебе знову наверну його душу до спасіння. Не словами або мріями, але даючи йому тридцять вісім шилінґів на тиждень, здорове помешкання на гарній вулиці й постійну роботу. За три тижні він матиме модний жилет, за три місяці циліндр і своє місце в церкві. Ще до кінця року він буде здоровкатися з будь-якою герцоґинею на зборах добродійного товариства й приєднається до консервативної партії.

Б а р б а р а. Але чи буде він кращий через це?

А н д е р ш а ф т. Ти знаєш, що буде. Не будь лицемірна, Барбаро! Він краще харчуватиметься, житиме в кращих житлових умовах, буде краще одягнений, буде краще поводитись, і діти його матимуть більший зріст та вагу. Це буде краще, аніж спати в бараці на американському сіннику, рубати дрова, харчуватися хлібом з патокою і час від часу, ставши навколішки, дякувати за це небові. Це невелика заслуга — навертати на путь спасенний людей, що вмирають з голоду, тримаючи в одній руці Біблію, а в другій шматок хліба. Я взявся б за таких умов навернути Вест-Гем до ісламу. Спробуй краще свої сили з моїми людьми. їхні душі голодні, бо тіло їхнє сите.

Б а р б а р а. І дати мешканцям Іст-Енда вмирати з голоду?

А н д е р ш а ф т *(його бадьорий тон міняється на інший, повний гірких спогадів)*. Я сам з Іст-Енду. Я теж проповідував мораль і вмирав з голоду, поки одного чудового дня заприсягся, що стану, хоч там що, ситим і вільним, і що ніщо мене не зупинить, окрім кулі, — ані розум, ані мораль, ані навіть життя інших людей. Я сказав: «швидше ти вмреш з голоду, аніж я» — і з цими словами став вільним і великим. Я був небезпечною людиною, поки не здобув того, чого прагнув. Тепер я корисна, добра, гуманна людина. Така історія більшости мільйонерів, що вийшли з низів; мені здається, коли така буде історія кожного англійця, то Англія буде країною, де варто жити.

Л е д і Б р і т о м а р т. Перестаньте виголошувати промови, Андрю! Тут не місце для цього.

А н д е р ш а ф т *(уражений)*. Люба моя, я не маю іншого способу висловлювати свої думки.

Л е д і Б р і т о м а р т. Ваші думки — нісенітниця. Ви мали успіх у житті, тому що були егоїстичний і безпринципний.

А н д е р ш а ф т. Анітрохи. Я мав найтяжчі сумніви щодо злиднів і голоду. Ваші моралісти не відчувають жодних сумнівів щодо цього. Зі злиднів і голоду вони роблять якісь доброчесності. Я волів би бути злодієм, аніж жебраком. Я волів би бути вбивцею, аніж рабом. Я не хотів би бути ані тим, ані тим, але коли ви накидаєте мені вибір, тоді, присягаюся небом, я оберу сміливіший і моральніший шлях. Я ненавиджу бідність і рабство більш, аніж будь-які інші злочини. І дозвольте сказати вам іще таке: бідність і рабство протягом століть витримували натиск ваших проповідей і передових статей; вони не встоять перед моїми гарматами. Не проповідуйте їм, не змагайтеся з ними. Убивайте їх.

Б а р б а р а. Убивство! І це ваш засіб проти всього?

А н д е р ш а ф т. Це остання спроба переконати, єдина досить сильна, підойм, щоб звалити весь соціальний лад, єдиний засіб сказати: «Ти повинен»! Випустіть на вулицю шістсот сімдесят дурнів, що збунтувалися, і троє полісменів розженуть їх. Але зберіть їх разом у відомій будівлі Вестмінстера, дайте їм можливість перейти деякі церемонії й присвоїти собі визначену назву, поки у них не з'явиться нарешті трохи мужности, що потрібна на те, щоб убивати. І ваші шістсот сімдесят дурнів перетворяться на уряд. Ваша благочестива чернь заповнює виборчі списки й уязляє, що керує своїми господарями, але виборчий список, що на ділі керує країною, це папір, у який загорнута куля.

К а з е н с. Ось чому, як, мабуть, і більшість розумних людей, я ніколи не беру участи у виборах.

А н д е р ш а ф т. Вибори! Дурниці! Коли ви обираєте, ви тільки міняєте імена членів кабінету. Коли ви стріляєте, ви скидаєте уряд, утворюєте нові епохи, знищуєте старий лад і творите новий. Чи правильно це з історичного погляду, добродію вчений, чи ні?

К а з е н с. Історично це правильно. Я з обуренням мушу визнати, що це правильно. Я відкидаю ваші чуття! Я не-

навиджу вашу натуру! Я зневажаю вас у всьому! А проте це правда! Але це не повинно бути правдою!

А н д е р ш а ф т. Повинно, повинно, повинно, повинно, повинно! Чи збираєтеся ви провести все життя, повторюючи слово «повинно», як усі інші ваші моралісти? Замість казати «повинно бути» скажіть: «Так буде». Будемо разом робити набої. Те, що може висадити в повітря людину, може висадити в повітря суспільство. Історія світу — це історія тих, хто мав досить мужности, щоб прийняти цю істину. Чи маєш ти мужність прийняти її, Барбаро?

Л е д і Б р і т о м а р т. Барбаро, я рішуче забороняю тобі слухати жахливі, неморальні промови твого батька. А ви, Адольфе, повинні мати досить розуму на те, щоб не запевняти, що неморальні речі — істинні. Що важить те, що вони істинні, коли вони неморальні?

А н д е р ш а ф т. Що важить те, чи неморальні вони, коли вони істинні?

Л е д і Б р і т о м а р т *(підводячись)*. Діти, негайно ходімо додому! Андрю, я дуже шкодую, що дозволила вам відвідати нас. Ви менш моральні, ніж будь-коли. Ідемо негайно!

Б а р б а р а *(хитаючи головою)*. Недоцільно тікати від неморальних людей, мамо!

Л е д і Б р і т о м а р т. Це надзвичайно доцільно. Це виявляє, що ви їх не ухвалюєте.

Б а р б а р а. Це їх не рятує.

Л е д і Б р і т о м а р т. Я бачу, що ти збираєшся не послухати мене. Саро, чи йдеш ти додому?

С а р а. Я визнаю, що з татового боку дуже неморально робити гармати, але я не вважаю, що повинна через це порвати з ним стосунки.

Л о м а к с *(виливаючи масло на схвильовані води)*. Річ у тому, знаєте, що в цьому понятті неморальність є певна частка нісенітниці. Воно себе не виправдує. Треба зважати на факти. Не думайте, що я хочу сказати хоч слово, захищаючи щось недобре. Але бачите, різні люди роблять різні вчинки, й ми, чи ви знаєте це, повинні якось знайти їм місце в житті. Я хочу сказати, що не можна з усіма рвати стосунки, а цим має кінчитися. *(їхня надпоривна увага до*

його промови примушує його нервуватися). Може, я не цілком ясно висловлююся?

Л е д і Б р і т о м а р т. Ви — сама ясність, Чарлзе! Тому, що Андрю добувся успіху в житті й може дати багато грошей Сарі, ви будете підлещуватися до нього й підтримувати його в його поганих вчинках.

Л о м а к с *(спокійно).* Ну що ж! Де є падло, там збираються й орли, чи не так? *(До Андершафта).* Га? Що?

А н д е р ш а ф т. Ось власне! Між іншим, чи можу я звати вас «Чарлз»?

Л о м а к с. Чудово! «Чоллі» — моє звичайне прізвисько.

А н д е р ш а ф т *(до леді Брітомарт).* Бідді...

Л е д і Б р і т о м а р т *(гостро).* Не смійте звати мене Бідді! Чарлзе Ломакс, ви — дурень! Адольфе Казенс, ви — єзуїт! Стівене, ти — педант! Барбаро, ти — божевільна! Андрю — ви звичайий крамар! Тепер ви всі знаєте мою думку, і сумління моє, в кожному разі, чисте.

Кидається в крісло так поривчасто, що ледве не ламає його.

А н д е р ш а ф т. Люба моя, ви — втілення моралі. *(Вона пирхає).* Ваше сумління буде чисте і ваш обов'язок виконаний, коли ви всім дасте образливі прізвиська. Послухайте, Евріпіде, вже пізно і ми всі хочемо йти додому. Прийдіть до якогось висновку.

К а з е н с. Та зрозумійте ж, ви, старий дияволе...

Л е д і Б р і т о м а р т. Адольфе!

А н д е р ш а ф т. Дайте йому спокій, Бідді. Продовжуйте, Евріпіде!

К а з е н с. Ви поставили переді мною жахливу дилему. Мені потрібна Барбара.

А н д е р ш а ф т. Як і всі молоді люди, ви дуже перебільшуєте різницю, що існує між одною молодою жінкою та іншою.

Б а р б а р а. Цілком слушно, Доллі!

К а з е н с. До того ж, я не хочу бути негідником.

А н д е р ш а ф т *(з гіркою іронією).* Ви прагнете особистої чесности, самоповаги, того, що ви звете «чисте сумління», і що Барбара: «спасіння душі», а я зву протекціональне став-

лення до людей, що менш щасливі, ніж ви самі.

К а з е н с. Я не прагну цього: все, що є в моїй натурі поетичного, здригається на згадку про те, щоб бути доброчесним, є речі в мені, що на них я повинен вважати: жалість...

А н д е р ш а ф т. Жалість! Смітникар злиднів!

К а з е н с. Любов...

А н д е р ш а ф т. Знаю, ви любите бідних і пригнічених, ви любите пригнічені раси: негрів, індусів, поляків, ірландців. Чи любите ви японців? Чи любите ви німців? Чи любите ви англійців?

К а з е н с. Ні! Кожний справжній англієць ненавидить англійців. Ми найгірша нація на землі, й з морального погляду наш успіх навіває жах.

А н д е р ш а ф т. Ось наслідки вашої євангелії любови. Чи не так?

К а з е н с. Хіба я не повинен любити навіть свого тестя?

А н д е р ш а ф т. Кому потрібна ваша любов? Яким правом ви берете на себе сміливість пропонувати мені її? Я вимагаю від вас належної пошани й уваги, інакше я вас уб'ю... Але ваша любов! До біса ваше зухвальство!

К а з е н с *(посміхаючись)*. Може я, Маке, не вмію приховувати своїх почуттів?

А н д е р ш а ф т. Ви беретеся на хитрощі, Евріпіде. Ви слабшаєте. Зброя випорскує з вашої руки. Ну що ж, спробуйте вашу останню зброю. Жалість і любов зрадили вам, у вас лишилося ще прощення.

К а з е н с. Ні, прощення — це твердиня жебрака. У цьому я з вами згодний. Ми повинні платити свої борги.

А н д е р ш а ф т. Добре сказали. Справді, ви мені підійдете. Згадайте слова Платона.

К а з е н с *(здригнувшись)*. Платона? Ви насмілюєтеся цитувати мені Платона!

А н д е р ш а ф т. Платон каже, друже мій, що суспільство не можна буде врятувати, аж поки або професори грецької мови не почнуть робити порох, або фабриканти пороху не стануть професорами грецької мови.

К а з е н с. О спокуснику, хитрий спокуснику!

А н д е р ш а ф т. Ну що ж! Вибирайте, вибирайте!

К а з е н с. Але може, Барбара не вийде за мене заміж, якщо я зроблю неправильний вибір?

Б а р б а р а. Можливо.

К а з е н с *(дуже збентежений)*. Ви чуєте?

Б а р б а р а. Тату, невже ви нікого не любите?

А н д е р ш а ф т. Я люблю мого найкращого друга.

Л е д і Б р і т о м а р т. А хто це, дозвольте спитати?

А н д е р ш а ф т. Мій найсміливіший ворог. Це той, хто примушує мене завжди бути на висоті.

К а з е н с. Справді, цей суб'єкт, так мовити, поет. Мабуть, він таки велика людина.

А н д е р ш а ф т. Може, ви покинете розмовляти й прийдете до якогось певного рішення?

К а з е н с. Але ви примушуєте мене йти проти моєї волі. Я ненавиджу війну.

А н д е р ш а ф т. Ненависть — це помста боягуза за те, що йому навіяли страх. Чи насмілитеся ви оголосити війну війні? Ось засоби для цього; мій друг містер Ломакс сидить на них.

Л о м а к с *(схоплюючись з місця)*. От тобі й на! Невже ви хочете сказати, що ця річ наладована? Моя люба, встаньте швидше.

С а р а *(спокійно і далі сидить на набої)*. Якщо я маю злетіти в повітря, то що ґрунтовніше це буде зроблено, то краще. Не хвилюйтеся, Чоллі!

Л о м а к с *(до Андершафта, енергійно протестуючи)*. Адже це ваша дочка.

А н д е р ш а ф т. Бачу. *(До Казенса)*. Ну, друже мій, чи можемо ми чекати на вас о шостій годині ранку?

К а з е н с *(рішуче)*. Ні в якому разі! Швидше все це підприємство злетить у повітря, аніж я встану о п'ятій годині ранку. Години моєї роботи — нормальні, здорові години: від одинадцятої до п'ятої.

А н д е р ш а ф т. Приходьте, коли хочете. До кінця тижня ви будете приходити о шостій і лишатися доти, доки я не вважатиму за потрібне для вашого здоров'я виганяти

вас звідси. *(Кличе)*. Білтоне! *(Повертається до леді Брітомарт, що підводиться зі свого місця)*. Люба моя, залишимо цих двох молодих людей на самоті на хвилинку. *(Білтон виходить із майстерні)*. Я хочу показати вам піроксиліновий відділ.

Б і л т о н *(заступаючи дорогу)*. Але не беріть нічого палахкого, сер.

Л е д і Б р і т о м а р т. Що ви хочете сказати? Ви натякаєте на мене?

Б і л т о н *(байдуже)*. Ні, добродійко. Але у містера Андершафта в кишені сірники того джентльмена.

Л е д і Б р і т о м а р т *(гостро)*. О, пробачте! *(Йде до майстерні)*.

А н д е р ш а ф т. А й справді, Білтоне, а й справді; ось вони! *(Віддає Білтонові коробку сірників)*. Ходімо, Стівене! Ходімо, Чарлзе, візьміть з собою Сару! *(Входить до майстерні. Білтон відкриває коробку й спокійно викидає сірники в пожежний чан)*.

Л о м а к с. От тобі й на! *(Білтон спокійно передає йому порожню коробку)*. До біса нерозумно! Цілковите невігластво! *(Виходить)*.

С а р а. Чи можу я так увійти, Білтоне?

Б і л т о н. Вам доведеться вдягнути повстяні черевики, міс, і це все. Вони там. *(Вона заходить у майстерню)*.

С т і в е н *(дуже серйозно до Казенса)*. Доллі, друже, подумайте. Подумайте, коли наважитеся. Чи вважаєте ви себе за досить практичну людину? Це колосальне підприємство, величезна відповідальність. Уся ця робота буде вам цілком незрозуміла.

К а з е н с. О, я думаю, це буде значно легше, ніж грецька мова.

С т і в е н. У кожному разі, раніш ніж я вас залишу, я хотів сказати вам таке: нехай усе те, що я казав про справедливість і несправедливість, не примусить вас поставитися з упередженням до цієї блискучої можливости влаштуватися. Я прийшов до того висновку, що це підприємство бездоганне й робить честь нашій країні. *(Схвильовано)*. Я пишаюся своїм батьком. Я... *(не маючи сил говорити, далі*

стискає руку Казенсові й поквапливо йде до майстерні разом з Білтоном. Барбара й Казенс, лишившися на самоті, мовчки дивляться одне на одного).

К а з е н с. Барбаро, я прийму цю пропозицію.

Б а р б а р а. Я так і думала!

К а з е н с. Ви розумієте чи ні, що я повинен був розв'язати це питання, не питаючи вашої поради? Коли б я поклав тягар цього вирішення на вас, ви рано чи пізно відчули б до мене презирство.

Б а р б а р а. Так. Я так само не хотіла, щоб ви продали свою душу заради мене, як і заради цієї спадщини.

К а з е н с. Мене бентежить не те, що я продав свою душу. Я надто часто продавав її, щоб це могло мене бентежити. Я продав її за звання професора. Я продав її за річний прибуток. Я продав її, щоб уникнути в'язниці, відмовившися платити податок на шибениці, несправедливі війни й багато дечого, що я ненавиджу. Що є людське існування, коли не щоденний, щогодинний торг своєю душею заради дрібниць? Тепер я продаю її не за гроші, становище чи комфорт, а за щось реальне — за могутність.

Б а р б а р а. Ви знаєте, що не будете володіти жодною могутністю, і що батько також нею не володів?

К а з е н с. Я знаю. Я не прагну її задля себе одного. Я хочу дати могутність усьому світові.

Б а р б а р а. Я теж хочу дати світові могутність. Але це має бути сила духовна.

К а з е н с. Я думаю, що вічна сила може бути тільки духовна; ці гармати не стріляють самі собою. Я намагався збудити духовні сили, викладаючи грецьку мову. Але мертва мова й мертва цивілізація не можуть як слід вплинути на світ. Народові потрібна сила, а грецька мова для нього неприступна. А сила, що її творять тут, приступна кожному.

Б а р б а р а. Сила спрямована на те, щоб у жінок палити стріхи, вбивати синів і шматувати чоловіків!

К а з е н с. Якщо існує сила, що чинить добро, повинна існувати сила, що творить зло. Навіть молоко матері вигодовує як убивців, так і героїв. Цією силою, що спрямована тільки на те, щоб розривати людське тіло на шматки, ніко-

ли не зловживали так жахливо, як силою розуму, силою уяви, силою поезії й релігії, що можуть поневолити душу людини. Коли я викладав грецьку мову, то цим я давав людям освіченим зброю проти простого люду. Тепер я хочу дати простому людові зброю проти інтеліґентів. Я люблю простий люд. Я хочу озброїти його проти адвокатів, лікарів, попів, літераторів, професорів, художників і політичних діячів, бо коли вони мають владу, це найнебезпечніші, згубливі й деспотичні дурні, негідники й брехуни. Я хочу, щоб демократія мала достатню силу, аби примусити олігархію розуму працювати для загального добра або загинути.

Б а р б а р а. Невже ж існує сила, що є вища за цю? *(Вказує на набій).*

К а з е н с. Так, існує; але ця сила може знищити вищу силу точнісінько так, як тигр може розірвати людину. А тому людина повинна насамперед підкорити собі цю силу. Я прийшов до такого висновку під час останньої війни між турками й греками. Мій кращий учень пішов битися за Елладу. Останній подарунок, що я йому зробив, був не примірник «Республіки» Платона, а револьвер і сотня Андершафтових набоїв. Кров кожного турка, що його він убив, — якщо тільки він убив хоч одного, — впаде на мою голову так само, як на голову Андершафта. Цей вчинок назавжди зв'язав мене з цим місцем. Виклик, що його кинув мені ваш батько, обеззброїв мене. Чи смію я оголосити війну війні? Смію! Повинен! Оголошу! А тепер, чи все між нами кінчилося?

Б а р б а р а *(зворушена його страхом перед відповіддю).* Дурненький, маленький Доллі! Невже це можливо?

К а з е н с *(нетямиться з радощів).* Виходить, ви, ви... ви... О! Де мій барабан! *(Вибиває уявлювані дрібушки на барабані).*

Б а р б а р а *(розгнівана його легковажністю).* Облиште, Доллі, облиште! О, коли б тільки я могла піти від вас, від батька й від цього всього. Коли б я мала голубині крила, щоб злетіти на небо!

К а з е н с. І покинути мене?

Б а р б а р а. Так, вас і всіх інших злих і лукавих дітей землі! Але я не можу цього зробити. На одну мить я була

щаслива в Армії Спасіння. Я втекла від життя в рай ентузіазму, молитов і порятунку душ. Але незабаром наші кошти скінчилися, все це стало власністю Боджера; це він урятував наших прихильників, він і князь темряви, мій батько. Андершафт і Боджер: вони скрізь простягають свої руки. Коли ми хочемо нагодувати брата, що вмирає з голоду, ми даємо йому їхній хліб, бо іншого в нас немає. Коли ми доглядаємо хворих, ми робимо це в лікарнях, що їх утримують вони своїми коштами; якщо ми відвертаємося від церков, що їх вони будують, ми повинні стати навколішки на камінцях вулиць, що їх вони брукують. Поки це триває, ми не можемо від них піти. Повернутися спиною до Боджера й Андершафта — значить стати спиною до життя.

К а з е н с. Я думав, що ви твердо вирішили відвернутися від усього, що є поганого в житті.

Б а р б а р а. Життя не має поганих боків, є одне-єдине життя. І я ніколи не хотіла зректися своєї частки в тому злі, що треба терпіти, чи то гріх, чи муку. Я хотіла б зцілити вас від міщанських поглядів, Доллі!

К а з е н с *(уражений)*. Міщанських? Докір? Класовий докір! Докір мені від дочки якогось підкидька!

Б а р б а р а. Тому я й не належу до жодного класу, Доллі! Я дитя всього народу. Якби я належала до середньої верстви суспільства, я зневажала б справу свого батька, і ми обоє жили б у художньо опорядженій кімнаті; ви читали б часописи в одному кутку, а я в другому кутку грала б Шумана. Ми обоє були б люди вищого порядку й обидва цілком нікчемні. Натомість я воліла б замітати підлогу в піроксиліновій майстерні або бути продавчинею в шинку Боджера. Чи знаєте ви, що трапилося б, коли б ви відмовилися від пропозиції батька?

К а з е н с. Цікаво?

Б а р б а р а. Я відмовилася б від вас і вийшла б заміж за людину, що прийняла б цю пропозицію. Врешті, моя дорога стара матір розсудливіша за вас усіх. Я відчула те ж саме, що й вона, коли побачила це місце, відчула, що мушу мати його, що ніколи, ніколи, ніколи не могла б від нього відмовитися. Різниця тільки та, що вона думала про будин-

ки, про кухняне начиння, про білизну й порцеляну, тоді як я думала про людські душі, що їх треба врятувати. Не про кволі душі в голодних тілах, що знесилюються, що проливають сльози подяки за шматок хліба з патокою, але про ситі, сварливі, чванливі, зарозумілі створіння, що обстоюють свої маленькі права й свою гідність і які вважають, що мій батько повинен бути надзвичайно зобов'язаний їм за те, що вони заробляють для нього стільки грошей (а він таки справді повинен). Ось де навернення на путь істинний справді потрібне. Мій батько ніколи не докорятиме мені тим, що мої навернені підкуплені хлібом. *(Вона цілком одмінюється).* Я відмовилася від підкупу хлібом, я відмовилася від підкупу царством небесним. Нехай справа Господня відбудеться заради Господа самого. Справа, що заради неї він нас створив, тому що її можуть здійснити тільки живі істоти. Коли я помру, нехай він мені буде винний, а не я йому, і я прощу йому борг, як личить жінці мого походження.

К а з е н с. У такому разі, шлях життя йде через майстерню смерти?

Б а р б а р а. Так. Для цього треба наблизити пекло до неба, людину до Бога й зірвати покривало з того вічного світла, що сяє в долині тіней. *(Схоплює його за обидві руки).* О, невже ви думали, що моя мужність вже не вернеться? Невже ви повірили, що я дезертир? Я, що стояла на вулицях і відкрила своє серце народові, що говорила з ним про найсвятіше й найвище. Та чи могла я коли-небудь відвернутися від нього й провадити дурну й порожню балаканину з елеґантними людьми? Ніколи, ніколи, ніколи! Майор Барбара вмре з прапором у руках! І до того ж я маю мого дорогого маленького Доллі, що знайшов для мене місце й роботу! Алілуя! *(Цілує його).*

К а з е н с. Люба, зважайте на моє кволе здоров'я. Я не можу нести такий тягар щастя, як ви.

Б а р б а р а. Так, любити мене не легко, чи не так? Але це вам корисно. *(Вона біжить до майстерні й кличе, як дитина).* Мамо, мамо! *(Білтон виходить з майстерні разом з Андершафтом).* Мені потрібна мама.

А н д е р ш а ф т. Вона скидає повстяні черевики, люба! *(Підходить до Казенса).* Ну, що вона каже?

К а з е н с. Вона злинула в небо.

Л е д і Б р і т о м а р т (*виходячи з майстерні й заступаючи дорогу Сарі, що йде за нею з Ломаксом. Барбара, як дитина, чіпляється за материну спідницю).* Барбаро, коли ти навчишся бути незалежною й робити та думати сама за себе? Я чудово знаю, що означає вигук «мамо, мамо». Завжди звертатися до моєї допомоги!

С а р а *(доторкуючися кінцями пальців до леді Брітомарт і удаючи велосипедну сирену).* Піп, піп!

Л е д і Б р і т о м а р т *(дуже обурена).* Як ти смієш казати мені «піп. піп», Саро? Ви дуже неслухняні діти! Що ти хочеш, Барбаро?

Б а р б а р а. Я хочу будиночок тут, у містечку, щоб жити в ньому разом з Доллі. *(Сіпаючи її за сукню).* Ходімо й порадьте мені, який вибрати!

А н д е р ш а ф т *(звертаючися до Казенса).* Завтра о шостій годині ранку, мій юний друже!

ЛІКАРЕВА ДИЛЕМА

ДІЯ ПЕРША

П'ятнадцятого червня 1903 року у лікаревій вітальні з самого ранку працює студент-медик на прізвище Редпенні, ім'я ж його нікому не відоме й не цікаве. Він замість лікаря відповідає на його листи, працюючи тут як асистент хатньої лабораторії, і поводиться цілком незалежно, віддаючи працю свою як подяку за невизначені вигоди, що дають йому найближчі стосунки з керівником його професії; фактично, він співробітник і тимчасово член родини. Редпенні не гордий і робить усе, про що його попросять, не пильнуючи при цьому особистої гідности, коли його просять по-товариському. Він людина розсудлива, певна, довірлива, товариська, спритна, його волосся й костюм свідчать про вимушений перехід від неохайного юнака до чепурного лікаря.

Працю Редпенні перериває поява старої служниці, яка ніколи не знала пестощів, турботливости, відповідальности, ревнощів та клопоту, пов'язаних із вродою. Виглядом своїм вона скидається на ніколи не вмивану циганку, що не знала ніякої косметики; до того ж вона має нерівно потикану борідку та вуси, які могли бути принаймні причепурені до чоловічої статурности, але становлять цілу сіножать маленьких кущиків бороди та вусів, що повитикались по всьому обличчю, здебільшого з бородавок. Вона ходить з віхтиком і шкутильгає, цікаво до всього встряючи, вишукуючи пил так дбайливо, що ледве покінчить з одною плямою, як зразу ж шукає вже іншої. В розмові вона додержується тих самих манер, ледве дивлячись на ту людину, до якої звертається, за винятком тих випадків, коли сердиться. В поводженні вона має одну манеру — це ставлення старої родинної няні до дитини, що тільки-но навчилась ходити. Вона користалась із свого негарного вигляду, щоб запобігати людської ласки, незнаної ні Клеопатрі, ні Фер Розаменд, і мала й надалі великі вигоди проти них тим, що мірою того як старіла властивості ці в неї збільшувались замість зникати. Будучи працьовитою, милою та товариською людиною, вона — ходяча проповідь про марність жіночої чванливости. Як ніхто не знає ім'я Редпенні, так само ніхто не знає її прізвища, і вона відома по всьому лікарському районі між Кавендіш-сквером і Мерілібон Роуд просто як Еммі.

Вітальня має два вікна, що виходять на вулицю Королеви Анни. Поміж вікнами стоїть консоль, що становить мармурову гру-

пу з бронзовими задніми ногами, які закінчуються кігтями сфінкса. Величезне простіночне люстро, що перевищує групу, в більшій своїй частині не може відсвічувати, бо дбайливо розмальоване пальмами, папороттю, лілеями, тюльпанами та соняхами. В сусідній стіні вправлено камін з двома кріслами перед ним. Стоячи лицем у куток, двох інших стін не бачимо зовсім. Праворуч від каміна або, точніше, праворуч від усякого, хто стоїть до каміна, є двері. Ліворуч від нього письмовий стіл до писання, за яким сидить Редпенні. Стіл неохайний, з мікроскопом, кількома колбами для досліджень і спиртовою лампою, що стоїть серед купи паперів. Посеред кімнати канапка, прямим кутом до консоля й рівнобіжно до каміна. Між кушеткою й вікном стоїть стілець. Другий у кутку. А третій проти стіни з вікнами. На вікнах зелені венеціанські штори та репсові фіранки; є газова люстра, пристосована й до електричного освітлення. Шпалери та килими здебільшого зелені, одного тону з люстрою та венеціанськими шторами. Дім був мебльований фактично ще в середині XIX сторіччя, а стоїть і до сьогодні без зміни й все ж цілком пристойний.

Е м м і *(входячи й зразу ж починаючи витирати порох з канапки)*. Там якась пані докучає мені, чи не може її прийняти доктор.

Р е д п е н н і *(роздратований, що йому заважають)*. Ну, доктор не може її прийняти. Слухайте сюди: скільки разів казав я вам, що доктор не може приймати нових хворих, а ви, як тільки хто з'явиться, мерщій кидаєтесь питати, чи доктор не приймає.

Е м м і. А хто ж вас питає, чи він може прийняти?

Р е д п е н н і. Звичайно, ви.

Е м м і. Я тільки сказала, що там докучає мені пані, котра хоче бачити доктора. А я не питала. Я тільки сказала.

Р е д п е н н і. Ну, коли жінка докучає вам, то чого ви докучаєте мені, коли я зайнятий?

Е м м і. Газети читали?

Р е д п е н н і. Ні.

Е м м і. А про нагороди на день народження його величности чули?

Р е д п е н н і *(починає лаятись)*. Що ви, дідько б вас...

Е м м і. Те-те-те, голубчику.

Р е д п е н н і. Як ви гадаєте, який мені клопіт до дня народження його величности? Забирайтесь звідси з ваши-

ми теревенями! Зараз вийде доктор Ріджон, а я ще не встиг закінчити цих листів. Забирайтесь.

Е м м і. Доктор Ріджон сюди вже ніколи не вийде більше, молодий чоловіче.

Вона помічає порох на консолі й зразу ж кидається туди.

Р е д п е н н і *(зіскакуючи й ідучи слідом)*. Що?

Е м м і. Його нагороджено лицарем. Зважте, що доктора Ріджона більша нема. Тепер його повинні величати: сер Коленсо Ріджон.

Р е д п е н н і. Дуже радий!

Е м м і. А мене ніщо так не вразило зненацька, як це. Я завжди думала, що його великі винаходи — просто нісенітниці (не кажучи вже про суміш усяку) з цими краплями крови та банками, повними мальтізької пропасниці тощо. Тепер він глузуватиме з мене.

Р е д п е н н і. Бо ви того заслужили. Якраз із вашою пикою говорити про науку! *(Він повертається до столу й знову починає писати)*.

Е м м і. О, я не дуже високої думки про науку; та й ви не дуже за неї турбуватиметесь, як доживете до моїх літ. Мого тільки й пильнування відчиняти двері. Старий сер Патрік Куллен був уже тут і лишив перше привітання... не мав часу, бо поспішав до шпиталю... але намірився бути перший... сказав, що пізніш ізнову зайде. Ну й інші також тут будуть: це вже цілий день тільки те й роби, що грюкай дверима. Чого я боюся, так це того, що доктор захоче мати собі слугу, як і всі інші, коли вже він тепер став сер Коленсо. Послухайте: не збивайте його на цю справу, голубчику, бо ні з ким йому так зручно не буде, як зі мною! Я вже знаю, кого пускати, а кого ні. Ну, дивись ти, знову згадала за ту бідну пані. Я гадаю, він повинен прийняти її. Вона якраз з таких, що він любить. *(Вона змітає порох з паперів Редпенні)*.

Р е д п е н н і. Я вам кажу, що він не може прийняти нікого. Ідіть собі, Еммі. Як я можу працювати, коли ви біля мене таку куряву збиваєте?

Е м м і. Я вам не заважаю працювати... коли ви вважаєте за працю писати листи. Хтось дзвонить. *(Дивиться у вікно)*.

Лікарів екіпаж. Знову привітання. *(Виходить, саме коли сер Коленсо Ріджон входить).* Яєчка з'їли, голубе мій?

Р і д ж о н. Атож.

Е м м і. І надягли чисту жилетку?

Р і д ж о н. Так.

Е м м і. Ось він, мій рідний голубчик! Пильнуйте ж тепер бути охайним і не доторкуйтесь руками ні до чого брудного: люди приходять вас вітати. *(Вона виходить).*

Сер Коленсо Ріджон — людина років п'ятдесяти, що ще не втратила своєї свіжости. Він має вільні манери й деяку сміливість, якої людина, вдачею соромлива й делікатна, набуває через стосунки з різними людьми й у різних умовах. Обличчя його доволі рясно вкрите зморшками; рухи його повільніші, ніж, наприклад, рухи Редпенні, а його біляве волосся втратило вже свій блиск, але постать і манери властиві більшою мірою молодій людині, аніж поважному лікареві. На обличчі помітні сліди перевтоми та неспокійного скептицизму, може, більше від цікавости й пожадливости до життя, аніж од віку. Оповіщення в ранішніх газетах про нагородження лицарством спричинилось до особливої самопевнености, а тому й до особливої вільности з Редпенні.

Р і д ж о н. Читали газети? Треба було б змінити штамп на листах, коли ще не змінили.

Р і д п е н н і. Еммі щойно сказала мені. Я страшенно радий. Я...

Р і д ж о н. Годі, годі, молодий чоловіче. Ви швидко до цього звикнете.

Р е д п е н н і. Вони це вже давно повинні були зробити.

Р і д ж о н. І вони це й зробили б, коли б, правду кажучи, мої одвідувачі не змушені були терпіти біля дверей Еммі.

Е м м і *(в дверях доповідаючи).* Доктор Шуцмахер. *(Зникає).*

Добродій середнього віку, добре одягнений, входить з дружнім, але запобігливим виразом, не зовсім певний у тому, як його приймуть. Його м'які манери й відповідна добродушність з певною невловною обережністю та гостро окреслені, хоч і звичні, риси чужинця виявляють у ньому єврея: наразі, вродливого, благородного єврея, вузькогрудого, недолугого, як то часто буває в молодих вродливих євреїв, але загалом гарного з себе.

Д о б р о д і й. Не впізнаєте мене? Шуцмахер. Університет і вулиця Белсайз. Луні Шуцмахер, пізнаєте?

Р і д ж о н. Що? Луні! *(Сердечно тисне руку)*. Ну, чоловіче, я вже думав, що вас давно й на світі нема. Сідайте! *(Шуцмахер сідає на кушетку, Ріджон на стільця між канапою й вікном)*. Де ж ви були всі ці тридцять літ?

Ш у ц м а х е р. Мав практику й лишив її тільки декілька місяців тому. Стомився!

Р і д ж о н. Дуже добре, Луні! Я хотів би мати змогу стомитись, Ви мали практику в Лондоні?

Ш у ц м а х е р. Ні.

Р і д ж о н. Мабуть, десь на моднім курорті?

Ш у ц м а х е р. Як би я міг дістати модну практику? Мені ніяк було зачепитись. Отже, я оселився в промисловому місті, в центрі Англії, і відкрив маленьку лікарню з комірним по десять шилінґів на тиждень.

Р і д ж о н. І вам пощастило?

Ш у ц м а х е р. Дуже добре. Я тепер маю дім в Гертфордширі, опріч приміщення в місті. Коли б вам захотілось спочити з суботи до понеділка, я міг би вас взяти з собою автомобілем, — якась година подорожі.

Р і д ж о н. У грошах купаєтесь. Я хотів би повчитись у вас, багатію, як здобувати собі гроші. В чім тут секрет?

Ш у ц м а х е р. О, наразі він був досить простий, хоч я, напевне, був би дуже занепокоєний, якби хто звернув на нього. Я боюсь, щоб ви не знайшли в ньому будь-чого негожого.

Р і д ж о н. О, я на ці справи дивлюся просто. Що ж то за секрет?

Ш у ц м а х е р. Ну, секрет той тільки в двох словах.

Р і д ж о н. Не даю даремних порад, правда?

Ш у ц м а х е р *(злякано)*. Ні! ні! Ну, що ви!

Р і д ж о н *(виправдуючись)*. Звичайно, ні! Я тільки пожартував.

Ш у ц м а х е р. Мої два слова прості — одужання ґарантоване.

Р і д ж о н *(захоплено)*. Одужання ґарантоване!

Ш у ц м а х е р. Ґарантоване! Кінець кінцем, це те, чого кожен вимагає від лікаря, — хіба не так?

Р і д ж о н. Мій милий Луні, та це ж натхненна думка! Це було у вас написано і на бляшаній дощечці?

Ш у ц м а х е р. Ні, дощечки в мене не було. Була просто червона вітрина, а на ній чорними літерами написано: «Доктор Лео Шуцмахер, приймає чоловіків, жінок, дітей. Поради й ліки — шість пенсів. Одужання ґарантоване».

Р і д ж о н. І ґарантія ця з десяти випадків справдилась хоч в одному, га?

Ш у ц м а х е р *(вражений такою стриманою оцінкою)*. Ну, далеко більше. Бачите, для більшости значно краще, коли вони уважно ставляться до тої розумної поради, яку ви їм даєте. І ліки їм справді допомагають. Парішів хімічний препарат, як ви знаєте, фосфат. Столова ложка на півлітра води: чудово допомагає проти всіх хвороб.

Р і д ж о н. Редпенні, запишіть. Парішів хімічний препарат.

Ш у ц м а х е р. Ви знаєте, я й сам його приймаю, коли мені нездужається. Прощавайте! Сподіваюсь, не будете гніватись за мій візит. Хотілось тільки привітати вас.

Р і д ж о н. Ну й чудесно, мій любий Луні. В ту суботу разом поснідаймо. Приїздіть своїм автом і візьміть мене до Гертфорда.

Ш у ц м а х е р. Приїду. З великою охотою. Дякую вам! Прощайте! *(Ріджон його проводжає й зразу ж повертається назад)*.

Р е д п е н н і. Старий Педді Куллен уже раз приходив, доки ви ще не вставали, хотів привітати вас перший.

Р і д ж о н. Чудесно! А хто вас навчив називати сера Патріка Куллена старим Педді Кулленом, ви, молодий розбишако?

Р е д п е н н і. Ви ж його ніколи інакше й не називали.

Р і д ж о н. Але не тепер, коли я й сам сер Коленсо. А далі й мене ви станете називати старим Коллі Ріджоном.

Р е д п е н н і. Ми так і називаємо вас у клініці св. Анни.

Р і д ж о н. Отож-бо й воно! Через те такі й неприємні сучасні студенти-медики. Ні пошани, ні пристойного поводження, нічогісінько...

Е м м і *(в дверях, доповідаючи)*. Сер Патрік Куллен. *(Виходить)*.

Сер Патрік Куллен більш як на двадцять років старший за Ріджона, але ще не дійшов спорохнілости, хоч близький до цього і не таїться з тим. Його ім'я, його ясний, щирий, інколи доволі холодний, але простий розум, його огрядна будова й статура, відсутність тих дивних моментів церемонної приниженості, що нею старий англійський лікар інколи виявляє, в якому становищі була медична професія в Англії за його юнацтва, а також і випадкові звороти мови свідчать, що це ірландець; але він усе своє життя прожив в Англії й цілковито акліматизувався. До Ріджона, якого любить, ставиться він химерно й по-батьківському; до інших він трохи грубий, недоброзичливий, має нахил вживати більш-менш голосних вигуків замість зрозумілої мови, головне ж, не здатний, як на свій вік, змусити себе уважніше ставитись до товариства. Він тисне Ріджонові руку й підморгує йому сердечно й жартівливо.

С е р П а т р і к. Ну, молодий колеґо! Ваш капелюх надто малий для вас, га?

Р і д ж о н. Справді, надто вже малий. Мушу дякувати за все це вам.

С е р П а т р і к. Дурниці, любий товаришу! Я так само вдячний вам. *(Він сідає в одне з крісел поблизу каміна. Ріджон сідає на канапку)*. Зайшов трохи поговорити з вами. *(До Редпенні)*. Молодий чоловіче! Викидайтесь!

Р е д п е н н і. Я зараз, сер Патріку. *(Він забирає свої папери і йде до дверей)*.

С е р П а т р і к. Дякую! Хороший юнак. *(Редпенні зникає)*. Вони всі мені прощають, ці молоді колеґи, бо я стара людина, справді стара людина, не так, як ви. Ви тільки починаєте вдавати з себе старого. Ви бачили коли-небудь, як юнак заводить вуси? Отож і лікар середнього віку, коли починає плекати сиву голову, здебільшого подібний до такого юнака.

Р і д ж о н. Господи! А мабуть, що так. А я думав, що дні моєї пихи відійшли вже зовсім. Скажіть мені: якого віку людина перестає бути дурнем.

С е р П а т р і к. Згадайте француза, що спитав свою бабуню, якого віку дійшовши людина звільняється від спокус кохання. Стара жінка сказала, що вона ще не знає. *(Ріджон сміється)*. Отож і я так само можу відповісти. Але світ саме тепер для мене стає дуже цікавий, Коллі.

Р і д ж о н. І до науки, мабуть, зростає інтерес, еге ж?

С е р П а т р і к. Господи! А так! Сучасна наука — див-

на річ. Взяти хоч би й ваш великий винахід. А візьміть усі великі винаходи! Куди вони приводять? Ну, справді ж, назад, до думок та винаходів мого бідного любого старого татуся. А тому, як він помер, уже сорок літ. О, це дуже цікаво!

Р і д ж о н. Виходить, по-вашому, що тут нема ніякого проґресу, правда?

С е р П а т р і к. Не тлумачте моїх слів зле, мій друже. Я не применшую вашого винаходу. Більшість винаходів виникає правильно за кожні п'ятнадцять літ, а з того часу, як ваш винахід уперше виник, поминуло повних сто п'ятдесят років. Це дещо вже важить, щоб ним пишатись. Але ваш винахід не новий. Це звичайне щеплення. Батько мій робив прищеплення року І840-го, доки йаго не визнано за злочин. Це розбило серце бідному старенькому, Коллі, він помер від того. А тепер усе це обертається так, що мій батько, після всього, був правий. Ви повертаєте нас ізнову до прищеплень.

Р і д ж о н. Я нічого не знаю про віспу. Мій фах — туберкульоз, тиф та чума. Але, безперечно, принцип лікування той самий.

С е р П а т р і к. Туберкульоз? М-м-м! Ви знайшли, як його лікувати, так?

Р і д ж о н. Думаю, що так.

С е р П а т р і к. А так! Це дуже цікаво. Як це там старий кардинал говорить у п'єсі Броунінґа: «Я знав двадцять чотири особи, що визнавали себе за ватажків повстань». Ну, так я теж знав щось близько тридцяти осіб, що винайшли, як лікувати сухоти. А чому ж люди все ще помирають від них, Коллі? Чортівщина, треба гадати! Був у мого батька старий приятель Джордж Бодінґтон із Сеттон Колдфілда. Він почав 1840 року лікувати свіжим повітрям. Він сплюндрував себе й втратив практику тільки через те, що тримав відчинені вікна; тепер же ми лишаємо своїх сухотних у приміщеннях навіть без даху. О, це дуже й дуже цікаво для старого лікаря.

Р і д ж о н. Ви, старий цинік, анітрохи не вірите в мій винахід.

С е р П а т р і к. Ні, ні. Я так далеко не зайшов, Коллі. А проте, ви пам'ятаєте Дженні Марш?

Р і д ж о н. Дженні Марш? Ні.

С е р П а т р і к. Ви не пам'ятаєте її?

Р і д ж о н. Ні.

С е р П а т р і к. Ви хочете мені сказати, що не пам'ятаєте жінки з туберкульозною раною на руці?

Р і д ж о н *(раптом згадавши)*. А, дочка вашої пралі, на ймення Дженні Марш? Я забув.

С е р П а т р і к. Може, ви забули також, що взялися лікувати її коховськими паличками?

Р і д ж о н. І замість вилікувати, зовсім відгноїв їй руку. Так, пригадую. Бідна Дженні! Однак тепер вона має з тої руки добрий заробіток, показуючи її на медичних лекціях.

С е р П а т р і к. Та все ж, сподіваюсь, це зовсім не те, чого ви хотіли?

Р і д ж о н. Треба було піти на ризик.

С е р П а т р і к. А ви гадаєте, що й Дженні пішла на ризик?

Р і д ж о н. Ну, мусить же бути завжди пацієнт, яким треба ризикнути, коли потрібно зробити дослід. А без досліду ми нічого не можемо викрити.

С е р П а т р і к. Що ж ви викрили у випадку з Дженні?

Р і д ж о н. Я викрив, шо щеплення, яке повинно вилікувати, інколи вбиває.

С е р П а т р і к. Я міг би сказати це й раніше. Я й сам користався деколи цими прищепленнями. Я ними й убивав людей, і виліковував їх; але я зрікся прищеплення, бо ніколи не міг заздалегідь сказати, який буде наслідок.

Р і д ж о н *(виймаючи з шухляди письмового стола брошурку й вручаючи серу Патрікові)*. Прочитайте на дозвіллі; і ви дізнаєтеся, чому саме цього не можна вгадати.

С е р П а т р і к *(бурмочучи та шукаючи свої окуляри)*. О, це ваша брошура. Ну, про що ж у ній сказано? *(Передивляється)*. Опсонін. Що то, в дідька, за опсонін?

Р і д ж о н. Опсонін — це масло проти зародків хвороби, яким ви змушуєте білі кров'яні тільця поїдати ті зародки. *(Знову сідає на канапку)*.

С е р П а т р і к. Це новина. Я чув, що білі тіла — як пак їх називає той, як його... Мечніков?

Р і д ж о н. Фагоцити.

С е р П а т р і к. Так, фагоцити: так, так, так... Ну, цю теорію, буцімто фагоцити з'їдають зародки хвороби, я чув уже давно й далеко раніш, як вона ввійшла в моду. Опріч того, фагоцити не завжди поїдають зародки.

Р і д ж о н. Вони з'їдають їх, коли ви помастите зародки опсоніном.

С е р П а т р і к. Нісенітниця.

Р і д ж о н. Ні, це не нісенітниця. Це вже входить у нашу практику. Фагоцити не їдять мікробів, коли ті не добре помащені для них. Ну, пацієнт і сам легко виробляє для них мастиво; але мій винахід допомагає виробленню того мастива, — я його називаю опсоніном; діючи на кровообіг, то підбурюючи, то затримуючи його — ви ж знаєте, що природа завжди діє ритмічно — прищеплення сприяє збуренню чи притамованню кровообігу, як до випадку. Якби ми зробили прищеплення Дженні Марш, коли витворення мастива в неї було на вищому ступені, ми вилікували б їй руку. Але ми зробили його, коли воно було на нижчому ступені, а тому занапастили руку. Я називаю вищий ступінь позитивною фазою, а нижчий — неґативною. Все залежить від того, чи пощастить вловити слушний момент для прищеплювання. Зробіть прищеплення, коли хворий в неґативній фазі, і ви його вб'єте; зробіть прищеплення, коли хворий в позитивній фазі — і ви його вилікуєте.

С е р П а т р і к. Прошу вас, як же ви пізнаєте, в якій фазі пацієнт — позитивній чи неґативній?

Р і д ж о н. Пошліть тільки краплю крови пацієнта в лабораторію св. Анни, і за п'ятнадцять хвилин я дам вам довідку, скільки відсотків міститься в ній опсоніну. За певної кількости опсоніну прищеплюйте — й вилікуєте; коли ж опсоніну тільки до восьми відсотків, прищеплюванням ви вб'єте пацієнта. В цьому і є мій винахід: це найзначніше досягнення, яке ми маємо з того часу, відколи Гарвей відкрив кровообіг. Мої туберкульозні хворі тепер не помирають.

С е р П а т р і к. А мої, виходить, помирають, коли прищеплення робиться, як ви це називаєте, в неґативній фазі. Га?

Р і д ж о н. Безперечно. Зробити прищеплення пацієнтові, не дослідивши кількости опсоніну, це майже однаково, що вбити, на що і може бути здатний тільки наш поважний лікар-практик. Коли б я хотів убити людину, я забив би її тільки таким способом.

Е м м і *(зазирає)*. Ви не прийняли б тут одну пані? Вона хоче, щоб ви взялись лікувати її чоловіка, — він хворий на легені.

Р і д ж о н *(нетерпляче)*. Ні! Хіба я не казав вам, що нікого не прийматиму? *(До сера Патріка)*. Живеш у стані облоги, відколи пішла чутка, що я чарівник, і можу лікувати сухоти краплею сироватки. *(До Еммі)*. Надалі не пускайте людей, яким я не призначив прийому. Кажу ж вам, що нікого не можу прийняти.

Е м м і. Гаразд, я скажу їй, щоб вона ще трохи почекала.

Р і д ж о н *(розлютившись)*. Скажіть їй, що я не можу її прийняти, й вирядіть її звідси. Чуєте?

Е м м і *(спокійно)*. Ну, а містера Кутлера Валпола ви приймете? Йому не потрібно лікуватись: він хоче тільки привітати вас.

Р і д ж о н. Звичайно. Проведіть його. (*Еммі повертається, щоб вийти)*. Заждіть. *(До сера Патріка)*. Мені хотілось хвилини зо дві ще поговорити з вами на самоті. *(До Еммі)*. Попрохайте містера Валпола почекати ще хвилини зо дві, доки я тут поговорю.

Е м м і. О, він охоче почекає. Він розмовляє з тією бідною пані. *(Виходить)*.

С е р П а т р і к. Ну, так що ви хотіли?

Р і д ж о н. Не смійтеся з мене. Мені треба порадитися з вами.

С е р П а т р і к. Як з лікарем?

Р і д ж о н. Так. Зі мною щось діється, і я не знаю, що саме.

С е р П а т р і к. А я ще менше. Гадаю, ви себе вислухали?

Р і д ж о н. Так. Справді, нема нічого лихого в органах, нічого особливого, принаймні. Але в мене якась дивна хвороба; я не знаю де саме: не можу визначити, в якому саме

місці. Інколи здається, що з серцем негаразд, інколи побоююсь, нібито в спиннім мозку. Справжнього болю я не почуваю, але мене всього щось бентежить. Почуваю, що повинно щось статись зо мною. Є ще й інші симптоми. Мені спливають на думку якісь уривки пісень, що здаються мені дуже милі, хоча справді вони звичайнісінькі.

С е р П а т р і к. То ви чуєте й голоси?

Р і д ж о н. Ні.

С е р П а т р і к. Ну, слава Богові! Коли мої пацієнти кажуть, що вони зробили винахід більший, як Гарвей, і що чують голоси, я замикаю їх. Ви певні, що не чуєте ніяких голосів?

Р і д ж о н. Цілком певний.

С е р П а т р і к. Тоді це дурощі!

Р і д ж о н. А вам раніш у вашій практиці траплялось щось подібне?

С е р П а т р і к. О, так, і часто. Це звичайнісіньке явище між сімнадцятьма й двадцять двома роками. Інколи це поновлюється приблизно в сорок років. Бачите, ви не жонатий. Тут нема нічого серйозного, коли будете обережні.

Р і д ж о н. Щодо страви?

С е р П а т р і к. Ні, щодо вчинків. Нема нічого лихого з вашою спиною, як і з вашим серцем; але трохи погано з вашим здоровим глуздом. Ви не помрете, проте можете стати йолопом. Будьте обережні.

Р і д ж о н. Я бачу, що ви не вірите в мій винахід. Правда, інколи я й сам не вірю. У всякому разі, я вам вдячний. Може, ми покличемо Валпола?

С е р П а т р і к. О, покличмо його. *(Дзвонить).* Він вправний хірург, той Валпол, хоч належить до тих, що захоплюються хлороформом. За моєї молодости хворого напували; служники та студенти його тримали, і, зціпивши зуби, ви поспішали якомога швидше скінчити операцію. Тепер лікар має полегкість; і біль від операції не почувається, доки ви не виходите з дому, діставши свій гонорар та запакувавши ввесь свій прилад. Сказати вам, Коллі, багато лиха завдає цей хлороформ. Він дає змогу кожному дурневі бути за хірурга.

Р і д ж о н *(до Еммі, що прийшла на дзвінок)*. Покличте містера Валпола.

Е м м і. Він розмовляє з пані.

Р і д ж о н *(нетямлячись)*. Хіба я вам не казав!

Еммі виходить, не зважаючи на нього. Він байдужий до поведінки, знизує плечима, спиною тулиться до консоля, покірно похилившись уперед.

С е р П а т р і к. Знаю я вашого Кутлера Валпола й таких, як він. Вони вважають, що в людському тілі сила всяких решток старих органів, зовсім непотрібних. За допомогою хлороформу ви можете вирізати з півдесятка їх, нітрохи тим не пошкодивши людині, хіба що це коштуватиме їй болю та трохи грошенят. Цих Валполів я добре знаю літ з п'ятнадцять. Батько мій підрізав людям кінець зівного язичка за п'ятдесят ґіней та щодня протягом року лікував зранене горло припікним, дістаючи по дві ґінеї. Його зять вирізував шийні залозки по двіста ґіней; доки не перейшов на жіночі хвороби, беручи подвійний гонорар. Кутлер сам добре вивчив анатомію, щоб винайти щось нове для операцій; і нарешті таки нове він винайшов, назвавши його червевидий паросток, на який він і створив моду. Люди виплачують йому по п'ятсот ґіней за операцію. Вони також вправно обрізували б і волосся, коли б воно не відростало так швидко; я гадаю, що вони почувають себе після цього дуже значними особами. Ви тепер не пообідаєте, щоб не почути, як ваш сусіда розповідає, що він перетерпів непотрібну операцію.

Е м м і *(доповідає)*. Містер Кутлер Валпол. *(Виходить)*.

Кутлер Валпол — енергійна, непохитна людина років сорока, з ясно окресленим обличчям, вельми рішучим і симетричним, що кінчається трикутником, окресленим скронею та підборіддям, з короткуватим, горбатим, доволі красивим носом. Проти облич Ріджонового, що його злегка пописали зморшки, та сера Патріка, прим'ято-грубого від старости, його обличчя виглядає так, ніби допіру вийшло з виробу й відшліфування; але його допитливі, сміливі очі надають йому життя й сили. Він, здається, ніколи не розгублюється і не вагається, почуваючи, що коли він робить помилку, то зробить її досконало й впевнено. Руки в нього чисті, пе-

щені, з короткими пальцями, і весь він більше сильний і опасистий, ніж важкий. Він одягнений доволі елеґантно, з пишною жилеткою; розкішно-барвиста краватка з дуже гарною шпилькою; на ланцюжку від годинника дармовиси, поверх черевиків ґамаші, загальний вигляд самозадоволеного спортсмена. Він підходить просто до Ріджона й тисне йому руку.

В а л п о л. Дозвольте висловити вам, мій любий Ріджоне, найкращі побажання. Найсердечніші привітання. Ви заслужили цього.

Р і д ж о н. Дякую вам.

В а л п о л. Як людині, певна річ. Ви заслужили цього, як людина. Опсонін — просто нісенітниця, що може сказати вам усякий порядний хірург; але ми всі раді бачити, що ваші особисті гідності офіційно визнані. А, сер Патріку, як ся маєте? Недавно послав вам брошурку про одну річ, яку я винайшов: нову пилочку для операцій плеча.

С е р П а т р і к *(роздумливо)*. Так, одержав. Пилочка хороша. Корисний, зручний інструмент.

В а л п о л *(довірливо)*. Я знав, що ви оціните всі її вигоди.

С е р П а т р і к. Так. Пригадую, що така пилочка була вже шістдесят п'ять літ тому.

В а л п о л. Що?

С е р П а т р і к. Тоді її називали відмичкою токаря.

В а л п о л. Неможливо. Якась нісенітниця. В токаря була...

Р і д ж о н. Не зважайте на нього, Валполе. Він це з ревнощів.

В а л п о л. Між іншим, я не перебив вам інтимної розмови?

Р і д ж о н. Ні, ні. Сідайте. Я тільки радився з ним. Почуваю себе доволі зле. Мабуть, перевтомився.

В а л п о л *(хутко)*. Я знаю, що з вами. Впізнаю це з вашого вигляду. Почуваю це з вашого потиску руки.

Р і д ж о н. А що саме?

В а л п о л. Кровоотруєння.

Р і д ж о н. Кровоотруєння? Це неможливо!

В а л п о л. Кажу ж вам, кровоотруєння. Дев'яносто п'ять відсотків людей хворіють від хронічного кровоотруєння й

помирають з того. Це абеткова істина. Ваш червевидий паросток повний гнилих речовин, непережованої страви й отруйних речовин з тваринної пліви. Послухайтесь моєї ради, Ріджоне! Дозвольте мені його вирізати в вас. Після того ви станете іншою людиною.

С е р П а т р і к. А такий, як є, він вам не подобається?

В а л п о л. Не подобається. Мені не подобається людина, в якої нездоровий кровообіг. Я скажу вам так: в культурній країні не повинно бути людей з червовидим паростком, що стає центром зарази. Операція повинна бути примусова: це важить вдесятеро більше за всяке прищеплення.

С е р П а т р і к. А дозвольте спитати, ви свій власний паросток вирізали?

В а л п о л *(урочисто)*. В мене його нема. Погляньте на мене. Ніяких ознак. Я здоровий, як дзвін. Близько п'яти відсотків людей не мають тих паростків; і я належу до тих п'яти відсотків. Я наведу вам приклад. Ви знаєте місіс Джек Фолджемб, елеґантну місіс Фолджемб? На Великдень я зробив операцію її невістці, леді Ґоррен, і знайшов у неї величезний паросток, який я будь-коли й бачив: він містив у собі близько двох унцій. Ну, місіс Фолджемб мала правдиве чуття — справжній інстинкт гігієни. Вона не могла стерпіти, щоб її невістка стала здорова, пишна жінка, тоді як сама вона буде до смерти бліда. Отже, вона намоглась, щоб їй також зробили операцію. І, Боже мій, сер! Паростка в неї не було зовсім; ані сліду! Ані натяку! Я був до того приголомшений — до того зацікавлений, що забув забрати губки й зашив би їх усередині, коли б їх не вийняла доглядачка. Якось уже я запевнив її, що в неї був величезний паросток. *(Він сів на канапку, вирівнявши плечі, поправивши манжети, й взявся руками в боки).*

Е м м і *(зазираючи)*. Сер Ралф Блумфілд Боннінґтон.

По цім оповіщенні настає довга напружена пауза. Всі напружено дивляться на двері, але сер Ралф не з'являється.

Р і д ж о н *(утративши терпіння)*. Та де ж він?

Е м м і *(озираючись)*. Лишенько моє, я думала, що він іде за мною. Він залишився там поговорити з тією пані.

Р і д ж о н *(спалахнувши)*. Я ж вам сказав передати тій дамі... *(Еммі зникає)*.

В а л п о л *(схоплюючися знову)*. До речі, Ріджоне, добре що згадав. Я говорив з тією нещасною жінкою. Мова йде про її чоловіка; вона гадає, що він хворий на сухоти: звичайний помилковий діагноз; ці кляті лікарі-практики ніколи не повинні й доторкатись до пацієнта без дозволу спеціаліста. Вона описала мені симптоми; хвороба ясна, як божий день: зле кровоотруєння. Вона не має коштів заплатити за операцію. Ну, пришліть його до мене: я зроблю йому операцію даром. У моїй хатній лікарні є місце для нього. Я його підлікую, підхарчую й зроблю її щасливою. Я радий зробити людину щасливою. *(Він підходить до крісла, що стоїть біля вікна)*.

Е м м і *(зазираючи)*. Ось він тут.

Сер Ралф Блумфілд Боннінґтон влітає в кімнату. Він високий, з яйцевидою головою. Свого часу був стрункою людиною, але тепер, на шостому десятку, його жилетка трохи випинається. Обрис його брів свідчить за добродушність та лагідність, голос у нього надзвичайно музичний; розмова його безугавно й мелодійно точиться, і він ніколи не стомлюється нею. Від нього потягає страшенним самозадоволенням, веселістю, самовпевненістю, і лікує він просто тим, що з його милою присутністю не в'яжеться ні хвороба, ні клопітність. Навіть і розбиті кістки, як кажуть, зрослися б, почувши його голос: він від народження лікар і вірить у своє призначення та покликання, як справжній християнський учений. Коли він захоплюється промовою або науковим викладом, він енергійний, як і Валпол; однак це в нього виявляється в ласкавому балакучому прояві енергії, що приголомшує й тему розмови, й аудиторію, а тому втручання в його мову чи неуважність цілком не можливі, він будить пошану та довіру всіх, опріч найрозумніших голів. Серед медиків він відомий як Блумфілд Боннінґтон; і заздрощі, спричинені успіхам у його практиці, пом'якшуються переконанням, що з погляду наукового він страшенний шахрай; фактично, він і є такий, хоч знав так багато (і так мало), як і його колеґи, і часто виявляє таку безпорадність, що не віриш, чи він на що-небуть здатний.

Б. Б о н н і н ґ т о н. А, сер Коленсо, ну? Приємно бачити вас лицарем.

Р і д ж о н *(тисне руку)*. Дякую вам, Блумфілде Боннінґтоне.

Б. Б о н н і н ґ т о н. Як! Сер Патріку! Як ми себе почуваємо сьогодні? Трохи застудились? Трохи мерзнемо? Але здоровіші й розумніші за всіх нас. *(Сер Патрік бурмоче)*. Що? Валпол? Нерозважливий лиходій, га?

В а л п о л. Про що ви говорите?

Б. Б о н н і н ґ т о н. А хіба ви забули про вродливу оперну співачку, яку я послав, щоб вирізали їй нарости на голосових зв'язках?

В а л п о л *(схоплюється на ноги)*. Боже ж мій, невже ви хочете сказати, що ви послали її, щоб я зробив операцію горла?

Б. Б о н н і н ґ т о н *(лукаво)*. Ага! Га-га! Ага! (*Сокорить, як жайворонок, погрожуючи Валполові пальцем)*. Ви вирізали їй червевидий паросток. Ну, ну! Сила звички! Сила звички! Але не турбуйтесь! Не турбуйтесь! Голос їй знову повернувся потому, і вона вважає вас за найбільшого хірурга в світі; і такий ви й є, такий ви й є.

В а л п о л *(трагічним шепотом, дуже серйозно)*. Кровоотруєння! Я вже бачу. Бачу! *(Сідає знову)*.

С е р П а т р і к. А як почуває себе висока родина на вашім чи за вашим піклуванням, сер Ралфе?

Б. Б о н н і н ґ т о н. Нашому другові Ріджонові, безперечно, буде приємно чути, що я спробував його опсоніном лікувати маленького принца Генрі і з цілковитим успіхом.

Р і д ж о н *(вражений і занепокосний)*. Але як...

Б. Б о н н і н ґ т о н *(далі)*. Я припускав тиф; син головного садівника якраз хворів на нього; отже, одного дня я вдався до клініки св. Анни й дістав звідти слоїк вашої чудової сироватки. Вас не було там, на нещастя.

Р і д ж о н. Сподіваюсь, вам усе пояснили докладно.

Б. Б о н н і н ґ т о н *(відмахується, як від безглуздого натяку)*. Хай Бог благословить вас, мій милий друже, але я не потребував жодних пояснень. Я лишив свою дружину в екіпажі біля парадних дверей, я не мав часу вислуховувати, як мене повчатимуть ваші юні колеґи. Я знаю все. Я вживав антитоксини відтоді, як вони з'явилися.

Р і д ж о н. Але то ж був не антитоксин, до того ж сироватка та небезпечна, коли її вживати невчасно.

Б. Б о н н і н ґ т о н. Так, вичайно. Все небезпечне, ко-

ли його вживати несвоєчасно. Яблука перед сніданком дуже корисні; а яблука перед сном можуть звалити вас на цілий тижень. Для антитоксину існує тільки два правила. Перше — не боятися його, друге — впорскувати його за чверть години до їди тричі на день.

Р і д ж о н *(злякано)*. Боже мій, Боннінґтоне, ні, ні, ні!

Б. Б о н н і н ґ т о н *(нестримно рветься говорити далі)*. Так, так, так, Коллі. Ви ж знаєте найкращий довід, що пудинґ добрий, коли його можна їсти. Сироватка мала величезний успіх. Вона діяла на маленького принца, як чудо. Температура його підскочила; я поклав його в ліжко, а за тиждень він був знову здоровий, і на все своє життя імунітетний проти тифу. Висока родина була цим дуже зворушена, висловлюючи свою вдячність дуже розчулено; але я сказав, що всім цим вони зобов'язані вам, Ріджоне; і мені дуже приємно думати, що за це ви заслужили лицарство.

Р і д ж о н. Вельми вам зобов'язаний. *(Знеможено сідає в крісло поблизу канапки)*.

Б. Б о н н і н ґ т о н. Зовсім ні, зовсім ні. Ви самі це заробили. Ну, ну, ну! А що з вами?

Р і д ж о н. Та нічого! Трохи голова запаморочилася. Я гадаю, перевтома.

В а л п о л. Кровоотруєння.

Б. Б о н н і н ґ т о н. Перевтома? Де там вона взялася! Я працюю за десятьох. А хіба в мене болить голова? Ні! ні! Коли вам зле, значить, ви хворі. Може бути хороба й легка, але це хвороба. А що таке хвороба? У вашу кров потрапили зародки хвороби й розмножились незчисленно. Як лікуватись? Дуже просто. Знайти зародки і вбити їх.

С е р П а т р і к. Припустімо, що тих зародків не знайдеться.

Б. Б о н н і н ґ т о н. Це неможливо, сер Патріку; зародки мусять бути; інакше як би міг бути хворим пацієнт?

С е р П а т р і к. А ви можете показати зародок перевтоми?

Б. Б о н н і н ґ т о н. Ні. Але чому? Чому? Тому, мій дорогий сер Патріку, що хоч зародок існує, але він невидимий. Природа не дає нам їх як сиґнал про небезпеку. Ті зародки,

бацили ті — тіла прозорі, мов скло або вода. Щоб зробити видимими, ви мусите їх офарбувати. Ну, мій дорогий Педді, що ви хочете, — деяких із них не можна офарбити. Вони не візьмуться кольором кошеліні, ні кольором синього мешиліну, ні фіалкового генціану, як не візьмуться ніяким кольором. Звідси, хоч ми, як люди науки, й знаємо, що вони існують, але не можемо їх бачити. Можете ви собі уявити, щоб хвороба існувала без них? Можете ви, наприклад, указати такий випадок, щоб дифтерит існував без бацил?

С е р П а т р і к. Ну, а я покажу вам ті самі бацили, але без хвороби, у вашому власному горлі.

Б. Б о н н і н ґ т о н. Ні, не ті самі, сер Патріку. То цілком відмінні бацили; на нещастя, однак, існують бацили до того схожі, що ви не можете помітити різниці. Ви ж розумієте, мій дорогий сер Патріку, що кожний вид цих цікавих маленьких створінь має собі наслідувача. Як люди, так і зародки наслідують одне одного. Отже, є справжні бацили дифтериту, що їх викрив Лефлер; а є й псевдобацили, цілком подібні до них, яких ви можете знайти, як ви кажете, й у своєму власному горлі.

С е р П а т р і к. А як же ви розрізняєте одних від одних?

Б. Б о н н і н ґ т о н. Ну, очевидно, коли бацили справжні, лефлерівські, то ви захворієте на дифтерит; коли ж то псевдобацили, ви будете цілком здоровий. Нема нічого простішого. Наука завжди проста й глибока. Небезпечні тільки напівістини. Неосвічені теореки видобувають поверхові відомості про зародки і тоді пишуть до газет, намагаючись дискредитувати науку. Так вони обдурють і пантеличать багатьох чесних і поважних людей. Але наука має досконалу відповідь таким людям.

Неглибоке знання — річ небезпечна.
Глибше його пий, бо не скуштуєш з мудрого джерела.

Я цим не хочу зневажити ваше покоління, сер Патріку; дехто із старих практиків робить дива, покладаючись на щиру професійну інтуїцію та клінічний досвід; коли я зга-

дую за пересічних людей вашої пори, що по-неуцькому пускали кров, різали, напихали проносним, заражали своїх пацієнтів зародками через одяг й інструменти, і порівнюю все це з науковою певністю та простотою свого лікування маленького принца тепер, я не можу не пишатись своїм власним поколінням людей, що виховались на теорії мікроорганізмів цих ветеранів великого змагання за теорію еволюції в сімдесятих роках. Ми можемо помилятись, але ми, принаймні, люди науки. Тим-то я підхопив і ваш спосіб лікування, Ріджоне, й запровадив його для своєї практики. Він бо науковий. *(Він сідає в крісло поблизу канапки).*

Е м м і *(на дверях, оповіщаючи)*. Доктор Бленкінсоп.

Лікар Бленкінсоп дуже відрізняється від інших. З усього видно, що він не з щасливих лікарів. Він кволий і злиденний, убого харчується й убого вдягається. Між очима муки сумління залягли зморшками, а по всьому обличчю лягли зморшками постійні грошові клопоти, одрізаючи його все глибше від тих днів, коли він знав краще життя; він вітається із своїми заможними колеґами як зі своїми товаришами, хоч навіть і в цьому він повинен змагатись із соромливістю злиднів та зацураністю біднішої верстви.

Р і д ж о н. А, як ся маєте, Бленкінсопе?

Б л е н к і н с о п. Прибув висловити своє скромне привітання, дорогий мій! Тут зійшлися усе великі особи.

Б. Б о н н і н ґ т о н *(поблажливо, але приємно втішений)*. Як ся маєте, Бленкінсопе? Як живеться?

Б л е н к і н с о п. І сер Патрік тут також! *(Сер Патрік бурмоче).*

Р і д ж о н. З Валполом, звісно, стрівались?

В а л п о л. Моє шанування.

Б л е н к і н с о п. Я вперше маю честь. У моїй бідній незначній практиці не доводиться стріватись з такими людьми. Я не знаю нікого, опріч своїх товаришів з клініки св. Анни. *(До Ріджона)*. Відтепер, значить — сер Коленсо? Як почуваєте себе?

Р і д ж о н. Спочатку доволі ніяково. Але про це не будемо говорити.

Б л е н к і н с о п. Соромно сказати, але я не уявляв, до

чого велике ваше відкриття, проте вітаю вас як давній ваш товариш.

Б. Б о н н і н ґ т о н *(неприємно вражений)*. Але, мій любий Бленкінсопе, ви ж завжди доволі гаряче цікавились наукою.

Б л е н к і н с о п. Ах, чим я тільки не цікавився. Я мав два чи три пристойні костюми й фланелеві сорочки, в яких вирушав щонеділі на річку. А гляньте на мене тепер: це в мене найкращий костюм, і я мушу в ньому ходити до Різдва. Що ж я можу зробити? Я не відкривав жодної книжки, відколи дістав права лікаря. Спочатку я читав медичні часописи; але ви знаєте, як швидко людина забуває це; опріч того, я не міг і діставати їх; та вони кінець кінцем тільки комерційні часописи, сповнені всяких реклам. Усю свою науку я забув, і яка мені користь за нею ганятись! Але я маю великий досвід, клінічний досвід; а досвід біля ліжка хворого хіба не головніша справа у всьому цьому?

Б. Б о н н і н ґ т о н. Безперечно, і завжди, коли тільки, зважте, володієте вправно науковою методою, щоб робити висновки із своїх спостережень біля ліжка хворого. Простий досвід сам собою нічого не важить. Коли я візьму свого собаку до ліжка хворого, то він спостерігатиме те, що й я. Але з цього він нічого для себе не взнає. А чому? Тому, що він не знає наукової методи.

В а л п о л. Мені чудно слухати, як ви — лікарі, вчений і практик, розмовляєте про клінічний досвід, що ви бачите біля ліжка хворого. Ну, а що може бути зовні у хворого, опріч, може статись, шкірних хвороб? Що вам потрібно, то це — щодня спостерігати людське нутро; але це ви можете здійснити тільки на операційному столі. Я знаю, про що кажу. Я працюю як хірург та консультант протягом двадцяти років; і все ж я не знав ніколи, щоб лікар-практик поставив будь-коли правильний діагноз. Дайте їм найпростіший випадок, і вони винайдуть пістряк, артрит, апендицит і всіляких «ітів», коли справді досвідчений хірург може знайти в цьому звичайнісінький випадок — кровоотруєння.

Б л е н к і н с о п. Ах, як легко вам говорити про це, панове; а щоб ви сказали, якби побували в моїй шкурі? Не

кажучи вже про робітничі клуби, всі мої пацієнти — урядовці та торговий люд. А вони не сміють бути хворі: вони на те не мають змоги. І коли вони звалюються, що я можу зробити для них? Ви можете посилати своїх пацієнтів до С.-Моріцу чи Єгипту, чи радити їм їздити верхи або автомобілем, чи споживати драглі з шампанським, чи цілковито змінити своє життя й спочивати цілих шість місяців. Я ж можу з таким же успіхом радити своїм пацієнтам відкраяти скибку місяця. А найгірше з усього, що я й сам надто бідний, щоб підтримувати своє здоров'я й цим добре впливати на пацієнтів. У мене самого зіпсуте травлення, і через те я так зле й виглядаю. Як я можу викликати в них довіру до себе? *(Він сідає безпомічно на канапу)*.

Р і д ж о н *(збентежено)*. Не треба, Бленкінсопе: це надто боляче слухати. Найстрашніша в світі річ — хворий лікар.

В а л п о л. Так, заприсягаюсь: це нагадує лису людину, що намагається продавати ліки для зміцнення волосся. Дякувати Богові, я хірург.

Б. Б о н н і н ґ т о н *(сяючи)*. Я ніколи не був хворий. Ніколи жодного дня за все життя не хворів. Через те мої пацієнти й симпатизують мені.

В а л п о л *(зацікавлено)*. Що, ви ніколи не були хворий?

Б. Б о н н і н ґ т о н. Ніколи.

В а л п о л. Це цікаво. Я певний, що у вас нема червевидого паростка. Коли ви почуватимете себе не гаразд, мені дуже хотілось би оглянути вас.

Б. Б о н н і н ґ т о н. Дякую вам, мій любий товаришу; але саме тепер я надто зайнятий.

Р і д ж о н. Я щойно розповідав, коли ви, Бленкінсопе, ввійшли, що й сам я перевтомився.

Б л е н к і н с о п. Ну, а мені здається зухвальством — приписувати ліки таким людям, як ви; проте я маю великий досвід. І коли дозволите, я порадив би вам приймати щодня по фунту слив за півгодини до сніданку, і я певний, що вам від того покращає. Вони дуже дешеві.

Р і д ж о н. Що ви скажете на це, Боннінґтоне?

Б. Б о н н і н ґ т о н *(поблажливо)*. Дуже розумно,

Бленкінсопе, дуже розумно, справді. Мені дуже приємно бачити, що ви не визнаєте аптечних ліків.

С е р П а т р і к *(щось бурчить)*.

Б. Б о н н і н ґ т о н *(лукаво)*. Ага! Га-га! Хіба я не чую, що там з крісла біля каміна бурчить стара школа, боронячи свої аптечні ліки? Ах, повірте мені, Педді, що світ був би здоровіший, коли б усі аптеки в Англії зруйнувати. Загляньте в газети! Вони повні скандальних оповісток про патентовані медикаменти. Величезна комерційна система шахрайства та отрути! Ну, а чия в тому провина? Наша. Кажу щиро, наша. Ми подали приклад. Ми поширили забобон. Ми навчили людей вірити пляшечкам з ліками; і тепер вони купують їх по аптеках, замість радитися з лікарями.

В а л п о л. Цілком слушно. Протягом останніх п'ятнадцяти літ я не приписував ніяких ліків.

Б. Б о н н і н ґ т о н. Ліки можуть тільки тлумити симптоми, але не можуть викоренити хвороби. Правдиві ліки для всіх хвороб є природні ліки. Природа й наука йдуть до одного, повірте мені, сер Патріку, хоч вас учили й відмінно від нас. Природа нас забезпечила білими тільцями, як ви їх називаєте, або фагоцитами, як називаємо ми їх, — природними засобами, що пожирають і руйнують всі зародки хвороб. Сприяйте фагоцитам! Ліки є омана. Шукайте зародків хвороби; виготовляйте проти них антитоксин; впорскуйте його тричі на день за чверть години до їди, й що ж з цього вийде?! Ми сприяємо чинності фагоцитів; вони пожирають хворобу, і пацієнт видужує, коли, певна річ, хвороба не надто вже опанувала його. От, властиво, те, що, як я сказав, становить зміст Ріджонового винаходу.

С е р П а т р і к *(мрійливо)*. Сидячи отут, мені здається, ніби я чую, як мій бідний старий батько знову промовляє до мене.

Б. Б о н н і н ґ т о н *(встає, неймовірно здивований)*. Ваш батько? Але, хай Бог благословить мою душу, Педді, ваш батько мусив же бути старіший за вас!

С е р П а т р і к. Майже слово в слово говорив він те, що й ви кажете. Ніяких більше ліків не треба. Нічого, опріч щеплення.

Б. Боннінґтон *(майже зневажливо)*. Щеплення! Ви маєте на увазі в даному разі щеплення віспи?

Сер Патрік. Так. У тісному родинному колі, сер, мій батько висловлював, бувало, своє переконання, що щеплення віспи корисне не тільки проти віспи, але й проти всіх гарячок.

Б. Боннінґтон *(раптом встає, страшенно збуджений і зацікавлений цією новою думкою)*. Що, Ріджоне! Ви це чули? Сер Патріку! Я так приголомшений тим, що ви сказали, що ледве чи гаразд зможу це висловити вам. Ваш батько, сер, випередив мій власний винахід. Слухайте, Валполе! Бленкінсопе! На одну хвилину — увага! Ви будете в цьому серйозно зацікавлені. Я випадково натрапив на цей слід. У мене в шпиталі був хворий на тиф і поруч із ним хворий на правець: церковний служник та міський місіонер. Подумайте, що це значило для тих бідних створінь. Чи міг служити в церкві той служник, бувши хворий на тиф? Або місіонер — добре промовляти, бувши хворий на правець? НІ! Ні! Ну, я дістав від Ріджона тифозного антироксину й слоїк Мульдулеєвої протиправцевої сироватки. Але місіонер в одному із своїх нападів звалив усі речі зі столика; тепер, ставлячи їх назад, я поставив Ріджонів слоїк на тому місці, де повинен був стояти Мульдулеїв. Унаслідок того я прищепив хворому на тиф протиправцеву сироватку, а хворому на правець тифозний антитоксин. *(Лікарі дивляться вельми серйозно. Б. Боннінґтон жвавий і врочистий)*. Ну, то вони видужали. Вони видужали! Місіонер і сьогодні, як і завжди, почуває себе дуже добре; правда, в нього лишились посмикування танцю святого Вітта, а церковний служник почуває себе вдесятеро краще, ніж перед тим.

Бленкінсоп. Я знав, що такі речі траплялись. Але їх можна пояснити.

Б. Боннінґтон *(суворо)*. Бленкінсопе, нема нічого такого, щоб його не можна було б пояснити наукою. Що я зробив? Хіба я склав безпомічно руки й сказав, що цього випадку не можна пояснити? Ні в якому разі! Я сів і почав думати. Я обміркував цей випадок з погляду наукових

принципів. Я сам себе спитав, чому місіонер, хворий на тиф, не помер від правця, а церковний служник від тифу? Отут і для вас, Ріджоне, виникає проблема. Подумайте, сер Патріку. Розміркуйте, Бленкінсопе, погляньте на це без упереджень, Валполе! Яка справді чинність антитоксину? Просто сприяти фагоцитам. Дуже добре! Але коли вся річ у тому, що ви сприяєте фагоцитам, то хіба не однаково, яку саме сироватку ви вживаєте з цією метою? Га-га! Ви бачите, в чому річ? Ви збагнули? Відтоді я вливав всілякі антитоксини, цілком не розбираючись, з блискуче-задовільними наслідками. В даному разі я прищепив маленькому принцові вашу сироватку, Ріджоне, бо хотів допомогти вашому підвищенню; але два роки тому я спробував лікувати скарлатину взірцем сироватки проти сказу з Пастерівського інституту й досяг блискучих наслідків. Вона спонукала до діяльности фагоцитів, а фагоцити вже самі раду дають. Тим-то й батько сера Патріка винайшов, що прищеплення лікує від усіх гарячок. Воно сприяє фагоцитам. *(Він падає в крісло, стомлений, радіючи переможно із своїх пояснень, і осяйно підморгує).*

Е м м і *(зазираючи).* Містере Валполе! За вами прибув автомобіль, а коні сера Патріка лякаються — будь ласка, покваптесь!

В а л п о л *(встаючи).* Прощавайте, Ріджоне!

Р і д ж о н. Бувайте здорові! Дуже вам вдячний.

Б. Б о н н і н ґ т о н. Ви розумієте мою думку, Валполе?

Е м м і. Він не може чекати, сер Ралфе. Коні не встоять, коли він зразу не вийде.

В а л п о л. Я йду. *(До Б. Боннінґтона).* Нічого особливого у ваших думках нема. Фагоцити — справжня нісенітниця: всі випадки хвороби походять від кровоотруєння, і ніж — то справжні ліки. Прощавайте, сер Педді! Щасливий, що стрівся з вами, містере Бленкінсопе! Ходімо, Еммі. *(Виходить, а слідом за ним Еммі).*

Б. Б о н н і н ґ т о н *(сумно).* Валпол нічого не розуміє. Звичайний хірург. Чудово оперує; але кінець кінцем, що таке операція? Тільки спритність рук. Розум, розум зостається господарем становища. Червевидний паросток —

страшенне безглуздя: такого органу нема. Це просто випадкове потовщення перетинки, що його мають, мабуть, два з половиною відсотки людства. Справді, я радий за Валпола, що ці операції стали модні, бо він дуже милий товариш, і, кінець кінцем, я завжди кажу людям, що операція не зробить їм ніякої шкоди; справді, я знаю, що деяке нервове піднесення та два тижні в ліжку для людини корисні після лондонського сезону; але все ж це непристойне шахрайство. *(Встаючи).* Ну, і я мушу рушати. Прощавайте, Педді! *(Сер Патрік бурмоче).* Прощавайте, прощавайте! Прощайте, мій милий Бленкінсопе, прощавайте! Прощавайте, Ріджоне! Не турбуйтесь за своє здоров'я. Ви знаєте, що робити: коли печінка млява — трохи живого срібла не пошкодить. Коли почуваєте себе збентеженим, поробуйте брому. Коли й це не допомагатиме, ну, тоді збудники — ви ж знаєте: трохи фосфору та стрихніну. Коли ж не можете заснути — тріонал, тріонал, тріон...

С е р П а т р і к *(сухо).* Але ніяких ліків, Коллі, пам'ятайте це.

Б. Б о н н і н ґ т о н *(з певністю).* Авжеж так, цілком слушно, сер Патріку. Як тимчасовий засіб, звичайно; але як ліки — ні, ні! Та хай би що ви робили, тримайтесь далі від аптеки, мій любий Ріджоне.

Р і д ж о н *(іде разом із ним до дверей).* Постараюсь. Дуже вам вдячний за протекцію. Бувайте здорові.

Б. Б о н н і н ґ т о н *(спиняється коло дверей з променистими очима, що злегка блимають).* Між іншим, хто така та ваша пацієнтка?

Р і д ж о н. Яка саме?

Б. Б о н н і н ґ т о н. А там, у коридорі. Чарівна жінка. Чоловік хворий на туберкульоз.

Р і д ж о н. Вона все ще тут?

Е м м і *(зазираючи).* Будь ласка, сер Ралфе: дружина чекає на вас в екіпажі.

Б. Б о н н і н ґ т о н *(раптом протверезівши).* Ох! Бувайте здорові. *(Виходить майже стрімголов).*

Р і д ж о н. Еммі! Та жінка все ще тут? Коли так, скажіть іще раз, що я не можу її прийняти. Ви чуєте?

Е м м і. О, вона не поспішає; їй байдуже, як довго доведеться чекати. *(Виходить).*

Б л е н к і н с о п. Мені теж треба рушати: кожні півгодини, що марную, не працюючи, коштують мені вісімнадцять пенсів. Прощавайте, сер Патріку!

С е р П а т р і к. Прощавайте, прощавайте!

Р і д ж о н. Приходьте коли-небудь на цьому тижні, разом поснідаємо.

Б л е н к і н с о п. Не маю змоги, любий мій; тоді цілий тиждень я не матиму за що снідати. Але дуже вам вдячний!

Р і д ж о н *(зворушений бідністю Бленкінсопа).* Чи міг би я чимось допомогти вам?

Б л е н к і н с о п. Ну, а чи не маєте ви старого фрака, щоб приділити? Бачите, те, що для вас було б застаре, мені буде нове! Згадайте при нагоді, як переглядатимете свій гардероб. Прощавайте! *(Мерщій виходить).*

Р і д ж о н *(дивиться йому вслід).* Бідний чолов'яга! *(Повертається до сера Патріка).* Так от через що вони зробили мене лицарем! І це медична професія!

С е р П а т р і к. І дуже добра професія до того ж, юначе. Коли знатимете те, що знаю я про неуцтво та марновірство пацієнтів, ви дивуватиметесь, як це ми не були вдвоє гірші.

Р і д ж о н. Ми ж не лікарі, а зграя змовників.

С е р П а т р і к. Усі спеціальності змовницькі проти обивателя. А ми ж не можемо всі бути такі генії, як ви. Кожен дурень може захворіти; але не кожен дурень може бути за путнього лікаря; дуже мало і лікарів, що могли б заступити тих, що зійшли вже з кону. Та коли вже правду говорити, ви знаєте — Блумфілд Боннінґтон людей убив менше, як ви.

Р і д ж о н. О, дуже ймовірно! Але він справді повинен знати різницю між прищепленням та антитоксином. Сприяйте фагоцитам! Прищеплення зовсім не впливає на фагоцитів. Він ніде не має рації. Дати йому в руки слоїк сироватки — убивство, просто вбивство!

Е м м і *(повертаючись).* Ну, сер Патріку! Чи довго ще триматимете коней, щоб чекали отам вас запряжені?

С е р П а т р і к. А що вам до того, старе опудало?

Е м м і. Ну, ходімо, ходімо! І, будь ласка, не прискайте на мене! Коллі зараз треба сідати до праці.

Р і д ж о н. Поводьте себе, як слід, Еммі! Ідіть собі геть.

Е м м і. О, я знала, як себе поводити, ще перш ніж вас цього не навчила. Я знаю, які ті лікарі: сидять собі та теревенять про свої справи, коли їм треба бути зі своїми нещасними пацієнтами. Я також знаю і вдачу коней, сер Патріку. Я вихована була в селі. Тепер, будьте ласкаві, ходімо.

С е р П а т р і к. Ну, гаразд, гаразд. Прощавайте, Коллі! *(Він ляскає Ріджона по плечі й виходить, на хвилину повертається до дверей, щоб поволі оглянути Еммі й сказати з похмурим докором).* Бридка стара відьма, от і все.

Е м м і *(страшенно обурена, кричить услід).* Ви теж не дуже вродливі. *(До Ріджона, ще більш обурено).* Вони не виховані, гадають, що можуть говорити мені все, що хочуть; і ви їм ще й допомагаєте. Проте я їх навчу, як треба поводитись. Тепер ось що: ви приймете ту нещасну жінку чи ні?

Р і д ж о н. Кажу ж вам у п'ятдесятий раз: я не прийму нікого. Нехай собі йде.

Е м м і. Мені вже й обридло говорити, щоб вона забиралась геть. А яка користь у тім, що вона піде?

Р і д ж о н. Мені треба розсердитись на вас, Еммі?

Е м м і *(ласкаво).* Слухайте сюди: прийміть її хоч на хвилину, заради мене, будьте добрий! Вона дала мені півкрони. Вона думає, що життя й смерть її чоловіка залежатимуть від того, чи ви її приймете.

Р і д ж о н. Оцінює життя свого чоловіка в півкрони.

Е м м і. Ну, це все, що вона може запропонувати, бідне ягня. Інші нехлюї вважали б за ніщо й півсоверена, щоб тільки порадитись з вами. До того ж вона вам навіє добрий настрій на сьогодні, бо то добрий вчинок — її прийняти, а вона з тих, що вам подобаються.

Р і д ж о н. Ну, вона нічого не втратила. За ті півкрони порадилась із сером Ралфом Блумфілд Боннінґтоном та Кутлером Валполем. Це вже коштує шість ґіней. Напевне, вона порадилась також із Бленкінсопом — ще інших вісімнадцять пенсів.

Е м м і. Тоді, може, будете ласкаві прийняти її ради мене?

Р і д ж о н. Ну, то пустіть її та йдіть собі геть. *(Еммі виходить вдоволена, Ріджон кличе).* Редпенні!

Р е д п е н н і *(показується на дверях).* Що саме?

Р і д ж о н. Тут має зайти одна пацієнтка. Коли вона за п'ять хвилин не вийде, зайдіть і поквапте її, сказавши, що мене кличуть до шпиталю. Ви розумієте — вона, мабуть, захоче мене затримати надовго.

Р е д п е н н і. Гаразд. *(Зникає).*

Ріджон підходить до люстра й поправляє свою краватку.

Еммі *(доповідає).* Місіс Дюбеда.

Ріджон відходить від люстра, підходить до письмового столу.

Пані входить. Еммі виходить і причиняє двері. Ріджон, що прибирає непроникливого й доволі холодного вигляду, властивого його професії, повертаєгься до пані і рухом руки закликає сісти на канапку.

Місіс Дюбеда, безперечно, дуже принадна молода жінка. В ній в деяка грація й романтичність дикого створіння разом із великою елеґантністю та гідністю вродливої пані. Ріджон, надміру чутливий до жіночої вроди, інстинктивно зразу ж шукає захисту й тримається ще холодніш. Він помічає, що жінка одягнена дуже добре; але вона має таку статуру, на якій всяке вбрання виглядатиме дуже добре; поводиться вона з невимушеною гідністю жінки, яка ніколи за все своє життя не мучилась тими сумнівами та острахами щодо свого становища в суспільстві, які псують манери більшости жінок середнього класу. Вона висока, струнка, міцна; темне волосся зачесане просто, а не подібно до пташиного гнізда чи клоунського крила (мода тоді саме хилиталась між цими двома взірцями); очі в неї несподівано вузькі, ласкаві, темно-оксамитові, і коли вона збуджується, вони яскравіють, широко розплющуються; говорить вона з м'ягкими пориваннями й швидка в своїх рухах, в дану мить у смертельній тривозі. В руках тримає велику теку.

М-с Д ю б е д а *(низьким благальним голосом).* Лікарю...

Р і д ж о н *(коротко).* Заждіть. Перш ніж почнете ви, дозвольте мені зразу ж сказати, що я нічого не можу зробити для вас. Я завантажений хворими. Я передав вам це через свою стару покоївку. Ви ж не задовольнились моєю відповіддю...

М-с Д ю б е д а. Як я могла задовольнитись?

Р і д ж о н. То байдуже. Вона умовила мене, щоб я вас прийняв. Але мусите повірити мені тепер, що з усім своїм

добрим бажанням я не можу взяти ще одного хворого.

М-с Д ю б е д а. Докторе, ви мусите врятувати мого чоловіка. Мусите. Коли я поясню вам, ви згодитесь, що мусите допомогти йому. Це не звичайний випадок, випадок, не подібний ні до якого іншого. Він не схожий ні на кого іншого в світі: о, повірте мені, він не подібний ні до кого. Я можу це довести вам. *(Порпається в теці)*. Я принесла деякі його речі, щоб показати їх вам. І ви можете його порятувати; я пересвідчилася з газет, що можете.

Р і д ж о н. В чому річ? Туберкульоз?

М-с Д ю б е д а. Його ліва легеня...

Р і д ж о н. Так. Вам нема чого про це мені говорити.

М-с Д ю б е д а. Ви можете його вилікувати, коли тільки захочете. Правда ж, що можете, га? *(З великим розпачем)*. О, скажіть мені, будь ласка!

Р і д ж о н *(попереджаючи)*. Чи не були б ви ласкаві заспокоїтись і взяти себе в руки?

М-с Д ю б е д а. Так. Прошу пробачити. Я знаю, що так не годиться. *(Переходячи знову на попередній тон)*. О, будьте ласкаві, скажіть, що можете; і тоді й зі мною все буде гаразд.

Р і д ж о н *(чванливо)*. Я ж не торгую лікуванням: коли ви хочете такого лікування, мусите вдатись до тих людей, що продають його. *(Опанувавши себе, засоромлений з власного тону)*. Але в мене в шпиталі десять туберкульозних пацієнтів, життя яких, я вірю, можу порятувати.

М-с Д ю б е д а. Слава Богові.

Р і д ж о н. Заждіть хвилину. Спробуйте уявити собі тих пацієнтів як десятьох людей з розбитого корабля, взятих на рятувальний човен, човен, що ледве може порятувати тих десятьох, а нової хоча б одної людини ніяк не може витримати. А тут побіч на хвилях витикається ще одна жива людина. І та людина просить узяти її на човна. Вона благає капітана, щоб той врятував її. Але капітан може це зробити, тільки викинувши одного з десятьох з човна й потопивши його, щоб звільнити місце новій людині. Оце те, чого ви просите від мене.

М-с Д ю б е д а. Але як же це може бути? Я не розумію. Напевне...

Р і д ж о н. Мусите мені повірити на слово, що тільки так воно і є. Моя лабораторія, штат асистентів, сам я — ми .всі працюємо з повним навантаженням. Ми робимо максимум того, що можемо. Лікування нове. Воно вимагає часу, засобів, спритности; і для нових хворих у нас уже не знайдеться можливости. Наші десять хворих — вибрані особи. Ви розумієте, що це значить — вибрані?

М-с Д ю б е д а. Вибрані? Ні. Я не розумію.

Р і д ж о н *(суворо)*. Мусите зрозуміти. Ви повинні зрозуміти й зважити на цей факт. Вибір кожного хворого з тих десятьох я обмірковував не тільки з того погляду, що його можна порятувати, але чи ще він і вартий того, щоб його треба було рятувати. Було п'ятдесят хворих, з яких доводилось вибирати; і сорок з них треба було засудити на смерть. Дехто з них мав молодих жінок та безпомічних дітей. Коли б зважати на серйозність їхньої хвороби, то вони десять разів варті того, щоб їх урятувати. Я не маю сумніву, що ваш чоловік серйозно хворий. Я бачу на ваших очах сльози *(вона поспішає витерти сльози)*; і знаю, що ви наготували цілий потік благань, що полинув би на мене, щойно я перестав би говорити. Ви мусите удатися до іншого лікаря.

М-с Д ю б е д а. Але ви ж можете вказати іншого лікаря, що знає ваш секрет.

Р і д ж о н. Я не знаю ніяких секретів: я не знахар.

М-с Д ю б е д а. Прошу пробачити. Я не хотіла сказати нічого лихого, Я вже не знаю, як і говорити з вами. О, прошу, не ображайтесь!

Р і д ж о н *(знову трохи засоромлений)*. Ну, нічого, нічого! *(Розчулений, сідає знову)*. Кінець кінцем, я кажу нісенітницю. Властиво, я знахар, і знахар кваліфікований. Але мій винахід не патентований.

М-с Д ю б е д а. В такому разі може ж лікувати мого чоловіка й будь-який лікар? О, чому вони й досі цього не зробили? Я так багато клопоталась. Я так багато на це витратила. Коли б ви тільки порадили іншого лікаря.

Р і д ж о н. На цій вулиці кожен чоловік — лікар. Але опріч мене самого та кількох душ, що їх я привчив у клініці св. Анни, нема нікого, хто вмів би лікувати опсоніном. Ми

завантажені. Дуже прикро, але це все, що я можу сказати. *(Встаючи)*. Моє шанування!

М-с Д ю б е д а *(в розпачі мерщій виймає деякі малюнки з теки)*. А погляньте на них, докторе? Ви знаєтесь на картинах; ви маєте дуже добрі картини у вітальні. Погляньте на них! Це його роботи.

Р і д ж о н. Властиво, нема ніякої користи в тім. *(Проте розглядає)*. Гелло! *(Одну з картин він підносить до вікна й уважніш роздивляється)*. Так, тут сама правда! Так! Так! *(Потім іще раз її оглядає й повертає їй)*. Робота майстерна. Але вони не закінчені, правда ж?

М-с Д ю б е д а. Він так швидко стомлюється. Але ж ви бачите, це просто геніальна людина. Ви бачите, що він вартий, аби його порятували. О докторе, я й одружилась з ним, тільки щоб допомогти йому стати на ноги; я мала досить коштів, аби дати йому змогу перемогти ті важкі роки на початку, — щоб дати йому змогу віддаватись натхненню, доки визнають його геній. До того ж я була корисна для нього як і модель: його картини, писані з мене, розкуповували дуже швидко.

Р і д ж о н. У вас лишилась хоч одна з них?

М-с Д ю б е д а *(виймає новий етюд)*. Тільки ця одна. Це його перша.

Р і д ж о н *(пожирає її очима)*. Це чудовий етюд! Чому вона зветься Дженніфер?

М-с Д ю б е д а. Мене звати Дженніфер.

Р і д ж о н. Дивне ймення.

М-с Д ю б е д а. Тільки не в Корнуоллі. Я звідти. Воно перейначене з нашого ймення Ґіневра.

Р і д ж о н *(повторює обидва ймення, виразно смакуючи їх)*. Гіневра, Дженніфер. *(Знову дивиться на етюд)*. Так, справді, чудовий етюд. Вибачте мені, що поспитаю: він не продається? Я його куплю.

М-с Д ю б е д а. О, візьміть його! Це мій власний: чоловік подарував його мені. Візьміть його! Візьміть їх усі. Беріть, що хочете; і просіть, чого хочете; тільки порятуйте його. Ви це можете. Ви його порятуєте. Ви мусите порятувати.

Р е д п е н н і *(входить, з виразною ознакою тривоги)*. Щойно телефонували з шпиталю й просили, щоб ви при-

були негайно — помирає пацієнт. Екіпаж уже чекає.

Р і д ж о н *(роздратовано)*. О, дурниця, ідіть собі. *(Сильно розгніваний)*. Чого ради ви сюди ввірвались, заважаючи мені?

Р е д п е н н і. Але...

Р і д ж о н. Доволі! Невже ви не бачите, що я зайнятий? Ідіть собі.

Редпенні, спантеличений, виходить.

М-с Д ю б е д а *(встаючи)*. Тільки одну ще хвилиночку, докторе, перш ніж, вийти.

Р і д ж о н. Сідайте. То все пусте.

М-с Д ю б е д а. Але ж хворий... Тут говорили, що він помирає.

Р і д ж о н. О, тим часом він уже помер! Та ви не турбуйтесь. Сідайте.

М-с Д ю б е д а *(сідає, приголомшена)*. О, вас уже це не вражає. На ваших очах люди щодня помирають.

Р і д ж о н *(ласкаво)*. Це пусте. Нічого цього нема. Я звелів йому ввійти й сказати так. Я гадав, що мені доведеться вас спекатись таким чином.

М-с Д ю б е д а *(вражена таким лукавством)*. О!

Р і д ж о н *(перебиваючи її)*. Не дивіться так приголомшено — ніхто не помирає!

М-с Д ю б е д а. Але мій чоловік...

Р і д ж о н *(схаменувшись)*. Ах, так! Я й забув про вашого чоловіка, місіс Дюбеда, ви просите мене про дуже серйозні справи!

М-с Д ю б е д а. Я прошу вас порятувати життя великій людині.

Р і д ж о н. Ви просите мене вбити іншу людину ради її порятунку; бо, напевне, взявши нового хворого, я мушу одного із старих хворих віддати на звичайне лікування. Гаразд! Я не зрікаюся й цього. Але перед тим я маю ось що зробити; я піду на такий вчинок, коли ви переконаєте мене, що його життя значніше за сіреньке життя, яке я тепер пильную. Та спочатку ви мусите мене переконати.

М-с Д ю б е д а. Він написав ці етюди; і вони не з кращих — вони далекі від його ж найкращих; справді, найкращих я не принесла з собою: мало кому вони подобаються. Йому тільки двадцять три роки: перед ним ціле життя. Ви дозволите мені привести його до вас? Ви погодились би поговорити з ним? Може, ви й самі тоді переконаєтесь?

Р і д ж о н. А в нього досить сил, щоб приїхати пообідати в ресторані «Зірка та Підв'язка» в Річмонді?

М-с Д ю б е д а. О, так! Але для чого?

Р і д ж о н. Я вам скажу. Я запрошую всіх своїх старих друзів на обід, щоб відсвяткувати своє лицарство — мабуть же, ви про це читали в газетах?

М-с Д ю б е д а. А так, так. Тим-то я й удалась саме до вас.

Р і д ж о н. Це буде лікарський обід. Повинен бути обід нежонатих. Я — нежонатий. Отже, коли б ви погодились взяти на себе обов'язки господині й привести свого чоловіка, ми зустрілися б з ним; він стрівся б також де з ким з найвидатніших осіб моєї професії: сер Патрік Куллен, сер Ралф Блумфілд Боннінґтон, Кутлер Валпол та інші. Я поговорю про вашого чоловіка з товаришами; від того, яке він справить на нас враження, залежатиме наше розв'язання його долі. Згодні?

М-с Д ю б е д а. Так, звісно, я прийду. О, дякую вам, дуже дякую! А чи могла б я принести дещо з його етюдів — справді гарних етюдів?

Р і д ж о н. А так. Про те, коли саме буде обід, я дам вам знати завтра вранці. Лишіть мені свою адресу.

М-с Д ю б е д а. Тисячу разів вдячна вам. Ви зробили мене просто щасливою. Я певна, що ви будете зачаровані ним і полюбите його. Ось моя адреса. *(Подає йому свою карточку).*

Р і д ж о н. Дякую вам! *(Дзвонить).*

М-с Д ю б е д а *(засмучено).* Може б я... е... я хотіла б... *(Вона червоніє й спиняється зніяковіла).*

Р і д ж о н. У чому річ?

М-с Д ю б е д а. Вам платня за пораду?

Р і д ж о н. О, я й забув про це. Ну, ми замовимо, щоб

за ввесь курс, включаючи й лікування, написали з вас дуже гарну картину.

М-с Д ю б е д а. Ви дуже великодушний. Дякую вам. Я знаю, що ви його вилікуєте. Бувайте здорові!

Р і д ж о н. Ми вилікуємо його. Бувайте здорові. *(Тиснуть руки)*. Між іншим, ви ж знаєте, що туберкульоз заразний. Я сподіваюсь, ви дотримуєтесь запобіжних заходів.

М-с Д ю б е д а. Я ледве й не забула. До нас ставляться в готелях, мов до прокажених.

Е м м і *(в дверях)*. Ну, моя люба, ублагали його?

Р і д ж о н. Пильнуйте дверей і тримайте язик за зубами.

Е м м і. Добре діло зробили, що прийняли. *(Виходить разом із Дюбеда)*.

Р і д ж о н *(сам)*. Платня за пораду. Лікування ґарантоване. *(Глибоко зітхає)*.

ДІЯ ДРУГА

По обіді, на терасі ресторану «Зірка й Підв'язка» в Річмонді. Безхмарна літня ніч; тиші ніщо не порушує, тільки коли-не-коли здаля доходить затяжний гудок потяга та з Темзи на долині ритмічний плеск весел. Обід скінчили. З восьми стільців три порожні. Сер Патрік сидить на чільному місці за столом, спиною до краєвиду, поруч Ріджона. Два стільці проти них порожні. Праворуч від них один стілець вільний, а на другому дозвільно розлігся Б. Боннінґтон і блаженно ніжиться в місячному промінні. Ліворуч сидять Шуцмахер та Валпол. Вхід до готелю праворуч від них, позад Б. Боннінґтона. П'ятеро чоловіків мовчки смакують каву й сиґарети, добре пообідавши та випивши вина.

Входить місіс Дюбеда, одягнута й закутана в дорогу. Всі чоловіки встають, окрім сера Патріка; але вона сідає на один із вільних стільців у кінці столу поблизу Б. Боннінґтона; чоловіки й собі сідають.

М-с Д ю б е д а *(входячи)*. Луї зараз буде тут. Він повів доктора Бленкінсопа до телефона. *(Сідає)*. О, мені дуже шкода, що ми повинні від'їздити. І так шкода цієї прекрасної ночі. Ми так чудесно розважались.

Р і д ж о н. Я не думаю, щоб зайвих півгодини могли б особливо пошкодити містерові Дюбеда.

С е р П а т р і к. Слухайте сюди, Коллі, ні, ні, нічого цього не вигадуйте! Забирайте вашого чоловіка додому, місіс Дюбеда, й вкладайте його в ліжко до одинадцятої години.

Б. Б о н н і н ґ т о н. Так. так. Лягати в ліжко до одинадцятої години. Цілком слушно, цілком слушно. Шкода розлучатись з вами, моя мила пані, але веління сера Патріка — то закон з... є... Тіра й Сідона.

В а л п о л. Дозвольте вам запропонувати свою машину — вона одвезе вас додому.

С е р П а т р і к. Ні! Соромно вам, Валполе. Нехай мотор одвезе містера й місіс Дюбеда на станцію; з них цілком досить і стільки — проїхати вночі відкритою машиною.

М-с Д ю б е д а. О, я певна, що потягом краще.

Р і д ж о н. Ну, місіс Дюбеда, ми провели найприємніший зечір?

В а л п о л. Наприємніший вечір.

Б. Б о н н і н ґ т о н. Прекрасний, чарівний, незабутній!

М-с Д ю б е д а *(спалахнувши полохливою тривогою)*. Якої ж ви думки про Луї? Чи, може, я недоречно поспитала?

Р і д ж о н. Недоречно! Ну, ми всі ним зачаровані.

В і л п о л. Захоплені.

Б. Б о н н і н ґ т о н. Найбільшим щастям було його зустріти. Це для нас честь, справжня честь.

С е р П а т р і к *(бурчить)*.

М-с Д ю б е д а *(швидко)*. Вам він, мабуть, не подобається, сер Патріку?

С е р П а т р і к *(обережно)*. Я дуже захоплений його етюдами, пані.

М-с Д ю б е д а. Так. Але я хотіла...

Р і д ж о н. Ви поїдете цілком щасливі. Він гідний того, щоб його врятувати. Він мусить і буде порятований.

Міс Дюбеда встає й зітхає з захопленням, полегшенням та вдячністю. Всі чоловіки також встають, за винятком сера Патріка та Шуцмахера, й підходять до неї з запевненнями.

Б. Б о н н і н ґ т о н. Напевне! Напевне!

В а л п о л. Лікування не становить справжніх труднощів, коли відомо, що треба робити.

М-с Д ю б е д а. О, чим я можу вам віддячити? З цього вечора нарешті я можу почувати себе щасливою. Ви не можете собі уявити, що я зазнала.

Вона сідає, плачучи. Гурт чоловіків намагається її заспокоїти.

Б. Б о н н і н ґ т о н. Моя мила пані! Не треба, не треба! *(Вельми переконливо)*. Та не треба, не треба ж!

В а л п о л. Та ви не зважайте на нас. Сльози — це річ корисна.

Р і д ж о н. Ні, не плачте. Вашому чоловікові буде краще, як він знатиме, що ми про нього говорили.

М-с Д ю б е д а *(швидко опановує себе)*. Ні, справді, не треба. Будь ласка, не зважайте на мене. Який славний обов'язок бути за лікаря. *(Вони сміються)*. Не смійтесь. Ви й не знаєте, що ви зробили для мене. Я ніколи аж до сьогодні не знала, що мені загрожувало, страшенно я всього боялась. Я й сама не зважувалась розбиратись у цьому. І тільки тепер мов гора звалилась з плечей, бо я все зрозуміла.

Виходить з готелю Луї Дюбеда в пальті, шия закутана шарфом. Це худорлявий молодий чоловік двадцяти трьох років, фізично ще недорозвинений, вродливий, хоч не розпещений. В нього бірюзово-сині очі, і звичка дивитися всім просто в обличчя та його щира посмішка — дуже принадні. Хоч він і нервовий, і дуже вразливий, і спритний, однак зовсім не соромливий. Він молодший за Дженніфер. Ставиться до неї охоронно, як звичайно це буває. Лікарі зовсім не заважають йому: ні поважні літа сера Патріка, ні величність Блумфілда Боннінґтона, очевидно, анітрохи не діють на нього; він природний, як кішка: він рухається серед людей як більшість людей рухається серед речей, хоч навмисно тримає себе в даному разі так, щоб подобатись товариству. Як і всі люди, що можуть покладатись на свої сили, він у товаристві мила людина; а його артистична здібність вражати уяву викликає довіру до його всіляких якостей та здібностей, однаково, чи він їх має, чи ні.

Л у ї *(за кріслом Ріджона натягує рукавичку)*. Ну, Джінні-Ґвінні, машина вже чекає.

Р і д ж о н. Навіщо ви дозволяєте йому псувати ваше прекрасне ймення, місіс Дюбеда?

М-с Д ю б е д а. О, для урочистого моменту я — Дженніфер.

Б. Б о н н і н ґ т о н. Ви нежонатий; ви не розумієте таких речей, Ріджоне. Гляньте на мене. *(Дивляться одне на одного)*. Я також маю два ймення. В моменти родинного лиха я просто Ралф. Але коли в домі засяє сонце, я тоді — Бідді-Дідлі-Демкінз. Таке вже шлюбне життя! Містере Дюбеда, чи міг би я попросити вас зробити мені ласку, перш ніж ви нас залишите? Чи не підпишетесь ви під тим етюдом, який ви намалювали з мене на цій картці меню?

В а л п о л. Так. І мені також, коли ви будете такі ласкаві.

Л у ї. Будь-ласка. *(Сідає й підписує картки).*

М-с Д ю б е д а. А докторові Шуцмахерові ти не підпишеш, Луї?

Л у ї. Боюсь, що докторові Шуцмахерові не подобається його портрет. Я його порву. *(Він перехиляється через стіл, щоб дістати картку меню в Шуцмахера, й збирається її порвати. Шуцмахер не подав й знаку невдоволення).*

Р і д ж о н. Ні, ні. Коли Луні не хоче, я візьму його.

Л у ї. Для вас я підпишу її з приємністю. *(Він підписує її й подає Ріджонові).* Я щойно зробив невеличкий нарис річки вночі — вийшло ніби не погано. *(Показує кишеньковий альбом).* Я хочу назвати його «Сріблястий Дунай».

Б. Б о н н і н ґ т о н. Ах, як блискуче, як блискуче!

В а л п о л. І дуже ніжно. Ви майстер пастелі.

Луї кашляє, спочатку від скромности, потім від сухот.

С е р П а т р і к. Ну тепер, містере Дюбеда, ви, здається, нічного повітря надихались удосталь. Везіть його додому, пані.

М-с Д ю б е д а. Авжеж. Ходімо, Луї!

Р і д ж о н. Не бійтесь! Це пусте! Кашель ми знищимо враз.

Б. Б о н н і н ґ т о н. Ми спонукаємо фагоцити до діяльности. *(З ніжним почуттям тисне йому руку).* На добраніч, місіс Дюбеда! Добраніч! Добраніч!

В а л п о л. Коли фагоцити не допоможуть, звертайтесь до мене. Я його вилікую напевне.

Л у ї. На добраніч, сер Патріку. Дуже радий, що мав приємність зустрітись із вами.

С е р П а т р і к. Н... ніч *(напівмимрить).*

М-с Д ю б е д а. На добраніч, сер Патріку.

С е р П а т р і к. Закутайтесь добре. Не думайте, що ваші легені зроблені з заліза, тільки тому що вони кращі за його. На добраніч.

М-с Д ю б е д а. Дякую вам. Красно дякую. Нічого з ними не станеться. На добраніч.

Луї виходить в готель, не попрощавшись з Шуцмахером. Місіс Дюбеда вагається, потім однак кланяється йому. Шуцмахер устає й відкланюється офіційно, за німецьким звичаєм. Вона виходить у супроводі Ріджона. Всі інші сідають на свої місця, добротливо спочивають і спокійно курять.

Б. Б о н н і н ґ т о н *(захоплено)*. Чудова пара! Чарівна жінка! Талановитий юнак! Надзвичайний талант! Прекрасний ескіз! Божественний вечір! Блискучий успіх! Цікавий випадок! Славетна ніч! Вишуканий пейзаж! Чудовий обід! Захоплені розмови! Заспокійлива прогулянка! Добре вино! Щасливий кінець! Зворушлива подяка! Щасливий Ріджон...

Р і д ж о н *(повернувшись)*. Що саме? Ви мене кликали, Б. Боннінґтоне?

Він іде на своє місце поруч із сером Патріком.

Б. Б о н н і н ґ т о н. Ні, ні! Тільки вітав вас з найщасливішим для вас вечором. Чарівлива жінка! Чистої породи. Благородна натура! Виборна...

З готелю виходить Бленкінсоп і бере порожній стілець поруч Ріджона.

Б л е н к і н с о п. Мені шкода було залишати вас у даному разі, але мене викликали телефоном з поліції. На залізничній колії знайшли покаліченого молочаря з моїм рецептом у кишені. А де ж містер Дюбеда?

Р і д ж о н. Поїхав.

Б л е н к і н с о п *(устає дуже блідий)*. Поїхав?

Р і д і ж о н. Щойно.

Б л е н к і н с о п. Може, я ще наздожену його? *(Він кидається бігти в готель)*.

В а л п о л *(гукає до нього)*. Він поїхав машиною, чоловіче, вже далеко звідси. Ви не можете... *(Втихаючи)*. Дарма!

Р і д і ж о н. Обоє, справді, приємні люди. Зізнатись, я боявся стрінути якого-небудь шахрая. Але він по-своєму майже такий самий чарівний, як і вона на свій лад. І він безперечно геніальна людина! Це з тих хворих, яких, справді, варто рятувати. Хтось інший повинен поступитись

своїм місцем, але в усякому разі легше буде викинути гіршу людину.

С е р П а т р і к. А ви в цьому певні?

Р і д ж о н. Ну, годі вже вам, сер Педді, бурчати. Давайте краще вип'ємо!

С е р П а т р і к. Ні, дякую вам.

В а л п о л. А ви нічого лихого не бачите в Дюбеда, Б. Боннінґтоне?

Б. Б о н н і н ґ т о н. О, чарівний молодий чоловік! До того ж, кінець кінцем, що може бути лихого в ньому? Гляньте на нього. Що може бути лихого в ньому?

С е р П а т р і к. Є дві речі, за які можна вважати кожну людину за лиху. Одна з них — гроші. А друга — жінка. Доки ви не знаєте, як людина поводиться щодо цих двох речей, ви нічого не знаєте про неї.

Б. Б о н н і н ґ т о н. Ах ви цинік, цинік!

В а л п о л. Ну, щодо грошей, то з ним усе гаразд, як у даному разі, так і взагалі. Перед обідом він говорив зі мною цілком щиро про грошову скруту артиста. Він каже, що в нього нема ніяких пороків, і він дуже ощадливий, але що є однє марнотратство, якому він все ж не має змоги опиратись — це одягати гарно свою дружину. Отже, я сказав, раптом випаливши: «Дозвольте мені запропонувати вам позику в двадцять фунтів, — заплатите мені, коли досягнете тихої пристані». Він узяв їх, як личило справжній людині; і було приємно бачити, як щасливо засяяв він, бідний чоловік.

Б. Б о н н і н ґ т о н *(слухаючи Валпола з усе більшою й більшою тривогою)*. Але... але... але... Коли саме це було, хотів би я знати?

В а л п о л. Коли ми стрілися з вами там унизу, біля річки.

Б. Б о н н і н ґ т о н. Але, любий мій Валполе, він тоді ж позичив і в мене десять фунтів.

В а л п о л. Що?

С е р П а т р і к *(бурчить)*.

Б. Б о н н і н ґ т о н *(виправдуючись)*. Ну, ну, ледве чи це була справжня позика, бо він сказав, що сам Бог відає,

коли він міг би заплатити мені. Я не міг відмовити. Він натякнув, що місіс Дюбеда симпатизує мені.

В а л п о л *(мерщій)*. Ні, то він про мене сказав.

Б. Б о н н і н ґ т о н. Напевне, не про вас. Ваше ймення не згадувалось між нас. Він так заклопотаний своєю працею, що повинен залишати більшу пору її саму; і бідний наївний молодий чоловік — він, звичайно, й не уявляє собі мого становища або того, як я зайнятий — справді хотів дати мені нагоду погомоніти з нею.

В а л п о л. Точнісінько те саме сказав він і мені.

Б. Б о н н і н ґ т о н. Те, те, те! От так штука! *(Дуже збентежений встає, йде до поручнів і засмучено споглядає краєвид)*.

В а л п о л. Слухайте сюди, Ріджоне. Це вже стає серйозною справою.

Бленкінсоп повертається назад, дуже збентежений і пригнічений, намагаючись бути спокійним.

Р і д ж о н. Ну що, наздогнали його?

Б л е н к і н с о п. Ні! Вибачте, що я отак зірвався й побіг. *(Він сідає в кінці столу поблизу стільця Блумфілда Боннінґтона)*.

В а л п о л. Що-небудь трапилось?

Б л е н к і н с о п. Та ні. Пусте! Трохи навіть кумедно. Але нічого не поробиш. Байдуже!

Р і д ж о н. Щось виникло у вас з Дюбеда?

Б л е н к і н с о п *(майже надломленим голосом)*. Я знаю, було б це тримати про себе. Не можу вам і сказати, Ріджоне, до чого мені соромно тут на обіді, після всієї доброти, що я мав від вас, виставляти все своє вбозтво та злидні. І не тому, що я боюся, щоб ви не покликали мене вдруге; але це все так зневажливо. І я так бадьоро себе почував цілий вечір навіть у цій своїй одежі (хоч вона, як бачите, все ще цілком пристойна), забувши за всі свої тривоги, так, як це бувало за давніх часів.

Р і д ж о н. Але що саме сталося?

Б л е н к і н с о п. Та нічого. Дуже кумедно вийшло. Я ледве вишкрябав чотири шилінґи для цієї скромної прогу-

лянки; сюди дістатись мені коштувало шилінґ і чотири пенси. Отже, Дюбеда попросив у мене позичити йому півкрони, щоб дати гостинця покоївкам, що вартували одежу й допомагали його дружині одягтись. Він сказав, що йому потрібно це на п'ять хвилин, доки не візьме свого гаманця в дружини. Ну, звичайно, я йому позичив. А він забув мені їх повернути. І тепер у мене назад на дорогу тільки два пенси.

Р і д ж о н. О, не зважайте на це.

Б л е н к і н с о п *(рішуче його спиняє)*. Ні, ні. Я знаю, що ви хочете сказати, але я їх не візьму. Я ніколи не позичав і пені, і ніколи й не позичу. В мене нічого не лишилось, опріч друзів, і я не хочу їх продавати. Коли кожен з вас, стрінувшись зі мною, боятиметься, що вся моя люб'язність скерована тільки на те, щоб позичити п'ять шилінґів, то це буде для мене кінець усього. Я швидше попрошу у вас, Коллі, старий костюм, ніж зневажу, заговоривши з вами десь на вулиці у своєму старенькому костюмі, а грошей у вас не позику. Я проїду залізницею, скільки можна буде проїхати за два пенси, а далі пройду пішки.

В а л п о л. Доїдете в моїй машині до самого дому. *(Всім дуже легшає на серці, і Валпол поспішає відійти од цієї прикрої теми, спитавши)*. А він у вас щось позичив, містере Шуцмахере?

Ш у ц м а х е р *(з найрішучішим запереченням хитає головою)*.

В а л п о л. Мабуть, ви не оцінили його ескізів?

Ш у ц м а х е р. О, ні, навпаки. Я дуже хотів би мати його ескіз з власноручним підписом.

Б. Б о н н і н ґ т о н. То чому ж ви не взяли?

Ш у ц м а х е р. Ну, бачите, справа така, що коли я стрівся з Дюбеда по його розмові з містером Валполем, він мені сказав, що євреї були єдиним народом, який розумівся добре на мистецтві; йому доводиться слухати ваші міщанські теревені, — так він висловився, — але цінує він тільки мою думку, яку я висловив щодо його ескізів. Він признався також, що його дружина дуже вражена моїм

знанням мистецтва, й що вона завжди захоплювалась євреями. Потім він просив позичити йому п'ятдесят фунтів під заставу його картин.

Б. Б о н н і н ґ т о н. Ні, ні! Це серйозно?!

В а л п о л. *(Всі вигукують разом).* Що? Ще п'ятдесят? Ну подумайте тільки!

Б л е н к і н с о п. Ну подумайте тільки!

С е р П а т р і к. *(Бурмотіння).*

Ш у ц м а х е р. Певна річ, я не міг позичити грошей незнайомій особі.

Б. Б о н н і н ґ т о н. Я заздрю вам, що маєте силу сказати «ні», містере Шуцмахере. Справді, я знаю, що не повинен був позичати молодому чоловікові грошей в такий спосіб; але в мене просто не вистачило сили відмовити йому. Я рішуче не міг, ви ж знаєте: хіба я міг відмовити?

Ш у ц м а х е р. Я не розумію цього. Я почував, що рішуче не міг йому позичити грошей.

В а л п о л. І що ж він сказав?

Ш у ц м а х е р. Ну, він дав дуже ясно мені зрозуміти, що євреєві не втямити почуття джентльмена. Мушу сказати, що дуже важко прийтися до смаку вашим джентльменам. Ви кажете, що ми не джентльмени, як ми позичаємо вам гроші, і коли ми відмовляємо, ви кажете те саме. Я не хотів через те зробити зле. Отже, я сказав йому, що міг би позичити гроші, коли б він сам був євреєм.

С е р П а т р і к *(пробурмотівши).* І що ж він сказав вам на це?

Ш у ц м а х е р. О, він почав мене переконувати, що був одним з вибраного народу, що його артистичні здібності про це свідчать, і що його прізвище, так само, як і моє, чужоземне. Він сказав, що справді йому не потрібно п'ятдесят фунтів; що він тільки пожартував; що все, що йому потрібно, — то пара соверенів.

Б. Б о н н і н ґ т о н. Ні, ні, містере Шуцмахере. Ви навмисно перебільшуєте останній пункт. Правда ж?

Ш у ц м а х е р. Ні. Ви не можете поліпшити природи, розповідаючи всякі речі за таких джентльменів, як містер Дюбеда.

Б л е н к і н с о п. Ви так поставилися, напевно, тому, що самі з вибраного народу, містере Шуцмахере?

Ш у ц м а х е р. Ні, зовсім ні. Особисто мені англійці подобаються більше, ніж євреї, і я завжди з ними товаришую. Це цілком природно, бо сам я єврей, а тому для мене нема нічого цікавого в євреєві, тоді як в англійцеві для мене завжди є щось цікавого й нового. Але грошова справа — цілком відмінна. Бачите, коли англієць позичає, він знає й пильнує про одне, що йому потрібні гроші; і він підписує все, аби тільки дістати гроші, анітрохи не роздумуючи про те, як повернути їх, і нітрохи не піклуючись про угоду, коли справа повернеться для нього на гірше. І він уважає вас за падлюку, коли ви за таких обставин просите повернути йому гроші! Точнісінько, коли хочете, як венеціанський купець. Але коли єврей робить угоду, він намагається додержати її і сподівається, що й ви її додержуватимете. Коли йому потрібні на якийсь час гроші, він, позичаючи їх, знає, що мусить сплатити, як настане кінець реченця. Коли ж він знає, що не може сплатити, то просить їх подарувати.

Р і д ж о н. Ну, Луні! Невже ви хочете сказати, що поміж євреїв не буває шахраїв та злодіїв?

Ш у ц м а х е р. О, зовсім ні! Але ж я не говорю про злочинців. Я порівнював чесних англійців з чесними євреями.

З готелю крадькома входить одна з покоївок, вродлива, світловолоса жінка років близько двадцяти п'яти. Вона підходить до Ріджона.

П о к о ї в к а. Пробачте, сер.

Р і д ж о н. Ну?

Д і в ч и н а. Прошу пробачити, сер. Я не в справі готелю. Мені не дозволено виходити на терасу; і щоб мене не звільнили, що дозволила собі говорити з вами, будьте ласкові сказати, що ви покликали мене спитати, чи вже повернувся зі станції автомобіль!

В і л п о л. А він уже тут?

Д і в ч и н а. Так, сер.

Р і д ж о н. Ну, то що ж вам потрібно?

Д і в ч и н а. Ви не розгнівались би, сер, що я дозволю собі просити адресу того джентльмена, що з вами обідав?

Р і д ж о н *(різко)*. Ну, певна річ, розгніваюсь, і дуже. Ви не маєте права питати.

Д і в ч и н а. Так, сер, я й сама знаю, що не годиться мені питати. Але що ж я можу зробити?

С е р П а т р і к. У чому тут річ?

Д і в ч и н а. Нічого, сер. Мені потрібна адреса, тільки й усього.

Б. Б о н н і н ґ т о н. Того молодого джентльмена?

Д і в ч и н а. Так, сер, того, що поїхав до потяга з тою жінкою.

Р і д ж о н. Жінкою. Ви хочете сказати, з тою пані, що тут обідала? Дружиною джентльмена?

Д і в ч и н а. Не вірте їм, сер. Вона не може бути йому за дружину. Дружина його — я.

Б. Б о н н і н ґ т о н *(із здивованим докором)*. Моя мила дівчино!

Р і д ж о н. Ви йому дружина?

В а л п о л. Що? Що таке? Ну, так це ж стає надзвичайно чарівним, Ріджоне!

Д і в ч и н а. Я можу збігати вниз і за хвилину принести своє шлюбне посвідчення, сер, коли ви не вірите моєму слову. То — містер Луї Дюбеда, правда ж?

Р і д ж о н. Так.

Д і в ч и н а. Ну, сер, вірите мені чи ні, але я законна Дюбеда.

С е р П а т р і к. Чому ж ви не живете із своїм чоловіком?

Д і в ч и н а. Ми не маємо на це змоги. Я заощадила була тридцять фунтів, і ми все це витратили за три тижні свого медового місяця, а ще більше того, що він позичив. Потім я знову стала на роботу, а він поїхав до Лондона писати свої картини; і відтоді він не написав мені й рядочка й не сповістив мені й адреси. І я ніколи не бачила й не чула про нього, аж доки не помітила його з вікна, як він від'їздив з тою жінкою в автомобілі.

С е р П а т р і к. То він живе з двома жінками?

Б. Б о н н і н ґ т о н. По щирості, я не хотів би бути немилосердним, але, справді, я починаю підозрювати, що наш молодий приятель доволі легковажний.

С е р П а т р і к. Починає думати! Чого вам іще потрібно, чоловіче, щоб переконатись, що це просто окаянний негідник.

Б л е н к і н с о п. О, це суворо, сер Патріку, дуже суворо. Це, звичайно, бігамія; але він іще ж дуже молодий, а вона дуже вродлива. Містере Валполе, чи не можу я попросити у вас іще одну з ваших чудових сиґарет. *(Він пересідає на другого стільця поруч Валпола).*

В а л п о л. Звичайно. *(Шукає в кишенях).* Ах ти ж лишенько! Де ж... *(Раптом згадуючи).* Так і є. Тепер згадав. Я запропонував сиґаретку Дюбеда, а він не повернув мені й портсиґара. А портсиґар золотий.

Д і в ч и н а. Він не пропустить ніякої нагоди; він ніколи не думає про ті речі, які бере, сер. Я поверну його вам, сер, коли ви скажете, де найти мені чоловіка.

Р і д ж о н. Що його робити? Дати їй адресу чи ні?

С е р П а т р і к. Дайте їй власну адресу, і потім ми побачимо. *(До дівчини).* Поки що вдовольніться ось цим, моя люба. *(Ріджон дає їй свою картку).* Як вас звати?

Д і в ч и н а. Мінні Тінвіль, сер.

С е р П а т р і к. Ну, ви напишіть йому листа й передайте через цих джентльменів; його надішлють. А тепер буде з вас.

Д і в ч и н а. Дякую вам, сер. Я певна, що ви не скривдите мене. Дякую вам усім, джентльмени. І пробачте мені ласкаво.

Вона йде до готелю. Всі мовчки стежать ва нею.

Р і д ж о н *(коли дівчина вийшла).* Ви розумієте, мої панове, що ми ж пообіцяли місіс Дюбеда врятувати життя цього добродія?

Б л е н к і н с о п. А що з ним такого?

Р і д ж о н. Туберкульоз.

Б л е н к і н с о п *(зацікавлено).* І ви можете його вилікувати?

Р і д ж о н. Я певний в тому.

Б л е н к і н с о п. Тоді я просив би, щоб ви й мене полікували. Сумно признатись, але моя права легеня зачеплена.

Р і д ж о н. Що? Ваша легеня зачеплена?

Б. Б о н н і н ґ т о н. Мій милий Бленкінсопе, що ви кажете? *(Пройнятий турботливістю до Бленкінсопа, повертається назад від поручнів).*

С е р П а т р і к. *(Всі разом).* Еге-ге! От тобі й маєш.

В а л п о л. Глядіть-но, ви не повинні цим нехтувати, ви ж знаєте.

Б л е н к і н с о п *(затикає пальцями вуха).* Ні, ні, це дарма. Я знаю, що ви говоритимете: я часто й сам говорив іншим. Я не маю змоги піклуватися сам про себе, і на цьому кінець. Коли сорокоденний спочинок не врятує мого життя, я мушу померти. Житиму так, як живуть і всі інші. Ми всі не можемо їздити до Сен-Моріца чи Єгипту, ви знаєте, сер Ралфе. Не будемо про це й говорити.

Всі ніяково затихли.

С е р П а т р і к *(бурчить і суворо дивиться на Ріджона).*

Ш у ц м а х е р *(дивиться на годинника й встає).* Мушу йти! Дуже милий вечір, Коллі. Хотів би взяти свій портрет, коли ви не заперечуєте. Я пошлю містерові Дюбеда кілька соверенів за нього.

Р і д ж о н *(даючи йому картку меню).* Ну, не робіть цього, Луні. Я не думаю, щоб це йому було приємно.

Ш у ц м а х е р. Звичайно, я не пошлю, коли ви так сприймаєте це. Але, мені здається, ви не зовсім розумієте Дюбеда. Однак, може це тому, що я єврей. На добраніч, докторе Бленкінсопе. *(Тисне йому руку).*

Б л е н к і н с о п. На добраніч, сер. Я хотів... Проте... На добраніч!

Ш у ц м а х е р *(махає до всіх рукою).* На добраніч, товариство.

В а л п о л.

Б. Б о н н і н ґ т о н. На добраніч!

С е р П а т р і к.

Р і д ж о н.

Б. Боннінґтон повторює вітання кілька разів різними музичними тонами. Шуцмахер виходить.

С е р П а т р і к. Пора вже й нам усім вирушати. *(Він устає й проходить поміж Бленкінсопом та Валполем. Ріджон також устає).* Містере Валполе, забирайте Бленкінсопа додому — він сьогодні вдосталь надихався свіжого повітря. Маєте з собою тепле пальто, щоб одягти, як їхатимете машиною, докторе Бленкінсопе?

Б л е н к і н с о п. О, мені в готелі дадуть сірого паперу; кілька шарів сірого паперу на груди тепліші за всякі хутра.

В а л п о л. Ну, ходімо. На добраніч, Коллі. Ви йдете з нами, Б. Боннінґтоне?

Б о н н і н ґ т о н. Так. Зараз іду. *(Валпол і Бленкінсоп ідуть в готель).* На добраніч, мій милий Ріджоне. *(Сердечно тиснуть руки).* Не випускаймо з уваги вашого цікавого пацієта та його чарівної дружини. Ви знаєте, ми не повинні надто поспішно судити про нього. *(Єлейно).* На до-оо-о-браніч, Педді. Нехай вас Бог благословить, любий старенький! *(Сер Патрік голосно й похмуро мимрить. Б. Боннінґтон сміється й плескає ласкаво його по плечі).* На добраніч. На добраніч! На добраніч. На добраніч. *(Сам до себе проказує, заходячи в готель).*

Усі інші тим часом ідуть просто. Ріджон і сер Патрік відстають і лишаються самі. Ріджон у глибокій задумі підходить до сера Патріка.

С е р П а т р і к. Ну, добродію, рятівнику людського життя, кого ж із них? Ту чесну, неповинну людину Бленкінсопа чи розпутного негідника артиста, га?

Р і д ж о н. Ну, це не такий легкий випадок, щоб його судити, правда ж? Бленкінсоп — чесна, порядна людина, але яка з нього користь? Дюбеда ж розпутний негідник; але він геніальне джерело прекрасних, виборних і цінних творів.

С е р П а т р і к. А яким джерелом він буде для тої бідної нічим не винної його дружини, коли вона довідається, хто він такий є?

Р і д ж о н. Це правда. Їй життя стане пеклом.

С е р П а т р і к. А дозвольте вам сказати так. Припустімо, що вам запропонували б такий вибір: обстоювати

таке життя, щоб були всі картини погані, а чоловіки й жінки гарні, чи навпаки — так, щоб усі картини були гарні, а чоловіки й жінки погані. Що б ви вибрали?

Р і д ж о н. Це до чорта важке питання, Педді. Картини до того прекрасні й милі, а добрі люди такі з біса неприємні й лихі, що я, справді, не можу відразу сказати, що я волів би.

С е р П а т р і к. Ну, ну! Ніяких викрутасів мені не треба. Я надто старий для того, Бленкінсоп не з такого ґатунку добрих людей, і ви це знаєте.

Р і д ж о н. Було б простіше, якби Бленкінсоп міг малювати картини Дюбеда.

С е р П а т р і к. І простіш було б, коли б Дюбеда мав хоч трохи чесности Бленкінсопа. Світ створено не за вашим рецептом, мій друже: ви мусите сприймати його таким, яким він є. Ви повинні вибирати поміж Бленкінсопом та Дюбеда. Вибирайте ж чесно.

Р і д ж о н. Ну, буду чесний, як могтиму. На одну шальку я покладу ті всі фунти, що їх напозичався Дюбеда, а на другу — всі ті півкрони, що їх не хотів позичати Бленкінсоп.

С е р П а т р і к. А ви зніміть з шальки Дюбеда всю ту віру, яку він зруйнував, а на шальку Бленкінсопа додайте всю ту віру, яку він справдив, і ту честь, яку здобув.

Р і д ж о н. Ну, ну, Педді, прошу вас без такої нісенітниці: я надто скептично настроєний для того. Може, світ покращає, коли всі поводитимуться так, як Дюбеда, а не як Бленкінсоп.

С е р П а т р і к. Тоді чому ви не поводитесь, як Дюбеда?

Р і д ж о н. О, це вже ви мене б'єте. Це певна спроба. Так, тут дилема. Це є дилема. Бачите, тут є одне ускладнення, за яке ми й не згадували.

С е р П а т р і к. Що саме?

Р і д ж о н. Ну, коли б я допустився, щоб Бленкінсоп помер, то принаймні ніхто не може сказати, що я це зробив тому, що хотів побратись з його дружиною.

С е р П а т р і к. Ну, й що з того?

Р і д ж о н. А коли я допущуся, щоб помер Дюбеда, я поберуся з його дружиною.

С е р П а т р і к. А може, вона ще не захоче вас.

Р д ж о н *(самовпевнено хитає головою)*. Я маю дуже добрий нюх на такі справи... Я знаю, коли жінка цікавиться мною. А вона саме й цікавиться.

С е р П а т р і к. Ну, інколи людина вибирає краще, а інколи й гірше. Найліпше було б вилікувати їх обох.

Р і д ж о н. Не можу. Тут я обмежений. Я можу стиснутись для одного хворого, але не для двох. Мушу вибирати.

С е р П а т р і к. Ну, тоді мусите вибирати так, ніби жінки й зовсім не існує, — так ясніше.

Р і д ж о н. Невже для вас усе ясно? Щодо себе, то цього я не можу сказати. Воно збиває мене з правдивого висновку.

С е р П а т р і к. А для мене вибір ясний між людиною й долею картини.

Р і д ж о н. Легше відродити мертву людину, ніж створити добру картину.

С е р П а т р і к. Коллі, коли живеш у такий вік, що ганяєшся за картинами, статуями, п'єсами, духовими оркестрами, бо люди не досить добрі, щоб заспокоїти хворобливу душу своєї доби, то дякуйте провидінню, що належите до такої професії, яка має за найвищий і найбільший обов'язок — лікувати людей і допомагати їм.

Р і д ж о н. Коротко, як член високої й поважної професії, я повинен убити свого пацієнта.

С е р П а т р і к. Не кажіть таких прикрих дурниць! Ви не повинні його вбивати. Ви можете передати його в інші руки.

Р і д ж о н. Наприклад, у руки Б. Боннінґтона, га? *(Значущо дивиться на нього)*.

С е р П а т р і к *(твердо витримує його погляд)*. Сер Ралф Блумфілд Бонінґтон дуже видатний лікар.

Р і д ж о н. Це так.

С е р П а т р і к. Я йду по свого капелюха.

Ріджон дзвонить, тимчасом як сер Патрік іде до готелю. Входить кельнер.

Р і д ж о н *(кельнерові)*. Будь ласка, рахунок.

К е л ь н е р. Так, сер. *(Виходить, щоб принести рахунок)*.

ДІЯ ТРЕТЯ

У майстерні Дюбеда. Ліворуч від глядачів видно широке вікно, а далі двері, щоо ведуть надвір. У протилежній стіні, далі від глядачів, двері ведуть у внутрішні кімнати. В стіні, що просто глядачів, нема ні вікон, ні дверей. Усі стіни голі й нічим не прикрашені, окрім ескізів та різних заміток, написаних вугіллям. Трохи ліворуч проти внутрішніх дверей устатковано трон майстерні (крісло на естраді), а праворуч проти надвірніх дверей мольберт з поламаним кріслом біля нього. Поблизу мольберта й проти стіни голий дерев'яний стіл з пляшками та банками олії, посередині — фарбами вимазане ганчір'я, слоїки з фарбами, пензлі, шматки вугілля, ляльки, чайник, спиртівка та всілякі обрізки й окрайки. Біля столу канапка, вкрита шматками малюнків, альбомами з ескізами, розкиданими аркушами паперу, газетами, книжками й ще більш замазаними фарбою ганчірками. Поруч із надвірними дверима стоїть парасолька й вішалка для капелюхів; на ній висять капелюхи та пальто й плащ Луї, а також всіляка інша одежа. Поблизу від надвірних дверей стоїть старий стільчик для піаніно. Коло внутрішніх дверей маленький чайний стіл. Манекен в мантії й шапочці кардинала з пісковим годинником в одній руці та з косою на плечі посміхається з холодною злобою до Луї, що, одягнений в блузу молочаря, дуже замазану фарбами, замальовує шматок грезету, який він накинув на свою дружину. Дружина сидить на троні, байдужа до його малювання, але дуже занепокоєна іншою справою, з якою й вдається до нього.

М-с Д ю б е д а. Обіцяй!

Л у ї *(кладе з благородною спритністю й дбайливістю помазок фарби й відповідає зовсім неуважно)*. Обіцяю, моя люба.

М-с Д ю б е д а. Коли тобі треба грошей, ти завжди вдавайся до мене.

Л у ї. Але це так підло, моя люба. Я ненавиджу гроші. Не можу ж я завжди обридати тобі з грішми, грішми й

грішми. Це, властиво, мене й змушує інколи прохати грошей в інших людей, хоч мені й гидко це робити.

М-с Д ю б е д а. Тож далеко краще попрохати в мене, любий. А то люди мають про тебе зовсім хибну уяву.

Л у ї. Але я хочу поберегти твоє невеличке майно й здобути гроші своєю власною працею. Не смутися, люба: я можу легко заробити стільки, щоб усе це повернути. На той сезон я сам один улаштую виставку; і тоді вже в нас не буде більше грошових клопотів. *(Кладе палітру)*. Годі! Більше нічого не можна робити, доки не просохне; отже, ми можемо й зійти звідси.

М-с Д ю б е д а *(сходячи вниз, знімає з себе грезет і розправляє свою шовкову сукню)*. Але ти мені обіцяв, пам'ятай, серйозно й напевне ніколи вдруге не позичати, доки спочатку не попросиш у мене.

Л у ї. Серйозно й напевне. *(Обіймає її)*. Ах, моя люба, як ти маєш рацію! Як багато важить для мене, що ти тут при мені і стримуєш мене від позахмарних летів. Урочисто заприсягаюся тобі, що з цього моменту я ніколи не позичу жодного пенні.

М-с Д ю б е д а *(в захопленні)*. От чудесно! А то його лиха клопітлива жінка мучить його й стягує вниз із хмар. *(Цілує)*. А тепер, любий, чи не скінчив би ти тих картин для Макліна?

Л у ї. О, про них нема що клопотатись. Я майже всі гроші за них вибрав наперед.

М-с Д ю б е д а. Але ж, мій золотий, через те саме ти й повинен їх закінчити. Нещодавно він питав мене, чи ти справді маєш намір закінчити їх.

Л у ї. Згинув би він, отакий нахаба! Який диявол підбиває його приставати до мене! Це зовсім розбиває ввесь мій інтерес до найкращої роботи. Я хотів би порушити умову й повернути йому гроші.

М-с Д ю б е д а. Ми не маємо змоги цього зробити, любий. Ти краще закінчи картини й розквитайся з ним. Мені здається, це помилка — брати гроші наперед.

Л у ї. Але як би ми мали жити?

М-с Д ю б е д а. Ну, Луї, це доволі прикро, що вони відмовляються платити, коли їм не віддати роботу.

Л у ї. Прокляті людці! Вони ні про що інше й не думають і не піклуються, як тільки про ті нещасні гроші.

М-с Д ю б е д а. Однак, раз вони нам заплатили, то повинні мати те, за що заплатили.

Л у ї *(ласкаво)*. Ну, годі! На сьогодні доволі вже повчання. Я ж обіцяв бути розсудливим, правда ж?

М-с Д ю б е д а *(обіймає його руками за шию)*. Ти знаєш, що мені й самій важко тобі дорікати, і що не було й хвилини, коли б я тебе не розуміла, любий, хіба не так?

Л у ї *(ніжно)*. Знаю, знаю! Я — жалюгідне створіння, а ти — янгол. О, коли б я був досить сильний, щоб постійно працювати, я перетворив би дім моєї любови на храм і створив би алтар, пишніший за все, що можна собі уявити. Я не можу пройти повз крамницю, не почуваючи спокуси зайти в неї й забрати всі найкращі речі для тебе.

М-с Д ю б е д а. Мені нічого не потрібно, опріч тебе, мій любий. *(Вона пестить його, але він обіймає її з такою пристрастю, що вона намагається визволитися)*. Годі! Будь розсудливий, пам'ятай, що сьогодні вранці до нас прийдуть лікарі. Це велика щедрість від них, Луї, що вони намірились прийти, та ще й усі разом на консиліум до тебе.

Л у ї *(байдуже)*. О, я сказав би, що це буде прикрасою в їхній кар'єрі — лікувати славетного в майбутньому художника. В усякому разі, вони не прийшли б, якби це їх не цікавило. *(В двері хтось стукає)*. Мені здається, ще не пора, правда ж?

М-с Д ю б е д а. Ні, не зовсім.

Л у ї *(відчиняє двері й стріває там Ріджона)*. Хеллоу, Ріджоне! Дуже радий бачити вас. Заходьте.

М-с Д ю б е д а *(тисне руку)*. Це мило з вашого боку прибути, докторе.

Л у ї. Ви даруйте, що приймаємо вас тут, справді ж! Ви знаєте, це тільки майстерня; тут нема ніяких вигод для життя. Але ми якось розташувались, дякуючи Дженніфер.

М-с Д ю б е д а. Ну, я йду звідси. Може, пізніше, коли ви закінчите з Луї, я прийду й вислухаю ваш вирок. *(Ріджон доволі вимушено кланяється)*. А може, мені й зовсім не заходити?

Р і д ж о н. Ну, чому я? Чому ж?

М-с Дюбеда дивиться на нього, трохи збентежена його холодними манерами; потім іде в сусідню кімнату.

Л у ї *(гомінливо)*. Ну прошу вас, не дивіться так похмуро. Адже нічого страшного не повинно статись.

Р і д ж о н. Ні.

Л у ї. Ну й чудово. Бідна Дженніфер так зраділа вашому візитові, що ви не можете й уявити собі. Вона дуже цікавиться вами, Ріджоне. Бідній жінці ні з ким і поговорити: я завжди малюю в себе. *(Дістає ескіз)*. Ось вам невеличкий ескіз, який я написав з неї вчора.

Р і д ж он. Вона показувала його мені два тижні тому, коли вперше завітала до мене.

Л у ї *(не засоромившись)*. О! Вона вже показувала. Господи! Як час летить! Я міг би заприсягтися, що тільки вчора докінчив це. Важко їй бачити, що я так багато малюю картин і нічого за них не приношу. Звісно, я їх наступного року продам досить швидко на своїй виставці, але доки трава виросте, кінь опухне з голоду. Я ненавиджу сам себе, коли вона приходить до мене по гроші, а я нічого їй не можу дати. Але чим я можу зарадити?

Р і д ж о н. Як я розумію, місіс Дюбеда має деяку власність.

Л у ї. О, так, маленьку: але як може людина з пристойними поглядами тої власности доторкатись? Припустімо, я це зробив би, то як вона має жити, коли б я помер? Я не застрахований, я не маю змоги дістати премію. *(Виймає новий ескіз)*. Як вам подобається цей?

Р і д ж о н *(кладе його осторонь)*. Я прийшов зовсім не для того, щоб роздивлятись ваші малюнки. Я маю до вас серйознішу й спішнішу справу.

Л у ї. Ви хочете вислухати мою хвору легеню. *(З щирою безпосередністю)*. Мій милий Ріджоне, я мушу бути з вами одвертий. Що допікає в цім домі, то це не легені, а гроші. Про мене байдуже, але Дженніфер повинна справді заощаджували на харчуванні. Ваше ставлення до нас дає нам підстави вважати вас своїм другом. Чи не позичили б ви нам сто п'ятдесят фунтів?

Р і д ж о н. Ні.

Л у ї *(здивовано)*. Чому ні?

Р і д ж о н. Я людина небагата й на свої дослідження витрачаю кожний пенні, що його заощаджую, і навіть більше.

Л у ї. Ви може, гадаєте, що я хочу повернути вам гроші назад?

Р і д ж о н. Гадаю, що кожен має це на увазі, коли позичає гроші.

Л у ї *(по хвилині роздуму)*. Ну, я можу й це зробити для вас. Я дам вам вексель — або, послухайте, я не бачу підстав, чому б вам трохи й не заробити на цьому: я дам вам вексель на двісті фунтів.

Р і д ж о н. Чому б вам не взяти зразу під вексель, щоб не турбувати мене?

Л у ї. Змилуйтеся! Вони не видадуть мені: я перебрав уже проти своєї спроможности. Ні, ми це зробимо так. Я підпишу вексель на наступний жовтень. У жовтні Дженніфер одержує дивіденди. Отже, ви подаєте вексель. Його повернуть з поміткою «удатись до векселедавця» або з якоюсь дурницею такого ж порядку. Тоді ви можете подати його Дженніфер і попередити, що коли векселя не оплатять зразу, мене посадять до в'язниці. Вона сплатить вам ураз. Ви митимете чистих п'ятдесят фунтів і зробите мені справжню послугу, бо мені гроші потрібні до зарізу; запевняю вас, старий друже.

Р і д ж о н *(витріщиви на нього очі)*. Ви не розумієте, яку гидоту мені пропонуєте? Але не сподівайтесь щось одержати від мене.

Л у ї. Ну, яка ж гидота може бути тут? Це цілком безпечно. Я можу вас забезпечити дивідендами.

Р і д ж о н. Чи можу я додати до цього, що це безчесно?

Л у ї. Ну, певна річ; я й не натякнув би про це, коли б мені не потрібні були гроші.

Р і д ж о н. Ну, справді. То ви пошукайте іншого способу їх роздобути.

Л у ї. Можна вас зрозуміти, що ви відмовляєте?

Р і д ж о н. Мене зрозуміти!.. *(Не стримуючи свого обурення)*. Авжеж, я відмовляю вам, чоловіче. За кого ви вважаєте мене? Як ви відважились зробити мені таку пропозицію?

Л у ї. А чому ні?

Р і д ж о н. Фу! Ви не зрозуміли б, коли б я спробував вам і пояснити. Ну, то раз і назавжди: я вам не позичу й шеляга. Я був би радий допомогти вашій дружині; але позичити вам гроші, це не значить прислужитися їй.

Л у ї. О, коли ви так гаряче бажаєте допомогти моїй дружині, я скажу, що ви можете зробити. Ви можете вмовити ваших пацієнтів, щоб вони купили деякі мої речі або замовили мені кілька портретів.

Р і д ж о н. Мої пацієнти потребують мене як лікаря, а не як комісіонера.

Стукіт у двері. Луї байдуже йде відчинити, дорогою все ще розмовляючи.

Л у ї. Але ви ж мусите мати на них великий вплив. Ви мусите знати багато всяких подробиць про них — всяких інтимних відомостей, яких вони не хотіли б розголошувати. Вони не одважаться вам відмовити.

Р і д ж о н *(спалахнувши)*. Ну, знаєте!

Л у ї *(відчиняє двері й впускає сера Патріка, сера Ралфа та Валпола)*.

Р і д ж о н *(все ще шаленіючи)*. Слухайте, Валполе. Я прийшов сюди не більш як на хвилин десять, і він уже пробував позичати в мене сто п'ятдесят фунтів. Потім він умовляв, щоб я дав йому грошей, шантажуючи його дружину; а ви допіру перебили нашу розмову, коли він переконував мене підбити пацієнтів, щоб вони замовляли йому малювати портрети.

Л у ї. Ну, Ріджоне, невже так поводяться чесні люди? Я звертався до вас з повною довірою.

С е р П а т р і к. Ми всі маємо поговорити з вами, молодий чоловіче, у повній довірі.

В а л п о л *(вішаючи свого капелюха на єдиний вільний кілочок з вішалки)*. За півгодини ми всі повинні бути вдома, Дюбеда. Отже, не лякайтесь: ви дуже мила людина, і ми всі вас любимо.

Л у ї. О, чудесно, чудесно. Прошу сідати, де хто може. Беріть те крісло, сер Патріку. *(Показує на крісло, що стоїть*

на естраді). Уф-ф! *(Допомагає йому вибратись; сер Патрік бурчить і сідає в крісло).* А ось і для вас, Блумфілде Боннінґтоне. *(Сер Ралф дуже вражений таким невимушеним поводженням; але Луї, зовсім не зважаючи на його настрій, бере велику книжку й подушку з канапки, кладе на естраду й садовить його від сера Патріка праворуч; Б. Боннінґтон, протестуючи, сідає).* Дозвольте мені ваші капелюхи! *(Він запросто забирає в Б. Боннінґтона капелюха й надягає його замість шапочки кардиналової на голову покладеного на підлогу манекена, тим самим знизивши гідність цілого конклаву. Потім дістає з-під стіни стільця для піаніно й пропонує його Валполові).* Нічого не маєте проти нього, Валполе? *(Валпол бере стільця, засовує руку в кишеню, шукаючи портсиґара. Не знайшовши його, він згадує про втрату).*

В а л п о л. До речі, чи не міг би я потурбувати вас щодо портсиґара, коли ваша ласка?

Л у ї. Якого портсиґара?

В а л п о л. Золотого, що я його запропонував був вам у ресторані «Зірка й підв'язка».

Л у ї *(здивовано).* Невже то ваш?

В а л п о л. А так.

Л у ї. Мені страшенно шкода, милий друже. Я сам дивувався, не знавши, кому він належить. Мені прикро зізнатись, що від нього тільки й лишилося. *(Він піднімає свою блузу, виймає з жилетки квитка й подає його Валполові).*

В а л п о л. Квиток про заставу.

Л у ї *(запевняючи).* Він цілісінький, ви ж знаєте, його можуть продати тільки за рік. Зізнатись, мій любий Валполе, мені дуже шкода. *(Він чистосердно кладе свої руки на плечі Валполові й дивиться йому просто в вічі).*

В а л п о л *(зітхаючи, сідає на стільця).* Не варто про це згадувати. Це тільки додає до вашої принадности.

Р і д ж о н *(стоячи поблизу мольберта).* Раніш ніж про щось інше говорити, ви мусите сплатити один борг, містере Дюбеда.

Л у ї. Я маю сплачувати силу-силенну боргів, Ріджоне. Я піду візьму вам стільця. *(Він кидається до дверей, у сусідню кімнату).*

Р і д ж о н *(затримуючи його)*. Ми вас не пустимо звідси, доки ви не сплатите його. Він зовсім невеличкий, і ви його мусите сплатити, і сплатите. Я не нагадую вам про позичку в десять фунтів від одного з моїх гостей та в двадцять фунтів від другого...

В а л п о л. Ви знаєте, я на свій махнув. Я дарую йому.

Р і д ж о н. Вони мають змогу подарувати. Але вирвати в зовсім бідного Бленкінсопа його останні півкрони — це вже казна-що! Я хочу повернути йому ці півкрони, отож, матиму підстави запевнити його словом, що це ви йому сплатили. В усякому разі, я видобуду їх від вас.

Б. Б о н н і н ґ т о н. Цілком правильно, Ріджоне. Цілком правильно. Ну, молодий чоловіче, витрушуйте! Платіть-но!

Л у ї. Ну, не варто збивати таку бучу з-за цього. Річ певна, сплачу. Я й гадки не мав, що бідному товаришеві так сутужно. Я прикро вражений цим, як і кожен із вас. *(Засовує руку в кишеню)*. Майте собі! *(Пересвідчується, що кишеня порожня)*. О, виходить, що в мене нема якраз і шеляга. Валполе, чи не були б ви ласкаві позичити мені півкрони, щоб з цим покінчити?

В а л п о л. Позичити вам півкрони?.. *(Йому відбирає голос)*.

Л у ї. Ну, коли ви не позичите, Бленкінсоп їх не одержить, бо в мене нема й шеляга, можете обшукати мої кишені, коли хочете.

В а л п о л. Ну, це ж перевершує все. *(Він дістає й подає півкрони)*.

Л у ї *(передає їх Ріджонові)*. Ось, маєте. Я справді радий, що все це скінчилось: тільки це й було на моїм сумлінні. Сподіваюся, що ви всі тепер задоволені?

С е р П а т р і к. Не зовсім, містере Дюбеда. Чи не доводилось вам знати молоду жінку на ймення Мінні Тінвіл?

Л у ї. Мінні? Думаю, що знаю. І Мінні знає мене також! Вона, справді, мила дівчина, як на її становище. А що з нею сталось?

В а л п о л. Нема чого морочити нас, Дюбеда. Ми бачили шлюбне свідоцтво Мінні.

Л у ї *(спокійно)*. Справді? Може, ви й свідоцтво Дженніфер бачили?

Р і д і ж о н *(підводиться з нестримним гнівом)*. То ви зважуєтесь натякати, що місіс Дюбеда живе з вами без шлюбу?

Л у ї. А чому ні?

Б. Б о н н і н ґ т о н. Чому ні?

С е р П а т р і к. (*Вигукуючи різноманітними голосами, прикро здивовані)*. Чому ні?

Р і д ж о н. Чому ні?

В а л п о л. Чому ні?

Л у ї. А й справді, чому б і не так? Адже більшість людей робить це, такі ж милі люди, як і ви. Чому ви не навчились думати, замість бекати та мекати, як овеча отара, коли ви наражаєтесь на те, до чого не звикли? *(Глумливо оглядає їхні здивовані обличчя)*. Чесно кажучи, мені дуже хотілось би оце зразу змалювати більшість із вас, дуже вже придуркуватий у вас вигляд. Особливо у вас, Ріджоне. Цікаво, як ви викрутитесь цього разу?

Р і д ж о н. Як то так, прошу?

Л у ї. Ну, ви високо оцінюєте Дженніфер, як вам відомо. А мене зневажаєте, правда ж?

Р і д ж о н *(різко)*. Ви мені бридкий. *(Сідає знову на канапу)*.

Л у ї. Гаразд. А ви все ще вірите, що Дженніфер погано живеться, бо вважаєте, що я правду розповідав про неї?

Р і д ж о н. То ви збрехали?

Л у ї. Ні. Але ви поставились до цього, як до скандальної історії, замість розібратись у цьому ясно й співчутливо. Над такими людьми, як ви, можна потішитись. Я тільки спитав, чи ви бачили шлюбне свідоцтво Дженніфер; і ви з цього зробили висновок, що в неї нема ніякого свідоцтва. Ви нездатні впізнати леді, бачивши її.

Б. Б о н н і н ґ т о н. Тоді дозвольте спитати, що це все значить?

Л у ї. Ну, я тільки безчесний художник; але коли б ви мені сказали, що Дженніфер живе не в шлюбі, то моє джентльменське почуття й інстинкт художника підказали б мені, що її шлюбне посвідчення написано в неї на обличчі й позначено в її вдачі. Але ви всі моральні люди; а Дженніфер

тільки художникова дружина, — можливо, тільки модель; моралісти пильнують запідозрити інших людей в незаконному шлюбі. І вам самим не сором з того? А чи може хтось із вас подивитись мені просто в обличчя після цього?

В а л п о л. Дуже важко дивитись вам в обличчя, Дюбеда; ви неймовірно зухвала людина. А що ви скажете про Мінні Тінвіл, га?

Л у ї. Мінні Тінвіл молода жінка, що мала в своєму убогому сіренькому житті три тижні блискучого щастя, далеко яскравішого, ніж його має більшість дівчат з її середовища, можу вас запевнити. А спитайте, чи вона зреклася б тих трьох тижнів, коли б могла? Ім'я її, тієї дівчини, ввійде в історію. За мої ескізи з неї в Крейсті колекціонери битимуться. В моїй біографії їй присвятять певну сторінку. Цього цілком досить для звичайної покоївки в приморському готелі, я гадаю. Що б могли ви кращого зробити для неї?

Р і д ж о н. Ми не вплутали б її в фальшивий шлюб і не покинули б її.

Л у ї. Ну, у вас не вистачило б відважности. Але не гарячіться. Я не покинув маленької Мінні. Ми витратили всі наші гроші.

В а л п о л. Всі її гроші? Тридцять фунтів?

Л у ї. Я сказав — усі наші гроші: її й мої також. Її грошей не вистачило й на три дні. Я позичив учетверо більше, і все це витратив на неї. Але я не шкодую про це; не шкодує й вона за свої кілька фунтів, та відважна люба дівчина. Коли ми витратились, з нас було досить того, і ледве чи можете ви припускати, що ми були підхоже товариство довше, як на такий час: я художник, а вона нічого не тямить у таких справах як мистецтво, література, виборне життя й все інше. Тут не було ні зради, ні непорозуміння, ні суду в поліції, ні суду в справах розлуки, словом, нічого пікантного для вас, моралістів. Ми тільки сказали собі: ну, гроші закінчилися, ми збавили дуже добре час, якого ніхто в нас не відбере; отже, поцілуймося й розлучімось добрими друзями; і вона повернулась на свою службу, а я до себе в майстерню, і ми з Дженніфер почуваємо себе краще й щасливіш, як до того.

В а л п о л. Справжня маленька поема, їй-богу!

Б. Б о н н і н ґ т о н. Коли б ви були науково освічена людина, містере Дюбеда, ви знали б, як дуже рідко конкретний випадок порушує загальний принцип. У медичній практиці людина може померти, коли, висловлюючись по-науковому, вона повинна була б жити. Я, справді, знаю такий випадок, коли людина померла від хвороби, проти якої вона була, висловлюючись науково, імунітетна. Але це не порушило основної наукової істини. Так само й в моральних питаннях — поведінка людини може бути зовсім не шкідлива й навіть благодійна, тоді як людину, що зробила той вчинок, розцінюють як шахрая. Вона може також заподіяти великого лиха, керуючись найвищими моральними принципами. Але це не порушує основ моральної істини.

С е р П а т р і к. Але це стосується й кримінального права щодо бігамії.

Л у ї. О, бігамія, бігамія, бігамія! Яку принадність має все, пов'язане з правом для всіх вас, моралістів! Я вже довів, до якої міри ви були неправі з погляду морального; тепер я доведу вам, що ви жорстоко неправі й з погляду права; і сподіваюсь, що це навчить вас удруге не бути такими до смішного самовпевненими.

В а л п о л. Дурниці! Ви ж були вже одружені, коли побралися з нею, і на цьому кінець.

Л у ї. Кінець? А чому ви не подумали, що може бути й навпаки. Звідки ви знаєте, що вона також не була одружена?

Б. Б о н н і н ґ т о н. *(Всі кричать)*. Валполе! Ріджоне!

Р і д ж о н. Це ж над усяку міру!

В а л п о л. Ну прокляття!

С е р П а т р і к. Ви молодий шарлатан!

Л у ї *(нехтуючи всі їхні крики)*. Вона була одружена з кельнером одного пароплава. Він обібрав її й покинув; і вона, бідна дівчина, подумала, що, не чувши про свого чоловіка протягом трьох літ, має законне право одружитися знову. Отже, що вона була цілком поважана дівчина й зареклася мати зі мною будь-які справи, доки ми не поберемось, я пішов на цю церемонію, щоб задовольнити її й дати їй змогу зберегти самопошану.

Р і д ж о н. А чи ви ж говорили, що були вже одружені?

Л у ї. Авжеж, ні. Невже ви не розумієте, що коли б вона знала, то не згодилась би стати мені дружиною? Здається, ви все ще не розумієте.

С е р П а т р і к. Отже, призвели її до небезпеки бути ув'язненою за незнання закону?

Л у ї. Ну, а мені так само загрожувало через неї ув'язнення. Мене так само посадили б до в'язниці, як і її. Але коли чоловік йде на таку офіру заради жінки, він не стане цим вихвалятися перед нею; принаймні, коли він справжній джентльмен.

В а л п о л. Ну, що нам робити з цією квітонькою?

Л у ї *(нетерпляче)*. Ну, забирайтесь під три чорти й робіть, що хочете! Садовіть Мінні у в'язницю. Садовіть і мене туди ж. Убийте Дженніфер цією ганьбою. І потім, коли ви зробите все зло, яке тільки можете, йдіть до церкви й смакуйте свої чесноти. *(Він роздратований сідає на старого стільця коло мольберта, бере альбом з ескізами й починає в нім малювати)*.

В а л п о л. Побив нас.

С е р П а т р і к *(похмуро)*. А побив!

Б. Б о н н і н ґ т о н. Але ж хіба можна дозволити йому зневажати кримінальне право нашої країни?

С е р П а т р і к. Кримінальне право не потрібне пристойним людей. Воно тільки помагає негідникам шантажувати свої родини. Хіба нам, лікарям, що лікують на домах, не доводиться витрачати половину свого часу, змовляючись з родинними заступниками, щоб урятувати якусь падлюку від в'язниці, а родину від ганьби?

Б. Б о н н і н ґ т о н. Але це принаймні покарає його.

С е р П а т р і к. А так, це його покарає! Це покарає не тільки його, але всякого, зв'язаного з ним невинного, але змушеного терпіти однаково з винним. Років зо два ми змушені будемо утримувати його й платити за його приміщення та харчі, а потім він знову повернеться до нас розпутним, ще небезпечнішим падлюкою, ніж був до того. Це скарає дівчину, коли її посадять до в'язниці, і зруйнує її життя; це розіб'є життя його дружині. Ні, ви повинні раз і

назавжди викинути кримінальне право з голови: це годиться тільки для дурнів та дикунів.

Л у ї. Сер Патріку, будь ласка, поверніть своє обличчя трохи сюди. *(Сер Патрік обурено повертається й пильно дивиться на нього).* О, це вже занадто!

С е р П а т р і к. Киньте ви свого йолопського олівця, чоловіче, і подумайте про своє становище! Ви можете заперечувати закони, що їх написали люди, але є ще інші закони, на які треба зважати. Ви знаєте, що вам загрожує смерть?

Л у ї. Ну, нам усім загрожує смерть, хіба ні?

В а л п о л. Але не всім за шість місяців.

Л у ї. А як ви знаєте?

Для Б. Боннінґтона це остання крапля. Він остаточно втрачає спокій і починає схвильовано ходити.

Б. Б о н н і н ґ т о н. Їй-богу, я не став би цього питання зачіпати. За всяких обставин ледве чи тактовно розводити теревені про смерть: це ви хочете використати мене як лікаря! *(Гримає на Дюбеда).* Але я не дозволю вам цього, ви чуєте?

Л у ї. Не я ж починав: це ваші колеґи завели балачку. Таким способам завжди поводяться люди не артистичної професії: коли їх поб'ють доводами, вони починають грозитись. Я не знав жодного правозаступника, що не грозився б посадити мене рано чи пізно до в'язниці. Я не знав такого пароха, що не загрожував би мені пеклом. А тепер ви загрожуєте мені смертю. За всі свої довгі розмови ви мали в руках тільки один справжній козир — це погрози. Але я не боягуз, — для мене це просто ніщо.

Б. Б о н н і н ґ т о н *(наступаючи на нього).* Але я скажу вам, хто ви такий. Ви — падлюка.

Л у ї. О, не називайте мене, будь ласка, падлюкою. Це тільки слово, слово, змісту якого ви не знаєте. Що таке падлюка?

Б. Б о н н і н ґ т о н. Ви — падлюка, сер.

Л у ї. Припустимо. Що таке падлюка? Падлюка — це я. А що таке я? Падлюка. Виходить, зачароване коло доказів. І ви ще вважаєте себе за людину науки?

Б. Б о н н і н ґ т о н. Я... Я... Я... В мене є велике бажання взяти вас за комір і добряче відлупцювати.

Л у ї. Будь ласка. Але ви заплатите мені солідну суму, щоб не довелося пізніше подавати на вас до суду. *(Б. Боннінґтон, спантеличений, відскакує від нього, прискаючи).* Ви нічого чемнішого не можете знайти для мене в моєму власному домі? Мені хотілось би вислухати все до кінця, перш ніж моя дружина повернеться. *(Він знову починає малювати).*

Р і д ж о н. У мене вже є певний намір. Коли нехтувати право, то чесні люди мусять самі знайти для себе ліки. Я не поворушу й пальцем, щоб порятувати цього гада.

Б. Б о н н і н ґ т о н. Оце якраз те слово, що я пробував його згадати. Гад!

В а л п о л. Я не можу намилуватися з вас, Дюбеда. Ви просто феномен.

С е р П а т р і к. У всякому разі, ви вже тепер знаєте, якої ми думки про вас.

Л у ї *(спокійно кладе свого олівця осторонь).* Слухайте сюди! Все це нісенітниця! Ви зовсім не розумієте мене. Ви гадаєте, що я просто звичайний злочинець.

В а л п о л. Не звичайний, Дюбеда. Треба сказати правду.

Л у ї. Ні, ви стали на хибну позицію. Я не злочинець. Всі ваші моралізування для мене нічого не варті. Я не вірю в мораль. Я учень Бернада Шоу.

С е р П а т р і к *(спантеличено).* Га?

Б. Б о н н і н ґ т о н *(відмахується рукою, ніби хоче спекатися розмови).* Цього досить. Я не хочу й чути далі.

Л у ї. Щоправда, я не захоплююсь такою кумедною пихою вважати себе за надлюдину; але це ідеал, якого я прагну, як і всяка інша людина прагне свого ідеалу.

Б. Б о н н і н ґ т о н. Не турбуйтесь пояснювати. Я тепер розумію вас дуже добре. Не кажіть більше, будь ласка. Коли людина намагається заперечувати науку, мораль, релігію і потім визнає сама себе за прибічника відомого й запеклого ворога прищеплювань, нема про що більше говорити. *(Раптом демонстративно-обережно удається до Ріджона).* Ну, мій милий Ріджоне, я не надаю прищеплю-

ванню більшої ваги, ніж ви, про це нема потреби казати. Але є речі, що дають людині становище у суспільстві, як, наприклад, антивакцинація. *(Він знову сідає на естраді).*

С е р П а т р і к. Бернард Шоу? Ніколи не чув про нього. Він що, мабуть, фундатор якоїсь школи?

Л у ї *(вражено).* Ні, ні! Він найпередовіша людина нашого часу. Але ніякого високого ранґу не має.

С е р П а т р і к. Запевняю вас, молодий чоловіче, що мій батько почув учення про безкарність гріха від Джона Веслі з його власних вуст ще до того, як народилися ви чи містер Шоу. Це дуже популярне вчення використовували, щоб додавати до цукру піску, а до молока води. Ви справжній прибічник цього вчення, мій юначе, тільки не знаєте цього.

Л у ї *(вперше серйозно стривожений).* Це ж образа інтелектові. Я не вірю в такі речі, як гріх.

С е р П а т р і к. Ну, сер, а є люди, що не вірять у такі речі, як хвороба. Здається, вони називаються вчені християни. Вони полікують вашу хворобу. В такому разі, ми нічого не можемо зробити для вас. *(Встає).* Бувайте здорові!

Л у ї *(підбігає до нього й жалісливо звертається).* О, не йдіть, сер Патріку, не йдіть! Будь ласка, не йдіть! Я не хотів вас образити, слово чести! Сідайте знову. Дайте мені змогу показати себе. Все, що я попрошу — затриматись хвилини зо дві.

С е р П а т р і к *(здивований таким проявом пошани й трохи розчулений).* Ну... *(Сідає знову).*

Л у ї *(вдячно).* Дякую сердечно.

С е р П а т р і к *(кажучи далі).* Я не проти того, щоб лишитись ще годин зо дві. Але ви не вдавайтесь до мене, бо я стомився від лікарської практики й нездатний заходитися вас лікувати. Ваше життя в руках ось цих джентльменів.

Р і д ж о н. Але не в моїх. На моїх руках є вдосталь. Я не маю ні часу, ані засобів для цього випадку.

С е р П а т р і к. А що ви скажете, містере Валполе?

В а л п о л. Ну, що ж. Я візьмусь його лікувати. Мені байдуже. Я глибоко переконаний, що це зовсім не моральне захворювання, а тільки фізичне. Очевидно, є щось не-

нормальне в його мозку. Мабуть, це значить, що якісь болісні умови впливають на його спинний мозок. Це значить також, що щось не гаразд з кровообігом. Словом, для мене ясно, що він страждає від потайного отруєння крови яка майже напевне вбирає в себе неперетравлені тваринні речовини з червевидого паростка. Я виріжу паросток.

Л у ї *(мінячись на виду)*. Цебто ви хочете зробити мені операцію? Уф! Ні, красно вам дякую!

В і л п о л. Не бійтесь: ви нічого не почуватимете. Звичайно, ви будете під анестезією. Це буде надзвичайно цікаво.

Л у ї. А! Коли це буде цікаво для вас і коли це не пошкодить, то інша справа. А скільки ж ви мені сплатите, що я дамся це зробити?

В а л п о л *(обурено підскакуючи)*. Скільки сплачу? Що ви хочете цим сказати?

Л у ї. Що, невже ви сподіваєтесь порізати мене задарма, як ви собі гадаєте?

В а л п о л. Ви ж мені не платите за те, що пишете мій портрет задарма.

Л у ї. Ні; але, написавши його, я віддам його вам; і ви згодом можете його продати, можливо, що й удвоє дорожче, ніж заплатите мені. А я ж не можу продати свого червевидого паростка, коли ви його виріжете.

В а л п о л. Ріджоне, чи ви чули коли-небудь щось подібне? *(До Луї)*. Ну, зоставайтесь зі своїм червевидим паростком, зі своєю туберкульозною легенею, з вашим хворим мозком: з мене досить. Хай не подумають, що я байдуже поставився до цього добродія.

Він повертається й сідає на свого стільця, дуже розгніваний.

С е р П а т р і к. Отже, лишається в нас один лікар, що не зрікаєтеся вас лікувати, містер Дюбеда. Тепер вам зостається не до кого іншого вдатись, як тільки до сера Ралфа Блумфілда Боннінґтона.

В а л п о л. На вашому місці, Б. Боннінґтоне, я й пари з вуст не випустив би за нього. Нехай його забирають у Бромптонський шпиталь; там його не вилікують, але навчать добрих манер.

Б. Б о н н і н ґ т о н. Біда моя в тому, що я ніколи нездатний був сказати «ні» навіть найнегіднішим людям. До того ж мушу сказати, що не думаю, щоб у медичній практиці можна було б ставити питання про цінність життя, яке ми рятуємо. Подумайте про це, Ріджоне! Дозвольте й вашу увагу звернути на це, Педді! Не будьте лицеміром, Валполе!

В а л п о л *(обурено)*. Я й не думав бути лицеміром.

Б. Б о н н і н ґ т о н. Гаразд. Тепер зважте на мою практику. Це практика, яку ви могли б, я гадаю, назвати практикою серед високофешенебельного суспільства, практика серед найкращих людей. Ви вимагаєте, щоб я поставив собі питання, чи мої пацієнти чим-небудь корисні для самих себе чи для кого іншого? Ну, коли б ви і вжили відомих мені наукових доводів, то мусили б скористатися з методи «reductio ad absurdum», і тоді б ви прийшли до такого висновку, що більшості із них, як висловився стисло мій приятель Дж. М. Баррі, краще померти. Краще померти! Але є, безперечно, й винятки. Так, наприклад, у нас існує відома соціально-демократична установа — двір, підтримуваний на громадські кошти від суспільства, яке ту установу любить і відчуває в ній потребу. Мої двірські пацієнти — люди відданої праці, що безсумнівно, з цього погляду задовольняють нашим вимогам. Ще я маю одного чи двох герцоґів, що, господарство в їхніх маєтках провадиться краще, ніж воно провадилось би в громадських руках. Але щодо більшости з них, то коли б я почав зважувати їхню вартість, то, без сумніву, висловився б, що їм краще померти. Коли вони справді помирають, я цю розраду, ледве замасковану, даю їхній родині. *(Заколисаний речитативністю власного голосу, говорить далі дрімотніш і дрімотніш)*. Фактично, з того, що вони витрачають таку силу коштів на медичний догляд, не виходить, що я мушу марнотратити свій хист, хай який він є, підтримуючи їхнє здоров'я. Кінець кінцем, коли я маю й велику платню, то й витрачаю багато. Мої власні звички дуже прості: похідне ліжко, дві кімнати, пляшка вина, і я з того щасливий і вдоволений. Вимоги моєї власної дружби трохи більші; але навіть вона нарікає, що ми багато витрачаємо, тільки щоб задовольнити смаки пацієнтів, яких я лікую. От-

же... е... е... *(раптово схаменувшись)*. Я втратив нитку розмови. Ріджоне, про що пак я говорив?

Р і д ж о н. Про Дюбеда.

Б. Б о н н і ґ т о н. А так. Правда. Дякую. Звичайно, про Дюбеда. Отже, хто такий наш друг Дюбеда? Зіпсутий морально; непевний молодий чоловік з хистом до малювання.

Л у ї. Дякую! Не ворушіться, будь ласка.

Б. Б о н н і ґ т о н. Тепер далі, що собою становлять більшість моїх пацієнтів? Зіпсуті й темні молоді люди без хисту до чого б не було. Коли б я почав міркувати про їхні заслуги, я мусив би три чверті з них покинути. Тим-то я взяв собі за правило на це все не зважати. Далі, як чесна людина, взявши собі це правило щодо платних пацієнтів, чи можу я зробити виняток для пацієнта, який не тільки мені не заплатить, — чого ймовірніш можна сподіватись, — ще й позичить. Ні! Я кажу: ні! Містере Дідбеда, до вашої моральної вдачі мені байдуже! Я дивлюся на все із суто наукового погляду. Для мене ви просто поле бою, на якому войовнича армія туберкульозних бацил змагається з охоронною силою фагоцитів. Давши обіцянку вашій дружині — а мій принцип є не ламати обіцянки — сприяти діяльності фагоцитів, я й буду їм сприяти. Ні за що інше я не беру відповідальности. *(Виснажений, падає знову в крісло)*.

С е р П а т р і к. Ну, містере Дюбеда, сер Ралф був такий добрий, що взяв на себе обов'язок вас лікувати, а дві хвилини, що я обіцявся вам приділити, проминули; тому я мушу перепросити.

Встає.

Л у ї. А, будь ласка. В мене вже все готове. *(Встає й показує свій ескіз)*. Прошу! Доки ви розмовляли, я працював. Що лишилось від вашого моралізування? Тільки трохи вуглекислоти, що зіпсувала повітря в кімнаті. А що лишилось від моєї праці? Маєте. Гляньте сюди. *(Ріджон устає подивитись на малюнок)*.

С е р П а т р і к *(сходить униз з естради)*. Що, це ви мене змалювали, молодий крутію?

Л у ї. Звичайно. А хіба що?

С е р П а т р і к *(бере малюнок з його рук і похвально бурчить)*. Доволі добре. Ви не вважаєте, Коллі?

Р і д ж о н. Так. Так гарно, що я хотів би придбати його.

С е р П а т р і к. Дякую, але я хотів би й сам його придбати. Що ви думаєте про це, Валполе?

В а л п о л *(встає й іде подивитись)*. Ні, слово чести, я мушу його мати.

Л у ї. Хотілось би мені подарувати його вам, сер Патріку. Але я ладен віддати п'ять ґіней, аби не розлучитися з ним.

Р і д ж о н. Ну, коли справа йде про це, то я вам дам шість за нього.

В а л п о л. Десять.

Л у ї. Я гадаю, що сер Патрік і морально заслужив його, раз він позував. Чи можу я послати його вам додому, сер Патріку, за дванадцять ґіней?

С е р П а т р і к. Дванадцять ґіней?! Ні, навіть коли б ви були президентом Королівської Академії, молодий чоловіче! *(Він рішуче віддає портрета назад і повертається, знімаючи свого капелюха)*.

Л у ї *(до Б. Боннінґтона)*. Ви не хотіли б його взяти за дванадцять, сер Ралфе?

Б. Б о н н і н ґ т о н *(проходячи між Луї й Валполом)*. Дванадцять ґіней? Дякую вам! Я беру за цю ціну. *(Він бере малюнок і підносить у подарунок серу Патрікові)*. Прийміть, його від мене, Педді, і нехай вам щастить якомога довше жити, щоб милуватися ним!

С е р П а т р і к. Дякую! *(Ховає малюнок до капелюха)*.

Б. Б о н н і н ґ т о н. Ми ще не кінчаємо наших розрахунків, містере Дюбеда, — платня мені буде трохи більша за це. *(Він також іде, щоб узяти капелюха)*.

Л у ї *(обурено)*. Ну, це ж чорти його знають... *(Він не знаходить слів)*. Я швидше застрелився б, ніж зробив би щось таке. Я вважаю, що ви вкрали у мене цей портрет.

С е р П а т р і к *(сухо)*. Отже, ми таки змусили вас повірити кінець кінцем у мораль, га?

Л у ї. Ну, гаразд. *(До Валпола)*. Я зроблю для вас новий портрет, коли ви дасте мені обіцяних десять фунтів.

В а л п о л. Добре. Я заплачу вам, як одержу портрет.

Л у ї. О, за кого ж ви вважаєте мене? Виходить, ви не вірите мені на честь?

В а л п о л. У жодному разі!

Л у ї. Ну, певна річ, коли ви так відчуваєте, ви інакше не могли зробити. Але раніш ніж піти, сер Патріку, дозвольте мені покликати Дженніфер. Я знаю, що вона хотіла б вас бачити, коли не заперечуєте. *(Він іде до дверей в сусідню кімнату)*. А тепер, доки вона прийде, — одне слово. Ви тут усі дуже вільно говорили про мене... до того ж, у моєму власному домі. Я не зважаю на це. Я чоловік і можу сам за себе постояти. Але коли ввійде Дженніфер, будь ласка, пам'ятайте, що вона пані й вважає вас за джентльменів.

Виходить.

В а л п.о л. Ну-ну! *(Він безнадійно махає рукою і йде по капелюха)*.

Р і д ж о н. Чорт би його забрав з його зухвальством!

Б. Б о н н і н ґ т о н. А я зовсім не здивувався б, коли б дізнався, що він з кращого суспільства. Коли мені доводиться зустрічатись з незвичайною витриманістю та почуттям власної гідности, що не мають виразних підстав, я впізнаю в такій людині особу з вищого суспільства.

Р і д ж о н. Скажіть краще, людину з артистичним хистом, Б. Боннінґтоне. Це якраз і врятовує його самопошану.

С е р П а т р і к. Так створено світ. Порядних людей завжди повчають і бентежать сноби.

Б. Б о н н і н ґ т о н *(рішуче зрікається погодитися з цим)*. Я не бентежусь. Мені хотілось би бачити людину, заприсягаюсь Юпітером, яка мене збентежила б. *(Входить Дженніфер)*. А, місіс Дюбеда! Як ся маєте?

М-с Д ю б е д а *(подає йому руку)*. Дуже вам вдячна, всім, що прийшли. *(Тисне руку Валполові)*. Дякую вам, сер Патріку. *(Тисне руку серу Патрікові)*. О, відтоді, як я з вами познайомилась, життя стало далеко цінніше. З того вечора в Річмонді я не знала й хвилини страху. А доти не знала нічого іншого, опріч страху. Може, ви сядете й розкажете про наслідки консультації?

В а л п о л. Я собі піду, коли дозволите, місіс Дюбеда. В мене є справа. Але перш ніж піду, дозвольте мені сказати, що я цілком згодний зі своїми колеґами щодо характеру хвороби. А що ж до причин та лікування, то це не моя справа: я тільки хірург; ці ж усі джентльмени — лікарі, вони й порадять вам. Я маю свої власні погляди, справді маю, і вони дуже добре відомі моїм колеґам. Коли ж я буду потрібний, — а кінець кінцем без цього не обійтися їм — вони знають, де найти мене; і я завжди до ваших послуг. А тим часом, бувайте здорові! *(Він виходить, лишивши Дженніфер дуже збентежену його несподіваним відходом і офіційними манерами).*

С е р П а т р і к. І я також попрошу вас пробачити мені, місіс Дюбеда.

Р і д ж о н *(занепокоєно).* І ви йдете?

С е р П а т р і к. Так. Я тут не потрібний, а мені треба повертатись. Як вам відомо, мадам, я тепер не практикую і тому не візьму на себе обов'язку лікувати. Лишається його поділити поміж сером Коленсо Ріджоном та сером Ралфом Блумфілдом Боннінґтоном. Вони знають мою думку в цій справі. Бувайте здорові, мадам!

Він уклоняється і йде до дверей.

М-с Д ю б е д а *(затримуючи його).* Сподіваюсь, нічого лихого за ним нема, правда ж? Як вам здається, Луї не погіршало?

С е р П а т р і к. Ні, ні, йому не гірше. Так само, як було й в Річмонді.

М-с Д ю б е д а. О, дякую вам! А то ви налякали мене. Пробачте мені.

С е р П а т р і к. Не турбуйтесь, мадам. *(Виходить).*

Б. Б о н н і н ґ т о н. Ну, місіс Дюбеда, коли мені дозволите взяти хворого...

М-с Д ю б е д а *(боязко, позираючи на Ріджона).* Ви? Але я думала, що сер Коленсо...

Б. Б о н н і н ґ т о н *(осяяний і переконаний, що він робить їй найщедрішу несподіванку).* Моя мила пані, ваш чоловік буде лікуватись у мене.

М-с Дюбеда. Але...

Б. Б о н н і н ґ т о н. Ні слова: я радий бути вам корисний. Сер Коленсо буде там, де йому й личить бути — в бактеріологічній лабораторії. Я ж буду на своєму власному місці біля ліжка хворого. Вашого чоловіка лікуватимуть так, ніби він член королівської родини. *(М-с Дюбеда бентежиться, ніби збираючись протестувати).* Ніякої подяки, це тільки збентежило б мене, запевняю вас. Дозвольте мені спитати, чи ви дуже зв'язані з цим приміщенням? Розуміється, автомобіль тепер зводить віддаль нанівець, але мушу визнати, що коли б ви були трохи ближче до мене, це було б зручніше...

М-с Д ю б е д а. Бачите, приміщення й майстерня потребують догляду. Я так мучилась, живучи в окремому приміщенні. Наймички тепер такі страшенно нечесні.

Б. Б е н н і н ґ т о н. Ах! Та невже? Невже? Ласкава ж моя!

М-с Д ю б е д а. Я ніколи не мала звички замикати речі. Я так багато нехтувала дрібними сумами. Нарешті трапився жахливий випадок: зникла кредитка на п'ять фунтів. Підозра впала на покоївку, а вона рішуче заявила, що це їй дав Луї. А він не дозволив мені вживати будь-яких заходів, він до того вразливий, що такі речі доводять його до божевілля.

Б. Б о н н і н ґ т о н. Ах! Гм... Гм... так, не кажіть більше. Місіс Дюбеда, ви не рушайте звідси. Коли гора не йде до Магомета, то Магомет мусить іти до гори. Ну, мені час іти. Я напишу вам і призначу, коли прибути. Ми почнемо спонукати фагоцити, певне, у... у... вівторок, але я дам вам знати. Довіртесь мені й не турбуйтесь; регулярно їжте, добре спіть, тримайте себе в доброму настрої; підтримуйте веселий настрій у нашого пацієнта; надійтесь на ліпше; нема кращих ліків за принадну жінку; ніякі ліки так не розважать; нема способів, кращих за науку. Бувайте здорові, бувайте здорові, бувайте здорові! *(Тиснуть одне одному руки, вона надто приголомшена, щоб говорити; він, уже виходячи, спиняється, щоб сказати Ріджонові).* На вівторок уранці пришліть мені слоїк міцного антитоксину. Будьте

ласкаві, зробіть! Не забудьте! Бувайте здорові! Бувайте здорові! *(Виходить).*

Р і д ж о н. Ви знову, здається, зовсім збентежені? *(Вона ледве не плаче).* Чого саме? Ви розчаровані?

М-с Д ю б е д а. Я знаю, що повинна бути вдячна. Повірте мені, я дуже вдячна. Але... але...

Р і д ж о н. Ну?

М-с Д ю б е д а. Я так була вже настроєна, щоб Луї лікували ви.

Р і д ж о н. Але ж сер Ралф Блумфілд Боннінґтон...

М-с Д ю б е д а. Так, я знаю, знаю. Це великий привілей — лікуватись у нього. Але, ох, я хотіла, щоб лікували ви! Я знаю, що це нерозумно; я не можу цього пояснити, але мій інстинкт рішуче підказує мені, що ви вилікували б його. І я не маю... не маю тієї ж певности щодо сера Ралфа. Ви ж мені обіцяли! Чому ж ви тепер зрікаєтесь?

Р і д ж о н. Я вам про це вже казав. Я не можу взяти ще одного хворого.

М-с Д ю б е д а. Але ж у Річмонді?

Р і д ж о н. У Річмонді я думав, що можу звільнити місце ще для одного хворого. Але мій старий приятель доктор Бленкінсоп потребує цього місця. Його легеня охоплена процесом.

М-с Д ю б е д а *(не зворушена важливістю такого вибору, як Бленкінсоп).* Ви говорите про того підстаркуватого чоловіка, того придуркуватого...

Р і д ж о н *(рішуче).* Я говорю про того джентльмена, що тоді обідав з нами — прекрасну й чесну людину, життя якої таке ж цінне, як і всякої іншої. Я умовився, що візьмуся лікувати його, а сер Ралф Блумфілд Боннінґтон візьметься лікувати містера Дюбеда.

М-с Д ю б е д а *(обурено, повертаючись до нього).* Тепер я бачу, в чому тут річ. О, у вас промовляють заздрощі, банальність, жорстокість. А я думала, що ви стоїте понад усім цим.

Р і д ж о н. Що ви цим хочете сказати?

М-с Д ю б е д а. О, ви думаєте, що я цього не знаю? Ви думаєте, що раніш нічого такого не траплялось зі мною?

Чому всі настроєні проти нього? Ви не можете йому простити, що він вищий за вас? Що він розумніший, відважніший? Що він великий художник?

Р і д ж о н. Так. Я можу простити йому все це.

М-с Д ю б е д а. Чи можете ви сказати що-небудь проти нього? Я викликаю на герць кожного, хто настроєний проти нього, викликаю віч-на-віч сказати, що він лихого заподіяв, яку неблагородну думку він висловив. Усі мені завжди зізнавались, що вони не можуть нічого лихого сказати про нього. Я тепер викликаю на герць вас. У чому ви винуватите його?

Р і д ж о н. Я такий же, як і всі інші. Віч-на-віч я не можу сказати нічого лихого про нього.

М-с Д ю б е д а *(незадоволено)*. Але ви змінили своє поводження. До того ж ви порушили свою обіцянку — улаштувати його в себе як свого пацієнта.

Р і д ж о н. Мені здається, ви безпідставно це кажете. Ви мали для нього найкращі медичні поради в Лондоні; його взявся лікувати цей видатніший лікар. Напевне...

М-с Д ю б е д а. О, як жорстоко з вашого боку говорити мені це. Виходить, ніби все гаразд, і тільки я неправа. Але я права. Я вірила вам, а всім іншим не вірила. Ми бачили так багато лікарів — і я нарешті прийшла до того висновку, що вони тільки говорять і нічого не можуть зробити. Зовсім інша справа з вами. Я почуваю, що ви розумієте його хворобу. Ви мусите вислухати мене, докторе. *(Раптом занепокоївшись)*. Я часом не образила вас, називаючи доктором і не величаючи вас повним титулом?

Р і д ж о н. Я ж і є доктор. Але не раджу вам так називати Валпола.

М-с Д ю б е д а. Що мені за клопіт до Валпола! Це ви мусите бути мені за друга. О, чи не будете ви ласкаві сісти й вислухати мене, всього тільки хвилин п'ять. *(Він похмуро згоджується й сідає на канапу. Вона сідає на стілець від мольберта)*. Дякую вам. Я вас довго не затримаю. Але мушу сказати вам усю правду. Послухайте! Я знаю Луї так, як ніхто в світі не знає його й не може знати. Я — йому дружина. Я знаю, він має деякі вади: нетерплячість, вразливість,

навіть егоїзм йому здаються надто банальні, щоб їх помічати. Я знаю, що інколи він ставить знайомих у ніякове становище грошовими справами, бо він стоїть понад усім цим і не може зрозуміти, як звичайні люди такої ваги надають грошам. Скажіть мені... він... він позичав у вас грошей?

Р і д ж о н. Щось просив якось у мене.

М-с Д ю б е д а *(плаче знову)*. О, мені так прикро... так прикро. Але він більш ніколи цього не робитиме: в тім я ручусь своїм словом. Він дав мені обіцянку отут, у цій кімнаті, якраз перед тим, коли ви прийшли, а він нездатний порушити своє слово. Це єдина справжня вада в нього; тепер і з цим покінчено раз і назавжди.

Р і д ж о н. Невже це тільки єдина його вада?

М-с Д ю б е д а. Може, інколи він іще слабкий щодо жінок, бо вони упадають за ним і полюють на нього. Авжеж, коли він заявляє, що не визнає моралі, звичайні побожні люди вважають, що він мусить бути лихий. Ви можете зрозуміти, що все це створює поголоски про нього та плітки, аж нарешті й добрі друзі відвертаються від нього.

Р і д ж о н. Так, я розумію.

М-с Д ю б е д а. О, коли б ви тільки отак, як я, знали інші його властивості! Ви знаєте, докторе, що коли б Луї знечестив себе якимсь справді лихим вчинком, я сама б себе вбила.

Р і д ж о н. Ну, не вболівайте так!

М-с Д ю б е д а. Так, я вбила б себе. Ви цього не розумієте, бо родились на сході.

Р і д ж о н. А ви хіба багато бачили світу у своїм Корнуоллі?

М-с Д ю б е д а *(наївно)*. О, так. Але там я бачила щодня красу природи, більш ніж ви будь-коли її бачили тут у Лондоні. Людей я там бачила мало, коли під цим ви розумієте світ. Я була одиначка у своїх батьків.

Р і д ж о н. Це багато чого пояснює.

М-с Д ю б е д а. Я багато плекала мрій, але нарешті всі вони прийшли до одної мрії.

Р і д ж о н *(злегка зітхаючи)*. Так, звичайної мрії.

М-с Д ю б е д а. Невже звичайної?

Р і д ж о н. Так, я здогадуюсь. Ви мені, однак, не сказали, яка ж то ваша мрія.

М-с Д ю б е д а. Я не хотіла марнувати свого життя. Сама я нічого не могла зробити, проте мала невелику власність і могла б цим допомогти. Я навіть була трохи гарна: не думайте про мене, що була я марнославна, гаразд це розумівши. Я знала, що геніальним людям завжди напочатку доводилося страшенно змагатися із злиднями, і що ними нехтували. Моя мрія була — допомогти одному з них і внести в його життя деяку принадність і щастя. Я благала небо послати мені таку людину. Я глибоко вірю, що Луї мені послано у відповідь на мою молитву. Він так мало скидався на інших людей, що траплялися мені, як берег Темзи на береги Корнуоллі. Він бачив усе, що бачила я, і все це малював для мене. Він розумів усе. Він прийшов до мене, як дитина. Ви тільки уявіть, докторе: він ніколи не хотів навіть одружитись зі мною; він ніколи не думав про такі речі, про які всі інші люди думають. Я мусила сама це запропонувати. Він відповів, що не має зовсім грошей. Коли ж я зізналась йому, що в мене є трохи коштів, він мовив, як хлопчик: «О, дуже добре». Він іще й досі такий самий, зовсім не зіпсута людина, великий поет і художник у своїх мріях, і дитина у своїх звичках. Я віддала йому себе і все, що мала, щоб він міг розвинути яскраво і повною мірою свій хист. Коли б я втратила в нього віру, це значило б — банкрутство й катастрофа всього мого життя. Я повернулась би до Корнуоллі й померла б. Я могла б вам показати й кручу, з якої я кинулась би. Ви мусите його вилікувати, ви мусите знову зробити його для мене зовсім здоровим. Я знаю, що тільки ви можете зробити це, й ніхто інший... Я благаю вас не відмовляти мені в тому, про що я хочу вас прохати. Візьміть ви самі Луї, а сер Ралф нехай лікує доктора Бленкінсопа.

Р і д ж о н *(поволі)*. Місіс Дюбела! Невже ви справді вірите в мої знання та хист так, як оце кажете?

М-с Д ю б е д а. Абсолютно. Я не вмію вірити наполовину.

Р і д ж о н. Я знаю це. Ну, тоді я хочу зробити спробу — жорстоку спробу. Чи повірите мені, коли я скажу, що я

розумію все, що ви мені щойно сказали; що я хотів би прислужитись вам тільки як найпевніший ваш друг, і що ваш герой мусить бути порятований для вас.

М-с Д ю б е д а. О, даруйте мені. Даруйте мені за все, що я сказала. Ви порятуєте його для мене.

Р і д ж о н. З усією щирістю. *(Вона цілує йому руку. Він мерщій устає)*. Ні, ви не дослухали до кінця. *(Вона також устає)*. Ви мусите повірити мені, коли я кажу вам, що єдина змога врятувати героя — це передати Луї на піклування сера Ралфа.

М-с Д ю б е д а *(рішуче)*. Ви це самі кажете. Я не маю більше сумніву. Я вам вірю. Дякую вам.

Р і д ж о н. Прощайте. *(Вона хапає його руку)*. Сподіваюсь, що наша дружба буде стала.

М-с Д ю б е д а. Атож. Моя дружба скінчиться тільки зі смертю.

Р і д ж о н. Зі смертю кінчається все, правда ж? Бувайте здорові.

Жалісно зітхнувши й поглянувши на неї, хоч вона цього й не зрозуміла, він виходить.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Майстерня. Мольберт відштовхнутий до стіни. Кардинал, що репрезентує смерть, тримаючи свою косу та піскового годинника, як скіпетр та глобус, сидить на троні. На вішалці капелюхи сера Патріка та Блумфілда Боннінґтона. Валпол, входячи, вішає свого капелюха поруч з іншими. Чути стукіт. Він відчиняє двері й застає там Ріджона.

В а л п о л. Здоров, Ріджоне!

Обоє виходять на середину кімнати, знімаючи свої рукавички.

Р і д ж о н. Що сталося? По вас також послали?

В а л п о л По нас усіх послано. Я щойно прибув, але його ще не бачив. Доглядачка каже, що старий Педді Куллен з Б. Боннінґтоном тут уже з півгодини. *(Сер Патрік з виразом, що свідчить про лихі події, виходить із сусідньої кімнати).* Ну, що з ним сталося?

С е р П а т р і к. Підіть подивіться. З ним зостався Б.Боннінґтон.

Валпол виходить. Ріджон збирається йти всіл за ним, але сер Патрік його спиняє поглядом.

Р і д ж о н. Що сталось?

С е р П а т р і к. Пригадуєте руку Дженні Марш?

Р і д ж о н. Невже ж те саме сталося?

С е р П а т р і к. Те ж самісіньке. Його легеня згоріла, як у Дженні рука. Я ніколи не бачив подібного випадку. За три дні в нього сухоти зробили те, що може статись тільки за три місяці.

Р і д ж о н. Боннінґтон, очевидно, впорснув зародки під час неґативної фази.

С е р П а т р і к. Неґативної чи позитивної, але юнака

не стало. Він не доживе сьогодні й до після обіду. Він помре раптово; мені часто доводилось бачити такі випадки.

Р і д ж о н. Мене турбує, щоб тільки встиг він померти, доки дружина не розпізнає цілком його. Я цього й сподівався.

С е р П а т р і к *(сухо)*. Трохи жорстоко, що юнак буде вбитий тільки тому, що його дружина надто високої думки про нього. На щастя, мало кому з нас загрожує така небезпека.

Сер Ралф виходить з сусідньої кімнати, швидко підходить і стає поміж ними, по-людському зосереджений, але, як лікар, чванливий і балакучий.

Б. Б о н н і н ґ т о н. Ах, це ви, Ріджоне! Педді, звичайно, вам уже сказав?

Р і д ж о н. Так.

Б. Б о н н і н ґ т о н. Надзвичайно цікавий випадок. Ви знаєте, Коллі, заприсягаюсь Юпітером, коли б я не знав, як певний науковий факт, що я сприяв фагоцитам, то сказав би, що сприяв якимось іншим процесам. Як усе це пояснити, сер Патріку? Як усе це зрозуміти, Ріджоне? Невже ми надміру сприяли фагоцитам? Невже вони не тільки поїли бацили, але напали й зруйнували також і червоні тільця? На можливість такого процесу вказує мені блідість пацієнтова. Чи не почали вони нарешті самих себе пожирати в легені? А може, вони пожерли й легеню? Про цей випадок я напишу статтю.

Вілпол повертається дуже серйозний, навіть уражений. Він стає між Б. Боннінґтоном та Ріджоном.

В і л п о л. Леле! Боннінґтоне, це ви наробили такого?

Б. Б о н н і н ґ т о н. Що ви хочете цим сказати?

В і л п о л. Убили його. Найгірший випадок знехтуваного кровоотруєння, яке я будь-коли бачив. Надто пізно тепер що-небудь робити. Він помре під анестезією.

Б. Б о н н і н ґ т о н *(ображено)*. Убив! Справді, Валполе, коли б вас так добре не знали, як мономана, я поставився б до цього виразу дуже серйозно.

С е р П а т р і к. Ну, ну! Коли б ви обоє убили стільки людей, як я свого часу, ви б себе поводили тихше. Ходімо й погляньмо на нього, Коллі!

Ріджон і сер Патрік виходять у сусідню кімнату.

В і л п о л. Перепрошую, Боннінґтоне. Але це є кровоотруєння.

Б. Б о н н і н ґ т о н *(виявляючи свою нестримно-добру натуру)*. Мій любий Валполе! Все є кровоотруєння. Але заприсягаюся власною душею, я вже не стану знову вживати тих ліків Ріджонових. Що мене так вразило з того, що ви допіру сказали, так це те, що (хай це буде між нами) сам Ріджон встругнув такого гусака нашому молодому другові.

Із сусідньої кімнати входить Дженніфер, виснажена й прибита нещастям, але, як завжди, лагідна; підходить і стає поміж ними. На ній білий фартух.

М-с Д ю б е д а. Що мені робити? Та людина, що домагалася мене бачити й запевняла, що в неї дуже важлива справа до Луї, — то газетяр. Замітка, що з'явилась у газеті сьогодні вранці, каже, що Луї серйозно хворий, і ця людина хоче зробити інтерв'ю з ним. Як можуть бути люди такі грубо-безсердечні?

В і л п о л *(кидаючись гнівно до дверей)*. Дозвольте мені з ним розправитись.

М-с Д ю б е д а *(спиняючи його)*. Але Луї домагається побачитися з ним: він ледве не плаче: каже, що далі не може залишатись у своїй кімнаті, що хоче *(вона змагається з риданням)* умерти в своїй майстерні. Сер Патрік каже, що можна задовольнити його бажання і що це не зашкодить йому. Що ж нам робити?

Б. Б о н н і н ґ т о н *(підбадьорливо)*. Ну, звісно, послухатись дуже доброї поради сера Патріка. Як він каже, це йому не може зашкодити; а може, без.сумніву, бути дечим і корисно, великою мірою корисно. Там буде йому далеко краще.

М-с Д ю б е д а *(трохи потішена)*. Покличте сюди того чоловіка, містере Валполе, І скажіть, що він може бачити Луї, тільки не повинен стомлювати його розмовами. *(Валпол*

потакує головою й виходить у надвірні двері). Сер Ралфе, не гнівайтесь на мене, але Луї помре, коли залишиться тут. Я мушу забрати його в Корнуолл, він там видужає.

Б. Б о н н і н ґ т о н *(засявши дивною усмішкою, ніби Дюбеда вже порятований).* Корнуолл! Це місце саме для нього. Чудове місце для легенів. Як нерозумно було з мого боку не подбати про це раніш! Кінець кінцем, ви найкращий його лікар, мила пані. Натхненна думка! Корнуолл, звичайно. А, так, так!

М-с Д ю б е д а *(заспокоєна й розчулена).* Ви надто добрий, сер Ралфе. Але не подавайте мені так багато надії, інакше я заплачу; а Луї цього не може терпіти...

Б. Б о н н і н ґ т о н *(м'яко протестуючи, кладе свою руку їй на плече).* Ходімо до нього й допоможімо його перенести. Корнуолл. Звичайно! Звичайно! Саме те, що йому потрібно. *(Обоє виходять у спальню).*

Валпол повертається з репортером, веселим, пристойним, молодим чоловіком, нездатним стежити за звичайним ходом справи через розгубленість, що заважає йому правдиво описати все, що він бачить, або зрозуміти й переказати все, що чув. Тому, що єдиа справа, в якій ці вади нічого не важать, є журналістика (бо газета, не маючи потреби точно описувати й переказувати, а тільки задовольняти марну цікавість читачів, нічого не втрачає, окрім чести, переказуючи все неправдиво й неточно), він став за журналіста й повинен високо тримати свій прапор у щоденному змаганні зі своєю власною неписьменністю та несталістю своєї справи. Він має записну книжку й принагідно пробує в неї записувати; але що він не знає стенографії та й взагалі будь-якої «графії», то звичайно кидає цю справу раніш, ніж устигне докінчити речення.

Р е п о р т е р *(озирається навкруги й нерішуче пробує записати).* Мабуть, це студія?

В а л п о л. Так.

Р е п о р т е р *(з дотепом).* Де він мав своїх натурниць, так?

В а л п о л *(з суворою нестримністю).* Поза сумнівом.

Р е п о р т е р. То ви сказали, кубікульоз?

В а л п о л. Так. Туберкульоз.

Р е п о р т е р. Як ви це вимовили: ку-бір-ку-льоз чи ку-бі-кульоз?

В а л п о л. Туберкульоз, чоловіче, а не куберкульоз. *(Вимовляє по складах).* Ту-бе-рку-льоз.

Р е п о р т е р. О! Туберкульоз! Це, певне, якась хвороба. А я гадав, що в нього сухоти. Ви з його родини чи лікар?

В а л п о л. Ні те, ні те. Я — містер Кутлер Валпол. Запишіть. Запишіть іще: сер Коленсо Ріджон.

Р е п о р т е р. Піджон.

В а л п о л. Діджон. *(Зневажливо вириває в нього книжку).* Дайте сюди, дозвольте мені записати прізвища — ви напевне їх переплутаєте. Це через те, що ви належите до професії неписьменних, які не мають ніякої кваліфікації й не підлягають громадській реєстрації. *(Він усе записує в книжку).*

Р е п о р т е р. О, правду сказати, ви надто суворо нас судите, чи не так?

В а л п о л *(гнівно).* Хотів би я мати вас у своїх руках. Я зробив би з вас людину. Тепер слухайте сюди. *(Показує йому на книжку).* Тут записано прізвища трьох лікарів. А це прізвище пацієнта. Це його адреса. А це назва хвороби. *(Він закриває книжку так гучно, що репортер блимає очима, потім подає її репортерові).* Містера Дюбеда зразу увезуть сюди. Він хоче бачити вас, бо не знає, як йому зле. Ми дозволили вам пробути з ним кілька хвилин, щоб розважити його, але коли ви будете багато теревенити, ми виведемо вас геть. Він щохвилини може померти.

Р е п о р т е р *(зацікавлено).* Ото йому так зле? Ну, можна сказати, мені сьогодні щастить! Чи не були б ви ласкаві дозволити мені сфотографувати вас? *(Готує апарат).* Ви не могли б узяти ланцет чи щось інше в руку?

В а л п о л. Облиште. Коли ви хочете мати мою світлину, ви можете її дістати на Бекерстріт, з якої хочете серії видатних людей.

Р е п о р т е р. Але вони вимагатимуть їм заплатити. Коли ви нічого не маєте проти... *(Натискує пальцем апарат).*

В а л п о л. Я проти цього. Облиште, кажу вам. Сідайте сюди й заспокойтеся!

Репортер мерщій сідає на стільця для піаніно, в той час як м-с Дюбеда й сер Ралф ввозять Дюбеда в кріслі для інвалідів. Вони ставлять крісло між естрадою й канапою, де перед тим стояв

стілець до мольберта. Луї не змінився, як могла б змінитись здорова людина, і не зляканий. Очі його дивляться широко, але він до того стомлений фізично, що ледве може рухатись, лежачи на подушці, цілком втомлений; але розум його діяльний, і він намагається найбільшою мірою використати своє становище, знаходячи насолоду у млявості та роблячи драму із смерти. Всі, проти волі, пригнічені, крім Ріджона, що зостається невблаганний. Б. Боннінґтон увесь — співчуття й прощення. Ріджон іде за кріслом, тримаючи в руках тацю з молоком та ліками. Сер Патрік, що йде слідом за ним, бере в кутку чайний столик і ставить його позад крісла для таці. Б. Боннінґтон бере стільця до мольберта й ставить для місіс Дюбеда поруч із хворим та поблизу естради, з якої манекени позирають на художника, що вмирає. Б. Боннінґтон повертається й стає ліворуч від Дюбеда. Дженніфер сідає. Сідає й Валпол на краєчок естради. Ріджон стає поблизу нього.

Л у ї *(блаженно)*. Яке щастя! Бути в майстерні. Яке щастя!

М-с Д ю б е д а. Так, любий! Сер Патрік каже, що ти можеш тут лишатись, скільки захочеш.

Л у ї. Дженніфер!

М-с Д ю б е д а. Так, мій любий.

Л у ї. Репортер тут?

Р е п о р т е р *(невимушено)*. Так, містере Дюбеда — я тут і до ваших послуг. Я представник преси. Гадав, що ви могли нам сказати кілька слів про... про... е... ну, кілька слів про свою хворобу та плани на майбутній сезон.

Л у ї. Мої плани на майбутній сезон дуже прості — я помираю.

М-с Д ю б е д а *(змучено)*. Луї, мій любий...

Л у ї. Моя прекрасна! Я дуже змучений і стомлений. Не призводь мене до страшенних мук — удавати, ніби я нічого не знаю. Я там лежав, дослухаючись до лікаревих слів... і сам собі сміявся. Вони думають, що все знають. Моя люба, не плач. Ти стаєш негарна, — я не можу цього стерпіти. *(Вона витирає очі й опановує себе, прибираючи гордого виразу)*. Я хочу, щоб ти обіцяла мені одну річ.

М-с Д ю б е д а. Так, так, я знаю, чого ти хочеш. *(Вибухнувши)*. Тільки, мій любий, мій коханий, не розмовляй: це забирає всі твої сили.

Л у ї. Ні, це дарма. Ріджоне, дайте мені, коли ваша ласка, чого-небудь, що підтримало б мене на кілька хвилин,

але не того вашого клятого антитоксину. Мені треба дещо сказати, перш ніж я одійду звідси.

Р і д ж о н *(дивлячись на сера Патріка).* Я гадаю, це не зашкодить! *(Він наливає вина й намагається додати содової води, як сер Патрік його спиняє).*

С е р П а т р і к. У молоко. Не треба викликати в нього кашлю.

Л у ї *(випивши).* Дженніфер!

М-с Д ю б е д а. Так, милий.

Л у ї. Коли й є яка річ, яку я більш за все інше ненавиджу, то це вдова. Обіцяйся мені, що ти ніколи не будеш удовою.

М-с Д ю б е д а. Що ти хочеш, мій любий?

Л у ї. Я хочу, щоб ти була завжди вродлива. Я хочу, щоб люди завжди читали в твоїх очах, що ти була одружена зі мною. Італійці, показуючи на Данте, люблять казати: «Ось людина, що побувала в пеклі». Я хочу, щоб наші люди, показуючи на тебе, говорили б: «Ось жінка, що побувала на небі». Хіба ж ми не підносились інколи на небо, моя люба, адже так?

М-с Д ю б е д а. О, так, так! ЗавждиІ Завжди!

Л у ї. Коли ти ходитимеш у жалобі й плакатимеш, люди завжди казатимуть: «Погляньте на цю нещасну жінку. Її чоловік зробив її нещасною».

М-с Д ю б е д а. Ну, ніколи! Ти світло й все щастя мого життя. Я не жила, доки не знала тебе.

Л у ї *(з осяйними очима).* Ти мусиш завжди носити дуже гарні вбрання й пишні чарівні самоцвіти. Думай про ті чудові картини, яких я не встиг намалювати. *(Вона з неймовірним зусиллям перемагає ридання).* Ну, то нехай же вся краса тих картин відсвічує в тобі. В людей мусять зароджуватись такі мрії, бачивши тебе, яких ніколи не міг би викликати в них жоден помазок пензля. Художники мусять змальовувати тебе, як вони ніколи перед тим не змальовували жодної жінки. Мусить бути створена сильна традиція краси, атмосфера романтики. Це все те, про що люди повинні завжди думати, згадуючи про мене. Це та безсмертність, якої би я хотів! Ти можеш її створити для ме-

не, Дженніфер. Є багато речей, що їх знає кожна повія, і яких ти не розумієш; але це ти можеш зрозуміти й зробити так, як ніхто інший не зробить. Обіцяй мені це безсмертя. Обіцяй мені, що ти не вдаватимешся ні до тієї похмурої жалоби, ні до плачу, ні до похоронних ридань і зів'ялих квіток, ні до тієї всієї банальної нісенітниці.

М-с Д ю б е д а. Обіцяю. Але все це так далеко ще, мій любий. Ти поїдеш зі мною до Корнуолла, там видужаєш. Так і сер Ралф каже.

Л у ї. Бідний старий Боннінґтон.

Б. Б о н н і н ґ т о н *(розчулений до сліз, одвертається й пошепки каже до Патріка).* Бідолашний. Паморочиться в голові.

Л у ї. Сер Патрік тут, га?

С е р П а т р і к. Так, так. Я тут.

Л у ї. Сідайте, будь ласка. Соромно змушувати вас стояти.

С е р П а т р і к. Так, так, дякую. Гаразд.

Л у ї. Дженніфер!

М-с Д ю б е д а. Я тут, любий.

Л у ї *(з дивним поглядом зачарування).* А пригадуєш кущ, охоплений полум'ям?

М-с Д ю б е д а. Так, так. О мій любий, як без міри важко тепер згадувати це!

Л у ї. Справді? А мене це сповнює радістю. Розкажи їм про нього.

М-с Д ю б е д а. Нічого особливого не було. Це було в нас дома, в старому Корнуоллі, коли ми першого зимового вечора розвели ватру, і дивлячись крізь вікно, ми бачили, як танцювало полум'я на кущі в саду.

Л у ї. А які були кольори! Колір ґраната. Хвилі мов шовкові. Потоки прекрасного полум'я струменіли крізь листя лаврове й не палили його. Ну, то я буду таким же полум'ям. Мені шкода розчаровувати бідних маленьких черв'ячків, але нехай же мій кінець буде подібний до полум'я вогненного куща. Коли побачиш полум'я, Дженніфер, то пам'ятай, що то буду я. Обіцяй мені, що ти мене спалиш.

М-с Д ю б е д а. О, коли б я могла бути з тобою, Луї!

Л у ї. Ні! Ти мусиш завжди бути в саду, коли горить кущ.

Ти моє пристановище на світі, ти моє безсмертя. Обіцяй!

М-с Д ю б е д а. Слухаю! Я ніколи не забуду. Ти знаєш, що я пообіцяла.

Л у ї. Ну, оце майже й все; ще ти повинна влаштувати виставку тільки моїх картин. Я можу покластися на твій смак. Ти не повинна дозволяти нікому іншому доторкатись до них.

М-с Д ю б е д а. Ти можеш покластися, на мене.

Л у ї. Ну, здається, нема вже нічого, про що треба було нагадати, правда ж? Дайте мені ще трохи того молока, я страшенно стомився, але коли я перестану говорити, то вдруге вже не почну. *(Сер Ралф дає йому випити молока. Він бере молоко й дивно позирає на сера Ралфа).* Хотілось би спитати вас, Боннінґтоне, як ви гадаєте, чи ви коли-небудь перестанете говорити?

Б. Б о н н і н ґ т о н *(майже нестямний).* Він плутає мене з вами, Педді БідолашнийІ Бідолашний!

Л у ї *(в роздумі).* Я звичайно страшенно боявся смерти, але коли вона прийшла, я не маю ніякого страху, я цілком щасливий, Дженніфер!

М-с Д ю б е д а. Так, любий!

Л у ї. Мені хочеться зізнатись тобі в одній таємниці. Я часто думав, що наш шлюб тримався тільки на щирому чутті й що одного дня я визволюсь і втечу. Але тепер, коли я повинен визволитись, хотів би я того чи не хотів, я без міри люблю тебе, я без міри вдоволений, бо я буду жити, як частина тебе, а не як моє невгамовне я.

М-с Д ю б е д а *(вражена до глибини серця).* Зоставайся зі мною, Луї. О, не лишай мене саму, мій любий!

Л у ї. Я не такий уже егоїст. Незважаючи на всі свої вади, я не думаю, щоб я будь-коли був егоїстом. Художник не може бути егоїстом. Мистецтво — надто велична річ для того. Ти одружишся знову, Дженніфер.

М-с Д ю б е д а. О, як ти можеш це говорити, Луї?

Л у ї *(настирливо, як дитина).* Так, бо люди, щасливі в шлюбі, завжди беруть шлюб знову. Але я не буду ревнивий. *(Лукаво).* Тільки не розказуй другому чоловікові надто багато про мене: йому це не подобатиметься. Я зостанусь твоїм любим назавжди, але нехай це буде таємницею від нього, бідолахи!

С е р П а т р і к. Ну, ви вже говорили досить. Постарайтесь трохи перепочити.

Л у ї. Так. Я страшенно стомився, але незабаром матиму довгий спочинок. Мені ще треба дещо сказати й вам, товариство: ви всі тут, га? Я надто стомлений, щоб бачити щось, опріч грудей Дженніфер. Вони обіцяють мені спочинок.

Р і д ж о н. Ми всі тут.

Л у ї *(здригнувшись)*. Цей голос звучить по-диявольському. Пильнуйте, Ріджоне, мої вуха ловлять такі звуки, яких інші й не чують. Я думав... багато думав. Я розумніший, ніж ви собі гадаєте.

С е р П а т р і к *(шепоче до Ріджона)*. Ви дратуєте його нерви, Коллі. Вийдіть потихеньку.

Р і д ж о н *(убік до сера Патріка)*. Ви хочете позбавити вмирущого актора його публіки?

Л у ї *(обличчя йому неясно засвітилось недоброю радістю)*. Я ж чую це, Ріджоне. Це добре. Дженніфер, люба, будь завжди добра до Ріджона, бо він був останньою людиною, що розважала мене.

Р і д ж о н *(невблаганно)*. Невже я?

Л у ї. Але то неправда. На сцені саме ви. А я вже на дорозі додому.

М-с Д ю б е д а *(до Ріджона)*. Що ви йому сказали?

Л у ї *(відповідає за нього)*. Нічого, моя люба. Тільки один із тих маленьких секретів, що їх люди тримають про себе. Отож ви всі тут думали дуже погано про мене й усе це висловили.

Б. Б о н н і н ґ т о н *(зовсім приголомшений)*. Ні, ні, Дюбеда! Зовсім ні.

Л у ї. Авжеж. Я знаю, що ви всі про мене думаєте. Але не вважайте, що я маю претензії до вас за це. Я вам прощаю.

В а л п о л *(мимоволі)*. Ну, прокляття мені! *(Засоромлено)*. Прошу пробачити!

Л у ї. То це ви, милий Валполе? Я пізнаю. Не сумуйте, Валполе. Я цілком щасливий. Я не почуваю муки. Жити мені не потрібно. Я втік від самого себе. Я на небі й безсмертний у серці моєї прекрасної Дженніфер. Мені не страшно й не

соромно. *(Роздумавши, кволо мимрить далі сам про себе).* Я знаю, що випадково, змагаючись за нереальну частину життя, я ніколи не міг піднестись до свого ідеалу. Але у своєму власному реальному світі я ніколи не робив нічого лихого, ніколи не зраджував своєї віри, ніколи не був неправдивий до самого себе. Мені загрожували, з мене глумились, мене ображали й не давали заробити й на хліб. Але я вів певну гру. Я змагався в чеснім бою. Тепер боротьба закінчилась, і надійшов мені невимовний мир. *(Він кволо складає свої руки й з надзвичайною вірою висловлює).* Я вірю в Мікеланджело, Веласкеса та Рембрандта, в могутність малюнка, таємничість кольору, у визволення всіх речей через одвічну красу, у високе призначення мистецтва, що його творять ці благословенні руки. Амінь. Амінь. *(Він заплющує очі й лежить тихо).*

М-с Д ю б е д а *(задихаючись).* Луї! Ти...

Валпол встає й швидко підходить подивитись, чи він не помер.

Л у ї. Ще ні, моя люба. Тільки дуже незабаром. Але ще ні. Мені хотілось би лише покласти голову тобі на груди; тільки це теба стомить.

М-с Д ю б е д а. Ні, ні, милий; як можеш ти мене стомити?

Вона підводить його так, щоб він міг покласти голову їй на груди.

Л у ї. Це добре. Справді добре.

М-с Д ю б е д а. Не турбуйся про мене, любий. Справді, ти мене не стомиш. Схиляйся на мене всією вагою.

Л у ї *(раптом відчувши, ніби до нього повернулись його сила й веселість).* Джінні-Ґвінні! Я думаю, що кінець кінцем я видужаю. *(Сер Патрік значущо дивиться на Ріджона, мовчки попереджуючи його, що це вже настав кінець).*

М-с Д ю б е д а *(надійно).* Так, так, ти видужаєш.

Л у ї. Коли б заснути. Заснути звичайнісіньким сном.

М-с Д ю б е д а *(колишачи його).* Так, любий. Спи! *(Він, здається, засипає. Валпол починає рухатись. Вона протестує).* Ш-ш! Будь ласка, не турбуйте його! *(Губи Дюбеда ворушаться).* Що ти кажеш, любий? *(Дуже збентежена).* Я не можу слухати, щоб не потривожити його! *(Губи Дюбеда знову ворушаться. Валпол іще нижче нахиляється й слухає).*

В а л п о л. Він хоче знати, чи репортер іще тут?

Р е п о р т е р *(схвильовано, бо його й самого все це надзвичайно розважило)*. Так, містере Дюбеда, я тут.

Валпол підносить руку, попереджаючи, щоб він замовк. Сер Ралф спокійно сідає на канапу й одверто ховає своє обличчя в носову хустку.

М-с Д ю б е д а *(з великим полегшенням)*. Так, любий, мені не заважає: схиляйся всією вагою на мене. Тепер ти справді спочиваєш.

Сер Патрік швидко підходить і пробує в Луї пульс, потім бере його за плечі.

С е р П а т р і к. Дозвольте мені покласти його на подушку, мадам. Йому буде так краще.

М-с Д ю б е д а *(з жалем)*. О, ні, будь ласка, докторе. Він не стомив мене; йому буде прикро, коли він прокинеться й побачить, що я відсторонилася.

С е р П а т р і к. Він ніколи вже не прокинеться. *(Він забирає від неї тіло й кладе його в крісло. Ріджон, не рухаючись з місця, відкидає спинку крісла й перетворює його в ноші)*.

М-с Д ю б е д а *(несподівано схоплюється на ноги, з холодними очима, велично)*. Що це, смерть?

В а л п о л. Так.

М-с Д ю б е д а *(з повною гідністю)*. Ви мене зачекайте хвилину. Я повернуся! *(Вона виходить)*.

В а л п о л. Чи не піти слідом за нею? Чи вона при здоровому розумі?

С е р П а т р і к *(із глибоким переконанням)*. Так. З нею все гаразд. Лишімо її саму. Вона повернеться.

Р і д ж о н. Давайте зеберемо цю річ до її приходу.

Б. Б о н н і ґ т о н *(устає вражений)*. Мій любий Коллі! Бідний юнак! Він помер блискуче!

С е р П а т р і к. Так. Він помер, як помирають лихі.

Бо вмираючи не шкода їм нікого
Їхня сила — то є міць:
Не турбуються, як інші люди.

Та байдуже: не нам його вже судити. Тепер він уже на тому світі.

В а л п о л. І позичає вже там свої перші п'ять фунтів.

Р і д ж о н. Я сказав якось, що найтрагічніша в світі річ це хворий лікар. Я помилився. Найтрагічніша в світі річце — геніальна людина, що не є людина чесна.

Ріджон та Валпол котять крісло віддаль.

Р е п о р т е р *(до сера Ралфа)*. Мені здається, що він дуже любив свою дружину, коли вона так плакала за ним й обіцяла ніколи не виходити заміж.

Б. Б о н н і н ґ т о н *(промовисто)*. Місіс Дюбеда не в такому стані, щоб давати вам інтерв'ю. І ми так само.

С е р П а т р і к *(до нього)*. Бувайте здорові!

Р е п о р т е р. Місіс Дюбеда сказала, що вона повернеться.

Б. Б о н н і н ґ т о н. Після того, як ви підете.

Р е п о р т е р. А як ви вважаєте, чи не сказала б вона мені кілька слів про те, що почуває вдова? Непоганий заголовок для статті, правда ж?

Б. Б о н н і н ґ т о н. Молодий чоловіче! Коли ви чекатимете, доки повернеться місіс Дюбеда, то матимете змогу написати статтю «Як почуває себе людина, викинута з дому».

Р е п о р т е р *(не помічаючи цих погроз)*. А як ви гадаєте, чи не краще було б...

Б. Б о н н і н ґ т о н *(коротко його обриваючи)*. Бувайте здорові! *(Подаючи йому візитну картку)*. Глядіть же, не перекрутіть мого прізвища. Бувайте здорові!

Р е п о р т е р. Бувайте здорові. Дякую вам. *(Пробує розібрати карточку)*. Містер...

Б. Б о н н і н ґ т о н. Та не містер же. Це, здається, ваш капелюх. *(Подає йому капелюха)*. Рукавички? Ну, певне, рукавичок нема. Бувайте здорові *(Він нарешті виштовхує репортера й зачиняє двері; потім повертається до сера Патріка, коли Ріджон та Валпол повертаються з глибини сцени. Валпол іде через кімнату до вішалки, а тим часом Ріджон підходить до сера Ралфа та сера Патріка і йде*

поміж ними). Бідолаха! Бідний юнак! Як він гарно помер! Я почуваю й себе кращою людиною!

С е р П а т р і к. Коли ви будете такий старий, як я, то дізнаєтеся, що дуже мало важить, як людина помирає. Головне — як вона живе. Кожен дурень, що підставляє свого носа проти кулі, в наші дні вже герой. А чому ж він не жив з якоюсь метою?

Б. Б о н н і н ґ т о н. Ні, прошу вас, Педді, не судіть так суворо бідного юнака. Не тепер. Не тепер. Кінець кінцем, хіба він був такий поганий? Він мав тільки дві вади: гроші й жінки. Ну, будьмо ж чесні. Скажіть по правді, Педді! Не будьте лицемірні, Ріджоне! Скиньте маску, Валполе! Невже в нас усе так гаразд щодо цих двох справ, що зневага до звичайної моралі показує справжню зіпсутість?

В а л п о л. Що мені за клопіт до звичайної моралі? Мені байдуже до звичайної моралі. Людина науки однаково зневажає як гроші, так і жінок. Але треба відзначити, що він зневажав усе, окрім своєї власної кишені та своїх власних химер. Він не зневажав заведених звичаїв, коли вони оплачувались. Хіба він віддає нам свої картини задарма? А як ви гадаєте, чи він би спинився перед тим, щоб втягти мене в шантаж, коли б я скомпрометував його дружину? Ні в якому разі!

С е р П а т р і к. Не марнуйте часу на обмовлювання його. Негідник зостанеться негідником, а чесна людина — чесною, і кожен із них ніколи не відмовиться вхопитись за релігію чи мораль, щоб довести, що його вчинки правдиві. Так само бувало й завжди буде з усіма народами, усіма професіями, з усім світом.

Б. Б о н н і н ґ т о н. Ну, може бути, може бути. Однак, de mortius nil nisi bonum. Він помер надзвичайно гарно, на диво гарно. Він подав нам приклад — подбаймо ж наслідувати його, а не осуджувати за ті вади, які загинули разом із ним. Це, здасться, Шекспір сказав, що добро, яке робить більшість людей, живе й по смерті їхній, а лихі діла залягають разом з їхніми кістками. Так, гинуть з їхніми кістками. Повірте мені, Педді, ми всі вмирущі... Це загальна доля, Ріджоне. Хіба не можна сказати, Валполе, що борги природи потрібно сплатити? Коли не сьогодні, то завтра.

О, завтра, завтра й завтра
Після химерної пропасниці життя
Вони глибоко спатимуть.
Немов ті береги незнані,
Звідкіль ніхто не повертається,
Вони й уламку не лишать по собі.

Валпол хоче щось говорити, але Б. Боннінґтон раптово й запально читає далі, перебиваючи його.

Гаси, гаси той недогарок,
Не додаси нічого до прокляття...

В а л п о л *(м'яко, бо почуття Б. Боннінґтона, безглуздо висловлені в даному разі, надто щирі й людяні, щоб з них можна посміятися)*. Так, Боннінґтоне, смерть змушує людей іти таким шляхом...Я не знаю чому, але воно так. До речі, чи ми виходимо звідси? Чи не пора вже нам вибратись? А може, нам краще почекати, доки не повернеться місіс Дюбеда?

С е р П а т р і к. Я думаю, що нам краще піти. Ми можемо розказати покоївці, що треба робити.

Вони беруть свої капелюхи й ідуть до дверей.

М-с Д ю б е д а *(виходить із сусідньої кімнати, чудово й прекрасно одягнена, осяйна, з великою хусткою пурпурового пишно гаптованого шовку на плечах)*. Мені дуже шкода, що я змусила вас чекати.

С е р П а т р і к. Не варто про це згадувати, мадам.

Б. Б о н н і н ґ т о н. *(Здивовані, всі разом зніяковіло жебоніють)*. Зовсім ні, зовсім ні.

Р і д ж о н. То байдуже.

В а л п о л. Принаймні нема про що говорити.

М-с Д ю б е д а *(підходячи до них)*. Я почуваю, що мушу ще раз потиснути руку його друзям, перш ніж ми розлучимося сьогодні. Ми разом зазнали великого привілею та глибокого щастя. Я думаю, що відтепер надалі ми вже не можемо вважати себе за звичайних людей. Ми були свідками чудового явища, і це дає нам віру, це визначає певний

ідеал, якого ніхто інший не має. Життя завжди буде чудове для нас, — смерть завжди буде прекрасна для нас. Невже ми не можемо потиснути одне одному руки?

С е р П а т р і к *(тиснучи руки)*. Пам'ятайте ж — усі документи краще передати нотаріусові. Нехай він сам у всьому розбереться і все влаштує. Ви ж знаєте, цього вимагає закон.

М-с Д ю б е д а. О! Дякую вам! Я цього не знала. *(Сер Патрік виходить)*.

В а л п о л. Прощавайте. Я сам себе лаю. Я мусив домагатись операції. *(Виходить)*.

Б. Б о н н і н ґ т о н. Я пришлю відповідних людей; вони знають, що треба робити: ви не матимете ніяких турбот. Прощавайте, моя мила пані. *(Виходить)*.

Р і д ж о н. Прощавайте! *(Пропонує свою руку)*.

М-с Д ю б е д а *(з лагідною величністю відхиляючи руку)*. Я сказала: «Його друзям», сер Коленсо. *(Він кланяється й виходить)*.

Вона знімає велику шовкову хустку та йде в глиб сцени, щоб прикрити небіжчика.

ДІЯ П'ЯТА

Одна з невеличких картинних ґалерей на Бонд-стріт. З обох боків від входу розвішано картини. Близько від середини ґалереї стоїть письмовий стіл, за яким модно одягнений секретар сидить спиною до входу, читаючи коректу каталога. Кілька відбитків нової книжки лежать на конторці, на циліндрі та розкішному біноклі. Збоку, ліворуч, трохи позад нього, невеличкі двері, на яких написано «Приватне». Поблизу від нього, з того ж самого боку, м'яка лавка паралельно до стін, укритих картинами Дюбеда. Два паравани, також укриті картинами, стоять недалеко від кутків, праворуч і ліворуч від входу.

Дженніфер дуже гарно одягнена й, очевидно, дуже щаслива й вдоволена, входить у ґалерею через двері з написом «Приватне».

Д ж е н н і ф е р. Каталоги вже готові, містере Денбі?

С е к р е т а р. Ще ні.

Д ж е н н і ф е р. Який сором! Пройшло вже чверть години. Менш як за півгодини почнеться приватний огляд.

С е к р е т а р. Я думаю, що мені краще збігати до друкарні й підігнати їх.

Д ж е н н і ф е р. О, коли б ви були такий добрий, містере Денбі! Я тим часом сяду на ваше місце.

С е к р е т а р. Коли хто прийде завчасно, не зважайте на нього. Доглядач не пропустить нікого, не знавши його. У нас є кілька людей, що люблять приходити раніш від публіки, люди, які справді купують і ми справді раді їх стрінути. А ви бачили замітки в «Пензлі та олівці» і в «Мольберті»?

Д ж е н н і ф е р *(обурено)*. Так, найганебніша річ! Вони пишуть так поблажливо, ніби були начальниками над містером Дюбеда. Забравши стільки сиґар й сандвічів, що

вони їх дістали від нас у день преси, випити стільки трунків, що ми їм поставили, — я, справді, вважаю, що вони безчесно зробили, написавши так. Я сподіваюсь, ви не послали їм на сьогодні квитків?

С е к р е т а р. О, вони вдруге не прийдуть: сьогодні не буде сніданку. Перші відбитки вашої книжки вже прислали. *(Показує на нові відбитки).*

Д ж е н н і ф е р *(дуже схвильована, кидається до книжки).* Дайте мені її. О, вибачте, мені на хвилину! *(Вона вибігає у двері до приватного приміщення).*

Секретар виймає з шафи у столі люстерко й чепуриться перед ним, перш ніж вийти. Входить Ріджон.

Р і д ж о н. Доброго ранку... Ви дозволите, сподіваюсь, оглянути картани до відкриття виставки?

С е к р е т а р. Авжеж, сер Коленсо. Мені дуже шкода, що не прислані ще каталоги; я збираюсь піти й довідатись, що з ними. Але ось тут мій власний примірник, коли ваша ласка.

Р і д ж о н. Дякую. А то що? *(Він бере одну з нових книжок).*

С е к р е т а р. Допіру вийшла з друку. Перший відбиток книжки місіс Дюбеда «Життя мого небіжчика чоловіка».

Р і д ж о н *(читає назву).* «Історія короля людства. Написала його дружина». *(Розглядає портрета на обкладинці).* Так, це він. Я гадаю, ви його знали?

С е к р е т а р. О, ми його знали. У всякому разі, мабуть, краще, ніж знала його вона, сер Коленсо.

Р і д ж о н. Я також його знав. *(Вони кидають один на одного значущий погляд).* Піду оглянути.

Секретар одягає циліндра й виходить. Ріджон починає оглядати виставку. Раптом він повертається назад, бере зі столу бінокля й дуже пильно додивляється картин. Він зітхає, трясе головою, ніби змушений погодитись з незвичайним зачаруванням і вартістю картин, далі дивиться на каталог, що його дав секретар. Оглядаючи й далі, він зникає за параваном. Повертається зі своєю книжкою Дженніфер. Оглянувшись навкруги, вона зостається вдоволена, що сама тут. Вона сідає до столу й захоплено читає спогади — свою першу друковану книжку, сердечно задоволена зі всього написаного. Показується Ріджон, обличчям до

стіни, пильно оглядаючи картини. Поглянувши в бінокль, він відступає на кілька кроків, щоб здаля оглянути одну з більших картин. Почувши його кроки, Дженніфер мерщій закриває книжку, озирається навкруги, впізнає його й пильно, скам'яніло дивиться на нього. Він ступає на один крок назад і підходить іще ближче до Дженніфер.

Р і д ж о н *(хитає головою, як і раніш, несподівано вигукнувши).* Талановита бестія! *(Вона вся червоніє, ніби він ударив її. Він повертається, щоб покласти бінокля на конторку й зустрічається віч-у-віч з її пильним поглядом).* Прошу пробачити! Я думав, що сам-один тут.

Д ж е н н і ф е р *(опанувавши себе й кажучи певно й серйозно).* Дуже рада, що стрілася з вами, сер Коленсо Ріджоне. Вчора я стрілася з доктором Бленкінсопом. Можу привітати вас з чудовим лікуванням!

Р і д ж о н *(не знаходить слів; у замішанні робить жест ухвали, хвилину помовчавши, кладе на стіл бінокль і секретарів каталог).*

Д ж е н н і ф е р. Він виглядав здоровим, сильним, щасливим. *(Якусь хвилину дивиться на стіну, порівнюючи щасливу долю Бленкінсопа з долею художника).*

Р і д ж о н *(приглушеним голосом, усе ще зніяковілий).* Так, йому пощастило.

Д ж е н н і ф е р. Дуже пощастило. Життя його врятовано.

Р і д ж о н. Я розумію, що його призначили на медичного офіцера здоров'я. Він дуже добре лікував голову одної районової ради.

Д ж е н н і ф е р. Вашим способом лікування?

Р і д ж о н. Ні. Мені здається, фунтом слив-ренклодів.

Д ж е н н і ф е р *(з глибокою серйозністю).* Як смішно!

Р і д ж о н. Так. Життя не перестає бути смішним, коли люди помирають, і не перестає бути серйозним, коли люди сміються.

Д ж е н н і ф е р. Доктор Бленкінсоп сказав мені одну дивну річ.

Р і д ж о н. Що саме?

Д ж е н н і ф е р. Він сказав, що приватну медичну практику в медицині необхідно заборонити правом. Коли я спи-

тала, чому так, він відповів, що приватні лікарі — це невігласи й леґальні вбивці.

Р і д ж о н. Так завжди думає громадський лікар про приватного. Ну, Бленкінсоп мусить знати. Він сам тривалий час був приватним лікарем. Гаразд, про мене ви говорили вже доволі багато. Поговорімо зі мною. Ви де в чому мені дорікаєте. Дорікання помічається у вашому голосі, у вашому обличчі, — ви вся сповнена докорів. Треба з цим покінчити.

Д ж е н н і ф е р. Тепер надто пізно дорікати. Повернувшись сюди й побачивши щойно вас, я здивувалась, як могли ви прибути сюди й спокійно розглядати його картини. Ви, однак, відповіли на це питання. Для вас він був тільки талановита бестія.

Р і д ж о н *(здригнувшись)*. О, не дорікайте! Ви ж розумієте, я не знав, що ви були тут.

Д ж е н н і ф е р *(трохи підводить голову з лагідним поривом гордощів)*. Ви думаєте, що мені прикро тільки тому, що я почула ваші слова? Ніби це може стосуватись тільки мене чи його. Ви не бачите, яка це жахлива, справді, річ, що для вас живі створіння не мають душі.

Р і д ж о н *(скептично знизуючи плечима)*. За ввесь час моєї роботи з анатомії мені не доводилось стрівати такого органу, як душа.

Д ж е н н і ф е р. Мені здається, що такої дурниці ви не відважились би сказати нікому іншому, опріч жінки, розум якої ви зневажаєте. Коли б ви мене порізали, ви не могли б знайти мого сумління. То невже ви думаєте, що в мене його нема?

Р і д ж о н. Я стрівав людей, які його не мали.

Д ж е н н і ф е р. Талановитих бестій! А ви знаєте, докторе, що дехто з наймиліших і найпевніших моїх друзів, яких я будь-коли мала, були тварини. А вам вони тільки матеріал для вівісекції. Наймиліший і найбільший з усіх моїх друзів мав красу й чуття любови, властиве тільки тварині. Я гадаю, що ви ніколи не можете відчувати того, що відчувала я, віддавши його в руки тих людей, хто боронить тортури тварин тільки тому, що вони тварини.

Р і д ж о н. Ну, невже ви вважаєте нас кінець кінцем за таких жорстоких? Мені говорили, що хоч зі мною ви й по-

рвали стосунки, однак з Блумфілдом Боннінґтоном та Валполом ви бачитесь щотижня. Я думаю, що це правда, бо вони тепер при мені ніколи не згадують про вас.

Д ж е н н і ф е р. Тварини в домі сера Ралфа, мов розпещені діти. Коли містерові Валполові потрібно вийняти скалку з лапи свого бульдоґа, я сама тримаю бідну тварину, а містер Валпол мусить вирядити сера Ралфа з кімнати. Місіс Валпол повинна говорити садівникові, щоб той не вбивав ос на очах у містера Валпола. Але є лікарі, жорстокі вдачею; так само, як є й такі, що звикають до жорстокости та безсердечности. Вони самі засліплені, не бачачи душі в тварин, а через те вони не бачать душі й у людей. Ви припустились страшної помилки щодо Луї, але ви не припустились би тої помилки, коли б не звикли робити ті самі помилки відносно собак. Ви не вбачали в них нічого іншого, окрім німих тварин; отож, ви не могли нічого вбачати й в Луї, як тільки талановиту бестію.

Р і д ж о н *(із раптовим наміром)*. Щодо нього, то я, в усякому разі, не помилявся.

Д ж е н н і ф е р. О докторе!

Р і д ж о н *(уперто)*. У всякому разі, щодо нього я не помилявся.

Д ж е н н і ф е р. А ви забули, що він помер?

Р і д ж о н *(показуючи рукою на картини)*. Він не помер. Він тут живе. *(Бере книжку)*. І ось тут.

Д ж е н н і ф е р *(схоплюється з палаючими очима)*. Покладіть назад. Як ви сміли доторкатись її?

Ріджон, уражений таким лютим вибухом, кладе книжку назад, благально знизавши плечима. Вона бере книжку собі й дивиться на неї, як на зневажену святиню.

Р і д ж о н. Дуже шкода. Я бачу, що мені краще піти звідси.

Д ж е н н і ф е р *(кладучи книжку назад)*. Прошу пробачити... Я знетямилася. Але це ще не... це тільки мій власний відбиток.

Р і д ж о н. Для мене вона мала б зовсім інший зміст.

Д ж е н н і ф е р. Для вас вона мала б далеко більший зміст.

Р і д ж о н. Тоді, виходить, ви знаєте, що я його вбив?

Д ж е н н і ф е р *(раптом зворушена й розчулена)*. О, докторе, коли ви свідомі того... коли ви самі в тому зізнаєтесь... коли ви розумієте, що ви зробили, тоді все те потрібно простити. Спочатку я довірилась інстинктовно вашій силі; потім я подумала, що безсердечність помилково прийняла за силу. Не знаю, чи можна мені в тому дорікати? Але коли то була справді сила... коли то була тільки така помилка, яку ми всі інколи робимо... я була б така щаслива знову приятелювати з вами.

Р і д ж о н. Я ж кажу вам, що тут не було ніякої помилки. Я ж Бленкінсопа вилікував; адже в тому не було ніякої помилки.

Д ж е н н і ф е р. Так, він видужав. О, не будьте до смішного гордий, докторе! Признайтесь у своїй помилці й тим порятуйте нашу дружбу! Пам'ятайте, сер Ралф дав Луї ваших ліків, і від того йому погіршало.

Р і д ж о н. Я не можу фальшиво вдавати з себе вашого друга. Щось застряє мені в горлі — правда мусить виявитись. Тими ліками я лікував Бленкінсопа сам. І йому від того не стало гірше. Це небезпечні ліки — Бленкінсоп від них видужав, а Луї Дюбеда вони вбили. Коли я сам узявся лікувати, я вилікував. Коли ж за це береться інша людина, вони вбивають... інколи.

Д ж е н н і ф е р *(наївно, все ще не зовсім тямлячи)*. Тоді навіщо ви дозволили серу Ралфові давати ті ліки Луї?

Р і д ж о н. Я вам зараз скажу. Я зробив це тому, що любив вас.

Д ж е н н і ф е р *(невинно здивовано)*. Люб... І це ви! Така літня людина!

Р і д ж о н *(мов громом прибитий, підносить свої кулаки вгору)*. Дюбеда, за тебе помстились! *(Він опускає руки й сідає на лавку)*. Про це я ніколи й не думав. Уявляю, яким смішним філістером здаюсь я вам.

Д ж е н н і ф е р. Але... запевняю вас... я не хотіла вас образити, справді... Ви ж мусите бути старші за мене принаймні літ на двадцять.

Р і д ж о н. О, цілком справедливо. А може, й більше.

Але за двадцять літ ви й самі зрозумійте, яку незначну різницю це становить.

Д ж е н н і ф е р. Та навіть і так, як могли ви думати, що я... його дружина... могла будь-коли думати про вас...

Р і д ж о н *(спиняючи її нервовим жестом)*. Так, так, так. Я цілком розумію: вам не потрібно втокмачувати мені.

Д ж е н н і ф е р. Але... Ох, тепер мені все розвидняється... Спочатку я була така здивована... невже ви одважитесь мені сказати, що ви, щоб задовольнити свої жалюгідні ревнощі, навмисне... ох! ох! убили його?

Р і д ж о н. Думаю, що так. Але цей факт справді нагадує мені такі слова:

Його ти не повинен вбити,
Але й від смерти не рятуй.

Отже, я гадаю, що справді убив його.

Д ж е н н і ф е р. І ви кажете мені це! Мені в обличчя! Безсердечно! І ви не боїтесь?

Р і д ж о н. Я лікар: я нічого не повинен боятися. В тому, що я доручив пацієнта Боннінґтонові, карного злочину нема. Може, й треба було б притягти до відповідальности, але цього ніхто не зробив.

Д ж е н н і ф е р. Я не це мала на увазі. Я хотіла сказати, Чи не боїтеся ви, що я задушу вас своїми власними руками?

Р і д ж о н. Я такий безнадійний йолоп, Закохавшись у вас, що ваша погроза нітрохи не бентежить мене. До того ж, ви завжди згадували б про мене, коли б це зробили.

Д ж е н н і ф е р. Я завжди пам'ятатиму вас як маленьку істоту, що подбала убити велику людину.

Р і д ж о н. Вибачте мені, але я досяг свого.

Д ж е н н і ф е р *(зі спокійним переконанням)*. Ні! Лікарі думають, що вони тримають ключі життя й смерти, але не з їхньої волі все діється. Я не вірю, що це з вашої волі так сталось.

Р і д ж о н. Може, й ні. Але я мав намір так зробити.

Д ж е н н і ф е р *(дивиться на нього здивовано, але без жалю)*. І ви подбали про те, щоб знищити те чудове пре-

красне життя просто тому, що заздрили, що він мав жінку, від якої ви ніколи не могли сподіватися собі співчуття.

Р і д ж о н. Яка цілувала мені руки, яка вірила мені. Яка говорила мені, що дружба її лишиться до смерти.

Д ж е н н і ф е р. І яку ви зрадили.

Р і д ж о н. Ні. Яку я порятував.

Д ж е н н і ф е р *(м'яко)*. Прошу вас, докторе, від чого?

Р і д ж о н. Від страшного розчарування. Від свідомости, що ваше життя змарновано.

Д ж е н н і ф е р. Але яким чином?

Р і д ж о н. То байдуже. Я вас порятував. Я був вам найкращий друг, якого ви будь-коли мали. Тепер ви щасливі. Вам добре живеться. Праці його для вас — невмируща радість і гордість.

Д ж е н н і ф е р. І ви гадаєте, що все це зробили ви. Ах, докторе, докторе! Сер Патрік має рацію: ви вважаєте себе маленьким богом. Як ви можете до такої міри бути нерозумним? Ви ж не малювали цих картин, що становлять для мене невичерпну радість і гордощі, ви не сказали мені й слова, що звучало б у моїх вухах небесною музикою! Я й тепер прислухаюсь до них завжди, коли буваю стомлена чи засмучена. Ось чому я завжди й щаслива!

Р і д ж о н. Так, тепер, коли він уже мертвий. А чи завжди ви були щасливі, коли він був живий?

Д ж е н н і ф е р *(ображено)*. О, ви жорстокий, жорстокий. Коли він був живий, я не була свідома всієї повноти свого щастя. Я легковажно стомлювалась через дрібниці. Я була до нього недобра. Я недооцінювала його.

Р і д ж о н *(гірко сміючись)*. Ха-ха!

Д ж е н н і ф е р. Не ображайте мене, не блюзнірствуйте. *(Вона схоплює книжку й притискає її до серця в нападі екстазу, вигукуючи)*. О, мій король людства.

Р і д ж о н. Король людства! О, це надто потворно, надто смішно. Ми, жорстокі лікарі, ховали таємницю від вашої довірливости; але, як то буває з усіма таємницями, вона сама не втрималась. Прихована правда дозріває й пробивається до світла.

Д ж е н н і ф е р. Яка правда?

Р і д ж о н. Яка правда? Ну, та, що Луї Дюбеда, король людства, був найдовершеніший і найдосконаліший шахрай, найпідлотніший негідник, найбезсердешніший егоїстичний мерзотник, що світ зав'язав своїй дружині.

Д ж е н н і ф е р *(не збентежившись, спокійно й ніжно)*. Його дружина була найщасливіша в цілому світі жінка, докторе.

Р і д ж о н. Ні, заприсягаюся всією правдою на землі, його вдова стала через нього найщасливіша в світі жінка, але вдовою вона стала через мене. А її щастя для меде є виправданням й нагородою. Тепер ви знаєте, що я зробив і якої я думки про нього. Гнівайтесь на мене, скільки хочете, принаймні, тепер ви знаєте, який я є. Але якщо вам будь-коли доведеться зацікавитись літньою людиною, ви знатимете, ким ви зацікавились.

Д ж е н н і ф е р *(спокійно й ласкаво)*. Я, в усякому разі, не гніваюсь на вас, сер Коленсо. Я дуже добре знала, що вам не подобається Луї; але в тому не ваша провина — ви не розуміли, тільки й усього. Ви не могли ніколи повірити йому. Так само, як ви не визнаєте й моєї віри — це є своєрідне шосте чуття, якого ви не маєте. *(З м'яким переконливим рухом до нього)*. Не думайте, що ви так страшенно вразили мене. Я дуже добре знаю, що ви розумієте під його егоїзмом. Він офірував усе для мистецтва. З деякого погляду він офірував навіть усіх...

Р і д ж о н. Усіх, окрім самого себе. Але, роблячи так, він не мав права офірувати вас, а це дало мені право віддати його на офіру. Що я й зробив.

Д ж е н н і ф е р *(хитаючи головою, шкодуючи його помилку)*. Він був один із тих чоловіків, який знав те, що знала кожна жінка — самоофірування є річ марна й боягузна.

Р і д ж о н. Так, коли офіру не приймають і відкидають геть. А не тоді, коли вона правитиме за страву божества.

Д ж е н н і ф е р. Я не розумію цього. І не можу сперечатися з вами: ви досить розумний, щоб запаморочити мене, але не похитнути мене. Ви страшенно, дико неправий; отже, ви нездатні оцінити Луї.

Р і д ж о н. О! *(Бере секретарів примірник каталога)*. Я позначив тут п'ять картин, які я хотів би придбати...

Д ж е н н і ф е р. Для вас їх не продають. Хоч кредитори Луї домагались, щоб я їх продала, але сьогодні день мого народження; і сьогодні вранці їх усі купив для мене мій чоловік.

Р і д ж о н. Хто купив?

Д ж е н н і ф е р. Мій чоловік.

Р і д ж о н *(запинаючись і невгаваючи)*. Що за чоловік? Чий чоловік? Який чоловік? Кого? Як? Що? Чи не хочете ви сказати, що ви вдруге вийшли заміж?

Д ж е н н і ф е р. А ви забули, що Луї не любив удів, і що люди, які в одному шлюбі жили щасливо, завжди беруть шлюб і вдруге?

Р і д ж о н. Тоді я, виходить, заподіяв цілком безкорисне вбивство.

Входить секретар з пачкою каталогів.

С е к р е т а р. Щойно дістав перший випуск каталогів. Виставка відкрита.

Д ж е н н і ф е р *(до Ріджона чемно)*. Я така рада, що вам сподобались картини, сер Коленсо. Доброго ранку!

Р і д ж о н. Доброго ранку! *(Він іде до дверей, вагається; повертається, щоб сказати ще щось, але відмахується від цього, як від непотрібної справи, й виходить)*.

НАВЕРНЕННЯ КАПІТАНА БРАСБАУНДА

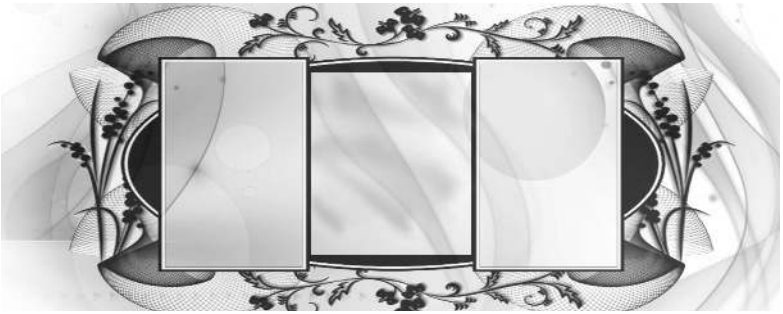

ДІЯ ПЕРША

На пагорбі, що височиться над гаванню Моґадора, морського порту на західному узбережжі Марокко, у своєму садку, згідно з Вольтеровим заповітом, працює місіонер, користуючись з надвечірньої прохолоди. Це літній шотландець; душа його зазнала життєвих бур, бо йому доводилось вести човен своєї віри далекими морями пліч-о-пліч з іншими суднами, проте він лишився вірним сином вільної церкви й північноафриканської місії, зберігши чесні карі очі й тихомирну душу. Зовні це моторний, крихкотілий чоловік, дуже засмаглий, гладенько поголений, з тонкими рішучими рисами й вогником лагідного гумору в очах. Він носить шолом проти сонця, димчасті окуляри та білі полотняні пантофлі, як і личить сучасному шотландському місіонерові; але замість дешевого дорожнього костюма з Глазґо, сірої фланелевої сорочки з білим коміром, зеленої краватки, зав'язаної морським вузлом і зашпиленої дешевою шпилькою, він носить костюм з чистого білого полотна, приємний мавританському окові якщо не кроєм, то кольором.

З саду розгортається широкий краєвид нз Атлантичний океан і на довгу смугу піщаного берега, що тягнетеся на південь, смугу, обвітрювану північно-східним мусоном, на вбогім ґрунті якої ростуть низенькі перечники, манґоа та тамариски. Краєвид обмежований від суходолу невисокими горбами, що підступають до моря — це відроги Атлаських гір. Місіонер не звертає жодної уваги на цей морський краєвид, мавши змогу милуватися ним протягом тридцяти років або близько того; він увесь поринув у роботу, підрізуючи велетенський кущ червоного ґеранія, — для аіїглійського ока неприродно великого, що поруч з одним чи двома пилом припалими кущами є єдина рослинність на його улюбленій клумбі. Він працює, сидячи на мавританському ослоні. Посеред саду в холодку під тамариском стоїть зручна лава.

Дім у південно-західному кутку саду, кущ ґеранія — в північно-східному. Біля дверей, що ведуть із дому в садок, з'являється чоловік, очевидно не тубільний дикун, а багато менш приємний продукт сучасної комерційної цивілізації. Статурою він скидаєтьса на сімнадцатилітнього юнака, котрий харчується недостатньо; а втім, віку його точно визначити не можна. Тільки цілко-

витий брак сивини в його бруднуватого відтінку волоссі дає підставу гадати, що йому, в кожном разі, немає ще сорока років, хоч з таким же правом можна припустити, що йому ще немає й двадцятьох. Лондонець зараз же визнав би його за виразний і яскравий зразок недоноска, вигодованого в нетрях великого міста. Він швидко й легко орудує мовою, штучно надаючи їй бундючности та щирости, і водночас природна його мова вульґарна. Природа, освіта, здобута у виховному закладі, й деякий досвід вулиці зробили з нього щось подібне до оратора. Його акцент, незважаючи на манеру гугнявити, трохи подібний до вимови вищої лондонської верстви з її тенденцією заміняти двоголосні звуки голосними (часом досить вдало), а голосні вимовляти не зовсім звично. Вбраний він у дуже поношену форму берегової сторожі, либонь, з чужого плеча; поводиться він неначе якийсь театральний лицар, і так вдало, що може правити за розносця риби з темною репутацією, який випадково знайшов роботу в Білінсгейті пильної години. Його поведінка свідчить про серйозний намір завоювати прихильність місіонерову, мабуть, з негожою метою.

Ч о л о в і к. Добридень, містере Ренкін. *(Місіонер швидко випростується і повертається, з почуття обов'язку помирившись з перешкодою).* Як ся маєте, ваша милість?

Р е н к і н *(стримано).* Добридень, містере Дрінквотер.

Д р і н к в о т е р. Вам не дуже приємно, добродію, що я відриваю вас від роботи в садку?

Р е н к і н. Для місіонера не існує нічого приємного чи неприємного, містере Дрінквотер. Чим послужитися вам?

Д р і н к в о т е р *(щиросердно).* Нічим, добродію. Я лише приніс вам новину.

Р е н к і н. Ну що ж, сідайте.

Д р і н к в о т е р. Дякую, добродію. *(Він сідає на лаві, лагодячись до розмови).* Чи чули ви що-небудь про суддю Геллема?

Р е н к і н. Сер Ґовард Геллем?

Д р і н к в о т е р. Так. Це найталановитіший суддя в Англії. Вже він знає, що присудити за крадіжку з розломом, дай йому боже здоров'я. Я нічого не маю проти нього. Я сам стою за закон.

Р е н к і н. Ну?

Д р і н к в о т е р. Чи чули ви про його шваґрову, леді Сісілі Вайнфліт?

Р е н к і н. Ви говорите про відому мандрівницю?

Д р і н к в о т е р. Так, звичайно, про неї. Перейшла всю Африку пішки, в супроводі лише маленького цуцика й описала це все потім у «Дейлі Мейл*».

Р е н к і н. Вона шваґрова сера Ґоварда Геллема?

Д р і н к в о т е р. Сестра його небіжчиці-дружини, — ось хто вона така.

Р е н к і н. Ну, в чім же річ?

Д р і н к в о т е р. У чім річ? Адже ж вони тут. Висіли з своєї яхти в Моґадорській гавані хвилин двадцять тому. Вирушили до англійського консула. Він відрядить їх до вас, бо немає де їх подіти. Я бачив, як вони наймали одного араба і двох хлопчиків, щоб перенести їхній багаж. Я вирішив прийти сюди і розповісти вам про це.

Р е н к і н. Дякую вам. Ви дуже ґречні, містере Дрінквотер.

Д р і н к в о т е р. Про це не варто говорити, добродію. Хай Бог вас благословить, добродію; хіба не ви мене навернули? Хто був я, коли прибув сюди, як не одчайдушний грішник? Хіба я вам за це не вдячний? До того ж, добродію, може, ця леді Сісілі Вайнфліт схоче прогулятися по Марокко, поїхати верхи в гори або щось подібне. Як ви знаєте, добродію, цього не можна зробити без конвою.

Р е н к і н. Це неможливо; їх усіх повбивають. Марокко — це не те, що решта Африки.

Д р і н к в о т е р. Ні, добродію. У тутешніх маврів така релігія, що вона й робить їх небезпечними. Чи навернули ви хоч одного мавра на істинний путь, добродію?

Р е н к і н *(журно всміхаючись)*. Ні.

Д р і н к в о т е р *(урочисто)*. І вам у цьому ніколи не пощастить, добродію.

Р е н к і н. Я працюю тут двадцять п'ять років, перший і єдиний навернений.

Д р і н к в о т е р. І в цьому мало глузду, чи не так, добродію?

Р е н к і н. Я цього не кажу. Сподіваюсь, я їм був дещо корисний. Вони вдаються до мене по ліки, коли хворі, і вони звуть мене «християнин, що не краде». Це теж чогось варте.

---

* Дейлі Мейл — популярна лондонська газета (прим. пер.).

Д р і н к в о т е р. Їхній розум не може піднестися до християнства, як наш, добродію, ось у чому річ. Як я вже вам казав, коли потрібен буде конвой, то можна звернутися до мого друга й начальника, капітана Брасбаунда з шхуни «Тенксґівінґ», і весь його екіпаж, не виключаючи й мене, супроводитиме леді та суддю Геллема в першій-ліпший маленькій екскурсії. Ваша милість може про це згадати.

Р е н к і н. Я, безперечно, не запропоную такої небезпечної справи, як екскурсія.

Д р і н к в о т е р *(доброчесним тоном)*. Ні, добродію. І я вам би не радив *(похитуючи головою)*. Ні, ні, це небезпечно. Але потрібен конвой, якщо вони надумаються вирушити на екскурсію.

Р е н к і н. Сподіваюсь, вони цього не зроблять.

Д р і н к в о т е р. Я теж сподіваюся, добродію.

Р е н к і н *(роздумуючи)*. Як дивно, що вони приїхали саме в Моґадор, до мене. Я якось зустрівся з сером Ґовардом Геллемом тому багато років.

Д р і н к в о т е р *(вражений)*. Невже? Справді? Уявіть собі, добродію, що й я теж. Але це було непорозуміння. Я вийшов із судової зали з незаплямованою репутацією, запевняю вас.

Р е н к і н *(дещо обурений)*. Сподіваюсь, ви не думаєте, що я зустрівся з сером Ґовардом за таких самих обставин?

Д р і н к в о т е р. Це може статися з найчеснішою та найдобромиснішою людиною, запевняю вас, добродію.

Р е н к і н. Я хочу, щоб ви зрозуміли, містере Дрінквотер, що я зустрівся з ним приватно. Його брат був мені близьким другом багато часу тому. Він поїхав у Вест-Індію.

Д р і н к в о т е р. У Вест-Індію. Саме по той бік цього океану *(вказуючи на море)*. Боже мій! Ми приходимо сюди, повні гордині, а виходимо в смирноті. Чи не так, добродію?

Р е н к і н *(насторожившись)*. Що? Ви читали ту маленьку книжку, що я вам дав?

Д р і н к в о т е р. Читав. І не раз. Втішна книжка, добродію *(встає, боячись, щоб дальші запитання не заскочили його)*. Побажаю вам усього найкращого, добродію. Адже

вам ніколи; ви чекаєті на сера Ґоварда і леді Сісілі, чи не так? *(Збирається йти).*

Р е н к і н *(спиняючи його).* Ні, зачекайте, ми тут завжди готові прийняти мандрівників. Я маю вам ще дещо сказати — поставити вам одне запитання.

Д р і н к в о т е р *(з острахом, що його намагається замаскувати, вдаючи щиросердого моряка).* Будьте ласкаві, добродію.

Р е н к і н. Хто цей капітан Брасбаунд?

Д р і н к в о т е р *(винувато).* Капітан Брасбаунд!? Він... це... це мій капітан, добродію.

Р е н к і н. Ну, а далі що?

Д р і н к в о т е р *(тихо).* Капітан шхуни «Тенксґівінґ».

Р е н к і н *(уперто).* Чи чули ви колись про таку собі темну особу, відому в цих морях під іменем Чорного Пакіто?

Д р і н к в о т е р *(зрозумівши, в чому річ, і раптом просіявши).* А-а, тепер я вас зрозумів, ваша милість. Хтось вам розповів, що капітан Брасбаунд та Чорний Пакіто — це одна й та сама особа.Чи так?

Р е н к і н. Авжеж. *(Дрінквотер переможно ляскає себе по коліні. Місіонер рішуче провадить).* І той, хто мені розповів, дуже чесна, правдива людина, як я можу гадати.

Д р і н к в о т е р *(розуміючи натяк).* Звичайно, добродію. Хіба я сказав хоч одне слово проти нього?

Р е н к і н. Але в такому разі капітан Брасбаунд це — Чорний Пакіто?

Д р і н к в о т е р. Авжеж, це так його прозвала небіжчиця мати його, дай Боже йому здоров'я! І в цьому немає нічого поганого. Вона була з Вест-Індії — там, за океаном *(показуючи на море).* А втім, не так: вона була бразілійка, здається, а по-бразильському «пакіто» — це папуга *(сентиментально).* Це так само, якби англійська леді назвала свого сина пташенятком.

Р е н к і н *(все ще вагаючись).* Але ж чому Чорний Пакіто?

Д р і н к в о т е р *(не лукаво).* Отож бачите, пташка ця звичайно буває зелена, ну, а він має волосся чорне, розумієте?

Р е н к і н *(перепиняючи його).* Розумію. А тепер хочу

поставити вам інше запитання. Що за один цей капітан Брасбаунд, чи Пакіто, чи як він там іще?

Д р і н к в о т е р *(догадливо)*. Брасбаунд, добродію. Він називає себе Брасбаунд.

Р е н к і н. Ну, гаразд, Брасбаунд. Хто він?

Д р і н к в о т е р *(палко)*. Ви питаєте мене, що він за один, добродію?

Р е н к і н *(твердо)*. Так.

Д р і н к в о т е р *(із збільшеним ентузіазмом)*. Сказати вам, хто він такий, добродію?

Р е н к і н *(зовсім не зворушений)*. Будьте ласкаві, містере Дрінквотер.

Д р і н к в о т е р *(з надзвичайною переконливістю)*. У такому разі я вам скажу, хто він є. Він довершений джентльмен, ось хто він!!

Р е н к і н *(серйозно)*. Містере Дрінквотер, довершеність властива не тутешнім капітанам, а їх творцеві. До того ж є джентльмени і джентльмени, особливо в цих широтах. До котрих же джентльменів належить він?

Д р і н к в о т е р. Англійський джентльмен, добродію. Розмовляє англійською мовою, батько англієць. Плантатор з Вест-Індії. Чистісінька англійська блакитна кров! *(Задумливо)*. Трохи смуглявий — це материна спадщина, либонь; адже вона бразілійка.

Р е н к і н. Тепер, Феліксе Дрінквотер, дайте відповідь мені чесно, як справжній християнин: торгує капітан Брасбаунд рабами чи ні?

Д р і н к в о т е р *(з несподіванки виявлвши своє природне нахабство)*. Ані подобини!

Р е н к і н. Ви певні цього?

Д р і н к в о т е р. Та що це ви! Хоч він і шукач долі, але тільки не це.

Р е н к і н. Я вже чув цей вислів: шукач долі, містере Дрінквотер. Це просто пірат. Ви це знаєте?

Д р і н к в о т е р. Боронь боже, тепер не можна бути піратом. Ці моря — це вам не Пікаділлі. Зроби я тут, на Атлантичному океані, те, що робив на Ватерлоо-роуд, і я б не зчувся, як мені поголили б лоба. До дідька піратів! Даруй-

те, добродію. Ну, а тепер я хочу вам довести, як недобре цей чесний чоловік, що про нього ви згадували, знав те, що говорив: як би ви думали, в кого служив капітан Брасбаунд? Хто був його вчитель?

Р е н к і н. Не знаю.

Д р і н к в о т е р. Ґордон, добродію, Ґордон! Ґордон з Хартума: його статуя й досі стоїть у Трафалґар-сквері. Отож він навчив Чорного Пакіта не потурати работоргівцям. І він пообіцяв Ґордонові ніколи не пачкарювати ні рабів, ні джину і *(з притлумленим обуренням)* нізащо цього не зробить, добродію, навіть якби ми навколішках благали його про це.

Р е н к і н *(сухо)*. Ну і що ж, ви благаєте його про це навколішках?

Д р і н к в о т е р *(трохи зніяковілий)*. Ще декотрі з нас не наверені на істинний путь, добродію. І вони говорять: адже ж ви абищицю пачкарюєте, капітане. Чом же не привезти ще дещицю?

Р е н к і н. Нарешті, ми до цього договорилися! Я так і думав. Капітан Брасбаунд-пачкар.

Д р і н к в о т е р. А чому ж ні? Чому ж ні, добродію? Ми нація вільних гендлярів. Нас, англійців, обурює те, що ці кляті чужоземці запровадили по всій Африці свої митниці тощо. Хіба Африка не така ж наша, як і їхня? Ось що ми говоримо. В кожному разі, в нашій справі немає нічого ганебного. Ми тільки супроводимо туристів або комерсантів. Так само, як екскурсії Кука в Атлаські гори, нічого більше. Адже ж ми цим поширюємо цивілізацію, чи не так?

Р е н к і н. Ви гадаєте, що екіпаж капітана Брасбаунда досить озброєний для цього?

Д р і н к в о т е р. Озброєний? Ну, ще б пак! Ґвинтівки по дванадцять набоїв. Хто ж спинить нас?

Р е н к і н. Найнебезпечніший у цій місцевості ватажок Шейк-Сіді-ель-Ассіф має новий американський десятинабійний револьвер і шістнадцятинабійні ґвинтівки.

Д р і н к в о т е р *(обурено)*. Отож! І люди, що продають такі речі цим чорним поганцям, звуть себе християнами! Це ганьба й сором, ось що!

Р е н к і н. Якщо людина здатна натиснути гачок, то хіба

вже щось важить колір її руки, містере Дрінквотер? Ви ще що-небудь мали сазати мені, містере Дрінквотер?

Д р і н к в о т е р *(підводячись)*. Нічого, добродію; я мав лише зичити вам доброго здоров'я та якнайбільше навернених. До побачення, добродію!

Дрінквотер збирається вийти; у цей час з дому виходить носій мавр і з ним два хлопчаки-тубільці.

Н о с і й *(біля дверей, звертаючись до Ренкіна)*. Бікуре! *(в Марокко так вимовляють «Епікур», ім'я, яким маври звуть усіх місіонерів, гадаючи, що вони обрали свою професію з любови до розкоші та лінощів)*. Я привів до тебе християнського собаку та його жінку.

Д р і н к в о т е р. Ну й манери — справжній поганин! Називає сера Ґоварда Геллема і леді Вайнфліт християнським собакою і його жінкою! Якби ти стояв перед ним у карному суді, ти зрозумів би тоді, хто собака, а хто її хазяїн, враз зрозумів би!

Р е н к і н. Ти приніс їхні речі?

Н о с і й. Ними можна було б нав'ючити два верблюди, свідчуся Аллахом!

Р е н к і н. Тобі заплачено?

Н о с і й. Один нещасний долар, Бікуре. Я привів їх до тебе. Вони тобі заплатять. Дай мені щось за те, що я приніс золото в твою домівку.

Д р і н к в о т е р. Далебі, ти повинен був родитися християнином! Ти занадто розумний!

Р е н к і н. Ти приніс мені тільки видатки й турботи, Гассане, і ти це знаєш. Хіба я брав колись гроші за ліки для твоєї дружини та дітей?

Г а с с а н *(філософськи)*. Пророк завжди дозволяє нам просити, Бікуре. *(Весело йде в дім разом з хлопчаками)*.

Д р і н к в о т е р. Зважився про всяк випадок спробувати. Людська натура скрізь однакова. Ці погани нічим од нас з вами не різняться, добродію.

До саду вступають чоловік і жінка, обоє англійці. Чоловік добре вже літній, але не охоче миритися із старістю. Він чисто поголений; чоло йому розумне, квадратове, ніс енерґійний з упер-

тими ніздрями і міцно стулені вуста; видно, що свого часу йому доводилося глушити роздратовання і гнів.

Він звик прибирати собі владного та величного вигляду, але тепер, коли він лише турист, він намагається простіше та легше ставитися до життя, що ще підкреслюється його білим капелюхом та легким спортсменським костюмом. Дама віком від тридцяти до сорока років; вона висока на зріст, дуже гарна, симпатична, розумна, ніжна й обдарована гумором. Вбрання на ній вміло просте, це не скромний костюм і гетри, що їх носять діловиті туристки, а блузка й солом'яний капелюшок з квітами, неначе вона живе в сусідньому котеджі й зайшла випити чаю. Це жінка надзвичайно життєрадісна та м'якосерда; вона починає випадкові знайомства з тої стадії, якої англійці звичайно досягають після тридцятилітнього знайомства, якщо тільки вони взагалі здатні її досягти. Вона привітно і жваво звертається до Дрінквотера; останній, усміхаючись, дивиться на неї і тримає шапку в руці. Вигляд його виявляє палке привітання. Чоловік же, навпаки, ідучи садом, тримається ближче до дому, інстинктивно зберігаючи деяку відстань між собою та іншими.

Д а м а *(до Дрінквотера)*. Добридень. Це ви місіонер?

Д р і н к в о т е р *(скромно)*. Ні, леді, не хочу вас дурити, хоч ваша помилка цілком природна. Я один із облагодіяних місіонером, його перший навернений, смиренний англійський моряк, ваш земляк, леді, і земляк лорда. Ось містер Ренкін, найневтомніший працівник на найубогішому винограднику цього узбережжя; *(знайомлячи їх)* містер Ренкін — сер Ґовард Геллем *(делікатно відходить у дім)*.

С е р Ґ о в а р д *(до Ренкіна)*. Вибачте, що ми до вас вдираємось, містере Ренкін. Але нам не лишається іншого виходу, бо тут немає готелю.

Л е д і С і с і л і *(усміхаючись йому)*. До того ж нам далеко приємніше жити у вас, якщо ви згоджуєтесь нас прийняти, містере Ренкін.

С е р Ґ о в а р д *(знайомлячи їх)*. Моя шваґрова, леді Сісілі Вайнфліт — містер Ренкін.

Р е н к і н. Я до ваших послуг, міледі. Ви, мабуть, хочете чаю після такої подорожі?

Л е д і С і с і л і. Не турбуйтесь, містере Ренкін. Ми вже пили чай на яхті. І я вже все налагодила з вашими слугами, отож працюйте й далі у вашому садку, наче нас тут немає.

С е р Ґ о в а р д. На жаль, мушу вас попередити, містере Ренкін, що після своєї подорожі по Африці леді

Сісілі звикла заходити в чужі приміщення й розпоряджатися там, як у своїй господі.

Л е д і С і с і л і. Але, запевняю вас, дорогий Ґоварде, що тубілцям це приємо.

Р е н к і н *(ґалантно)*. І мені також.

Л е д і С і с і л і. О, який ви милий, містере Ренкін. Це чарівна країна. І люди тут такі добрі. У них такі милі обличчя. Такий красень-мавр приніс сюди наші речі! І два найчарівніші хлопчики! Ви завважили, які в них обличчя, Ґоварде?

С е р Ґ о в а р д. Завважив і можу щиро сказати, що за свій довголітній досвід мав змогу бачити багато найзлочинніших облич на лаві підсудних, але ніколи ще не доводилось мені бачити такого розбійницького тріо, як цей мавр і ці два хлопчиська, яким ви дали п'ять доларів, хоча з них досить було й одного.

Р е н к і н *(сплеснувши рухами)*. П'ять доларів! Одразу видно, що ви не з Шотландії, міледі!

Л е д і С і с і л і. Ой, сердешні! Вони, либонь, більше потребують їх, ніж ми, і ви ж знаєте, Ґоварде, що магометани ніколи не витрачають їх на горілку.

Р е н к і н. Вибачте мені на одну хвилинку, міледі. Я мушу дещо сказати цьому маврові *(заходить у дім)*.

Л е д і С і с і л і *(ґуляє по садку, милуючись краєвидом та квітами)*. Справді, це райський куточок!

Дрінквотер виходить з дому, несучи стільця.

Д р і н к в о т е р *(подаючи стільця серу Ґовардові)*. Вибачте за сміливість, сер Ґоварде!

С е р Ґ о в а р д (глянувши на нього). Я вже вас десь бачив.

Д р і н к в о т е р. Бачили, сер Ґоварде. Але, запевняю вас, це була помилка.

С е р Ґ о в а р д. Як звичайно! *(Сідає)*. Помилково засуджені, певне?

Д р і н к в о т е р *(в затаєному захваті)*. Ні, добродію. *(Пошепки, розпливаючись в усмішці)*. Помилково виправданий.

С е р Ґ о в а р д. Та невже?! Уперше чую про такий випадок.

Д р і н к в о т е р. Господи, сер Ґоварде, що за йолопи були ці присяжні! Але ж ми з вами це розуміли.

С е р Ґ о в а р д. Гадаю, що так. На жаль, мушу зауважити, що я забувся, в чому саме полягала ваша справа. Чи не можете ви поновити цього в моїй пам'яті?

Д р і н к в о т е р. Лише юнацька моторність, ваша милість. Попустував на Ватерлоо-роуд. Те, що звуть хуліганством.

С е р Ґ о в а р д. Еге! то ви були хуліганом?

Л е д і С і с і л і *(не розуміючн).* Хуліганом?

Д р і н к в о т е р *(вибачним тоном).* Це назвисько дав нам, бідним, легковажним молодикам, якийсь тип з Дейлі Кронікл, міледі. *(Повертається Ренкін. Дрінквотер негайно зникає, затримавши місіонера на хвилинку на порозі і звернувшись до нього).* Чекатиму поблизу, може, знадоблюся їм. *(Нечутно щезає в домі).*

Леді Сісілі сідає на лаві під тамариском. Ренкін бере свого ослона з клумби й сідає ліворуч від неї, а сер Ґовард праворуч.

Л е д і С і с і л і. Яке приємне обличчя у вашого друга моряка, містере Ренкін! Він так відверто і щиро з нами розмовляв. Знаєте, я вважаю, що для мене немає нічого принаднішого за повну щирість при першому знайомстві. Це сама вихованість!

С е р Ґ о в а р д. Не думайте, містере Ренкін, що моя шваґрова навмисне говорить дурниці. Вона йнятиме віри вашому приятелеві, поки він не вкраде в неї годинника; і навіть тоді знайде йому виправдання.

Р е н к і н *(сухо, міняючи тему розмови).* Як же вам жилося, сер Ґоварде, ці сорок років від нашої останньої зустрічі в лондонській гавані?

С е р Ґ о в а р д *(дуже здивований, намагаючись згадати).* Наша остання зустрічі, містере Ренкін? Невже ж я мав нещастя забути старого знайомого?

Р е н к і н. Ледве чи це було справжнє знайомство, сер Ґоварде. Але я був близький друг вашого брата Майлза, й коли він виїздив до Бразилії, я був серед тих небагатьох друзів, що проводили його. Ви там були також, якщо не помиляюсь. Я звернув особливу увагу, бо ви були Майлзів брат і я вас раніш

не зустрічав. Ви ж не мали приводу звернути на мене увагу.

С е р Ґ о в а р д *(згадуючи)*. Так, там був молодий друг мого брата, і це, либонь, були ви. Але його ім'я, якщо не помиляюсь, було Леслі.

Р е н к і н. Це був я, сер. Моє ім'я Леслі Ренкін, а ваш брат і я завжди звали один одного Майлз та Леслі.

С е р Ґ о в а р д *(поважно)*. Ага! Тепер розумію. Я все ще можу звірятися на свою пам'ять, містере Ренкін, хоч деякі люди нарікають на те, що я стараюся...

Р е н к і н. А де ж тепер Майлз, сер Ґоварде?

С е р Ґ о в а р д *(уривчасто)*. Хіба ви не знаєте, що він помер?

Р е н к і н *(збурений)*. Ніколи про це не чув. Боже! Боже! Ніколи вже я його більше не побачу, а проте через такий довгий час я ледве-ледве можу згадати риси його обличчя. *(Очі його спливають слізьми, чим він негайно здобуває симпатії леді Сісілі)*. Я дуже засмучений, дуже вражений.

С е р Ґ о в а р д *(знизивши голос)*. Так, він недовго прожив і не повернувся до Англії. Уже тридцять років, як він помер у своєму маєткові в Вест-Індії.

Р е н к і н *(здивовано)*. Його маєток! Майлз мав маєток?

С е р Ґ о в а р д. Так, містере Ренкін. Вік став там плантатором і розбагатів. Історія його маєтку надзвичайно цікава, — принаймні, мені як юристові.

Р е н к і н. Я волів би почути її заради Майлза, хоч я й не юрист, сер Ґоварде.

Л е д і С і с і л і. Я ніколи не чула про те, що ви мали брата, Ґоварде!

С е р Ґ о в а р д *(не дуже задоволений з цього зауваження)*. Мабуть тому, що ви ніколи мене про це не питали. *(Повертаючись до Ренкіна привітніше)*. Я вам розповім цю історію, містере Ренкін. Коли Майлз помер, він залишив маєток на одному з вест-індських островів. Цим маєтком порядкував його аґент, спритний та хитрий чолов'яга. І що ж, сер, він утнув штуку, яка навряд чи минулася б йому навіть тут, у Марокко, де панує найбільш варварська з усіх сучасних цивілізацій. Він попросту привласнив собі маєток!

Р е н к і н. Адже ж існує закон!

С е р Ґ о в а р д. Закон, сер, на цьому острові, по суті, був у руках генерального прокурора та уповноваженого в справах державного скарбу. А обидва ці джентльмени були аґентові прибічники, отже, на острові не було жодного юриста, що міг би порушити проти нього справу.

Р е н к і н. Невже це можливо за наших часів у Британській імперії?

С е р Ґ о в а р д *(спокійним тоном)*. О, цілком, цілком.

Л е д і С і с і л і. Невже не можна було відрядити з Лондона якогось відомого адвоката?

С е р Ґ о в а р д. Безперечно, можна, заплативши йому пристойну суму, щоб винагородити його за покинуту в Лондоні практику: цебто, мабуть, більше того, що коштував маєток.

Р е н к і н. Отже, маєток був утрачений?

С е р Ґ о в а р д. Не назавжди. Нині він у моїх руках.

Р е н к і н. Як же ви повернули його?

С е р Ґ о в а р д *(милуючись з власної спритности)*. Завдавши поразки цьому негідникові його ж таки зброєю. Багато років справа не посувалася, бо я мусив був завойовувати собі місце в світі. Але, нарешті, я його відвоював. Відбувши на дозвіллі подорож до Вест-Індії, я довідався, що цей шахрай-аґент виїхав з острова й доручив маєток іншому аґентові, призначивши йому, на своє лихо, дуже малу платню. Я з ним переговорив докладно, і він згодився вважати маєток моєю власністю. Злодюга опинився в такому самому становищі, в яке раніш він поставив меле. Ніхто на острові не порушив справи проти мене, а генеральний прокурор з уповноваженим у справах державного скарбу — і поготів: вони зважили на мій вплив у міністерстві колоній. Отже, я повернув маєток. Божий млин меле поволі, але добре, містере Ренкін!

Л е д і С і с і л і. Ну, а я гадаю, що коли б я зробила це в Англії, мене посадили б до в'язниці.

С е р Ґ о в а р д. Можливо, якби ви не подбали за те, щоб відкинути звинувачення у співучасті. Коли ви хочете зробити щось проти права, Сісілі, то завжди спочатку радьтеся з добрим адвокатом.

Л е д і С і с і л і. Так я і зроблю. А що буде, як ваш аґент надумається повернути маєток своєму старому негідникові-хазяїну?

Р е н к і н *(глянувши на все око).* Ви б цього воліли?

С е р Ґ о в а р д. Так. Криза, що її перед кількома роками зазнала вест-індська цукрова промисловість, спричинилася до щорічного дефіциту з цього маєтку, фунтів на сто п'ятдесят. Якщо я не зможу його незабаром продати або ви, містере Ренкін, не візьмете його як подарунок, то я просто кину його.

Р е н к і н *(сміючись).* Дякую вам, у нас у Шотландії досить таких маєтків... Сонце за вашою спиною, леді Сісілі, й ви не бачите розкішного видовища. Гляньте. *(Встає й показує на море. Присмерк лягає швидко, як завжди в цих широтах).*

Л е д і С і с і л і *(встає, щоб подивитися. Захоплено скрикує).* О, яка краса!

С е р Ґ о в а р д *(також підводиться).* Що це за горби, отам на південному сході?

Р е н к і н. Це, так би мовити, аванпости Атлаських гір.

Л е д і С і с і л і. Атлаських гір! Де жила чарівниця Шеллі! Ми завтра зробимо туди екскурсію, Ґоварде!

Р е н к і н. Це неможливо, міледі. Тубільці тут дуже небезпечні.

Л е д і С і с і л і. Чому? Хіба хтось із мандрівників стріляв у них?

Р е н к і н. Ні. Але кожний з них вірить, що за вбитого невірного потрапить на небо.

Л е д і С і с і л і. Та що ви, дорогий містере Ренкін! Адже англійці теж вірять, що потраплять на небо, якщо роздадуть усі свої маєтності бідним. Проте вони цього не роблять. Я зовсім цього не боюсь.

Р е н к і н. Але вони не звикли бачити жінку без покривала.

Л е д і С і с і л і. Мені завжди легше порозумітися з людьми, коли вони бачать моє обличчя.

С е р Ґ о в а р д. Сісілі, ви говорите нісенітниці й самі це знаєте! Ці люди не мають жодних законів, що стриму-

вали б їх, а це значить, просто кажучи, що вони всі злодії та душогуби.

Р е н к і н. Ні, ні, це не зовсім так, сер Говарде.

Л е д і С і с і л і *(обурено).* Звичайно, ні. Ви завжди думаєте, Ґорварде, що тільки страх перед смертною карою перешкоджає людям убивати один одного. Але як не мудро так думати. І як зле! Якби ці люди не були призначені для чогонебудь доброго, не були б створені, чи так, містере Ренкін?

Р е н к і н. Це, звичайно, довід, леді Сісілі.

С е р Ґ о в а р д. О, якщо ви лагодитесь заходити в богословську розмову...

Л е д і С і с і л і. А чом би й ні? Богослів'я, гадаю, не менш заслуговує на пошану, ніж право. До того ж, я міркую цілком розумно. Чому дикуни вбивають людей? Бо замість бути з ними ввічливими й говорити їм «доброго здоров'я», як це роблю я, ті люди наставляють на них зброю. Я бувала серед різних дикунів, і навіть людожерів. Всі казали, що вони мене вб'ють. Але коли я з ними зустрічалася, я говорила — добридень! І вони були зі мною дуже чемні. А королі їхні завжди прагнули одружитися зі мною.

С е р Ґ о в а р д. Це мене не переконує, що ви тут безпечні, Сісілі. І я, звичайно, якомога перешкоджатиму вам зробити крок без охорони консула й надійної охорони.

Л е д і С і с і л і. Мені не потрібна охорона.

С е р Ґ о в а р д. Але мені вона потрібна. А ви, гадаю, сподіваєтесь, що я супроводитиму вас?

Р е н к і н. Це небезпечно. Тутешні племена дуже дикі, і тут є оселі, куди ще не ступала нога християнська. Якщо ви вирушите без надійної охорони, перший ватажок, якого ви здибаєте, затримає вас і заверне, щоб його прибічники вас не вбили.

Л е д і С і с і л і. О, як це чемно з його боку, містере Ренкін.

Р е н к і н. Він це зробить не ради вас, леді Сісілі, а ради себе. Султан може наразитися на великі неприємності від Англії, якщо вас уб'ють, а султан, щоб умиротворити англійський уряд, убив би цього ватажка.

Л е д і С і с і л і. Але я завжди і скрізь мандрую. Я знаю, що тут тубільці мене не займуть. Вони мають такі приємні

обличчя, і така тут мальовнича природа!

С е р Ґ о в а р д *(до Ренкіна, з покірливим виглядом сідаючи знову)*. Можете собі уявити, містере Ренкін, чого варта розмова з жінкою, яка надпоривається перед зовнішністю негідників, що заливають ці порти. Чи можна тут мати якуне-будь охорону?

Р е н к і н. Тут є якийсь капітан Брасбаунд, що торгує вздовж узбережжя й інколи супроводить купецькі каравани в глиб країни. Як мені відомо, він служив під зверхністю Ґордона в Судані.

С е р Ґ о в а р д. Це звучить непогано. Але я хотів би довідатися про нього трохи докладніше, перш ніж звіритися на нього.

Р е н к і н. Я цілком згоджуюсь з вами, сер Ґоварде. Я пошлю по нього Фелікса Дрінквотера. *(Плеще в долоні. Хлопчик-араб стає на дверях)*. Мулей, моряк іще тут? *(Мулей киває головою)*. Скажи морякові, щоб він привів капітана. *(Мулей киває головою й виходить)*.

С е р Ґ о в а р д. Хто такий Дрінквотер?

Р е н к і н. Аґент його або приятель; я сам цього не можу визначити.

Л е д і С і с і л і. О, якщо його приятеля звуть Фелікс Дрінквотер, то його екіпаж, мабуть, складається з порядних людей: це таке чудове ім'я.

Р е н к і н. Ви його тут допіру бачили. Це мій новонавернений.

Л е д і С і с і л і *(в екстазі)*. Цей симпатичний чесний моряк!

С е р Ґ о в а р д *(жахаючись)*. Як? Цей хуліган!

Р е н к і н *(спантеличений)*. Хуліган? Ні, сер, він англієць.

С е р Ґ о в а р д. Дорогий містере Ранкін, я судив цього чоловіка за вуличний бешкет.

Р е н к і н. Він мені це казав. Боюсь, що він кепсько вихований. Але тепер він став на істинний путь.

Л е д і С і с і л і. Звичайно. Те, що він так відверто зізнався вам, доводить це. Справді, Ґоварде, усі ці бідолахи, що ви їх судите, менш грішать проти суспільства, ніж

суспільство проти них. Якби, замість засуджувати їх до суворої кари, ви приязно поговорили б з ними, то побачили б, що вони до вас дуже добре ставляться. *(Обурюючись)*. Я не попущу, щоб з цього сердеги знущалися лише тому, що мати виховала його як хулігана. Справді, ніхто не міг бути чемніший від нього, коли він розмовляв з нами.

С е р Ґ о в а р д. Одне слово, ми матимемо охорону з хуліганів, а перед вестиме пірат. Чудово, прекрасно! Ви, мабуть, захоплюватиметесь їхніми обличчями, і я не маю сумніву, що вони захоплюватимуться вашим.

Дрінквотер виходить з дому разом з італійцем, одягненим у дуже поношене синє вбрання: старий альпійський капелюх; черевики його зав'язані уривками мотузка. Він зупиняється біля дверей, тоді як Дрінквотер підходить до леді Сісілі та сера Ґоварда.

Д р і н к в о т е р. Ваш покірний слуга. *(До італійця)*. Марцо — сер Ґовард Геллем. *(Марцо торкає капелюх)*. Мій товариш — італієць, леді. Наш кухар.

Л е д і С і с і л і *(привітно киваючи Марцо)*. Як ся маєте? Я люблю Італію, — в якій частині її ви народилися?

Д р і н к в о т е р. Він зовсім не народжувався в Італії, леді. Народився в Ґеттон-Ґарден. Він з тих італійців, що грають на катеринках, ось він хто! Капітан Брасбаунд вітає вас і чекає на ваші загади.

Р е н к і н. Ходімо до господи поговорити з ним.

С е р Ґ о в а р д. Я гадаю, що краще побачите його при світлі дня.

Р е н к і н. В такому разі не гаймо часу: смеркає тут надзвичайно швидко. *(До Дрінквотера)*. Попросіть його вийти до нас сюди, містере Дрінквотер.

Д р і н к в о т е р. Гаразд, добродію. *(Сісілі й Ренкін знову сідають, чекаючи капітана. Швидко сутеніє; на жовто-гарячо-рожевий захід спадає морок)*.

Л е д і С і с і л і *(пошепки)*. Чи не робиться вам трохи моторошно, містере Ренкін? Цікаво, який він має вигляд?

Р е н к і н. Боюсь, що він не буде принадний, міледі.

У домі чути шум бійки, з дверей вилітає Дрінквотер, діставши, мабуть, тумака. Марцо прудко кидаєгься далі від дверей в бік сера Ґоварда.

Д р і н к в о т е р *(веселим виглядом намагаючись замаскувати жорстоку образу та сильний біль).* Проклятущі східці, через них спіткнувся *(підносячи голос і ледве стримуючи стогін).* Капітан Брасбаунд! *(Відходить якомога далі від дому, стає ліворуч од Ренкіна. Ренкін встає назустріч своєму гостеві).*

З дому виходить людина з оливковим видом, темними очима й волоссям південця. Йому років тридцять шість. Гарний, але понурий, темні, нахмурені брови; суворо стиснуті вуста; великі нервові ніздрі; обличчя трагічне. Людина без зайвих слів, без зайвих рухів, але людина значна. Загалом цікавий і навіть привабний, але непривітний. Він на мить зупиняється, хмурий, осяяний червонястим світлом, розглядаючи присутніх і звернувши чудний та погрозливий погляді на сера Ґоварда. Потім із деяким здивуванням та тривогою переводить очі на леді Сісілі. Нарешті він виходить на середину саду й підходить до Ренкіна, що, відколи він прийшов здивовано виглядає його і придивляється йому так пильно, що очі Брасбаундові спалахнуюгь, і він почуває себе зневаженим.

Б р а с б а у н д. Ну, сер, надивились на мене досхочу?

Р е н к і н *(здригнувшись, опановує себе).* Прошу вибачити мою невихованість, капітане Брасбаунд. Ви напрочуд схожі на мого шкільного товариша, а проте всього перед десятьма хвилинами я говорив, що не можу пригадати рис його обличчя. Мені приверзлося, що він устав з могили, щоб відновити себе в моїй пам'яті.

Б р а с б а у н д. Чого ви мене покликали?

Р е н к і н. Ми вас запросили в одній справі, капітане.

Б р а с б а у н д. Хто це «ми»?

Р е н к і н. Це сер Ґовард Геллем, либонь, добре вам відомий — один з суддів її величности. *(Знов втупляючи свої чудні очі в сера Ґоварда).* Заступник вдів, оборонець сиріт!

С е р Ґ о в а р д *(здивований).* Я не знав, що маю таку похвальну репутацію в тутешніх краях, капітане Брасбаунд. Нам потрібна охорона для подорожі в гори.

Б р а с б а у н д *(не зважаючи на його слова).* Хто ця дама?

Р е н к і н. Леді Сісілі Вайнфліт, шваґрова лорда Ґоварда.

Л е д і С і с і л і. Як ся маєте, капітане Брасбаунд? *(Він уклоняється з серйозним виглядом).*

С е р Г о в а р д *(нетерпеливлячись від цих, на його думку, зухвалих запитань)*. До діла, прошу вас. Ми маємо влаштувати невелику екскурсію, щоб оглянути місцевість. Чи можете ви зібрати нам охорону з порядних, надійних людей?

Б р а с б а у н д. Ні!

Д р і н к в о т е р *(енергійно протестуючи)*. Ну, ну, ну! Послухайте, капітане, чи знаєте ви...

Б р а с б а у н д *(крізь зуби)*. Тримай язик за зубами.

Д р і н к в о т е р *(покірно)*. Гаразд, капітане!

Р е н к і н. Мені здавалось, що ви постачаєте охорону, капітане Брасбаунд.

Б р а с б а в н д. Ваші відомості точні. Я її постачаю.

Л е д і С і с і л і. Чого ж ви цього не хочете зробити для нас?

Б р а с б а у н д. Ви не задовольняєтесь звичайною охороною. Ви вимагаєте порядних, надійних людей. Чом ви не привезли з собою загін лондонських полісменів? Мої люди непорядні й ненадійні.

Д р і н к в о т е р *(безсильний стримати себе)*. Ну, ну, послухайте, проте, капітане! Якщо ви хочете бути скромним, то розписуйтесь за себе, а не за мене.

Б р а с б а у н д. Бачите, які мої люди! Цей негідник *(показуючи на Марцо)* ладен був би перерізати горлянку кожному за один долар, якби був для цього досить мужній.

М а р ц о. Мій не розуміє. Мій не розмовляє інглез.

Б р а с б а у н д. А цей суб'єкт *(показуючи на Дрінквотера)* — найбільший брехун, злодій, п'яниця та негідник на цім узбережжі.

Д р і н к в о т е р *(насмішкувато, вдаючи байдужого)*. Говоріть, говоріть. Серові Ґоварду доводилося вже чути свідчення про мою вдачу. Він знає, чому йняти віри.

Л е д і С і с і л і. Капітане Брасбаунд, я й раніш чула все це про негрів, а проте сама пересвідчилась, що вони дуже добрі люди, якщо з ними хороше поводитись.

Д р і н к в о т е р *(сміється, італієць теж усміхається)*. Ну, що ж капітане? Задоволені з себе, га?

Б р а с б а у н д. Я добре знаю, як ось із ним треба поводитись. Якщо він ще раз без дозволу роззявить рота, я

йому всі кістки переламаю.

Л е д і С і с і л і *(найпривітнішим і найприроднішим тоном)*. Капітан Брасбаунд завжди так з вами поводиться, містере Дрінквотер? *(Дрінквотер вагається і обережно поглядає на капітана)*.

Б р а с б а у н д. Відповідай, собако, коли дама тобі велить. *(До леді Сісілі)*. Не звіть його містер Дрінквотер, леді: він звик, щоб його звали п'яниця-Джек.

Д р і н к в о т е р *(обурюючись)*. Що таке, що таке! Послухайте, капітане, моє ім'я Дрінквотер. Можете про це довідатись у Сент-Джона на Ватерлоо-роуд. Ім'я це написано на могилі мого діда.

Б р а с б а у н д. Якщо ти не замовкнеш, це ім'я незабаром красуватиметься й на твоїй могилі. *(Обернувшись до інших)*. Зрозуміймо один одного. Охорона в цій місцевості, як і скрізь, де немає реґулярного війська, є те, що з неї робить її начальник. Якщо я візьмусь до цієї справи, то вашою охороною буду я. Мені може знадобитися дванадцятеро людей, так само може мені знадобитись і дванадцятка коней. Деякі з цих коней можуть бути норовисті, а люди всі будуть такі. Якщо абихто — кінь або людина — спробує виявити свій поганий норов, тим гірше йому буде. Але вам це байдуже. Я звелю своїм людям поводитися пристойно в присутності леді, й вони слухатимуть мого наказу. Але леді доведеться зрозуміти, що я ставлюся до них по-своєму й не терплю втручання.

Л е д і С і с і л і. Капітане Брасбаунд! Мені зовсім непотрібна охорона. Вона лише створить нам небезпечне становище, й мені доведеться розплутувати його потім. Так завжди буває з охороною. А що сер Ґовард гадає мати охорону, то я думаю, що вам краще зостатися тут і керування нею здати на мене. Я певна, що ваші люди будуть шануватися, якщо з ними поводитись, як слід.

Д р і н к в о т е р *(перейнятий захватом)*. Ми будемо зовсім свійські, леді!

Б р а с б а у н д *(насмішкувато згоджується)*. Гаразд! Згода! *(До Дрінквотера)*. Ви поїдете без мене.

Д р і н к в о т е р *(переляканий)*. Що це ви кажете? Ми без вас їхати не можемо. *(До леді Сісілі)*. Послухайте, леді,

це конче потрібно для вашої ж вигоди. Адже не може купка таких бідних, темних, безпорадних людей, як ми, наражатися на небезпеку без капітана, що міг би нами командувати! Ось що, леді: в нашім єднанні наша сила.

Л е д і С і с і л і. О, якщо ви волієте свого капітана — будь ласка, хай їде. Невже вам приємно, щоб з вами поводились так, як він?

Д р і н к в о т е р *(самозадоволено всміхаючись)*. Ну, що ж, леді, ви не можете заперечити, що він — довершений джентльмен. Трохи деспотичний, може, але ж це властиво джентльменові. Адже тільки такий і може впоратися з цими поганами, скажу я вам!

Б р а с б а у н д. Досить! Геть звідси!

Д р і н к в о т е р. Але я тільки з'ясував леді, що...

Грізний Брасбаундів рух примушує його замовкнути. Разом з італійцем вони рятуються, тікаючи в дім.

Б р а с б а у н д. Бачите, міледі. Ці люди служать мені добровільно. Коли вони незадоволені, вони йдуть. Вони піклуються про те, щоб я був з них задоволений.

С е р Ґ о в а р д *(вигляд його набирає дедалі більшої похвали та довіри)*. Капітане Брасбаунд, ви — та людина, що мені потрібна; якщо ваші умови будуть підхожі і якщо ми зберемося на екскурсію, я вдамся до ваших послуг. Сподіваюся, ви, Сісілі, не будете перечити?

Л е д і С і с і л і. О, ні! Кінець кінцем, ці люди, очевидно, вас справді люблять, капітане Брасбаунд. Я певна, що ви маєте добре серце. Ваші очі такі славні.

С е р Ґ о в а р д *(зніяковілий)*. Люба Сісілі, справді, вам слід було б стриманіше висловлюватися про обличчя та очі людей, з якими ви зустрічаєтесь. А тепер умовмося, капітане.

Б р а с б а у н д. Куди ви маєте їхати?

С е р Ґ о в а р д. Хіба я знаю? Куди ми могли б поїхати, містере Ренкін?

Р е н к і н. Послухайте моєї поради, сер Ґовард, не їдьте далеко.

Б р а с б а у н д. Я можу супроводити вас до Мескали, звідти ви побачите Атлаські гори. З Мескали ми можемо

поїхати в старовинний замок у горах, де ви житимете, доки схочете. Звичайна ціна — пів долара на чоловіка в день і харчі. Я ж беру вдвоє дорожче.

С е р Ґ о в а р д. Ви поручитесь, сподіваюсь, що ваші люди сміливі й скрутної хвилини не кинуть рушниць.

Б р а с б а у н д. Я ручусь лише за те, що мене вони бояться більше за маврів.

Л е д і С і с і л і. Це нічогісінько не важить, Ґоварде. Головне, капітане, ось що: по-перше, мати якнайменше людей, бо в дорозі люди завдають багато клопоту. Крім того, вони повинні мати здорові легені, щоб не застуджувались. Але найголовніше — щоб одежа їхня була з міцної тканини. Інакше мені доведеться ввесь час дбати про них, зашивати й лагодити їхню одежу. А й без того, повірте, буде чимало клопоту, щоб усіх їх умити та нагодувати.

Б р а с б а у н д *(гордовито)*. Мої люди, добродійко, не немовлята.

Л е д і С і с і л і *(з непереможною певністю)*. Капітане Брасбаунд, усі чоловіки — діти. Я бачу, що ви нічого не помічаєте. У того бідного італійця лише на одному черевикові був шнурок, другий був зав'язаний мотузкою. А колір Дрінквотерового обличчя свідчить про те, що його треба лікувати.

Б р а с б а у н д *(спантеличений і трохи розгублений, але зовні зберігає самовпевненість)*. Добродійко, якщо вам потрібна охорона — я можу її вам постачити. Якщо ж вам потрібна недільна школа, то я нічим зарадити не можу.

Л е д і С і с і л і *(ніжно й меланхолійно)*. І вам не шкода цього, капітане? Ах, якби я могла показати вам дітлахів з недільної школи у Вайнфліті. Любі малята були б захоплені цією місцевістю, всіма цими верблюдами й неграми. Я певна, що ви раді були б побачити їх тут, капітане Брасбаунд; а яке виховне значення це мало б для ваших людей!

Брасбаунд дивиться на неї, остовпілий з подиву.

С е р Ґ о в а р д. Сісілі! Коли ви перестанете верзти нісенітниці капітанові Брасбаунду, ми зможемо закінчити наші переговори.

Л е д і С і с і л і. Але ж усе вже злагоджено. Ми вирушимо завтра о восьмій годині ранку, якщо ви не перечите, капітане. Не турбуйтеся за італійця; я везу з собою цілу валізку речей моєму братові, що живе в Римі, і серед них є шнурки для черевиків. А тепер ідіть додому, лягайте спати й не хвилюйтеся. Все, чого ми від вас вимагаємо, це — приставити сюди ваших людей, а я вже подбаю про все інше. Чоловіки завжди так нервуються, лагодячись у дорогу. На добраніч. *(Подає йому руку. Здивований, він тепер лише знімає шапку, але щось заважає йому потиснути їй руку. Він вагається, обертається до сера Ґоварда й говорить йому з загрозливою серйозністю).*

Б р а с б а у н д. Сер Ґоварде Геллем, я раджу не їхати на екскурсію.

С е р Ґ о в а р д. Насправді! Чому?

Б р а с б а у н д. Тут ви безпечні. Але я попереджаю вас, що правосуддя цих гір не подібне до того, що панує в англійському суді. Якщо ви коли-небудь були несправедливі до чоловіка, ви можете його там здибати. Якщо ви були несправедливі до жінки, ви можете здибати її сина. Правосуддя цих гір — правосуддя відплати.

С е р Ґ о в а р д *(якого це трохи бавить)*. Ви забобонні, капітане, як більшість моряків, наскільки я постерігаю. Проте я цілком звіряюся на вашу охорону.

Б р а с б а у н д *(майже загрозливо)*. Стережіться! Месник може бути в лавах охорони.

С е р Ґ о в а р д. Я вже бачив одного з ваших людей, що міг би завзяти на мене злість, капітане; та й того виправдано.

Б р а с б а у н д. Отже, вам судилося їхати.

С е р Ґ о в а р д *(усміхаючись)*. Очевидно.

Б р а с б а у н д. Хай же це впаде на вашу голову! *(До леді Сісілі, нарешті потискуючи їй руку)*. На добраніч!

Йде. Стемніло. Запали сутінки.

ДІЯ ДРУГА

Полудень. Кімната в мавританському замку. Вздовж стіни канапа. Ветхі стіни частково пофарбовані, частково облицьовані білими кахлями з зеленими та жовтими розводами. Стелю складено з маленьких квадратів, строкато кольорованих, з позолоченими краями та золотими прикрасами. На цементовій підлозі лежать мати, смухи та шкуратяні подушки з геометричними розводами. Посеред кімнати стоїть малюсінький мавританський столик, а біля нього величезне сідло з різнокольоровими чепраками; це свідчить про те, що в цій кімнаті живуть чужоземці, які звиклі до стільців. Якщо сісти на сідлі біля столу, то ліворуч буде головний вхід — висока арка в формі підкови, а між цією аркою та столиком друге сідло, що править за крісло. Праворуч у задній стіні маленькі мавританські двері, що з них завжди віє протяг.

Двоє-троє людей з загону Брасбаунда, знемагаючи від полудневої спеки, лежать, розтягнувшись на підлозі, підмостивши під голови куртки й вигідно поклавши ноги на канапу. Декільком комір сорочки розстібнутий, щоб було прохолодніше. Інші у фуфайках. Усі вони в чоботях і з чересами, а рушниці їхні напоготові. Один з них, що спирається головою на сідло, вбраний у білий фланельовий костюм, колись модний, призначений до катання на яхті. Це, очевидно, молодий англієць шляхетного походження, симпатичний, але занепалий морально; проте він зберіг ще почуття власної гідности, достатнє, щоб щодня голитися і чепурити своє поріділе волосся, яке й за кращих часів ледве чи було пишніше. Мовчанку порушує тільки його хропіння. Він спить з відкритим ротом, поки його не будить кілька далеких пострілів. Він конвульсійно стулює рота і з сонним виглядом розплющує очі. Зовні дуже грюкають двері, й чути голос Дрінквотера, що настирливо зчиняє тривогу.

Д р і н к в о т е р. Гей, ви! Прокиньтесь, та швидше! Прокиньтесь! *(Він убігає через арку, розпашілий та схвильований, і бігає по кімнаті, розштовхуючи сонних).* Ану, лишень, вставай! Вставай, чуєш ти, Кідді, Редбрук. *(Він з усієї сили штовхає молодика).*

Р е д б р у к *(сідає)*. Та годі-бо! Що трапилось?

Д р і н к в о т е р *(обурений)*. Що трапилось! Ти, мабуть, не чув пострілів?

Р е д б р у к. Ні.

Д р і н к в о т е р *(зневажливо)*. Ну, звичайно. Вважав, що безпечніше їх не чути?!

Р е д б р у к *(раптом уторопавши)*. Як! Ти лагодишся втекти? *(Схопившись, кричить)*. Прокиньтесь, ви там: ми в небезпеці! П'яниця-Джек лагодиться втекти! *(Вони швидко пориваються, хапаючи рушниці)*.

Д р і н к в о т е р. Небезпека! Так, небезпека, звичайно, була. Але тепер вона вже минулася, як завжди буває, поки ви всі спите. *(Вони знову падають, знеможені)*. Чом же ви не були напоготові й не прийшли нам на допомогу? На нас наскочили Бені Сірас, і ми мусили шалено боронитися, от що! Марцо постраждав: куля влучила йому в груди, бісового батька! Брасбаунд підстрелив шейхового коня за шістсот п'ятдесят ярдів. *(Розштовхуючи їх)*. Ну ж бо! Поприбирайте в кімнаті для британської аристократії: лорда Ґеллема та леді Вайнфліт!

Р е д б р у к. Леді непритомна, чи що?

Д р і н к в о т е р. Непритомна! Ще б пак! Хотіла йти розмовляти з Бені Сірас; от, щоб мене грім побив! Спитала нас, чого ми боїмось. А тепер робить Марцо перев'язку, як справжня сестра-жалібниця!

Сер Ґовард з довжелезним вуалем на своєму білому капелюсі входить аркою в супроводі двох людей, що підтримують раненого Марцо. Марцо ридає, жахаючись думки про смерть та майбутньої муки й почуваючи, що цілком їх заслужив; він без куртки і з завоєм на грудях. Один з людей, що підтримують Марцо, — похилого віку чорнобородий чоловік, кремезний і забарний зі слідами колишньої статечности; звуть його, як потім виявляється, Джонсон.

Леді Сісілі йде біля Марцо. Редбрук, трохи зніяковілий, переходить по той; бік кімнати, якнайдалі від одвідувачів.

Д р і н к в о т е р *(обертається до них і вітає їх з жартівливою урочністю)*. Будьте дорогими гостями в замку Брасбаунд, сер Ґовард та міледі. Це наша їдальня й вітальня.

Сер Ґовард іде до столу й сідає на сідлі, знемагаючи від утоми. Леді Сісілі підходить до Дрінквотера.

Леді Сісілі. Де Марцове ліжко?

Дрінквотер. Ліжко, леді? Ну, він не дуже вередливий; можете покласти його на першу-ліпшу тахту при стіні.

Марцо кладуть на підлозі під стінкою біля маленьких дверей. Він стогне. Джонсон флеґматично лишає його й підходить до Редбрука.

Леді Сісілі. Але ж не можна лишити його в такому стані!

Дрінквотер. О, йому дуже зручно. *(Байдуже підходить до Марцо)*. Адже тобі тут зручно, Марцо? *(Марцо скімлить)*. Ну, звичайно, зручно!

Леді Сісілі *(до сера Ґоварда)*. Чи бачили ви колись таких безпорадних людей? *(Ідучи до дверей)*.

Дрінквотер. Куди ви? *(Біжить до дверей і стає перед нею)*. Куди ви йдете, міледі?

Леді Сісілі. Я огляну всі кімнати в цьому замку, може, знайду зручніше приміщення для Марцо. А тепер я вам скажу, куди підете ви. Ви підете по воду для Марцо, він знемагає від спраги. А коли я виберу йому кімнату, ви постелите йому там постіль.

Дрінквотер *(саркастично)*. Що ще загадаєте? Будьте тут як дома, міледі!

Леді Сісілі *(дбайливо)*. Не йдіть, якщо не хочете, містере Дрінквотер. Ви, може, дуже втомилися? *(Обертаючись до арки)*. Я попрошу це зробити капітана Брасбаунда; він не відмовиться.

Дрінквотер *(переляканий, біжить за нею і стає межи нею та аркою)*. Що це ви! Що це ви, міледі! Не турбуйте капітана! Я все зроблю.

Леді Сісілі *(серйозно)*. Я була цього певна, містере Дрінквотер. У вас таке, добре обличчя! *(Вона повертає назад і виходить маленькими дверима)*.

Дрінквотер *(дивиться їй услід)*. От, бісового батька!

Сер Ґовард *(до Дрінквотера)*. Попросіть кого-небудь з ваших друзів провести мене в мою кімнату, перш ніж підете по воду.

Дрінквотер *(нахабно)*. Вашу кімнату! А ця що ж,

не досить добра вам? *(Люто)*. Кому ви тут даєте накази, га?

С е р Ґ о в а р д *(спокійно встає й підходить до Редбрука та Джонсона, шукаючи в них захисту. Звертається до останнього)*. Чи можете ви знайти мені кімнату, спокійнішу за цю?

Д ж о н с о н *(хитає заперечливо головою)*. Я не маю щодо цього жодних распоряжень. Вам доведеться почекати, поки прийде капітан.

Д р і н к в о т е р *(підійшовши до сера Ґоварда)*. Так, а поки ви чекатимете, я вам даватиму накази. Зрозуміли?

Д ж о н с о н *(повільно й суворо до Дрінквотера)*. Слухай-но ти! Тут троє джентльменів провадять мирну, приватну розмову, — ти що, не бачиш?

Д р і н к в о т е р *(журно)*. Я не хотів вас образити, містере Джонсон.

Д ж о н с о н *(суворо)*. Так, а все-таки образив. Хіба так поводяться, пройдисвіте ти такий! *(Повернувшись до сера Ґоварда)*. Ось у чому прокляття цього життя, сер: доводиться мати стосунки з усякою наволоччю. Мій батько, сер, був капітан Джонсон з Гулла, мав власну шхуну. Ми всі тут джентльмени, сер, як ви в цьому пересвідчитесь, крім цього бідного темного чужоземця та цього пройдисвіта *(зневажливо показує на Дрінквотера)*. Він і батьків не мав.

Д р і н к в о т е р *(вибухаючи плачем)*. Класові забобони! Ось воно що! Це класові забобони! А хто ви такі, як на те пішло? Прокляті жебраки! Наволоч! *(Джонсон ніяковіє; всі обурюються)*. Краще вже так, як я, не мати родини й самому вийти в люди, ніж мати поважних батьків і знеславити їх, як ти.

Д ж о н с о н. П'янице Джеку! Висловлюю тобі догану за розмову й поведінку, не гідну джентльмена. Хто зі мною згоджується, ствердить це відповідним способом.

У с і *(енергійно)*. Правильно!

Д р і н к в о т е р *(люто)*. Ні, ні!

Д ж о н с о н. Феліксе Дрінквотер, ти підеш звідси чи чекатимеш, поки тебе витурлять? Можеш рюмсати в коридорі. Якщо ж надокучатимеш, то вже зарюмсаєш недарма!

Усі роблять загрозливі рухи в бік Дрінквотера.

Д р і н к в о т е р *(скімлить)*. Дайте спокій: я собі піду. У вас стільки ж демократичного чуття, як у цих проклятих ньюнґтонських полісменів.

Він, плачучи, йде до арки. Водночас з'являється Брасбаунд. Дрінквотер швидко ховається за капітаном, інші відходять до протилежної стіни в міру того, як Брасбаунд виходить на середину кімнати. Сер Ґовард, дуже стомлений, сідає на канапі за їхньою спиною.

Б р а с б а у н д *(до Дрінквотера)*. Ну, чого ти скімлиш?

Д р і н к в о т е р. Спитайте про це тутешніх аристократів. Вони вважають, що моя поведінка негідна джентльмена. *(Брасбаунд хоче вдатися до Джонсона за поясненнями, але в цей момент входить леді Сісілі через маленькі двері й стає між Брасбаундом і Дрінквотером)*.

Л е д і С і с і л і *(до Дрінквотера)*. Ви принесли води?

Д р і н к в о т е р. Ну от, тепер ви до мене причепитесь. *(Знову починає плакати)*.

Л е д і С і с і л і *(здивовано)*. О, так не слід робити, містере Дрінквотер. Якщо ви плакатимете, я не дозволю вам пильнувати вашого друга.

Д р і н к в о т е р *(несамовито)*. Що ж, це звичайно розіб'є мені серце, чи не так? *(Голосячи, кидається на канапу і плаче, як вередлива дитина)*.

Л е д і С і с і л і *(здивовано глянувши на нього)*. Капітане, чи можна знайти в Атлаських горах поденницю?

Б р а с б а у н д. Тут, як і скрізь, є люди, що працюватимуть за плату.

Л е д і С і с і л і. Цей замок дуже романтичний, капітане, але тут, очевидно, не прибирали, відколи жив пророк. Є лише одна кімната, куди я можу покласти раненого. Це єдина, де є ліжко: друга кімната праворуч у цьому коридорі.

Б р а с б а у н д *(чванливо)*. Це моя кімната, добродійко.

Л е д і С і с і л і *(з полегкістю)*. О, тоді все гаразд! Було б дуже неприємно, коли б довелося просити когось із ваших людей звільнити кімнату. Ви ж, я знаю, не будете перечити.

Усі дивляться на неї, здивовані. Навіть Дрінквотер, зчудований, забув про своє горе.

Б р а с 6 а у н д. Дозвольте запитати, добродійко, чи подбали ви за мої вигоди?

Л е д і С і с і л і *(заспокійливим тоном)*. Так, ви можете взяти мою кімнату, хоч би де вона була. Я певна, що мені ви вибрали гарну кімнату. Мені ж треба бути поблизу мого піцієнта, і я згодна терпіти деякі незручності. А тепер треба дуже обережно перенести Марцо. Де містер Джонсон, цей справжній джентльмен? О, ось ви де, містере Джонсон *(біжить до Джонсона, проходячи повз Брасбаунда так, що йому доводиться дати їй дорогу, його обличчя нічого не відбиває, крім надзвичайного обурення й розгублености)*. Попросіть вашого сильного друга допомогти вам знести Марцо; сильні люди завжди такі обережні.

Д ж о н с о н. Дозвольте познайомити з вами містера Редбрука, міледі. Ви, може, знаєте його батька, преподобного містера. *(Підходить до Марцо)*.

Р е д б р у к. Радий зробити вам послугу, леді Сісілі.

Л е д і С і с і л і *(потискаючи йому руку)*. Здрастуйте; звичайно, я знала вашого батька, — його звали Деніем, правда? А чи не звали вас?..

Р е д б р у к. Кід? Так.

Л е д і С і с і л і. Але, яким способом...

Р е д б р у к *(передбачаючи питання)*. Вино і карти, леді Сісілі. *(Підходить услід за Джонсоном до раненого. Леді Сісілі йде за ними)*. Ану, графе Марцо! *(Марцо стогне, коли Джонсон та Редбрук підіймають його)*.

Л е д і С і с і л і. Справді, Марцо, вони вам не завдадуть болю. Вони такі обережні!

М а р ц о. Пити...

Л е д і С і с і л і. Я вам сама принесу води. Ваш друг, містер Дрінквотер, надто збурений... Обережніше! Тут ріг! От так... другі двері праворуч... *(Виходить слідом за Марцо через маленькі двері)*.

Б р а с б а у н д *(усе ще приголомшений)*. А, побий мене лиха година!

Д р і н к в о т е р. Я лусну на місці!

Б р а с б а у н д *(роздратовано обертаючись до нього)*. Що ти сказав?

Д р і н к в о т е р. А що ви самі сказали, капітане? Уперше бачу, що ви когось злякалися! *(Усі сміються).*

Б р а с б а у н д. Злякався!

Д р і н к в о т е р *(лукаво).* Вона забрала ваше ліжко для якогось жебрака-пройдисвіта. Якщо ви її не боїтесь, поговоріть-но з нею, коли вона повернеться.

Б р а с б а у н д *(до сера Ґоварда).* Я хотів би, щоб ви зрозуміли, сер Ґоварде, що в цьому замку розпоряджаюсь я сам і ніхто більше. Будьте ласкаві, повідомте про це леді Сісілі Вайнфліт.

С е р Ґ о в а р д *(підводиться і сідає на канапі, намагаючись владати собою).* Ви матимете цілковиту змогу особисто поговорити з леді Сісілі, коли вона повернеться. *(Дрінквотер хихотить, інші всміхаються).*

Б р а с б а у н д. У мене брутальні манери, сер Ґоварде. А я не хочу налякати міледі.

С е р Ґ о в а р д. Капітане Брасбаунд, якщо вам пощастить налякати леді Сісілі, ви дуже прислужитесь її родичам. Якби вона могла зрозуміти, що таке небезпека, може, вона перестала б з нею жартувати.

Б р а с б а у н д. Сер, була б вона й удесятеро сміливіша, то тут їй доведеться вважати на мене.

Д р і н к в о т е р. Оце правильно, капітане! Підтримайте свій авторитет. І дайте нам послухати, як ви це зробите. *(Брасбаунд нетерпляче обертається до нього. Дрінквотер відходить, заспокоюючи його).* Ну, ну, капітане!

С е р Ґ о в а р д. Якщо ви хвилюєтесь, капітане Брасбаунд, я з охотою переговорю з нею сам.

Б р а с б а у н д. Хвилююсь, сер! Анітрохи! Хвилювання мені не властиве. Ви пересвідчитесь, що я цілком здатний сказати все, що я схочу — і до того досить переконливо, якщо це буде потрібно.

Сер Ґовард ввічливо, але недовірливо хитає головою.

Д р і н к в о т е р. Слухайте, слухайте!

Леді Сісілі повертається з Джонсоном та Редбруком. Несе глечик.

Л е д і С і с і л і *(зупиняючись між дверима та аркою).*

А тепер по воду. Де є вода?

Р е д б р у к. На дворі є колодязь. Я піду й накачаю води.

Л е д і С і с і л і. Ви дуже ґречні, містере Редбрук. *(Іде до арки з Редбруком).*

Д р і н к в о т е р. Послухайте, капітане Брасбаунд, ви мали щось сказати міледі, чи не так?

Л е д і С і с і л і *(зупиняючись).* Я зараз повернусь і вислухаю вас, капітане. Ага, поки я не забула! *(Підходить до Брасбаунда і Дрінквотера).* Будь ласка, скажіть, капітане, чи не перешкоджаю я вашим розпорядженням? Якщо я вам хоч трохи перешкоджаю, будьте ласкаві, негайно скажіть мені про це. Ви несете всю відповідальність, ваші вигоди і ваш авторитет мають бути над усе. Ви мені скажете, правда?

Б р а с б а у н д *(ніяково, цілком знищений).* Прошу вас, робіть, як вважаєте за потрібне, добродійко.

Л е д і С і с і л і. Дякую! Як це властиво вам, капітане Брасбаунд! Дякую! Ходімо, містере Редбрук! Покажіть мені дорогу до колодязя. *(Іде за Редбруком через арку).*

Д р і н к в о т е р. Ганьба і сором! Жінка вас перемогла!

Д ж о н с о н *(підходять до Брасбаунда з правого боку).* В чому річ?

Д р і н к в о т е р *(цілком розчарований).* Не питайте, містере Джонсон. Капітан не набагато кращий від нас!

Б р а с б а у н д *(трохи засоромлений).* Що вона там накоїла, Джонсоне?

Д ж о н с о н. Поклала Марцо на вашому ліжку. З шейхової вітальні хоче зробити кухню, а мене й Кіда примостити в його спальні, щоб ми були під рукою, якщо в Марцо почнеться бешиха й він стане буянити. Мені здається, що вона хоче стати в цьому закладі господинею. Ну, що ж, це непогано, га?

Д р і н к в о т е р. Так, і буде командувати нами. А капітан боїться їй аби в чім перечити!

Леді Сісілі повертається з Ребруком і несе повний глечик води.

Л е д і С і с і л і *(ставить глечик і знову підходить до Брасбаунда та Дрінквотера).* А тепер, капітане, поки я не пішла до бідного Марцо, скажіть мені, що ви мали сказати?

Б р а с б а у н д. Я? Нічого.

Д р і н к в о т е р. Не бійтеся, капітане! Будьте мужні!

Л е д і С і с і л і *(дивиться на Дрінквотера, спантеличена)*. Містер Дрінквотер сказав мені, що ви хочете зі мною поговорити.

Б р а с б а у н д *(опанувавши себе)*. Я тільки хотів сказати, що цей суб'єкт *(вказує на Дрінквотера)* буває інколи нахабний. Якщо він буде поводитися з вами, міледі, зухвало або не буде коритися вам, веліть відлупцювати його, як визнаєте за потрібне, даю свій дозвіл. А я вже подбаю про те, щоб він дістав усе, що йому належить.

Д р і н к в о т е р *(протестуючи, підносить голос)*. Що ви! Що ви!..

Л е д і С і с і л і. Про це нема чого й говорити, капітане Брасбаунд. Адже ж це завдало б болю містерові Дрінквотеру!

Д р і н к в о т е р *(плачливо)*. Леді нездатна на таке поводження.

Л е д і С і с і л і. Але є дещо, про що я хотіла просити містера Дрінквотера; хай тільки він не образиться, що я про це заговорила. Це дуже важливо, якщо він пильнуватиме Марцо.

Б р а с б а у н д. Що ж це таке?

Л е д і С і с і л і. Ви не образитесь, містер Дрінквотер? Правда?

Д р і н к в о т е р *(підозріло)*. В чому річ?

Л е д і С і с і л і. Можна було б не так боятися бешихи, якби ви були такі ласкаві... і прийняли б ванну.

Д р і н к в о т е р *(жахаючись)*. Ванну!

Б р а с б а у н д *(владним тоном)*. Ладнайся! Всі! *(Всі ладнаються)*. Візьміть цього чоловіка й вимийте його!

Вони сміючись хапають його.

Д р і н к в о т е р *(протестуючи з усіх сил)*. Ні, ні! Послухайте!..

Б р а с б а у н д *(нещадно)*. Холодною водою!

Д р і н к в о т е р *(репетуючи)*. Ні-і-і! Я не можу, не можу. Ні! Послухайте! Ні, ні, ні, ні, ні!

Вони регочучи тягнуть його через арку, не зважаючи на його протести й сльози.

Л е д і С і с і л і. Він до цього не звик, бідолаха. Але ж бо це буде йому корисно, капітане Брасбаунд. А тепер я повинна йти до свого пацієнта. *(Бере глечик і виходить у маленькі двері, залишивши Брасбаунда та сера Ґоварда сам-на-сам).*

С е р Ґ о в а р д *(встає).* А тепер, капітане Брас...

Б р а с б а у н д *(перепиняючи його з такою великою зневагаю, що той вражений).* Зараз я вас вислухаю. *(Гукає).* Джонсоне! Покличте мені Джонсона і Османа! *(Скидає куртку і кидає її на стіл; лишається в синій фуфайці).*

С е р Ґ о в а р д *(стлумлюючи вибух гніву, звертається до Брасбаунда з такою рішучістю, що той мимоволі мусить його вислухати).* Ви, очевидно, маєте велику владу над вашими людьми.

Б р а с б а у н д. Я маю владу над усіма, хто перебуває в цьому замку.

С е р Ґ о в а р д *(ввічливо, але загрозливо).* Я допіру в цьому пересвідчився. Я з вами не згоджуюсь. Уряд її величности має сильну руку, капітане Брасбаунд. Якщо станеться що-небудь недобре зо мною або з моєю шваґровою, він протягне сюди цю руку, і тоді ваша влада вам не допоможе. Вибачте, що я вам про це нагадую.

Б р а с б а у н д *(похмуро).* І вам хіба це буде корисно? *(Джонсон входить через арку).* Де Осман, шейхів посланець? Він мені теж потрібний.

Д ж о н с о н. Він іде, капітане. Він мав закінчити молитву.

Осман, високий, кістлявий літній мавр, одягнений у біле, виходить з-під арки.

Б р а с б а у н д. Османе Алі! *(Осман підходить і стає між Брасбаундом та Джонсоном).* Ви бачили цього невірного *(вказуючи на сера Ґоварда)*, що прибув сюди з нами?

О с м а н. Так, і безсоромну жінку з голим обличчям, — вона похвалила мою вроду і простягла мені руку.

Д ж о н с о н. Так, а ти її потиснув, Джоні, правда?

Б р а с б а у н д. Бери в такому разі коня і жени до свого владаря, шейха Сіді-ель-Ассіфа.

О с м а н *(гордо)*. Нащадка пророка!

Б р а с б а у н д. Розкажи йому, що ти тут бачив. Це все. Джонсоне, дай йому долара і зазнач, коли він виїхав, щоб владар його знав, як швидко він їздить.

О с м а н. Аллах і Сіді-ель-Ассіф скоріш поймуть віри слову правовірного.

Б р а с б а у н д. Рушай!

О с м а н. Виконай наказ твого господаря, перш, ніж я піду звідси, Джонсоне-ель Гул!

Д ж о н с о н. Він хоче дістати свого долара. *(Брасбаунд дає Османові гроші)*.

О с м а н *(вклоняється)*. Аллах полегшить пекельні муки другові Сіді-ель-Ассіфа та його служникові! *(Виходить аркою)*.

Б р а с б а у н д *(до Джонсона)*. Нікого не пускай сюди, поки прийде шейх. Мені треба поговорити в одній справі. Коли він з'явиться, нам доведеться триматися вкупі. Сіді-ель-Ассіф матиме природне бажання перерізати горло кожному християнинові.

Д ж о н с о н. Ми сподіваємось, капітане, що ви з ним упораєтесь, якщо запросили його сюди.

Б р а с б а у н д. Можете покластися на мене. І ви це знаєте, я гадаю.

Д ж о н с о н *(флеґматично)*. Так, ми це знаємо. *(Збирається вийти, але сер Ґовард звертається до нього)*.

С е р Ґ о в а р д. Сподіваюсь, ви знаєте також, містере Джонсоне, що можете покластися на мене.

Д ж о н с о н *(обертається)*. На вас, сер?

С е р Ґ о в а р д. Так, на мене. Якщо мені переріжуть горло, Марокканський султан, либонь, пошле в міністерство колоній голову Сіді й сотню тисяч доларів, але й цього не вистачить, щоб зберегти йому владу. Так само, як це не врятувало б життя вам, якби так зробив ваш капітан.

Д ж о н с о н *(вражений)*. Чи так це, капітане?

Б р а с б а у н д. Я знаю ціну цьому джентльменові, і може краще, що він сам її знає. Я цього не забуду.

Джонсон серйозно киває головою і збирається вийти, але цієї хвилини безгучно повертається леді Сісілі й пошепки кличе його. Вона скинула своє дорожнє вбрання й наділа фартух. На ланцюжку в неї висить скринька з приладдям до шитва.

Л е д і С і с і л і. Містере Джонсон! *(Він обертається до неї).* Марцо нарешті заснув. Попросіть, будь ласка, джентльменів не галасувати під його вікном.

Д ж о н с о н. Слухаю, добродійко! *(Виходить).*

Леді Сісілі сідає край маленького столика й починає шити черезплічник для Марцової руки. Брасбаунд ходить туди й сюди праворуч од неї й бубонить щось з таким зловісним виглядом, що сер Ґовард потихеньку відходить від нього якнайдалі і переходить на інший бік кімнати; там він умощується на сідлі.

С е р Ґ о в а р д. Чи можете ви вділити мені трошки уваги, капітане Брасбаунд?

Б р а с б а у н д *(ходячи).* Чого ви хочете?

С е р Ґ о в а р д. Отож, бачите, я хотів би трошечки спокою і, дозвольте сказати, трохи ввічливішого поводження. Я вам дуже вдячний за те, що ви дбали про нашу безпеку під час нападу. Доти ви виконували наш договір. Але відколи ми тут користуємось вашою гостинністю, ваш тон і тон найгіршого з ваших людей змінився — і змінився свідомо, мені здається.

Б р а с б а у н д *(різко спиняючи його й кидаючи йому в обличчя).* Ви не мій гість, ви мій бранець!

С е р Ґ о в а р д. Бранець!

Леді Сісілі, зиркнувши по нім лише раз, шиє далі, очевидно, цілком байдужа.

Б р а с б а у н д. Я застерігав вас. Ви мусили послухатися мого застереження.

С е р Ґ о в а р д *(тоном холодного презирства до такого морального занепаду).* Чи не повинен я зробити висновок, що ви розбійник? Отже, мова мовиться про викуп?

Б р а с б а у н д *(з надзвичайною силою).* Усіх скарбів Англії не досить для цього!

С е р Ґ о в а р д. Чого ви хочете цим досягти?

Б р а с б а у н д. Правосуддя злодієві та душогубові.

Леді Сісілі відкладає роботу і тривожно дивиться на нього.

С е р Ґ о в а р д *(глибоко ображений, встає поважно)*. Сер, ви вживаєте цих виразів щодо мене?

Б р а с б а у н д. Так! *(Звертається до леді Сісілі й додає, з презирством указуючи на сера Ґоварда,)*. Гляньте на нього. Правда, ви не визначили б цього джентльмена, повного шляхетного обурення, за злодієвого дядька?

Сер Ґовард здригається. Удар для нього занадто сильний. Він знову сідає; він раптом старішає; руки йому тремтять, але очі й вуста зберігають безстрашний, рішучий та гнівний вираз.

Л е д і С і с і л і. Дядько!? Що ви хочете цим сказати?

Б р а с б а у н д. Чи говорив він вам колись про мою матір? Цей чоловік, що вбирається в багрець та горностай і зве себе Правосуддям!

С е р Ґ о в а р д *(ледве чутно)*. Ви син цієї жінки?

Б р а с б а у н д *(люто)*. «Цієї жінки»! *(Робить такий рух, неначе має кинутись на сера Ґоварда)*.

Л е д і С і с і л і *(швидко встає і кладе йому руку на плече)*. Будьте обережні! Ви не повинні бити стару людину.

Б р а с б а у н д *(скажено)*. Він не пожалував мою матір, «цю жінку», як він її називає, з пошани до її статі. Я не пожалую його з пошани до його віку! *(Знизивши голос, злісним та мстивим тоном)*. Але я його не вдарю. *(Леді Сісілі пускає його й сідає, дуже збентежена. Брасбаунд провадить далі, кинувши на сера Ґоварда злісний погляд)*. Я хочу лише виконати акт правосуддя.

С е р Ґ о в а р д *(опанувавши голос, з давнішою бадьорістю)*. Правосуддя! Ви хочете сказати — помсту, що її ваша пристрасть видає за правосуддя!

Б р а с б а у н д. Численним бідолахам на лаві підсудних ви під цією назвою підсовували саме помсту — помсту суспільства, піднесену його пристрастями на височінь правосуддя. Тепер це стоптане від вас правосуддя спобігло вас під назвою помсти! Як воно вам подобається?

С е р Ґ о в а р д. Я стрінуся з ним, сподіваюсь, як неповинна людина і чесний суддя. У чому ви мене винуватите?

Б р а с б а у н д. Я звинувачую вас у смерті моєї матері і в привласненні моєї спадщини.

С е р Ґ о в а р д. Щодо вашої спадщини, вона завжди належала вам, якби ви тільки про неї запитали. Три хвилини тому я не знав про ваше існування. Урочисто присягаюсь! Я ніколи не знав... мені й не снилося, що мій брат Майлз залишив сина. Щодо вашої матері, то її справа була дуже складна, — може, чи не найскладніша в моїй практиці. Я так і говорив про це містеру Ренкіну — місіонерові того дня, як ми з вами зустрілися. Що ж до її смерти, ви знаєте, ви мусили знати, що вона вмерла в себе на батьківщині, багаго років після нашої останньої зустрічі. Ви тоді були занадто молодий й не знали, що вона ледве чи могла прожити довго.

Б р а с б а у н д. Ви хочете сказати, що вона пиячила?

С е р Ґ о в а р д. Я цього не сказав. Думаю, що вона не завжди відповідала за свої вчинки.

Б р а с б а у н д. Так, вона була й божевільна. А втім, не важливо, чи алкоголь призвів до божевілля, чи божевілля призвело до пияцтва. Питання, хто привів її до того й іншого?

С е р Ґ о в а р д. Мабуть, той шахрай аґент, що привласнив собі її маєток. Переказую, то був тяжкий випадок, — жорстока кривда. Але цьому не можна було зарадити.

Б р а с б а у н д. Ви їй так і сказали. Коли ж вона не схотіла задовольнитися цією неправдивою відповіддю, ви вигнали її зі свого дому. Коли ж вона стала звинувачувати вас на вулицях і погрожувала вернути собі власними силами те, в чому їй відмовив закон, ви запровадили її до в'язниці, примусили її написати вам листа з перепрошенням і залишити Англію, щоб уникнути в'язниці та божевільні. Коли ж вона виїхала, вмерла, була забута, ви знайшли вихід собі, якого не могли знайти їй. Ви легко повернули собі тоді маєток, злодію й негіднику ви такий! Чи розповів він про це місіонерові, леді Сісілі, га?

Л е д і С і с і л і *(співчуваючи)*. Бідна жінка! *(До сера Ґоварда)*. Невже ви не могли їй допомогти, Ґоварде?

С е р Ґ о в а р д. Ні. Ця людина не розуміє, що, бувши молодим адвокатом, я не міг досягти того, чого досяг, ставши генеральним прокурором, бо вона — невіглас. Але ж ви це розумієте. Ще можна почасти виправдати його матір —

вона була неосвічена бразилійка, зовсім не знала англійського суспільства, кривда спричинилася до її божевілля...

Б р а с б а у н д. Ваша оборона...

С е р Ґ о в а р д *(рішуче перепиняючи його)*. Я не захищаюсь. Я закликаю вас скоритися законові.

Б р а с б а у н д. Я так і маю вчинити. Закон Атлаських гір у руках шейха Сіді-ель Ассіфа. Він прибуде сюди за годину. Він суддя, так само, як і ви. Ви з ним можете розмовляти про закони. Він посилатиметься і на закон, і на пророків.

С е р Ґ о в а р д. Чи знає він, яка могутня Англія?

Б р а с б а у н д. Він знає, що Магді вбив мого начальника Ґордона, і що цей Магді вмер на своєму ліжку й опинився в раю.

С е р Ґ о в а р д. Тоді він також знає, що помста Англії настигне Магді.

Б р а с б а у н д. Так, залізницею від Рогу до Каїра. Що ви за один, що ціла нація повинна через вас оголосити війну? Що писатимуть ваші газети, якщо ви зникнете? Необережний, нерозсудливий турист! Що скажуть ваші вчені друзі-адвокати? Що вже час вам поступитися молодшим і кращим людям. Це ви — національний герой! От краще знайдіть золоті поклади в Атлаських горах! Тоді всі уряди Європи кинуться вам допомагати. А доти бережіться! Бо вам доводилось лише бачити відчай на блідих обличчях тих нещасних, що їх ви доручали милосердю вашого бога; тепер же вам доведеться почути лицемірну та масну промову судді, що виголосить вам вирок.

С е р Ґ о в а р д *(доткнутий до серця, розгубившись за зневагу до його професії, вперше скидає з себе машкару поваги, підводиться і стиснувши кулаки, іде до Брасбаунда; леді Сісілі скидає оком, щоб пересвідчитись, що їх розділяє стіл)*. Я не маю вам нічого більше сказати, сер. Я не боюсь ні вас, ні тих розбійників, з якими ви, може, змовились. Що ж до вашого майна, можете забрати його, як скоро схаменетесь і вимагатимете його, як спадкоємець вашого батька. Але зробіть злочин — і ви будете поза законом: не тільки втратите свою спадщину, ба й доступ до цивілізованого світу назавжди вам буде заказаний!

Б р а с б а у н д. Помста за матір мені дорожче за десять маєтностей.

Л е д і С і с і л і *(спокійно)*. До того ж, Ґоварде, маєток, замість давати прибуток, дає тепер сто п'ятдесят фунтів збитків на рік, отож ледве чи буде йому з нього користь яка.

Брасбаунд вражений цим викриттям.

С е р Ґ о в а р д *(розгубившись)*. Справді, Сісілі, я вважаю, що ви могли вибрати слушніший момент, щоб згадати про це.

Б р а с б а у н д *(огидливо)*. Ага! Шахрай! Адвокат! Навіть викуп за своє життя ви намагаєтесь платити фальшивою монетою! *(Гукає)* Гей! Джонсоне, Редбруку! Хто-небудь! *(До сера Ґоварда)*. Ви хотіли спокою? Ви його матимете: я не хочу далі терпіти товариство такої людини.

С е р Ґ о в а р д *(розгніваний, з очайдушною сміливістю)*. Ви мене ображаєте, сер. Ви негідник! Негідник!

Джонсон, Редбрук і ще кілька осіб входять через арку.

Б р а с б а у н д. Виведіть цього чоловіка.

Д ж о н с о н. Куди його помістити?

Б р а с б а у н д. Куди хочете, аби ви могли його знайти, коли треба.

С е р Ґ о в а р д. Ви ще попадетесь, друже мій!

Р е д б р у к *(добродушно, з певним тактом)*. Ну, ну, сер Ґоварде. Яка рація протестувати? Ходімо, ми вас улаштуємо дуже вигідно.

Сер Ґовард виходить через арку між Джонсоном та Редбруком і щось гнівно белькоче. Інші, крім Брасбаунда та леді Сісілі, йдуть за ними.

Брасбаунд ходить по кімнаті, усе так само гнівний. Через це він несвідомо вступає в нерівну боротьбу з леді Сісілі, яка спокійно шиє. Незабаром стає очевидно, що байдужа жінка може довше шити, аніж розлючений чоловік гніватися. Потім затуманена гнівом свідомість Брасбаунда прояснюється, і він постерігає, що леді Сісілі непомітно під час розмови закінчила черезплічник для Марцо і тепер лагодить куртку.

Він зупиняється; дивиться на свою фуфайку і, нарешті, розуміє, в чому річ.

Б р а с б а в н д. Що ви робите, добродійко?

Л е д і С і с і л і. Лагоджу вашу куртку, капітане Брасбаунд.

Б р а с б а у н д. Не можу пригадати, щоб я просив вас про це.

Л е д і С і с і л і. Ні, я думаю, ви навіть не знали, що вона продерта. Деякі чоловіки з природи неохайні. Адже ви не можете прийняти Сіді-ель... як там його?.. з подертим рукавом.

Б р а с б а у н д *(розгублено)*. Я, справді, не знаю, як це він подерся.

Л е д і С і с і л і. Не обурюйтеся так, розмовляючи з людьми. Це псує одежу більше, ніж щось інше, містере Геллем.

Б р а с б а у н д *(спалахнувши)*. Я вас прошу не звати мене містером Геллем. Я ненаваджу це ім'я.

Л е д і С і с і л і. Ваше улюблене ім'я — Чорний Пакіто?

Б р а с б а у н д *(гордовито)*. Мене звичайно так в очі не звуть!

Л е д і С і с і л і *(перевертаючи куртку)*. Вибачте мені *(бере нитку і засиляє її в голку, звівши на нього очі з безтурботним та задумливим виглядом)*. Знаєте, ви дивно скидаєтесь на вашого дядька.

Б р а с б а у н д. Прокляття!

Л е д і С і с і л і. Що ви сказали?

Б р а с б а у н д. Якби я думав, що в моїх жилах є хоч крапля його чорної крови, я б собі розрізав ножем вени. Я не маю родичів. Я мав матір — це все.

Л е д і С і с і л і *(лишаючись при своїй думці)*. Можливо, колір обличчя ви успадкували від матері. Але хіба ви не постерегли, яка в сера Ґоварда запальна, вперта, владна вдача? І що ще важливіше, він певен того, що людьми треба керувати силою, як ви: керуєте своїми людьми. А його віра в нагороду й у кару, хіба це не те саме, що ваше бажання помститися за свою матір? Хіба ви не пізнали себе в нім?

Б р а с б а у н д *(вражений)*. Себе — в нім?

Л е д і С і с і л і *(повертаючись до куртки, неначе її останнє зауваження не має жодної ваги)*. Чи не був вам

тісний цей рукав під пахвою? Чи не краще мені розпустити його трохи?

Б р а с б а у н д *(роздратовано)*. Дайте спокій з курткою. Вона й так добра. Покладіть її.

Л е д і С і с і л і. О, не примушуйте мене сидіти без діла! Я так нудитимусь!

Б р а с б а у н д. Робить усе, що хочете. Але дайте мені спокій!

Л е д і С і с і л і. Шкода! Усі Геллеми такі гнівливі!

Б р а с б а у н д *(ледве тамаючи свій гнів)*. Як я вам уже сказав, це мене не обходить!

Л е д і С і с і л і *(знову починає шити)*. Як це потішно! Усі вони і слухати не можуть, що вони скидаються один на одного.

Б р а с б а у н д *(з ноткою відчаю в голосі)*. Чого ви сюди явились? Мою пастку призначено йому, а не вам. Чи знаєте ви, яка небезпека вам загрожує?

Л е д і С і с і л і. Нам завжди загрожує та чи інша небезпека. Чи варто про це турбуватися, як ви гадаєте?

Б р а с б а у н д *(докірливо)*. Як я гадаю! Чи гадаєте ви, що мою куртку варто лагодити?

Л е д і С і с і л і *(найбуденнішим тоном)*. Авжеж, вона ще зовсім не обтріпана.

Б р а с б а у н д. Чи почуваєте ви хоч що-небудь? Чи ви просто небагаті на розум?

Л е д і С і с і л і. Боюсь, що я дуже дурна. Але чим можу зарадити? Гадаю, що така вже я вродилася.

Б р а с б а у н д. Ви, либонь, не уявляєте собі, що ваш друг — мій добрий дядечко — може вважати себе за щасливого, якщо зможе решту свого життя провести в рабстві, закутий у кайдани!

Л е д і С і с і л і. О, я цього не певна, містере Гел... капітане Брасбаунд, я хочу сказати: чоловіки завжди гадають завдати якнайбільшого зла своїм ворогам; а коли доходить до діла, то виявляється, що справді погані люди трапляються так само рідко, як і справді добрі.

Б р а с б а у н д. Ви забуваєте, що, на вашу думку, я скидаюсь на свого дядька? Невже ви маєте сумнів, що він справді погана людина?

Л е д і С і с і л і. Господи помилуй! Ваш дядько Ґовард найплохіша людина — набагато симпатичніша від більшости людей його професії. Звичайно, як суддя, він робить іноді жахні речі. Але якщо ви платите людині п'ять тисяч фунтів на рік за те, щоб вона чинила зло, вихваляєте її за це і примушуєте її так робити, оточуючи її полісменами, судами, законами та присяжними, то чого ви можете від неї сподіватися? Сер Ґовард — чудова людина сам собою. Одного разу у Вайнфліті, коли сер Ґовард жив у нас, ми впіймали вночі злодія. Я наполягла, щоб бідолаху, поки прийде поліція, замкнули в кімнаті, де вікно було відчинене й виходило в сад. Другого дня цей чоловік знову прийшов і сказав, що мусить повернутися до давнішого життя, якщо я не дам йому будь-якої роботи в саду; і я йому роботу дала. Це було далеко розумніше, ніж засудити його на десять років каторжної роботи. І Ґовард це визнав. Отже, бачите, він зовсім непогана людина насправді.

Б р а с б а у н д. Він співчував злодієві, розуміючи, що й сам він злодій. Ви забуваєте, що він запровадив мою матір до в'язниці.

Л е д і С і с і л і *(м'яко)*. А ви дуже любили свою бідну матір і завжди були добрі до неї?

Б р а с б а у н д *(трохи засоромлений)*. Я гадаю, що був не гірший за інших синів.

Л е д і С і с і л і *(широко відкривши очі)*. О! не більше?

Б р а с б а у н д *(виправдуючись, повний сумних спогадів)*. Ви не розумієте. Не завжди можна було бути ніжним з моєю матір'ю. Вона, на жаль, мала дуже запальну вдачу, і вона... вона...

Л е д і С і с і л і. Так, ви це говорили Говардові *(щиро співчуваючи йому)*. Ви, мабуть, мали дуже нещасливе дитинство!

Б р а с б а у н д *(похмуро)*. Це було пекло! Ось чим було моє дитинство. Пекло!

Л е д і С і с і л і. Як ви гадаєте, чи й справді вона була здатна вбити Ґоварда, як загрожувала, якби він не посадив її до в'язниці?

Б р а с б а у н д *(починаючи розуміти, що він морально потрапив у пастку)*. А якби й так? Адже він її пограбував!

Чому він не допоміг їй здобути маєток, як сам його згодом здобув?

Л е д і С і с і л і. Адже він говорить, що не міг цього зробити. Але, може, справжня причина в тому, що він її не любив. Ви ж знаєте, що коли не любиш людину, вигадуєш усілякі підстави, щоб не допомогти їй, а коли любиш — намагаєшся вигадати противні доводи.

Б р а с б а у н д. Але його братній обов'язок...

Л е д і С і с і л і. Чи маєте ви виконати свій обов'язок небожа?

Б р а с б а у н д. Не грайтеся словами! Я виконую свій синовній обов'язок, і ви це знаєте.

Л е д і С і с і л і. Але мені здається, що це треба було зробити за життя вашої матері: ви тоді мусили показати їй добрість та ласку. З того, що ви вчините зло вашому дядькові, тепер їй вже не буде користи.

Б р а с б а у н д. Це навчить інших негідників поважати вдів та сиріт. Ви забуваєте, що існує правосуддя!

Л е д і С і с і л і *(з веселим виглядом струшуючи полагоджену куртку).* О! Якщо ви лагодитесь убратись у горностаєву мантію й називати себе правосуддям, я вас зрікаюсь! Ви точнісінька копія вашого дядька. Вся різниця в тому, що він за це одержує п'ять тисяч фунтів на рік, а ви це робите задурно. *(Підіймає куртку й обдивляється, чи не потребує вона ще лагодження).*

Б р а с б а у н д *(похмуро).* Ви вміло перекручуєте мої слова. Але ще досі жодному чоловікові й жодній жінці не пощастило примусити мене змінити свій намір.

Л е д і С і с і л і. Та що ви! Це, мабуть, дуже приємно тим, хто має з вами справи, вони завжди можуть на вас здаватися. Але хіба це зручно для вас самого, коли вам доводиться змінити свою ухвалу?

Б р а с б а у н д. Я ніколи своїх ухвал не міняю.

Л е д і С і с і л і *(встає, тримаючи куртку в руках).* Ого! Нізащо я не повірю, що ви маєте ослячу затятість.

Б р а с б а у н д *(ображений).* Ослячу затятість!

Л е д і С і с і л і *(швидко м'яко перепрошуючи).* Ні, ні, ні! Я не те хотіла сказати. Ви — твердий! Непохитний!

Рішучий! Із залізною волею! Незламний, як мур! Так?

Б р а с б а у н д *(сумно)*. Ви смієтеся з мене.

Л е д і С і с і л і. Ні, я тремчу, запевняю вас. Ну, а тепер зробіть мені приємність і поміряйте куртку. Я так боюсь, що звузила рукав! *(Тримає куртку напоготові)*.

Б р а с б а у н д *(машинально скоряючись)*. Мені здається, що ви вважаєте мене за дурня *(Не попадає в рукав)*.

Л е д і С і с і л і. Ні, всі чоловіки мають дурний вигляд, коли намагаються попасти в рукав...

Б р а с б а у н д. Оле! *(Обертається й вириває куртку; натягає її сам і застібає на нижнього ґудзика)*.

Л е д і С і с і л і *(жахаючись)*. Почекайте! Так не можна. Ніколи не обсмикуйте куртку за поли, капітане Брасбаунд; через це вона погано лежить. Дозвольте мені *(енергійно обсмикує куртку)*. Так краще *(застібає верхнього ґудзика)*. А тепер застебніть решту ґудзиків, починаючи з верхнього. Чи не муляє вона вам під пахвою?

Б р а с б а у н д *(з одчаєм, переставши зовсім опиратися)*. Ні.

Л е д і С і с і л і. Гаразд. Ну, а тепер, перш, ніж я піду до бідолахи Марцо, подякуйте мені за те, що я полагодила вашу куртку, як слід милому, ґречному морякові.

Б р а с б а у н д *(сильно схвильований, сідає край столу)*. Прокляття! Ви зробили все моє життя нікчемним у моїх очах! *(Опускає голову на руки, ледве пануючи над собою)*.

Л е д і С і с і л і *(добре його розуміючи, пестливо кладе руку йому на плече)*. О, ні! Я певна, що ви зробили чимало добрих і поважних учинків, постарайтесь тільки їх згадати. З Ґордоном, наприклад? Ніхто не може знікчемнити цього.

Він на мить зводить на неї очі, потім цілує її руку. Вона стискає йому руку й одвертається з очима, повними сліз, так що Дрінквотер, який тої хвилини входить через арку, уявляється їй в якомусь веселковому сяйві. Але навіть розглянувши його, вона ледве пізнає його, бо він до смішного чистий і гладенько зачесаний. Волосся, що раніше мало бруднуватий відтінок, тепер яскраво-рудого кольору.

Д р і н к в о т е р. Послухайте, капітане! *(Брасбаунд схоплюється і швидко опановує себе)*. Цей проклятий шейх

з'явився на обрії, а з ним чоловік з п'ятдесят. Вони тут будуть за десять хвилин, ось побачите.

Л е д і С і с і л і. Шейх!

Б р а с б а у н д. Сіді-ель-Ассіф і з ним п'ятдесят чоловік! *(До леді Сісілі)*. Ви спізнились: я зрікся ради вас своєї помсти тоді, коли вона вже була не в моїх руках! *(До Дрінквотера)*. Звели всім бути напоготові і замкнути ворота. Потім з'явитися до мене по накази і привести бранця!

Д р і н к в о т е р. Слухаю, капітане! *(Вибігає)*.

Л е д і С і с і л і. Скажіть, Ґорвардові справді загрожує небезпека?

Б р а с б а у н д. Так! Нам усім загрожує небезпека, якщо я не виконаю угоди, укладеної з цим фанатиком.

Л е д і С і с і л і. Якої угоди?

Б р а с б а у н д. Я плачу йому певну суму за кожну людину, яку супроводжу в глиб країни. За це він мене захищає й не зачіпає моїх караванів. Але я заприсягнув йому, що супроводитиму лише євреїв та правовірних, аби не християн, розумієте?

Л е д і С і с і л і. Нащо ж ви згодилися супроводити нас?

Б р а с б а у н д. Я вирішив супроводити мого дядька з спеціальною метою і повідомив Сіді, що він тут.

Л е д і С і с і л і. Ну й накоїли ви лиха!

Б р а с б а у н д. Я зроблю все, що в моїх силах, щоб урятувати його... і вас. Але боюсь, що моє каяття спізнилося, як це завжди буває.

Л е д і С і с і л і *(бадьорим тоном)*. Ну, хоч як там буде, а мені треба навідатися до Марцо. *(Виходить у маленькі двері)*.

Редбрук, Джонсон та інші входять аркою разом з сером Ґовардом, усе ще настроєним дуже войовничо та рішуче. Він тримається якнайближче до Джонсона; останній підходить до Брасбаунда і стає праворуч від нього, а Редбрук — ліворуч.

Б р а с б а у н д. Де Дрінквотер?

Д ж о н с о н. На варті. Послухайте, капітане, вся ця історія нам не подобається. Цей джентльмен з нами поговорив, і ми вважаємо, що він справжній джентльмен і міркує цілком розумно.

Р е д б р у к. Правильно, брате Джонсоне. *(До Брасбаунда).* Нічого з того не буде, начальнику!

Б р а с б а у н д *(люто).* Що це, бунт?

Р е д б р у к. Аніяк, капітане. Не верзіть дурниць тоді, коли Сіді може тут бути за п'ять хвилин. Не можна ж віддати англійця цьому чорношкірому, щоб він перерізав йому горло.

Б р а с б а у н д *(несподівано згоджуючись).* Гаразд. Вам відомо, що коли ви зламаєте мою угоду з Сіді, вам за п'ять хвилин доведеться боронити цей замок і битися до загину. А для цього потрібна дисципліна, вам це теж відомо! Оберіть ватажка, якому ви згодні коритись, і я буду битися попліч із вами. Отже, оберіть собі капітана, та швидше! *(Вигуки здивування та незадоволення).*

Г о л о с и. Ні, ні! Брасбаунд повинен командувати!

Б р а с б а у н д. Ви марно втрачаєте останні п'ять хвилин. Оберіть Джонсона.

Д ж о н с о н. Ні. Я для цього не досить розумний.

Б р а с б а у н д. Ну, то Ребрука!

Р е д б р у к. Тільки не це, дякую вам. У мене не досить твердости для цього.

Б р а с б а у н д. Ну, що ж. Можете обрати сера Ґоварда Гелемма. Він має досить тверду вдачу.

Г о л о с. Він занадто старий.

У с і в р а з. Ні, ні! Брасбаунд! Брасбаунд!

Д ж о н с о н. Нема нікого, крім вас, капітане.

Р е д б р у к. Бунт приборкано, капітане. Ви перемогли без боротьби.

Б р а с б а у н д *(обернувшись до них).* А тепер слухайте, ви всі. Якщо я тут командуватиму, то робитиму те, що мені завгодно, а не те, що вам завгодно. Я видам цього джентльмена Сіді або самому дияволові, якщо мені забажається. Я не допущу ні загроз, ні заперечень. Зрозуміло?

Р е д б р у к *(дипломатично).* Він пропонує п'ятсот фунтів, якщо його привезуть цілим у Моґадор. Даруйте, що я про це згадую.

С е р Ґ о в а р д. Якщо привезуть мене і леді Сісілі.

Б р а с б а у н д. Як! Суддя піде на злочин! Блазні ви такі! Та він швидше зашле вас на каторгу, якщо ви будете

такі дурні, що дасте йому нагоду.

Г о л о с и. Він на це здатний! Так! Так! *(Шепочуться, переконані в цьому).*

Р е д б р у к. Слушно, капітане. Ви його накрили козирним тузом.

Б р а с б а у н д *(до сера Ґоварда).* Ну, що ж, яка ваша остання ставка? Підкуп? Загроза? Швидше! Час біжить.

С е р Ґ о в а р д. Життя моє в руках промислу. Розправтесь зі мною з усією жорстокістю, на яку ви здатні...

Б р а с б а у н д. Або навпаки: я все ще маю вибір.

Д р і н к в о т е р *(вбігаючи).* Послухайте, капітане. Ще один загін посувається з південного сходу. І там сотні людей. Пустеля сьогодні нагадує демонстрацію у Гайд-Парку, чорти б її побрали. Мені здається, що це Каді з Кінторфі. *(Загальне замішання. Усі дивляться на Брасбаунда).*

Б р а с б а у н д *(поспішно).* Каді! На якій віддалі звідси?

Д р і н к в о т е р. Щось із дві милі...

Б р а с б а у н д. Ми врятовані! Відчиніть ворота шейхові. *(Усі здивовано дивляться на нього).* Та швидше!

Д р і н к в о т е р *(приголомшений, мало не плаче).* Ні, ні! Послухайте, капітане. *(Вказуючи на сера Ґоварда).* Він дасть нам п'ятсот золотих. *(Звертаючись до інших).* Хіба ви не з'ясували йому, містере Джонсон, містере Редбрук?

Б р а с б а у н д *(перепиняючи його).* Ви англійську мову розумієте? Джонсоне і Редбруку, візьміть стільки людей, скільки вам треба, й одчиніть ворота шейхові. І проведіть його просто до мене. Та хутчій!

Д ж о н с о н. Слухаю, сер!

Р е д б р у к. Гаразд, капітане!

Вони вибігають у супроводі ще кількох чоловік. Дрінквотер дивиться на них, здивований їх слухяністю.

Б р а с б а у н д *(виймає револьвер).* Собако! Ти хотів продати мене моєму бранцеві!

Д р і н к в о т е р *(зойкаючи, падає навколішки).* Ні!

Брасбаунд обертається до нього з таким виглядом, неначе збирається його вдарити. Дрінквотер відрачковує від нього й ховається за спиною сера Ґоварда.

Б р а с б а у н д. Сер Говарде Геллем, вам лишився ще один шанс, щоб урятуватися. Каді з Кінторфі вищий за шейха, бо є відповідальний управитель цілої провінції. Отже, якщо Англія вимагатиме за вас задоволення, султан принесе в жертву Каді. Якщо нам пощастить затягти переговори з шейхом, поки прийде Каді, ви можете так налякати Каді, що він примусить шейха визволити вас. Поява Каді — велике щастя для вас.

С е р Ґ о в а р д. Якби це було справді щастя, ви не сповіщали б мене про це. Не намагайтесь гратися зі мною, як кіт із мишею, добродію.

Д р і н к в о т е р *(до сера Ґоварда, в той момент, як Брасбаунд презирливо відходить на інший кінець кімнати)*. Шанси то в вас невеликі, сер Ґоврде. Але якби в Моґадорській гавані показали зараз військовий корабель, було б не зле.

Джонсон, Редбрук та інші повертаються, супроводячи бережко Сіді-ель-Ассіфа, що за ним іде Осман та загін арабів. Брасбаундові люди тримаються вкупі біля арки, оточуючи свого капітана. Почет Сіді переходить на другий бік кімнати, по той бік стола і стає біля сера Ґоварда, що не рушає з місця. Дрінквотер підбігає до Брасбаунда і стає поруч із ним. Брасбаунд обертається, щоб зустріти Сіді. Сіді-ель-Ассіф, у сліпучому білому вбранні, гарний, шляхетного вигляду араб, що ледве має тридцять років, з прекрасними очима, бронзовим обличчям та вродженою шляхетністю постави. Він спиняється між обома групами, Осман стоїть праворуч від нього

О с м а н *(показуючи на сера Ґоварда)*. Ось невірний каді! *(Сер Ґовард уклоняється Сіді, але, як невірний, дістає у відповідь тільки гордовитий, презирливий погляд)*. А це *(показуючи на Брасбаунда)* — Брасбаунд, франкський капітан, слуга Сіді.

Д р і н к в о т е р *(поспішаючи, щоб хтось не перебив його, звертається до Брасбаунда і показує на шейха та Османа)*. Оце командувач вірних, а це його візир Осман!

С і д і. Де жінка?

О с м а н. Безсоромниці тут немає.

Б р а с б а у н д. Вітаю тебе, Сіді-ель-Ассіф, нащадку пророка.

Р е д б р у к *(в великим апломбом)*. Нема бога, крім Аллаха, всемогутнього, всеблагого.

Д р і н к в о т е р. Слухайте, слухайте!

О с м а н *(до Сіді)*. Капітанів слуга висловлюється, як справжиій правовірний.

С і д і. І це добре.

Б р а с б а у н д *(у бік Редбрукові)*. Де ти це вичитав?

Р е д б р у к *(у бік Брасбаунда)*. В «Арабських ночах» капітана Бертона, примірник є в книгозбірні національного ліберального клубу.

Л е д і Сі с і л і *(гукає за сценою)*. Містере Дрінквотер! Допоможіть мені підтримати Марцо.

Сіді прислухається. Ніздрі йому роздуваються, очі горять.

О с м а н. Безсоромниця!

Б р а с б а у н д *(до Дрінквотера, хапаючи його за комір і шпурляючи до дверей)*. Забирайся! *(Дрінквотер зникає крізь маленькі двері)*.

О с м а н. Чи не закрити їй обличчя, перш ніж вона сюди ввійде?

С і д і. Ні!

З маленьких дверей виходить леді Сісілі, що знову вбралася в свій дорожній костюм, з капелюшиком у руці. Вона підтримує Марцо; він дуже блідий, але має силу рухатися. Дрінквотер підтримує його з другого боку. Редбрук поспішає допомогти леді Сісілі й одводиґь Марцо до гурту, що стоїть позад Брасбаунда. Леді Сісілі підходить до Брасбаунда та шейха і привітно звертається до останнього.

Л е д і С і с і л і *(подаючи йому руку)*. Сіді-ель-Ассіф, правда? Як ся маєте? *(Він відступає, трохи почервонівши)*.

О с м а н *(шокований)*. Жінко! Не торкайся нащадка пророка.

Л е д і С і с і л і. А, розумію! Я повинна бути представлена до двору. Гаразд! *(Робить урочисто реверанс)*.

Р е д б р у к. Сіді-ель-Ассіф, це одна з могутніх жінок у країні франків. Вона показується без запинала перед королями, і лише принци мають право доторкнутися її руки.

Л е д і С і с і л і. Хай буде з тобою Аллах, Сіді-ель-Ассіф.

Будь же добрим маленьким шейхом і потисни мені руку.

С і д і *(насмішкувато торкається її руки)*. Це дивна пригода, гідна того, щоб її занести до історії, нарівні з переказом про царя Соломона та царицю Савську. Так, Османе Алі?

О с м а н. Хай буде з тобою Аллах, владарю! Це так.

С і д і. Брасбаунде Алі! Присяга праведної людини не потребує багатьох слів. Невірний каді, твій бранець, віднині належить мені.

Б р а с б а у н д *(твердо)*. Це неможливо, Сіді-ель-Ассіф. *(Сіді насуплюється)*. Від султана, нашого владаря, вимагатимуть викупу за його кров. Я відпроваджу його до Марокко й видам його владі.

С і д і *(переконливо)*. Брасбаунде, я перебуваю в своєму домі й серед свого народу. Я тут султан. Подумай про те, що говориш, бо коли я віддам розпорядження про життя або смерть, я не візьму його назад.

Б р а с б а у н д. Сіді-ель-Ассіф! Я куплю в тебе цього чоловіка за ту ціну, яку призначиш. І якщо не заплачу по совісті, то замість його голови візьмеш мою.

С і д і. Нехай буде так! Ти візьмеш собі чоловіка, а за це віддай мені жінку.

С е р Ґ о в а р д і Б р а с б а у н д *(водночас)*. Ні, ні!

Л е д і С і с і л і *(палко)*. Так, так! Звичайно, містере Сіді. Звичайно! *(Сіді всміхається з серйозним виглядом)*.

С е р Ґ о в а р д. Неможливо!

Б р а с б а у н д. Ви не знайте, що робите.

Л е д і С і с і л і. О, невже? Я недарма мандрувала з одного краю в інший і гостювала в шістьох ватажків-людожерів. *(До шейха)*. Згода, містере Сіді, я буду дуже рада.

С е р Ґ о в а р д. Ви збожеволіли. Невже ви гадаєте, що ця людина поводитиметься з вами, як європеєць та джентльмен?

Л е д і С і с і л і. Ні, він поводитиметься, як природний джентльмен. Гляньте на його чарівне обличчя! *(Звертаючись до Османа, як до найвідданішого слуги)*. Османе, подбайте про те, щоб дістати мені доброго коня. І виберіть сильного верблюда під мій багаж.

Осман, на хвилину остовпівши, вибігає з кімнати. Леді Сісілі пришпилює капелюшок до волосся. Шейх дивиться на неї з боязким захопленням.

Д р і н к в о т е р *(хихочучи)*. Вона їх усіх поведе до церкви, неначе дітей з притулку. Ось побачите!

Л е д і С і с і л і *(діловитим тоном)*. До побачення, Говарде! Не турбуйтесь за мене. І найголовніше, не приводьте мені на допомогу збройного загону. Тепер, коли я здихаюся конвою, я чудово сама впораюсь. Капітане Брасбаунд, сподіваюсь, що ви допровадите сера Ґоварда цілого до Моґадора. *(Шепоче)*. Облиште цього револьвера. *(Він неохоче виймає руку з кишені)*. До побачення!

Зовні чути шум. Усі боязко обертаються до арки. Вбігає Осман.

О с м а н. Каді, Каді! Він розгніваний. Його люди напали на нас. Оборони...

Каді, міцний, розпалистий дідуган, з сивими волоссям та бородою і гладким обличчям, вбігає з численним почетом і сильним ударом примушує Османа замовкнути. В одну мить кімната наповнюється його людьми. Шейх потрохи оступається до своїх прибічників, а Каді рвучко виходить наперед і стає між ним та леді Сісілі.

К а д і. Горе тобі, Сіді-ель-Ассіф, сину зла!

С і д і *(суворо)*. Хіба я собака, Мулей Османе, що ти так розмовляєш зі мною?

К а д і. Ти хочеш занапастити свою країну й видати нас усіх тим, чиї військові кораблі лише вчора запалили все море вогнем. Де полонені франки?

Л е д і С і с і л і. Ось ми, Каді. Добридень.

К а д і. Хай буде Аллах з тобою, о, ясна зіронько! Де твій родич, Каді франків? Я його друг, його слуга. Я прийшов сюди від імени султана, мого владаря, щоб віддати йому честь і повалити в порох його ворогів.

С е р Ґ о в а р д. Ви дуже ввічливі, справді...

С і д і *(ще похмуріше, ніж раніш)*. Мулей Османе...

К а д і. Цить, мовчи, нерозумний чоловіче. *(Нишпорить за пазухою й виймає листа)*.

Б р а с б а у н д. Каді...

К а д і. О, собако, проклятий Брасбаунд, сину повії; це ти втягнув Сіді-ель-Ассіфа в цей злочин. Прочитай це послання; ти причинець того, що я одержав його від командира військового корабля.

Б р а с б а у н д. Війського корабля? *(Бере листа й розпечатує його; люди його журливо перешіптуються один з одним).*

Р е д б р у к. Військовий корабель! Ого-го!

Д ж о н с о н. Може, це канонерка?

Д р і н к в о т е р. Вони біля цих берегів шмигляють, як омнібуси на Ватерлоо-роуд.

Брасбаунд з хмурим виглядом складає листа.

С е р Ґ о в а р д *(гостро).* Ну, що ж, сер, чи не ознайомите ви нас зі змістом цього листа? Вважаю, що ваші люди хочуть його почути.

Б р а с б а у н д. Це не британський корабель. *(Обличчя серові Ґоварду витягується).*

Л е д і С і с і л і. Що ж це, в такому разі?

Б р а н с б а у н д. Американський крейсер «Сант-Яґо».

К а д і *(рве бороду).* Горе нам! Ой, лишенько, вони запалять море!

С і д і. Цить, Мулей Османе, Аллах з нами!

Д ж о н с о н. Будь ласка, прочитайте його нам, капітане.

Б р а с б а у н д *(похмуро).* О, я вам його прочитаю: «Моґадорська гавань, 26 вересня 1899 року. Капітан Гемлін Керней з крейсера «Сант-Яґо» передає від імени Сполучених Штатів привітання Каді Мулей-Османові-ель-Кінторфі і повідомляє, що він розшукує двох англійських мандрівників, сера Ґоварда Геллема і леді Сісілі Вайнфліт, які перебувають у межах держави Каді. А що розшукуватимуть їх з кулеметами, то швидкий поворот до Моґадора обох мандрівників урятував би всіх зацікавлених у цій справі осіб од клопоту та неприємностей».

К а д і. Присягаюся життям своїм, каді, й ти, зоре, осяяна красою, вас довезуть до Моґадора з пошаною. А ти, проклятий Брасбаунде, помандруєш туди у кайданах, як бранець, — ти і всі твої люди. *(Брасбаунд і його люди роблять рух, неначе лагодячись оборонятися).* Схопити їх!

Л е д і С і с і л і. О, будьте ласкаві, не бийтесь.

Брасбаунд, бачачи, що його людей меншість, не опирається. супутники Каді оточують бранців.

С і д і *(намагаючись видобути свою шаблю)*. Жінка моя, я її не віддам!

Його хапають і з великими труднощами втихомирюють після жорстокої боротьби.

С е р Ґ о в а р д *(сухо)*. І говорив вам, що ваше становище не дуже тривке, капітане Брасбаунд. *(Дивиться на нього невблаганно)*. Ви піймалися, друже мій, як я вам і пророкував.

Л е д і С і с і л і. Але запевняю вас...

Б р а с б а у н д *(перепиняючи її)*. І що ви його запевняєте? Ви вмовляли мене помилувати його. Гляньте на його обличчя. Чи пощастить вам умовити його, щоб він помилував мене?

ДІЯ ТРЕТЯ

Велика кімната в домі Леслі Ренкіна. Полуднева спека просотується в маленькі мавританські вікна, пробиті високо в стінах. Чиста, холоднувата кімната; посередині стіл (витвір християнського мистецтва) із вигідним широким кріслом; на столі каламар і папір. Два дешеві американські стільці, що стоять обіруч крісла, призначеного для голови, надають кімнаті вигляду судової зали. Ренкін ставить на столі поруч із каламарем невелику тацю з карафою та склянками; водночас за дверима позад нього в правому кутку кімнати чути голос леді Сісілі.

Л е д і С і с і л і. Доброго ранку! Можна зайти?

Р е н к і н. Прошу. *(Вона входить і підходить до найближчого краю стола. Вона скинула свій дорожній костюм і вбрана так, наче де-небудь у Сереї дуже гарячого дня).* Сідайте, леді Сісілі.

Л е д і С і с і л і *(сідає).* Як добре ви все влаштували для засідання.

Р е н к і н *(дещо сумніваючись).* Я хотів би мати більше стільців. Ваш американський капітан головуватиме на цьому місці; отже, один стілець залишиться серові Ґоварду, а другий вам, міледі. Я майже ладен вважати за щастя, що ваш приятель, власник яхти, вивихнув ногу і не може сюди з'явитися. Боюсь, що офіцерам капітана Кернея не личить сидіти на підлозі під час судового засідання.

Л е д і С і с і л і. О, їм це байдуже. А що з арештованими?

Р е н к і н. Їх зараз приведуть сюди з міської в'язниці.

Л е д і С і с і л і. А де цей дурний старий Каді й шейх Сіді? Я мушу побачитися з ними, поки не почалося

слідство, бо інакше вони змалюють капітанові Кернею все, що сталося, в неправдивому світлі.

Р е н к і н. Але ви не можете з ними побачитись. Вони втекли цієї ночі у свої замки в горах.

Л е д і С і с і л і *(надпориваючись)*. Та що ви!

Р е н к і н. Справді. Бідного Каді так налякали всіма оповіданнями про знищення іспанського флоту, що він не наважується звірятись на капітана *(дивиться на неї з докором)*. Коли ви вертались сюди, леді Сісілі, очевидно, самі налякали цього бідолаху, оповідаючи пра фанатизм американців. Ви повинні найголовніше винуватити себе за те, що він утік.

Л е д і С і с і л і. Хвала Аллаху! Яке це для нас полегшення, містере Ренкін!

Р е н к і н *(здивований)*. Але чому ж? Хіба ви не розумієте, як багато важать їхні свідчення?

Л е д і С і с і л і. Їхні свідчення? Вони б усе зіпсували! Вони могли б дати неправдиві свідчення лише з почуття ненависти до бідного капітана Брасбаунда.

Р е н к і н *(вражений)*. Ви називаєте його бідним капітаном Брасбаундом? Хіба ви не знаєте, що цей капітан Брасбаунд — хай мені дарує Бог за те, що я його ганьблю — отчайдушний негідник? Хіба ви не чули, що розповідав мені вчора на яхті сер Ґовард?

Л е д і С і с і л і. Все це помилка, містере Ренкін, усе це помилка, запевняю вас. Ви допіру просили Бога дарувати вам те, що ви засуджуєте його. Ну, ось через це й виникла сварка. Капітан Брасбаунд саме такої думки, як і ви; він вважає, що ми не маємо права судити один одного. А що сер Ґовард одержує п'ять тисяч фунтів на рік лише за те, що судить людей, він вважає бідного капітана Брасбаунда за справжнього анархіста. Вони страшенно сварились у замку. Ви не повинні зважати на те, що говорить про нього сер Ґовард, авжеж-бо не повинні.

Р е н к і н. Але його поведінка...

Л е д і С і с і л і. Гідна святого, містере Ренкін. Гідна вас самого в найкращі хвилини вашого життя. Він простив серові Ґоварду й робив усе можливе, щоб урятувати його.

Р е н к і н. Ви мене дивуєте, леді Сісілі.

Л е д і С і с і л і. І ви подумайте, яку він мав спокусу вчинити нам зло, коли ми всі були в його руках.

Р е н к і н. Спокусу! Так, це правда! Ви занадто чарівні, щоб потрапити до рук банди безпутніх парубків.

Л е д і С і с і л і *(наївно)*. Так, правда. Я про це й не подумала. О, якщо це так, то ви повинні докласти всіх зусиль, щоб допомогти капітанові Брасбаунду.

Р е н к і н *(стримано)*. Ні, я не можу з вами згодитись, леді Сісілі. Боюсь, що він зловживав вашою добрістю та м'якістю. Адже я розмовляв з Каді також, як і з сером Ґовардом, і я майже не сумніваюсь, що капітан Брасбаунд не набагато кращий від бандита.

Л е д і С і с і л і *(очевидно, глибоко вражена)*. Може й так, містере Ренкін. Якщо ви так думаєте, це дуже міняє мою думку про нього, бо ніхто тут не знає так людей, як ви. Може, я помиляюсь. Але я думала, що ви схочете допомогти йому, просто як синові вашого давнього друга.

Р е н к і н *(вражений)*. Син мого давнього друга! Що ви хочете сказати?

Л е д і С і с і л і. О, хіба сер Ґовард вам цього не сказав? Адже виявилось, що капітан Брасбаунд — небіж сера Ґоварда, син того брата, що його колись ви знали.

Р е н к і н *(збурений)*. Я постеріг, що вони подібні один до одного, ще того вечора, коли він сюди прийшов. Це правда, безумовно правда! Дядько і небіж!

Л е д і С і с і л і. Так, і ось чому вони так посварились.

Р е н к і н *(на мить відчувши себе ображеним)*. Я вважаю, що сер Ґовард міг би розповісти мені про це.

Л е д і С і с і л і. Звичайно, він повинен був розповісти вам про це. Бачите, він вам подав цю справу однобічно. Адже він адвокат з професії, і це пояснює все. Але не думайте, що він неправдивий з природи; якби він обрав кар'єру священика, то, безперечно, розповів би вам усю правду.

Р е н к і н *(занадто обурений, щоб думати про особисту образу)*. Леді Сісілі, я повинен піти до в'язниці й побачитися з цим юнаком. Він, може, й був дещо нестриманим,

але я не можу покинути бідного Майлза напризволяще у в'язниці на чужині.

Л е д і С і с і л і *(встає сяючи)*. О, як це добре! У вас направду золоте серце, містере Ренкін. Але заким підете, обдумаймо разом, як допомогти Майлзовому синові врятуватись — цебто, я хочу сказати, законно врятуватись.

Р е н к і н *(трохи розгубившись)*. Мене так вразила ця дивна новина!

Л е д і С і с і л і. Так, так, ви, звичайно, вражені. Але як ви гадаєте, може, він справив би краще враження на американського капітана, якби мав пристойніше вбрання?

Р е н к і н. Можливо! Але чим можна цьому зарадити тут, у Моґадорі?

Л е д і С і с і л і. О, я все обміркувала. Адже ви знаєте, що я повертаюсь звідси до Англії через Рим і везу з собою цілу валізу речей моєму братові, що живе там. Отож бачите, він — посланник і тому мусить дуже дбати за свій туалет. Я веліла сьогодні вранці принести сюди валізу. Чи не будете ви ласкаві занести її до в'язниці і подбати про те, щоб капітан Брасбаунд трохи причепурився? Скажіть йому, що він мусить це зробити з пошани до мене — і він не відмовиться. Зробити це дуже легко: біля дверей чекають два носії, щоб занести валізу. Ви вволите мою волю, я знаю, що вволите. *(Іде до дверей)*. А як ви думаєте, чи встигне він поголитися?

Р е н к і н *(поступається, заморочившись)*. Я зроблю все, що в моїй владі.

Л е д і С і с і л і. Я певна цього. *(Він збирається вийти)*. О, ще одне слово, містере Ренкін! *(Він повертається)*. Адже Каді не знав, що капітан Брасбаунд — небіж сера Говарда?

Р е н к і н. Ні.

Л е д і С і с і л і. В такому разі, він цілком неправильно все зрозумів. Мені здається, містере Ренкін — хоч вам, звичайно, краще знати, — що ми не повинні під час слідства розповідати те, що говорив Каді. Адже він не знав, у чому річ, правда?

Р е н к і н *(обережно)*. Я з вами згоден, леді Сісілі. Це міняє всю справу. Я, звичайно, не згадаю про те, що говорив Каді.

Л е д і С і с і л і *(великодушно)*. В такому разі, і я не згадуватиму про це. Згода!

Вони тиснуть одне одному руки. Входить сер Ґовард.

С е р Ґ о в а р д. Доброго ранку, містере Ренкін. Сподіваюсь, ви щасливо повернулися з яхти додому вчора ввечері?

Р е н к і н. Цілком щасливо, сер Ґоварде, дякую вам.

Л е д і С і с і л і. Ґоварде, він поспішає; не затримуйте його розмовами.

С е р Ґ о в а р д. Гаразд, гаразд. *(Підходить до столу й сідає на стільці, де допіру сиділа леді Сісілі)*.

Р е н к і н. Au revoir, леді Сісілі.

Л е д і С і с і л і. Щасти вам, містере Ренкін. *(Ренкін виходить. Вона підходить до другого краю стола й дивиться на сера Ґоварда поглядом схвильованим, журливим та співчутливим водночас, причому її пучки рухаються на столі так підлесливо, що якби сер Ґовард був настроєний підозріло, то це змусило б його насторожитися. Але цієї хвилини він нічого не запідозрює)*. Мені так шкода вас, Ґоварде, через це нещасне слідство.

С е р Ґ о в а р д *(здивовано обертається до неї)*. Шкода мене? Та й чого?

Л е д і С і с і л і. Але це так жахливо... Ваш власний небіж...

С е р Ґ о в а р д. Сісілі, коли йдеться про закон, то в англійського судді не може бути ні небожів, ні навіть синів.

Л е д і С і с і л і. Але в такому разі, він не повинен мати й майна. Адже ж бо ніхто не зрозуміє, як стояла справа з вест-індською маєтністю. Усі вважатимуть вас за якогось злого дядька з дитячих казок. *(Знову виявляючи співчуття)*. Мені вас так шкода!

С е р Ґ о в а р д *(примушено)*. Мені ж здається, що я не потребую вашого співчуття, Сісілі. Ця жінка була відразливою істотою, п'яницею та божевільною. Чи розумієте ви, ким є така особа, коли вона почуває себе ображеною і вважає за винуватця цієї образи цілком неповинну людину?

Л е д і С і с і л і *(трохи нетерпляче)*. О, я це цілком розумію. І про це буде досить розмов. Я вже зараз уявляю

собі, як про це галасуватимуть усі газети: ваша напівбожевільна п'яниця-невістка влаштовує вам сцени на вулиці; втручається поліція, в'язниця тощо. Уся наша родина розлютиться. *(Сер Ґовард лякається. Вона користується з цього і провадить далі).* Подумайте про тата!

С е р Ґ о в а р д. Сподіваюсь, що лорд Вайнфліт поставиться до цієї справи як людина розумна.

Л е д і С і с і л і. Невже ви вважаєте, що він так змінився, Ґоварде?

С е р Ґ о в а р д *(з фаталізмом громадського діяча, цілком знеособленого).* Дорога Сісілі, не варто обмірковувати це питання. Хоч, як це прикро, проте нічого не вдієш.

Л е д і С і с і л і. Ну, звичайно. Оце й жахливо. А як ви гадаєте, люди вас зрозуміють?

С е р Ґ о в а р д. Справді, не знаю, зрозуміють чи ні, але я нічим зарадити не можу.

Л е д і С і с і л і. Якби ви не були суддя, це нічого б не важило. Але на суддю навіть підозра впасти не може. *(Розпачливо).* О, Ґоварде, це жахлива річ, жахна! Що сказала б бідна Мері, якби вона була жива?

С е р Ґ о в а р д *(стурбовано).* Я не думаю, Сісілі, щоб моя люба дружина зрозуміла мене криво.

Л е д і С і с і л і. Ні, вона розуміла б, звичайно, що ви маєте добрі наміри. І якби ви повернулися додому і сказали їй: «Мері, я щойно оповістив увесь світ про те, що ваша невістка була злочинниця і що я запровадив її до в'язниці; що небіж ваш — розбійник, і я збираюсь запровадити його до в'язниці», вона, мабуть, вважала б, що ви думаєте, що це могло б бути їй приємно; не більше, проте, ніж татові або комусь іншому з нас.

С е р Ґ о в а р д *(неприємно вражений).* Але що я маю вдіяти? Невже ви хочете, щоб я порозумівся із злочинцем?

Л е д і С і с і л і *(суворо).* Звичайно, ні. Я б цього не попустила, навіть якби ви були здатні на це. Я просто пропоную, щоб ви самі не розповідали, як усе сталося.

С е р Ґ о в а р д. Чому?

Л е д і С і с і л і. Бо кожний скаже, що такий умілий юрист, як ви, може примусити такого бідного, нехитрого моряка, як капітан Керней, повірити чому завгодно. Най-

краще, Ґоварде, полишіть мені розповісти всю правду. Тоді ви можете просто сказати, що підтверджуєте мої слова. І ніхто не матиме права докоряти вам.

С е р Ґ о в а р д *(підозріло дивиться на неї)*. Сісілі, ви хочете утнути якусь штуку.

Л е д і С і с і л і *(враз умиваючи руки і зрікаючись захищати його інтереси)*. Гаразд. Розкажіть про все, що було, самі з властивою вам красномовністю. Я мала розповісти лише щиру правду. Ви називаєте це «утнути якусь штуку». Може, з погляду юриста це й так.

С е р Ґ о в а р д. Сподіваюсь, ви не образились.

Л е д і С і с і л і *(надзвичайно лагідно)*. Анітрохи, любий Ґоварде. Звичайно, ви маєте рацію; ви знаєте, як треба діяти в таких випадках. Я точно виконаю все, що ви мені скажете, і підтверджу всі ваші свідчення.

С е р Ґ о в а р д *(стривожений такою легкою перемогою)*. Але люба моя, ви не повинні захищати мої інтереси. Ви повинні свідчити цілком безсторонньо. *(Вона киває головою, нібито цілком піддавшись на його вмовляння, і дивиться на нього так пильно і нехитро, як це властиво брехунам, що начитались романів. Він опускає очі і в роздумі хмурить чоло. Встає, нервовим жестом тре підборіддя й додає)*. Поміркувавши, я доходжу висновку, що ваша пропозиція не така погана; це визволить мене від тяжкого обов'язку розповісти все, що сталося.

Л е д і С і с і л і *(ухиляючись)*. Але самі ви зробите це набігато краще.

С е р Ґ о в а р д. Саме тому бажаніше, щоб це виходило від вас.

Л е д і С і с і л і *(неохоче)*. Ну, що ж, якщо ви наполягаєте...

С е р Ґ о в а р д. Але, пам'ятайте, Сісілі, — саму правду.

Л е д і С і с і л і *(твердо)*. Саму правду. *(Тиснуть одне одному руки)*.

С е р Ґ о в а р д *(затримуючи її руку)*. Fiat justitia, ruat caelum!

Л е д і С і с і л і. Нехай відбудеться правосуддя, хоч би від цього завалилася стеля.

Входить американський матрос.

М а т р о с. Капітан Керней вітає леді Вайнфліт і просить дозволу зайти.

Л е д і С і с і л і. Звичайно, будь ласка. А де ж арештовані?

М а т р о с. Загін пішов у тюрму, щоб привести їх, добродійко.

Л е д і С і с і л і. Дякую вам. Я попросила б вас повідомити мене, коли їх приведуть.

М а т р о с. Гаразд, добродійко. *(Уступається, щоб дати дорогу капітанові; віддає йому шану і виходить).*

Капітан Гемлін Керней, родом із західної Америки; це людина кремезна, з гострими і трохи примруженими очима, що звикли до негоди, з уперто стиснутими вустами, властивими людям його професії. Це своєрідний ентологічний екземпляр, в жилах якого змішана кров різних національностей Старого Світу. Він штучно намагається надати собі лиску та культурности, боячись критики європейців; з природи ж він наближається до справдешнього мешканця північної Америки, маючи його волосся, вилиці та мужні інстинкти, що їх довге перебування на морі врятувало від руїнницького впливу цивлізації. Світ, розуміючи, що майбутнє великою мірою належить йому, приглядається до нього з цікавістю, намагаючись угадати, на що він перетвориться протягом найближчих одного-двох століть. Тепер він уявляється леді Сісілі брусуватим моряком, що збирається зробити їй зауваження за її поведінку; зауваження він мав зробити надзвичайно ввічливо, як і слід офіцерові, що розмовляє з дамою; разом з тим він хоче підкреслити свою догану, як це властиво американцеві у поводжені з англійцем, що допустився деякої вільности.

Л е д і С і с і л і *(коли він заходить).* Рада вас бачити, капітане Керней.

К е р н е й *(підходить і зупиняється між сером Ґовардом та леді Сісілі.)* Коли ми вчора з вами розлучились, леді Вайнфліт, я й не гадав, що поки ви були на моєму судні, ви призначили кочегарам інше приміщення. Дуже вам вдячний. Як капітан цього судна, я звик, щоб зі мною радились, перш ніж виконувати розпорядження наших відвідувачів-англійців. Але що ваші розпорядження, очевидно, сприяють вигоді моїх людей, то я не скасував їх.

Л е д і С і с і л і. Який ви спритний, що встигли вже це

виявити! Мені здається, що ви знаєте кожен ґвинтик на цьому кораблі.

Керней помітно м'якшає.

С е р Ґ о в а р д. Мені дуже неприємно, капітане Керней, що моя шваґрова допустилася такої нечуваної вільности. Та це в неї манія, просто манія! Але чому ваші люди скорилися її розпорядженню?

К е р н е й *(напівсерйозно, напівжартуючи)*. Я їм поставив це саме питання. Я спитав: чому ви послухались наказу цієї леді, не дочекавшись мого? Вони відповіли, що не уявляють собі, як могли б її не послухатись. Я спитав, чи є це дисципліна, на їхню думку, і на це вони мені відповіли: «Ну, що ж, сер, іншим разом уже ви самі поговоріть із цією леді».

Л е д і С і с і л і. Мені дуже шкода. Але знаєте, капітане, єдине, чого бракує військовому кораблеві, — це жінки.

К е р н е й. Ми іноді дуже гостро відчуваємо це, леді Вайнфліт.

Л е д і С і с і л і. Мій дядько — старий член Ради Адміралтейства, і я завжди доводжу йому, як обурливо, що англійський капітан не має права взяти в подорож дружину, щоб вона могла доглядати корабля.

К е р н е й. Але ще дивніше, леді Вайнфліт, що йому не заборонено брати в подорож сторонню жінку. Ваша країна достоту дивна для американця.

Л е д і С і с і л і. Але це надзвичайно серйозно, капітане. Бідні моряки вдаються в чорну меланхолію, натикаються на чужі судна й казна-що виробляють.

С е р Ґ о в а р д. Сісілі, прошу вас не говорити дурниць капітанові Кернею. Ваші погляди на деякі речі не цілком пристойні.

Л е д і С і с і л і *(до Кернея)*. Ось які англійці, капітане Керней. Вони не бажають нічого слухати про вас, моряків, крім хіба оповідань про Нельсона та Трафальґар. Але ж ви мене розумієте, чи правда?

К е р н е й *(ґалантно)*. Я вважаю, леді Вайнфліт, що в вашій пучці більш розуму, ніж у всьому британському Адміралтействі.

Л е д і С і с і л і. Звичайно. Моряки завжди все розуміють.

Знову входить моряк.

М о р я к *(до леді Сісілі)*. Ведуть арештованих, добродійко.

К е р н е й *(гостро звертаючись до нього)*. Хто велів вам з'явитися сюди з цією звісткою?

М о р я к *(спокійно)*. Англійська леді, сер. *(Виходить із спокійним виглядом; Керней остовпів з подиву)*.

С е р Ґ о в а р д *(занепокоєно стежить за виразом на обличчі Кернея)*. Мені справді неприємно, капітане Керней. Я цілком розумію, що леді Сісілі не мала найменшого права давати накази вашим людям.

Л е д і С і с і л і. Я не давала наказів, я просто попросила його про це. Обличчя його таке миле, правда, капітане Керней? *(Він німіє з дива)*. А тепер дозвольте мені покинути вас на хвилину. Я хочу переговорити де з ким, поки почнеться слідство. *(Спішно виходить)*.

К е р н е й. Знаєте, сер Ґоварде Геллем, британські аристократки мають справді якісь подиву гідні чари. Чи всі вони такі? *(Сідає на чільному місці)*.

С е р Ґ о в а р д *(відходить на своє попереднє місце, праворуч від Кернея)*. На щастя, ні, капітане Керней. Пів дюжини таких жінок було б досить, щоб за шість місяців скасувати в Англії всі закони.

На дверях знову стає моряк.

М о р я к. Усе готово, сер.

К е р н е й. Гаразд. Я чекаю.

Моряк обертається й передає його слова тим, хто стоїть за дверима. Входять офіцери з крейсера «Сант-Яґо».

С е р Ґ о в а р д *(встає й церемонно їм уклоняється)*. Доброго ранку, джентльмени. *(Вони трохи несміливо відповідають на його вітання, вклоняючись і віддаючи шану, і стають за Кернеєвим кріслом)*.

К е р н е й *(до сера Ґоварда)*. Вам, мабуть, буде приємно

почути, що наш священик, відвідавши ув'язнених у тюрмі, отримав від одного з них найкраще враження. Ця людина висловила бажання перейти до єпископальної церкви.

С е р Ґ о в а р д *(сухо)*. Я догадуюсь, хто це.

К е р н е й. Ведіть арештованих.

М о р я к *(біля дверей)*. Вони розмовляють з англійською леді, сер. Може, попросити її...

К е р н е й *(схоплюється, громовим голосом)*. Введіть заарештованих! Скажіть леді, що я так наказав. Чуєте? Передайте їй це.

Моряк нерішуче виходить. Офіцери ззираються з німим здивуванням з приводу незрозумілої роздратованости їхнього капітана.

С е р Ґ о в а р д *(солодким тоном)*. Сподіваюсь, містер Ренкін буде присутній на слідстві?

К е р н е й *(гнівно)*. Ренкін! Хто такий Ренкін?

С е р Ґ о в а р д. Наш хазяїн-місіонер.

К е р н е й *(мимоволі м'якшає)*. Ага, його звуть Ренкін? Але йому слід би поспішити, інакше він запізниться. *(Знову лютує)*. Ну, що вони там роблять з цими арештованими?

Убігає Ренкін і сідає поруч із сером Ґовардом.

С е р Ґ о в а р д. Дозвольте вас познайомити з містером Ренкіном, капітане Керней.

Р е н к і н. Вибачте, що я запізнився, капітане Керней. Леді посилала мене з дорученням. *(Корней бурчить)*. Я боявся, що спізнюсь, але перше, що я почув, явившись сюди, це слова вашого офіцера, що передав од вас привітання леді Сісілі; він питав, чи недозволить вона ввести сюди арештованих, бо ви хотіли її знову побачити. Я тоді зрозумів, що не запізнився.

К е р н е й. Ага, ось у чому річ! Дозвольте вас запитати, добродію: чи не постерегли ви будь-яких ознак того, що леді Вайнфліт має намір виконати це вельми скромне прохання?

Л е д і С і с і л і *(за сценою)*. Ходімо, ходімо.

Загін озброєних моряків вводить арештованих. Попереду Дрінквотер; він знову бездоганно чистий, і з його уст збігає єлейна усмішка, що виявляє бадьорість та свідомість своєї невиннос-

ти. За ним іде Джонсон з тупим та безвиразним виглядом; Редбрук — з байдужим та добродушним, Марцо — стривожений. Усі четверо стають ліворуч од капітана. Решта тупо поклавшись на провидіння, шикується біля стіни з того ж боку кімнати під вартою моряків. Перший з моряків стає праворуч від капітана, позаду Ренкіна та сера Ґоварда. Нарешті входить Брасбаунд під руку з леді Сісілі. Він у модному вбранні, з бездоганно чистим коміром та манжетами і елеґантних черевиках. В руці блискучий циліндр. Неспокушеному оку зміна в його зовнішності — разюча, і це так його гнітить, що він має жалюгідний вигляд — неначе обстрижений Самсон. Леді Сісілі проте дуже задоволена з цієї переміни; і інші помічають, що він змінився на краще. Офіцери ґалантно оступаються, щоб дати їй дорогу. Керней встає їй назустріч і дивиться з деяким здивуванням на Брасбаунда. Вона зупиняється біля стола з лівого краю. Сер Ґовард встає разом з Кернеєм і сідає водночас із ним, підкреслюючи це.

К е р н е й. Цей джентльмен теж подорожує з вами, леді Вайрфліт? Здається, сер, я вас бачив учора на яхті.

Б р а с б а у н д. Ні, я ваш бранець. Моє ім'я Брасбаунд.

Д р і н к в о т е р *(послужливо підказуючи).* Капітан Брасбаунд із шхуни «Тенксґівінґ».

Р е д б р у к *(поквапно).* Цить, дурню! *(Відштовхує Дрінквотера назад).*

К е р н е й *(здивовано і трохи підозріло).* Я тут чогось не розумію, в кожному разі, якщо ви — капітан Брасбаунд, можете стати поруч з іншими. *(Брасбаунд приєднується до Редбрука та Джонсона. Керней знову сідає, урочистим жестом запросивши леді Сісілі сісти на вільному стільці).* А тепер побачимо. Адже ви людина досвідчена в таких справах, сер Ґовард Геллем. Якби вам довелось вести цю справу, з чого б ви почали?

Л е д і С і с і л і. Він дав би слово представникові обвинувачення.

С е р Ґ о в а р д. Але ж тут нема представника обвинувачення, Сісілі.

Л е д і С і с і л і. Ну, як же, є. Я — представник обвинувачення. Капітане Керней, не дозволяйте серові Ґоварду виголошувати промову, йому лікарі суворо заборонили це. Чи не почали б ви з мене?

К е р н е й. З вашого дозволу, леді Вайнфліт, я почну з самого себе. Моряк тут упорається не гірш за юриста.

Л е д і С і с і л і. І навіть далеко краще, любий капітане Керней. *(Мовчанка. Керней збирає сили, щоб почати. Леді Сісілі знову його перепиняє).* Ви такий привабливий в ролі судді! *(Усі всміхаються. Дрінквотер вибухає притлумленим сміхом).*

Р е д б р у к *(люто шепоче).* Цить, дурню, чуєш? *(Знов непомітно дає йому стусана і штовхає його назад).*

С е р Ґ о в а р д *(докірливо).* Сісілі!

К е р н е й *(хмуро й безпристрасно).* Ваші компліменти, добродійко, будуть до речі трохи згодом. Капітане Брасбавнд, — стан справи такий: моє судно, крейсер Сполучених Штатів «Сант-Яґо», минулого четверга при вході в гавань Моґадор зупинила яхта «Редгавнтлет». Власник згаданої яхти, що не може тут бути, бо вивихнув собі ногу, передав мені деякі відомості. На підставі цих відомостей, «Сант-Яґо» пройшов двадцять вузлів, що відділяли нас від Моґадорської гавані, за п'ятдесят сім хвилин. Другого дня вранці мій посланець передав ці відомості Каді цієї країни. На підставі цих же відомостей Каді сам поспішив до вас із швидкістю десять вузлів щогодини і приставив вас і ваших людей до Моґадорської в'язниці, передавши вас у моє розпорядження. А потім Каді повернувся у свої гірські фортеці; отже, ми сьогодні не матимемо втіхи тут його бачити. Ви зрозуміли все, що я сказав?

Б р а с б а у н д. Так, я знаю все, що зробили ви, і що зробив Каді. Річ у тому, чому ви це зробили?

К е р н е й. Трохи терпцю, і ми цього дійдемо. Містере Ренкін, чи не будете ви ласкаві оповідати далі?

Р е н к і н. Того самого дня, як сер Ґовард та леді Сісілі виїхали на екскурсію, до мене вдався по ліки один з прихильників шейха Сіді-ель-Ассіфа. Він сказав мені, що я ніколи вже не побачу сера Ґоварда, бо владареві його відомо, що він християнин, і він, владар, має відбити його в капітана Брасбаунда. Я поспішив на яхту і попросив її власника об'їздити все узбережжя й пошукати військового корабля або крейсера, що міг би зайти в гавань і вплинути на представників влади.

Сер Ґовард обертається й дивиться на Ренкіна, раптом засумнівавшись щодо його чесности як свідка.

К е р н е й. Але, як я зрозумів із слів нашого священика, ви повідомили, що Брасбаунд змовився з шейхом і зобов'язався видати йому сера Ґоварда?

Р е н к і н. Це був занадто спішний висновок з мого боку, капітане Керней. Але виявляється, що угода їхня зводилась до того, що капітан Брасбаунд повинен був супроводити мандрівників під охороною шейха і за це мусив платити йому певну суму з кожної людини, з умовою, проте, що серед них не буде християн. Як я розумію, він намагався провезти сера Ґоварда таємно, але шейх про це довідався.

Д р і н к в о т е р. Правильно, добродію. Так воно й було. Капітан...

Р е д б р у к *(знову примушуючи його замовкнути)*. Та цить-бо, дурню, кажуть тобі!

С е р Ґ о в а р д *(до Ренкіна)*. Дозвольте запитати, чи не розмовляли ви з цього приводу з леді Сісілі?

Р е н к і н *(наївно)*. Так. *(Сер Ґовард щось бурчить із значущим виглядом, неначе маючи сказати: «Я так і думав». Ренкін провадить далі, звертаючись до суду)*. Дозвольте висловити вам свій жаль, капітане та джентльмени, що тут так мало стільців.

К е р н е й *(з добродушною, чисто американською ґречністю)*. О, це не варто уваги, містере Ренкін. Ну, що ж, тим часом я не постерігаю злої волі в цій справі. Тут скоріше нерозсудливість, властива людській натурі, але не злочин. Ну, а тепер черга представника обвинувачення. Доповідати маєте ви, леді Вайнфліт.

Л е д і С і с і л і. Я можу розповісти вам саму лише правду...

Д р і н к в о т е р *(мимохіть)*. Не робіть цього, леді.

Р е д б р у к *(як і раніш)*. Замовкнеш ти, дурню?

Л е д і С і с і л і. Ми відбули чарівну подорож у гори, і люди капітана Брасбаунда напрочуд милі — я повинна це визнати — доти, доки ми не зустріли загін арабів — які це красені! Побачивши їх, бідолашні злякалися.

К е р н е й. Араби?

Л е д і С і с і л і. Ні, араби ніколи не лякаються. Злякався конвой, звичайно, як це завжди буває. Я хотіла пого-

ворити з ватажком арабів, але капітан Брасбаунд підстрелив його коня, а ватажок влучив у графа, а потім...

К е р н е й. У графа? Якого графа?

Л е д і С і с і л і. В Марцо. Ось він *(показує на Марцо, що всміхається й віддає шану)*.

К е р н е й *(трохи приголомшений несподіваною різноманітністю подій та дієвих осіб)*. Ну, і що ж сталося тоді?

Л е д і С і с і л і. Тоді конвой утік — конвой завжди так робить — і потягнув мене з собою в замок, що його, до речі, вам слід було б дати розпорядження, капітане Керней, прибрати та вимастити. Потім виявилось, що капітан Брасбаунд та сер Ґовард — родичі *(це справляє сенсацію)*, а потім, звичайно, виникла сварка. Геллеми завжди сваряться один з одним.

С е р Ґ о в а р д *(встає, збираючись протестувати)*. Сісілі! Капітане Керней, цей чоловік сказав мені...

Л е д і С і с і л і *(хутко перепиняючи його)*. Ви не повинні передавати те, що люди вам говорять — це не може правити за свідчення. *(Сер Ґовард задихається з люті)*.

К е р н е й *(спокійно)*. Дозвольте леді говорити, сер Ґоварде.

С е р Ґ о в а р д *(зусиллям опанувавши себе, сідає знову)*. Прошу пробачити, капітане Керней.

Л е д і С і с і л і. Потім з'явився Сіді.

К е р н е й. Сідні! Хто такий Сідні?

Л е д і С і с і л і. Не Сідні, а Сіді... Шейх, Сіді-ель-Ассіф. Шляхетна істота і такий красень. Він з першого погляду закохався в мене.

С е р Ґ о в а р д *(докірливо)*. Сісілі!

Л е д і С і с і л і. Закохався, авжеж! І ви це добре знаєте. Адже ви просили мене розповісти всю правду.

К е р н е й. Я залюбки вірю цьому, добродійко. Провадьте далі!

Л е д і С і с і л і. Це поставило бідолаху в дуже скрутне становище. Отож, бачите, він мав право забрати з собою сера Ґоварда, бо сер Ґовард — християнин. Але ж я лише жінка, і тому він не мав до мене жодного права.

К е р н е й *(суворо, запідозрюючи леді Сісілі в аристократичнім атеїзмі)*.

Адже ж і ви теж християнка.

Л е д і С і с і л і. Ні, в арабів жінки — ніщо. Вони не вірять, що ми маємо душі.

Р е н к і н. Це правда, капітане. Бідні заблудні істотні.

Л е д і С і с і л і. Що ж він міг зробити! Він не кохав сера Ґоварда, але він кохав мене. Отже, цілком природно, що він запропонував обміняти сера Ґоварда на мене. Чи не вважаєте ви, що це дуже мило з його боку, капітане Керней?

К е р н е й. Я зробив би так само, леді Вайнфліт. Провадьте далі.

Л е д і С і с і л і. Мушу визнати, що капітан Брасбаунд був втілена шляхетність, дарма, що, між ним та сером Ґовардом виникла сварка. Він не згодився видати абикого з нас і вже лагодився стати за нас до бою, коли з'явився Каді з вашим чарівним і втішним листом, капітане, і припровадив нас усіх назад до Моґадора, назвавши мого бідного Сіді найжахнішими іменами і склавши всю провину на капітана Брасбаунда. Ось як стоїть справа! Скажіть же, Ґоварде, хіба це не щира правда, слово в слово?

С е р Ґ о в а р д. Це правда, Сісілі, і тільки правда. Але за англійськими законами, свідок повинен розповісти всю правду цілком.

Л е д і С і с і л і. Дурниці! Хіба хто-небудь може знати всю правду, про що б то не було? *(Сідає, дуже ображена і зажурена).* Мені дуже шкода, що ви хочете запевнити капітана Кернея, що я несовісний свідок.

С е р Ґ о в а р д. Нічого подібного, але...

Л е д і С і с і л і. Гаразд, але в такому разі не говоріть того, що може справити таке враження.

К е р н е й. Але сер Ґовард мені вчора казав, що капітан Брасбаунд загрожував продати його в рабство.

Л е д і С і с і л і *(знову пориваючись з місця).* А чи сказав вам сер Ґовард, що він говорив про матір капітана Брасбаунда? *(Сенсація).* Я вам розповідала, що вони посварилися, капітане Керней. Правда?

Р е д б р у к *(жваво).* Так, безперечно розповідали. *(Дрінквотер розтулює рота, маючи щось сказати).* Мовчи, дурню!

Л е д і С і с і л і. Ну, звичайно, розповідала. А тепер скажіть мені, капітале Керней, невже ви хочете, невже сер Ґовард хоче, невже хтось із присутніх хоче, щоб я розповідала всі деталі цієї жахної родинної сварки? Невже я, єдина присутня тут жінка, повинна передати вам слова двох розгніваних чоловіків?

К е р н е й *(з показним виглядом підводиться)*. Морський офіцер Сполучених Штатів ніколи не дозволить собі скривдити почуття жінки. Леді Вайнфліт, дякую вам за ту делікатність, з якою ви давали свідчення. *(Леді Сісілі вдячно посміхається йому і, тріумфуючи, сідає)*. Капітане Брасбаунд, я не покладаю на вас відповідальність за слова, що вихопились у вас, коли англійський суддя заговорив з вами мовою англійських матросів... *(Сер Ґовард хоче перечити)*. Ні, сер Ґоварде Геллем, дозвольте. В хвилину гніву я й сам уживав таких слів. Ми всі раді, що бачимо живу плоть і кров під горностаєвою мантією судді. Облишмо цю розмову: її, властиво, не слід було б заводити в присутності дами. *(Сідає й додає діловитим тоном)*. Що треба ще зробити, перш, ніж відпустити цих людей?

М а т р о с. Є ще якісь документи, що їх передав Каді, сер. Він вважає, що це якесь магічне закляття. Священик звелів приставити їх вам і з вашого дозволу спалити.

К е р н е й. Що це за документи?

М а т р о с *(читає список)*. Чотири книжки, брудні та подерті, зшиті з окремих випусків, ціною кожна в один пенні, під назвою «Свіні Тод». «Голяр-демон», «Їздець-кістяк».

Д р і н к в о т е р *(кидається вперед з жахом та тривогою)*. Це моя бібліотека, добродію! Не паліть її!

К е р н е й. Тобі, друже мій, корисніше не читати такого ґатунку книжок.

Д р і н к в о т е р *(з глибоким одчаєм звертаючись до Сісілі)*. Не дозволяйте їм спалити їх, леді. Вони цього не зроблять, якщо ви їм забороните. *(З красномовством одчаю)*. Ви не знаєте, що значать для мене ці книги. Вони заносили мене геть од жахної дійсности Ватерлоо-роуд. Вони сформували мій розум. Вони показали мені, що є щось вище від убогого життя моряка...

Р е д б р у к *(пориваючи його за комір)*. Ти мовчи-бо, дурню! Забирайся! Стули свою пельку...

Д р і н к в о т е р *(несамовито вириваючись)*. Леді, леді, заступіться за мене! Будьте милосердні. *(Сльози душать його, він заломлює руки з мовчазним благанням)*.

Л е д і С і с і л і *(зворушена)*. Не паліть його книжок, капітане! Дозвольте мені віддати їх йому.

К е р н е й. Передати книжки леді!

Д р і н к в о т е р *(тонким голосом)*. Дякую вам, леді! *(Відходить до своїх товаришів і скімлить тихенько)*.

Р е д б р у к *(Дрінквотерові, коли той проходить повз нього)*. Дурний ти віслюче! *(Дрінквотер мовчки хлипає)*.

К е р н е й. Я гадаю, капітане Брасбаунд, що ви стверджуєте свідчення леді Вайнфліт?

Б р а с б а у н д *(хмуро)*. Так, вони правдиві в тій частині, що про неї йшлася мова.

К е р н е й *(нетерпляче)*. Ви що ж, хочете продовжувати?

М а р ц о. Вона щось випустила. Араб стріляй мене. Вона доглядала мене. Вона вилікувала мене.

К е р н е й. А що ви за один, дозвольте запитати?

М а р ц о *(охоплений побожним бажанням виявити шляхетність своєї натури)*. Лише проклятий злодій! Лише проклятий брехун! Проклятий негідник! Вона не леді.

Д ж о н с о н *(обурений з такої образи англійської аристократії від якогось нікчемного італійця)*. Що таке? Що ти сказав?

М а р ц о. Леді не доглядай проклятого негідника. Вона — свята. Вона візьме мене на небо, усіх нас на небо. Ми роби, що хочем тепер.

Л е д і С і с і л і. Нічого подібного, Марцо, хіба що ви дуже добре поводитиметесь. Капітане Керней, о котрій годині, ви казали, ми снідатимемо?

К е р н е й. Ви нагадуєте мені про мої обов'язки, леді Вайнфліт. Човен чекатиме на вас і сера Ґоварда о першій годині дня, щоб одвезти вас на «Сант-Яґо». *(Встає)*. Капітане Брасбаунд, слідство не дає мені жодних підстав затримувати вас і ваших людей. Але я раджу вам на майбутнє супроводити лише поганців. Містере Ренкін, дякую вам від

імени Сполучених Штатів за вашу гостинність і запрошую вас на сніданок на корабель о пів на другу. Джентльмени, ми зайдемо до начальника тюрми по дорозі в гавань. *(Виходить у супроводі, своїх офіцерів та матросів).*

С е р Ґ о в а р д *(до леді Сісілі).* Сісілі, протягом моєї судової кар'єри мені доводилось стикатися з несовісними свідками, а також, на жаль, мушу це визнати, з несумлінними обвинувачами. Але те сполучення несумлінного свідка з несовісним обвинувачем, що мені довелося зустріти сьогодні, мене цілком приголомшило. Ви ошукали правосуддя і зробили мене в цьому своїм співучасником.

Л е д і С і с і л і. Так, і невже ви не раді, що його хоч один раз ошукано? *(Бере його під руку, збираючись вийти разом із ним).* Капітане Брасбаунд, я повернуся, щоб з вами попрощатися перед від'їздом.

Він похмуро киває головою. Вона виходить разом із сером Ґовардом слідом за капітаном Кернеєм та його екіпажем.

Р е н к і н *(біжить до Брасбаунда й бере його за обидві руки).* Я щасливий, що вас виправдано. Я повернуся і поговорю з вами після сніданку. Хай благословить вас Бог! *(Хутко виходить).*

Брасбаунд та його люди, залишившись самі й користуючись з того, що вони вільні й за ними ніхто не стежить, абсолютно шаліють. Вони сміються, танцюють, обіймають один одного, стають у пари й незґрабно вальсують, по кілька разів сентиментально стискують один одному руки. Лише троє з них зберігають деяке самообладання. Марцо, гордий тим, що успішно виступав під час слідства й виголосив повну драматизму промову, випинає груди, покручує свої ріденькі вуса і стає і в гордовиту позу, піднявши підборіддя, виставивши праву ногу; цим він висловлює презирство до розчулених англійських барбарів, що його оточують.

Брасбаундові очі й вуста, які весь час здригаються, свідчать про те, що й він піддався загальному збудженню. Але він неймовірним зусиллям намагається опанувати себе. Редбрук, звикши вдавати байдужого, цинічно всміхається, підморгує Брасбаундові й, нарешті, знаходить вихід своїм почуттям. Він удає циркового верхівця, махає уявною пугою, підганяючи інших до ще дикіших вибриків. Веселощі доходять кульмінаційної точки, коли Дрінквотер, удруге випущений на волю незаплямованим, починає шалено крутитися, неначе якийсь дервіш, і виконує такий дикий та-

нок, що всі поволі перестають танцювати й не відводять очей від нього.

Б р а с б а у н д *(скидаючи циліндр і виходячи насередину кімнати, тоді як Редбрук підводить Дрінквотера, що впав)*. А тепер час збутися цього поважного головного убору й знову відчути себе чоловіком. Гей, ви всі, ладьтесь стрибати на циліндр вашого капітана.

Ставить циліндр на підлозі і збирається на нього скочити. Це справляє таке надзвичайне враження на його супутників, що він зупиняється, розгублений. Його супутники не лише не ухвалюють його святотатства, але так з нього обурені і вражені, що це впливає на них тверезливо; лише Редбрука надзвичайно бавить їхнє доброчесне обурення.

Д р і н к в о т е р. Послухайте, капітане, це недобре. Всьому є певна межа.

Д ж о н с о н. Я, капітане, не від того, щоб попустувати, але треба лишитися джентльменом.

Р е д б р у к. Я вважаю за потрібне нагадати вам, Брасбаунде, що цей головний убір належить леді Сісілі. Хіба ви не збираєтесь повернути їй його?

Б р а с б а у н д *(підіймаючи циліндра й старанно зчищаючи з нього порох)*. Це правда, я божевільний. Але все ж таки в цьому убранні вона мене більш не побачить. *(Скидає сурдут та жилет)*. Чи знає хто-небуть із вас, як складати ці речі?

Р е д б р у к. Дозвольте мені, капітане! *(Кладе сурдут та жилет на столі і складає їх)*.

Б р а с б а у н д *(розстібуючи комір та сорочку)*. П'янице Джеку, ти придивляєшся до цих запонок. Я знаю, що в тебе на думці!

Д р і н к в о т е р *(обурений)*. Ні, ви цього не знаєте. Нічого подібного! У мене тепер на думці лише самопожертва.

Б р а с б а у н д. Якщо з речей, що належать цій леді, зникне хоч мідна зашпилька, я повішу тебе власними руками на щоглі моєї шхуни, — так, так, навіть під вогнем усього європейського флоту! *(Скидає сорочку й лишається в своїй синій фуфайці із скуйовдженим волоссям; пригладжує волосся й вигукує)*. Тепер я хоч наполовину подібний до людини!

Р е д б р у к. Це жахне сполучення, капітане; від пояса до низу ви нагадуєте церковного старосту, а верхньою частиною тулуба — пірата. Леді Сісілі й розмовляти з вами не схоче в такому убранні.

Б р а с б а у н д. Я зовсім переодягнусь *(виходить із кімнати за своїми штанями)*.

Р е д б р у к *(тихо)*. Послухайте, Джонсоне, і всі ви *(вони оточують його)*. А що коли вона завезе його в Англію?

М а р ц о *(намагаючись повторити свій блискучий виступ)*. Я лише проклятий пірат. Вона свята, кажу вам, — свята не завезе з собою чоловіка.

Д ж о н с о н *(суворо)*. Ти темний та безпутній чужоземець! *(Це зауваження всі ухвалюють і відштовхують Марцо на задній план, де він утрачає красномовство)*. Вона не візьме його з поганих мотивів, вона візьме його з добрих? А що тоді буде з нами?

Д р і н к в о т е р. Брасбаунд не єдиний капітан у світі. Щоб бути капітаном, треба мати лише мізки та знати закони. Не думайте, що такої людини не можна знайти, — ви просто не знаєте, де її шукати. *(Натяк на те, що він і є потрібна їм особа, здається їм таким потворним, що вони відповідають довгими вибухами реготу)*.

Б р а с б а у н д *(повертається, вбраний у свій звичайний костюм, і, йдучи, натягає куртку)*. Струнко! *(Відскочивши з винуватим виглядом один від одного, вони чекають його розпоряджень)*. Редбруку, запакуй циліндр у валізу леді Сісілі і доправ його на яхту. Джонсоне, ти поведеш людей на шхуну; перевіриш запаси; витягнеш кітву і наготуєшся вийти в море. Потім пришлеш по мене Джека з човном. І гарматним пострілом даси мені сиґнал. Часу не гаяти!

Д ж о н с о н. Слухаю, сер. Усі на борт, товариші!

У с і. Ходім, ходім! *(З галасом вибігають)*.

Залишившись, Брасбаунд сідає край столу, спершись на нього ліктями і опустивши голову на руки, заглиблений у хмуру задуму. Потім із бокової кишені куртки виймає шкуратяну теку й видобуває звідти пачку брудних листів та газетних вирізок. Кидає папери на стіл. Потім виймає фотографію в дешевій рамці. Байдуже кидає її поруч із паперами, складає руки на грудях і дивиться на неї хмуро і з огидою. У цей момент входить леді Сісілі. Він си-

дить до неї спиною й не чує її кроків. Постерігши це, вона стукає дверима, щоб привернути його увагу. Він підводить голову.

Л е д і С і с і л і *(підходячи до столу з іншого боку)*. Отже, ви поскидали всі мої гарні речі!

Б р а с б а у н д. Речі вашого брата, ви хочете сказати. Чоловік повинен носити свою власну одежу і вигадувати свою власну брехню. Я дуже шкодую, що вам довелося сьогодні казати неправду заради мене.

Л е д і С і с і л і. О, жінки півжиття свого вигадують неправду заради чоловіків і не зупиняються ні перед дрібною брехнею, ні перед великою. Ми до цього звикли. Але ось що! Я не визнаю, що говорила сьогодні неправду.

Б р а с б а у н д. А як же ви впоралися з моїм дядечком?

Л е д і С і с і л і. Я вас не розумію.

Б р а с б а у н д. Я хочу сказати...

Л е д і С і с і л і. Боюсь, що ми не матимемо часу до сніданку обміркувати все це. Я хочу поговорити з вами про ваше майбутнє. Дозвольте?

Б р а с б а у н д *(нахмурившись, але ввічливо)*. Сідайте. *(Вона сідає, він також)*.

Л е д і С і с і л і. Які ви маєте плани?

Б р а с б а у н д. Я не маю планів. Ви незабаром почуєте гарматний постріл у гавані. Це буде знак, що «Тенксґівінґ» витягнув кітву і чекає на свого капітана, щоб вийти в море. А капітан її не знає, куди прямувати — на північ чи на південь.

Л е д і С і с і л і. Чому не на північ — до Англії?

Б р а с б а у н д. Чому не південь, до полюса?

Л е д і С і с і л і. Але ж ви повинні що-небудь з собою зробити.

Б р а с б а у н д *(поклавши руки на стіл і пильно дивлячися на неї владним поглядом)*. Послухайте, коли ми з вами вперше стрілися, я мав мету в житті. Я був самітній. Я не звіряв своїх прагнень жодному приятелеві, — ні чоловікові, ні жінці, — бо я повставав проти закону, проти релігії, важив власною репутацією, безпекою. Але я вірив у свою мету й сам боровся за неї, як і повинен боротися чоловік за свої переконання, боровся проти закону та релігії, як і проти зла та егоїзму. Хоч чим я був, проте не належу до тих

боягузів-моряків, що за свою віру здатні лише злинути на небо і нездатні до чогось іншого. Я ладен був потрапити в пекло за мою віру. Може, вам це незрозуміло?

Л е д і С і с і л і. О, Господи, звичайно, зрозуміло! Це так властиво деяким людям.

Б р а с б а у н д. Можливо, але я рідко подибував людей цього сорту. У кожному разі, такий я був. Не можу сказати, що я був щасливий, але й нещасний я теж не був, бо плив за водою. Я прямував до певної мети й мав роботу. Дайте людині здоров'я та мету в житті — і вона ніколи не стане задумуватися над тим, щаслива вона чи ні.

Л е д і С і с і л і. І навіть не стане задумуватися над тим, щасливі інші люди чи ні.

Б р а с б а у н д. Я цього не заперечую. Ніщо не робить з людини такого егоїста, як робота. Але я не прагнув особистого задоволення; мені здавалося, що правосуддя я поставив понад своє «я». Кажу вам, що життя моє тоді мало для мене певну рацію. Бачите ви цю пачку брудних папірців?

Л е д і С і с і л і. Що це таке?

Б р а с б а у н д. Вирізки з газет. Промови, що виголосив мій дядько на добродійних обідах, або промови, що виносили смертний вирок, побожні, шляхетні промови, виголошені від людини, що я її уявляв злодієм та душогубом. Вони, здавалося мені, переконливіші, поважніші, яскравіші докази несправедливости закону, ніж книга пророка Амоса. А що вони тепер? *(Спокійно рве газетні вирізки на дрібні клаптики й кидає їх на підлогу, не спускаючи з леді свого пильного погляду).*

Л е д і С і с і л і. Ну, що ж, у всякому разі, це втішно.

Б р а с б а у н д. Так, але з ними відійшла частина мого життя. А це ваша вина, пам'ятайте це. Що мені лишилось? Гляньте! *(Бере листи).* Ось листи, що дядько писав моїй матері, та материні коментарі щодо їхньої жорстокости, холодного нахабства та зрадливости. А ось ті жалісливі листи, що вона йому писала згодом, і він повертав їх нерозпечатаними. Їх також знищити?

Л е д і С і с і л і *(почуваючи ніяковість).* Я не можу вам вказати, що ви повинні знищити листи вашої матері.

Б р а с б а у н д. Але чому ж? Адже ви позбавили їх усякого значення! *(Рве листи)*. Ну, що ж, і це теж здається вам утішним?

Л е д і С і с і л і. Це трохи журно, але може, так краще.

Б р а с б а у н д. Лишилася ще одна реліквія — її портрет. *(Виймає фотографію з дешевої рамки)*.

Л е д і С і с і л і *(з надзвичайною цікавістю)*. О, дайте мені глянути! *(Він передає їй фотографію. Перш, ніж вона встигає приховати свої почуття, на лиці їй відбивається явне розчарування та огида)*.

Б р а с б а у н д *(саркастично кашлянувши)*. Гм! Ви чекали кращого. Ну, що ж, ви праві. Обличчя її програє поруч із вашим.

Л е д і С і с і л і *(засмучена)*. Адже я нічого не сказала.

Б р а с б а у н д. Що ви могли сказати! *(Бере в неї фотографію; вона мовчки віддає її. Він дивиться на неї, хитає головою і збирається її подерти)*.

Л е д і С і с і л і *(хапаючи його за руку)*. О, тільки не портрет вашої матері!

Б р а с б а у н д. А якби це був ваш портрет, то хотіли б ви, щоб син ваш зберіг його і показував молодшим та кращим жінкам?

Л е д і С і с і л і *(випускаючи його руку)*. О, ви жахний! Порвіть його, порвіть! *(Вона на мить заплющує очі, щоб не бачити, як він це робить)*.

Б р а с б а у н д *(спокійно розриваючи портрета)*. Вона для мене вмерла. Ще того дня, в замку, й убили її ви. Мені краще без неї. *(Кидає клаптики на підлогу)*. Тепер усьому край! Ви позбавили моє життя тієї мети, що була в мене раніш, але ви не дали мені іншої мети. Я бачу, що ви маєте якийсь секрет, який полегшує вам усі труднощі життєві, але я не досить розумний, щоб збагнути його. Ви скалічили мене, показавши, що, полишений на самого себе, я йду в житті неправдивим шляхом.

Л е д і С і с і л і. О, ні! Нащо ви це говорите?

Б р а с б а у н д. Що інше можу я сказати? Подивіться, що я зробив! Мій дядько не гірший від мене самого, — можливо, навіть, кращий. Бо він розумніший і стоїть вище

на громадській драбині. А тим часом я вважав його за якогось казкового лиходія. Моя мати повинна була відкрити очі кожному, але мене вона зробила сліпим. Я дурніший, навіть за п'яницю Джека, бо він здобув свою романтичну брехню з дешевих книжок та інших подібних нісенітниць; я ж здобув те саме з життєвого досвіду. *(Хитаючи головою).* Це було так брутально, вульґарно! Тепер я це розумію, бо ви мені відкрили очі на моє минуле. Але, яку користь дасть це мені в майбутньому? Що я маю робити? Куди йти?

Л е д і С і с і л і. О, це дуже просто! Робіть усе, що вам подобається. Я завжди цього додержуюсь.

Б р а с б а у н д. Така відповідь мені не годиться. Мені подобається робота, а я її не маю. Ви могли з таким же успіхом заговорити мовою місіонера і запропонувати мені виконати мій обов'язок.

Л е д і С і с і л і *(хутко).* О, ні, дякую вам! З мене досить розмов про обов'язок, що я їх чула від вас та від Ґоварда. Де були б ви обидва тепер, якби я допустила вас виконати свій обов'язок?

Б р а с б а у н д. У кожному разі, де-небудь були б. А тепер мені здається, що я ніде.

Л е д і С і с і л і. Але хіба ви не повертаєтесь до Англії разом з нами?

Б р а с б а у н д. Та й чого?

Л е д і С і с і л і. Щоб використати всі можливості, які відкриваються перед вами.

Б р а с б а у н д. Які можливості?

Л е д і С і с і л і. Хіба ви не розумієте, що для вас, як для небожа високопоставленої особи, яка має впливові зв'язки та близьких друзів у вищих верствах, можна буде зробити багато, чого ніхто не зробив би для звичайного капітана?

Б р а с б а у н д. А! Але, бачите, я не аристократ. І як більшість бідаків, я гордий. Я не люблю, щоб мною опікувалися.

Л е д і Сі с і л і. Нащо ви все це кажете? У тім світі, до якого я належу, до якого тепер належите ви, — у нашім світі вся штука полягає в тому, щоб заручитися опікою. Без цього не зробиш кар'єри.

Б р а с б а у н д. У тім світі, де живу я, людина може керувати кораблем і заробляти собі цим на прожиття.

Л е д і С і с і л і. О, розумію! Ви ідеаліст, людина, що вірить у нездійсненне. У нашім світі такі люди теж трапляються вряди-годи. Проти них можна боротися лише одним способом.

Б р а с б а у н д. Яким саме?

Л е д і С і с і л і. Одруживши їх із панною, що має чималі кошти та палке серце. Ось що їм судилося.

Б р а с б а у н д. Ви відібрали в мене навіть і цю можливість. Невже ви думаєте, що після вас я схочу глянути на яку-небудь звичайну жінку? Ви неначе підкорили мене своїй волі, але ви не можете примусити мене, одружитися аби з ким, окрім вас.

Л е д і С і с і л і. Чи знаєте ви, капітане Пакіто, що я не менш як сімнадцять чоловіків одружила з іншими жінками? І всі вони починали з заяви, що не одружаться ні з ким, окрім як зо мною.

Б р а с б а у н д. У такому разі, я буду перший, хто додержить свого слова.

Л е д і С і с і л і *(почасти задоволена, почасти тішачись цим і почасти зворушена)*. Невже вам справді потрібна дружина?

Б б р а с б а у н д. Мені потрібен командир. Не майте про мене гіршої думки, ніж я заслуговую. Я не погана людина, коли маю доброго керівника. Я — мужній! Я — рішучий! Я не п'ю; можу командувати шхуною або загоном на суходолі, якщо переді мною не з'явиться змога командувати кораблем або армією. Коли мені доручають справу, я не відступаю — ні щоб урятувати своє життя, ні щоб набити собі кишені. Ґордон звірявся на мене і про це не пошкодував; якщо ви звіритесь на мене, теж не пошкодуєте. Проте в мені чогось бракує; я думаю, що я небагатий на розум.

Л е д і С і с і л. О, ви не безголовий!

Б р а с б а у н д. Ні, безголовий. Відтоді, як ви мене вперше побачили в цьому садку, ви не чули від мене нічого розумного. А кожне ваше слово примушує мене або розсміятися, або відчути до вас дружню прихильність, і водночас указує мені, як думати й діяти. Ось що я розумію

під справжнім розумом. Ну, а я цього не маю. Я можу видати наказ, коли знаю, що треба наказати. Я можу змусити людей виконувати його незалежно від того, хочуть вони цього чи ні. Але все ж я дурний, кажу вам, дурний! Якщо немає Ґордона, що міг би командувати мною, я не знаю, що робити. Залишений на самого себе, я перетворився майже на розбійника. Я можу вдарити цього шелихвоста Дрінквотера, але я постерігаю, що роблю те, що він мені навіює, лише тому, що сам нічого іншого придумати не можу. Коли з'явились ви, я почав коритися вашим розпорядженням так само природно, як скорявся наказам Ґордона, хоч тоді я не гадав, що дальшим моїм начальником буде жінка. Я хочу служити під вашою зверхністю. А цього не можна зробити інакше, як одружившись з вами. Чи даєте ви згоду?

Леді Сісілі. Боюсь, що ви собі не уявляєте, який дивний буде в очах англійського суспільства цей шлюб!

Брасбаунд. Я не цікавлюсь англійським суспільством, нехай воно дбає само за себе!

Леді Сісілі *(встає, трохи стривожена)*. Але, капітане Пакіто, я не кохаю вас!

Брасбаунд *(теж устає, не спускаючи з неї пильного погляду)*. Я так і думав, начальник рідко кохає свого підлеглого.

Леді Сісілі. Також, як і підлеглий свого начальника.

Брасбаунд *(стверджує з певністю)*. Як і підлеглий свого начальника.

Леді Сісілі *(уперше в житті розуміє, що таке страх, бачачи, як він мимохіть її гіпнотизує)*. О, ви небезпечна людина!

Брасбаунд. Послухайте, ви не кохаєте, бува, когось іншого? У цьому вся справа.

Леді Сісілі *(заперечливо хитаючи головою)*. Я ніколи не кохала живої людини й ніколи не буду. Як могла б я керувати людьми, якби в мені жило таке дрібне особисте почуття? У цьому моя таємниця!

Брасбаунд. Тоді відкиньте все особисте. Одружіться зі мною!

Л е д і С і с і л і *(даремно намагаючись повернути собі волю, що зраджує її)*. Чи повинна я це зробити?

Б р а с б а у н д. Немає слова «повинна». Ви можете! Я вас прошу, моя доля залежить од цього!

Л е д і С і с і л і. Це жахливо! Адже я цього не хочу! Я не маю наміру робити це.

Б р а с б а у н д. Але ви це зробите!

Л е д і С і с і л і *(цілком розбита, поволі протягує йому руку). Я... (гарматний постріл з шхуни, її очі ширшають. Це будить її від трансу)*. Що це?

Б р а с б а у н д. Це розлука! Для вас порятунок, безпека, воля! Ви родилися для кращої долі, ніж бути дружиною Чорного Пакіто! *(Стає на коліна і бере її за руку)*. Більш ви нічого для мене не можете зробити. Я збагнув, нарешті, в чому секрет влади над людьми! *(Цілує їй руки)*. Дякую за це і за те, що ви повернули мені владу над людьми і мету в житті! Прощайте, прощайте, прощайте!

Л е д і С і с і л і *(в дивному екстазі тримає його руки, коли він підводиться)*. О, будьте щасливі! З глибини мого серця кажу вам, будьте щасливі! Прощайте!

Б р а с б а у н д. Усім, що в мені є найвищого й найшляхетнішого, бажаю вам — будьте щасливі! *(Вибігає)*.

Л е д і С і с і л і. Як це чудово! Як чудово! І яке несподіване визволення!

ЗМІСТ

Кандіда. 5
Майор Барбара 81
Лікарева дилема 189
Навернення капітана Брасбаунда 295

Літературно-художнє видання
Серія «Лауреати Нобелівської премії»

Бернард Шоу

ВИБРАНІ ТВОРИ

том III

Переклад з англійської

Відповідальний редактор *Л. Пішко*
Художній редактор *О. Баратинська*
Оригінал-макет *О. Жупанський*

Підписано до друку 25.01.10
Формат 84х108 1/32
Папір офсет. №1
Друк офсетний. Зам.
Наклад: 1500 пр.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи №2770. Серія ДК

ФОП Жупанський
Україна, 08293, Буча, вул. Тарасівська, 7а,
тел.: (+38096) 350-61-05;
E-mail: zhupansky-publisher@ukr.net

Шоу, Бернард.

Ш81 **Вибрані Твори:** пер. з англ. / Бернард Шоу. — К.: Вид-во Жупанського, 2010. — (Лауреати Нобелівської премії).

Т. III — 2010 — 384 с.

ISBN 978-966-96882-4-8

До третього тому вибраних творів уславленого ірландського драматурга Бернарда Шоу (1856—1950), лауреата Нобелівської премії, ввійшли такі п'єси: «Кандіда», «Майор Барбара», «Лікарева дилема», «Навернення капітана Брасбаунда».

ББК 84.4ВЕЛ